МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Курс лекцій
для студентів усіх факультетів денної форми навчання
в Національному університеті «Одеська юридична академія»

За редакцією
доктора юридичних наук, професора кафедри аграрного, земельного та екологічного права І.І. Каракаша

Одеса – 2020

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

ЛЕКЦІЯ 1. ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

1.1. Предмет екологічного права та види еколого-правових відносин
1.2. Визначення поняття екологічного права та його характеристика в інтегрованому і диференційованому змісті
1.3. Методи правого регулювання екологічних суспільних відносин
1.4. Основні принципи екологічного законодавства і права
1.5. Система екологічного права та його співвідношення з суміжними правовими галузями

ЛЕКЦІЯ 2. ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

2.1. Визначення поняття та особливості джерел екологічного права
2.2. Конституційні засади екологічного права
2.3. Закони України як джерела екологічного права
2.4. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела екологічного права
2.5. Міжнародні договори як джерела екологічного права

ЛЕКЦІЯ 3. ОБ’ЄКТИ І СУБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА

3.1. Визначення поняття й основні ознаки об’єктів екологічного законодавства і права
3.2. Види об’єктів екологічного законодавства і права
3.3. Суб’єкти екологічного права та екологічна правосуб’єктність
3.4. Державні органи та органи місцевого самоврядування як суб’єкти екологічного права
3.5. Екологічна правосуб’єктність юридичних і фізичних осіб та їх громадських об’єднань

ЛЕКЦІЯ 4. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ ОБ’ЄКТІВ ЯК СПОСІБ ЕФЕКТИВНОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

4.1. Правове забезпечення охорони атмосферного повітря
4.2. Правовий режим раціонального використання й охорони земель і земельних ресурсів
4.3. Правове регулювання надрокористування та охорон надр
4.4. Правовий режим водокористування й охорони водних об’єктів
4.5. Правове забезпечення раціонального використання й ефективної охорони лісів та рослинного світу
4.6. Особливості правового регулювання використання й охорони тваринного світу

ЛЕКЦІЯ 5. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ І ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

5.1. Поняття, види та основні принципи екологічного управління та екологічного контролю

5.2. Система органів державного екологічного управління та контролю

5.3. Функції управління і контролю в сфері природокористування й охорони довкілля

5.4. Повноваження органів управління щодо вирішення спорів у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля

5.5. Правові гарантії участі громадськості в управлінні природокористуванням та природоохороною

ЛЕКЦІЯ 6. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

6.1. Основні екологічні права й обов'язки громадян в сфері природокористування та природоохорони

6.2. Права і обов'язки юридичних осіб в сфері природокористування та охорони довкілля

6.3. Право природокористування та його основні види

6.4. Гарантії екологічних прав фізичних та юридичних осіб

5.5. Система способів охорони і захисту екологічних прав та їх реалізація

ЛЕКЦІЯ 7. ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ОСВІТА І ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

7.1. Вплив соціальної культури на взаємодію людини і суспільства на природне оточення

7.2. Еколого-правова освіта та її значення для формування еколого-правової культури

7.3. Форми еколого-правового виховання і критерії її ефективності

7.4. Еколого-правова свідомість та форми її прояву

7.5. Еколого-правова культура як складова сучасної цивілізаційної культури

ЛЕКЦІЯ 8. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОСОБЛИВО ОХОРОНЮВАНИХ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ І ТЕРИТОРІЙ

8.1. Поняття природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

8.2. Особливості правового режиму природних та штучно створених територій та об'єктів природно-заповідного фонду

8.3. Правове регулювання використання та охорони курортів та лікувально-оздоровчих зон

8.4. Правовий режим рекреаційних зон та територій

8.5. Правова охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу

ЛЕКЦІЯ 9. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У МІСТАХ ТА МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЯХ

9.1. Особливості правової охорони природного середовища міст та міських агломерацій

9.2. Формування міського ландшафту й охорона природних ресурсів в населених пунктах

9.3. Правові засоби уникнення забруднення середовища міст та міських агломерацій шкідливими фізичними, хімічними, біологічними факторами, промисловими і побутовими відходами

9.4. Органи влади та управління, що здійснюють охорону довкілля у містах та інших населених пунктах та їх природоохоронні функції

9.5. Особливості правової охорони зеленої та захисної рослинності в містах та міських агломераціях

ЛЕКЦІЯ 10. ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОМИСЛОВОСТІ, ЕНЕРГЕТИЦІ ТА НА ТРАНСПОРТІ

10.1. Основні напрями охорони навколишнього природного середовища в промисловості, енергетиці та на транспорті

10.2. Екологічні вимоги щодо розміщення, будівництва, реконструкції й експлуатації промислових підприємств

10.3. Правове забезпечення охорони навколишнього середовища на підприємствах паливно-енергетичного комплексу

10.4. Особливості поводження з радіоактивними відходами

10.5. Екологічні вимоги щодо експлуатації транспорту та контроль за діяльністю пересувних джерел забруднення довкілля

ЛЕКЦІЯ 11. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

11.1. Основні напрямки охорони навколишнього природного середовища у сільському господарстві

11.2. Правове забезпечення охорони ґрунтів сільськогосподарських угідь та охорони природного середовища при здійсненні меліоративних робіт у сільському господарстві

11.3. Правові заходи охорони природного середовища при хімізації сільськогосподарського виробництва

11.4. Охорона сільськогосподарських угідь в умовах розширення механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві

11.5. Правове забезпечення охорони природного середовища при експлуатації тваринницьких ферм і комплексів

11.6. Правова охорона довкілля при здійсненні господарського, житлового та шляхового будівництва у сільському господарстві

ЛЕКЦІЯ 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

12.1. Поняття відходів та їх класифікація: основні напрями державної політики в сфері поводження з відходами

12.2. Компетенція органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами

12.3. Законодавчі вимоги та заходи щодо запобігання утворенню відходів та екологічно безпечного поводження з ними

12.4. Правове регулювання особливостей поводження з небезпечними та побутовими відходами

12.5. Економічне й екологічне стимулювання утилізації відходів і зниження обсягів їх накопичення та зберігання

ЛЕКЦІЯ 13. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЕКОЛОГІЧНО УРАЖЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

13. Поняття, ознаки та види екологічно уражених територій

13.2. Правовий режим території надзвичайного стану

13.3. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації

13.4. Правовий режим зони екологічного лиха

13.5. Правовий режим території карантину

13.6. Правовий режим консервації земель

ЛЕКЦІЯ 14. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

14.1. Поняття екологічної безпеки та правовий механізм її забезпечення

14.2. Правове регулювання екологічної безпеки населення при застосуванні хімічних речовин і токсичних препаратів

14.3. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки від шкідливого біологічного впливу на життя і здоров’я населення

14.4. Правове забезпечення екологічної безпеки населення від радіоактивного забруднення довкілля

14.5. Дотримання законодавчих вимог щодо забезпечення екологічної безпеки при здійсненні наукових досліджень, впровадженні нової техніки та передових технологій

ЛЕКЦІЯ 15. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

15.1. Поняття і функції юридичної відповідальності за правопорушення в сфері природокористування та природоохорони

15.2. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення

15.3. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву
15.4. Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: дисциплінарна, адміністративна та кримінальна
15.5. Особливості застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЛЕКЦІЯ 1
ТЕМА: ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Питання до розгляду

1.1. Предмет екологічного права та види еколого-правових відносин
1.2. Визначення поняття екологічного права та його характеристика в інтегрованому і диференційованому змісті
1.3. Методи правого регулювання екологічних суспільних відносин
1.4. Основні принципи екологічного законодавства і права
1.5. Система екологічного права та його співвідношення з суміжними правовими галузями

1.1. Предмет екологічного права та види еколого-правових відносин

Предмет будь-якої галузи права є основним критерієм його виділення в якості самостійної галузі права. Пізнання предмету екологічного права є найбільш прийнятним і доступним за допомогою виявлення кола суспільних відносин, що його складають. Під предметом сучасного екологічного права в юридичній літературі переважно розуміють сукупність суспільних відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки суспільства й захисту екологічних прав громадян, що складаються на основі норм соціального характеру та державного гарантування якості навколишнього середовища.

В залежності від об’єктів і джерел правового регулювання найчастіше виділяють дві основні групи суспільних відносин, врегульованих нормами екологічного права. Першу групу складають пооб’єктно-охоронні відносини, до яких відносяться: землеохоронні, надроохоронні, водоохоронні, лісоохоронні, флороохоронні, фауноохоронні, повітряноохоронні, тобто ресурсовоохоронні відносини. До другої групи включається система відносин, що охоплюють охорону окремих природних територій і комплексів, зокрема, природно-заповідного фонду, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших територій та об’єктів, а також відносини щодо забезпечення безпеки у певних сферах буття людини і людської діяльності, включаючи населені пункти, промисловість, сільське господарство, енергетику, транспорт, зв’язок, тобто середовищеохоронні відносини. Крім того, в залежності від об’єктів правового регулювання виділяють природоохоронні й антропоохоронні відносини. Однак виділення антропоохоронних відносин в якості окремого виду екологічних відносин є не зовсім коректним у зв’язку із тим, що будь-які охоронні відносини, так чи інакше, носять антропоохоронний характер у розумінні здійснення їх охорони від людської діяльності. При цьому кожний із зазначених видів відносин у свою чергу підрозділяється на певні підвиди в залежності від характеру об’єктів, а також форм і джерел несприятливого екологічного впливу на них. Проте об’єктом правового регулювання завжди виступають

суспільні відносини, тобто відносини між людьми з приводу охорони природного оточення існування людини і суспільства.

У правовій літературі висловлена й інша думка щодо видового розподілу суспільних екологічних відносин. Так, професор В.І. Андрейцев пропонує підрозділяти екологічні відносини на природноресурсові та природоохоронні. Однак будь-які еколого-правові відносини, у тому числі природноресурсові, так чи інакше, носять охоронний характер. Крім цього, основна мета правового регулювання природноресурсових відносин відповідними галузями права переважно носить економічний, а не екологічний характер. Так, встановлення правового режиму виключної (морської) економічної зони спрямовано на вирішення, насамперед, економічних інтересів. Безумовно, використання ресурсів виключної (морської) економічної зони чи континентального шельфу супроводжується природоохоронними заходами та виконанням екологічних вимог. Проте, природноресурсові відносини, що мають певний природоохоронний чи середовищезахисний характер, все ж за своїм змістом є ресурсними і відносяться до предмету природноресурсового, а не екологічного права.

На думку відомого і авторитетного правознавця, академіка НАН України Ю.С. Шемшученка, для структури екологічного права як комплексної правової галузі, визначальними є чотири групи суспільних відносин: відносини щодо охорони навколишнього природного середовища; відносини щодо використання природних ресурсів; відносини щодо забезпечення екологічної безпеки; відносини щодо формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі[1]. Слід зауважити, що остання складова екологічного права як інтегрованої галузі права у значній мірі охоплюється наступними трьома групами суспільних відносин і, на нашу думку, немає необхідності у її відокремленні в якості самостійної складової екологічного права як комплексної правової галузі вітчизняного права.

Представники харківської еколого-правової школи проводять диференціацію екологічних відносин за основними сферами діяльності людини у навколишньому природному середовищі. За цією підставою ними виділяються шість груп відносин у складі вітчизняного екологічного права: відносини, що виникають з приводу забезпечення екологічної безпеки довкілля, суспільства та громадян; відносини, що виникають з приводу приналежності природних об’єктів та комплексів певним суб’єктам на праві власності або на праві користування; відносини щодо експлуатації природних ресурсів конкретними суб’єктами з метою задоволення своїх інтересів; відносини, що складаються у галузі відтворення (відновлення) природних об’єктів та комплексів, поліпшення їх якості; відносини, що виникають у сфері навколишнього природного середовища; відносини щодо захисту навколишнього природного середовища та людини від шкідливого

---

[1] Екологічне право України. Академічний курс: підручник. Видання 2-е. / За заг. ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 15.

впливу[1]. Неважко помітити, що насправді вчені зазначеної еколого-правової школи незмінно дотримуються не диференційованої, а інтегрованої (природноресурсової та природоохоронної) змістовної структури сучасного екологічного права.

Якщо на сучасному рівні розвитку правової системи країни спроби одних авторів розширити предмет екологічного права за рахунок комплексу природноресурсових відносин є дискусійними, то спроби інших дослідників підсилити предмет екологічного права за рахунок розширення кола природоохоронних відносин шляхом трансформації до предметної сфери екологічного права середовищеохоронних відносин мають певні перспективи і знаходять своє відображення в законодавстві. Зазначене простежується, наприклад, при підсиленні екологізації технічних норм, розвитку й екологізації законодавства про захист прав споживачів, підвищенні екологічних вимог до якості продуктів харчування тощо. Позитивним з цієї точки зору є реальний стан природного і соціального оточення людини і суспільства, що з розвитком науково-технічного прогресу віддаляється від поняття «природне середовище». Тому у даний час більш вірним було б говорити про середовище буття людини як сукупності природних і техногенних складових, що, безумовно, впливає на коло суспільних відносин, які складають предмет сучасного екологічного права.

Екологічними правовідносинами охоплюється широке коло самих різноманітних відносин, що потребує їх певної систематизації та відповідної класифікації. Серед них можна виділити декілька найбільш значущих груп правовідносин, а саме: природоохоронні правовідносини, зокрема, з приводу охорони довкілля, правовідносини з приводу природокористування, тобто користування об’єктами та ресурсами природного походження, правовідносини щодо забезпечення екологічної безпеки, зокрема, попередження погіршення екологічної ситуації, антропоохоронні правовідносини, тобто охорони життя і здоров’я людини від небезпечного впливу природного середовища, управлінські правовідносини у сфері охорони навколишнього природного середовища тощо.

Природоохоронні правовідносини охоплюють відносини щодо охорони природних об’єктів та їх ресурсів, природних ландшафтів і об’єктів природно-заповідного фонду, курортних територій та їх природних лікувальних ресурсів, природних оздоровчих об’єктів і рекреаційних територій, існуючих екосистем та утворених природних комплексів тощо. Особливе місце серед природоохоронних правовідносин займають повітряноохоронні відносини.

Правовідносини з природокористування, як правило, носять комплексний характер і мають чіткий прояв, обумовлений конкретністю об’єктного визначення: земельні, водні, лісові, гірничі, флористичні, фауністичні тощо. Вони здійснюються безпосередньо на основі реалізації

---

[1] Екологічне право: підручник. / За ред. А.П. Гетьмана. – Харків: «Право», 2019. – 552 с. – С. 4.

багатогранного права власності на природні об’єкти або реалізуються на засадах права природокористування, що складає підстави для різноманітних видів використання природних об’єктів та їх ресурсів.

Правовідносини із забезпечення екологічної безпеки складають відносини стосовно попередження та уникнення погіршення екологічної ситуації у певній місцевості чи в країні у цілому. Особливістю правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки є їх публічний характер, що обумовлює обов’язкову участь в них публічних суб’єктів права, зокрема, держави в особі своїх уповноважених органів та їх посадових осіб і органів місцевого самоврядування.

Антропоохоронні правовідносини включають відносини щодо охорони життя і здоров’я людини від впливу стихійних сил природи та природних явищ, а також самої людини у природному середовищі від негативних наслідків природних явищ. Проте в умовах індустріального періоду існування людини у природному середовищі суттєве поширення одержали техногенні впливи на її природне оточення, від яких життя і здоров’я людини потребують більш посиленого захисту.

Управлінські правовідносини у сфері охорони навколишнього природного середовища об’єднують групу відносин щодо здійснення спостереження за станом довкілля, дослідження кількісних і якісних змін, що відбуваються у природному середовищі, здійснення контролю за якістю довкілля, організації та проведення екологічної експертизи, прогнозування, програмування та інформування щодо змін у природному середовищі, здійснення розподілу та перерозподілу природних об’єктів та їх ресурсів між природокористувачами або вилучення природних об’єктів із користування, а також виконання інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності. Для управлінських правовідносин притаманним є участь в них поряд з іншими суб’єктами екологічного права органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

За характером участі кола суб’єктів в екологічних правовідносинах їх можна класифікувати на загальні та спеціальні. У загальних екологічних правовідносинах коло їх учасників не обмежено. У спеціальних екологічних правовідносинах коло їх учасників завжди визначено.

Екологічні правовідносини можна поділяти на матеріальні та процесуальні. Матеріальні правовідносини виникають і реалізуються на основі норм матеріального права, які безпосередньо регулюють певні відносини шляхом надання їх учасникам відповідних прав та обов’язків. Процесуальні правовідносини виникають і реалізуються на підставі норм процесуального права і носять організаційний характер, тобто передбачають процедуру здійснення прав і обов’язків суб’єктами екологічних відносин.

В залежності від функціональної ролі екологічні правовідносини можна поділяти на регулятивні правовідносини, які виникають і реалізуються, наприклад, на основі договорів та інших угод, та охоронні правовідносини, що пов’язані, наприклад, із застосуванням примусових заходів стосовно забезпечення охорони довкілля. У свою чергу, регулятивні

правовідносини можна також поділити на два різновиди: активні, що пов'язані зі здійсненням певних позитивних дій (правовідносини оренди природних об'єктів), та пасивні, що пов'язані з дотриманням встановлених заборон (не погіршувати екологічну ситуацію).

В залежності від складу учасників екологічні правовідносини можна поділяти на прості, що виникають між двома суб'єктами (правовідносини природокористування), та складні, що виникають між багатьма суб'єктами (правовідносини щодо охорони водного об'єкту, який використовується багатьма учасниками екологічних відносин). Терміни дії екологічних правовідносин дозволяють поділяти їх на безстрокові та строкові. У свою чергу, строкові екологічні правовідносини поділяються на короткострокові та довгострокові.

За визначеністю сторін у екологічних правовідносинах вони можуть визнаватися відносними та абсолютними. У відносних правовідносинах конкретно (поіменно) визначені усі їх учасники, тобто уповноважені і зобов'язані суб'єкти відомі (наприклад, орендодавець і орендар природного об'єкту). В абсолютних правовідносинах відома лише уповноважена сторона (наприклад, держава), а зобов'язаними особами є всі можливі суб'єкти права, на яких покладаються вимоги щодо утримання від порушень інтересів уповноваженої особи (наприклад, відносин власності на природні об'єкти).

Особливістю абсолютних екологічних правовідносин є те, що здійснення наданих прав та виконання покладених обов'язків відбувається в силу вимог закону, наприклад, ст. 66 Конституції, стосовно зобов'язання не заподіювати шкоду природі. Це також відрізняє окремі види екологічних правовідносин від правовідносин, що регулюються іншими галузями права.

1.2. Визначення поняття екологічного права та його характеристика в інтегрованому і диференційованому змісті

Термін «екологічне право» використовується в юридичній науці порівняно недавно і певною мірою він пов'язаний з наукою екологією. Термін «екологія» походить від грецьких слів oicos - житло, місце перебування і logos – слово, знання, які в поєднанні означають вчення про місце перебування. В наукову термінологію цей термін був введений німецьким біологом Ернстом Геккелем (1834-1919) в першому томі його фундаментальної праці «Загальна морфологія організмів» (1866). Екологія визначалась як вчення про умови існування живих організмів у взаємодії з середовищем, у якому вони існують. Тривалий час цей термін застосовувався в основному у біологічній науці, а у зв'язку з розвитком науки в галузі екології людини (соціальна екологія) став соціальним. Поступово його почали використовувати і у правознавстві. Зараз сучасна наука екологічного права оперує їм у якості однієї із фундаментальних категорій.

В еколого-правовій літературі немає єдності думок вчених щодо визначення поняття, і як наслідок – визначення структури вітчизняного екологічного права. Спектр точок зору із зазначеного питання надто широкий

і охоплює погляди про різну природу і зміст екологічного права як самостійної або комплексної галузі права, так і про повне заперечення цієї правової галузі як такої[1].

Згідно з положеннями загальної теорії права, будь-яка самостійна галузь права має розглядатися як об'єктивно відособлена у межах системи права сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних між собою норм, об'єднаних спільністю предмета і методом правового регулювання. Вона охоплює основні, якісно специфічні види суспільних відносин, що за своїм глибинним суспільно-економічним та соціально-політичним змістом вимагають відокремленого, юридично своєрідного регулювання.

До прихильників визнання екологічного права самостійною інтегрованою галуззю права, насамперед, слід віднести професора В.В. Петрова, який виділяв екологічне і природноресурсове право у якості самостійних галузей права, вважаючи, що їхні предмети досить визначені та не збігаються за змістом між собою і з предметами інших галузей права. Варто зазначити, що в українській правовій науці наведена точка зору стає все більш визнаною, хоча вона ще не стала домінуючою. Проте представники вітчизняної правової науки, які вважають екологічне право самостійною галуззю права, доводять це з використанням іншої аргументації. За їхніми думками, екологічне право регулює споріднені екологічні відносини, що виникають у різних сферах взаємодії суспільства з природним середовищем, і охоплює земельне, водне, гірниче, лісове, фауністичне, атмосферно-повітряне, природно-заповідне і природоохоронне право в якості підгалузей екологічного права. Найбільш повно такий підхід представлений професором М.В. Шульгою, який розглядає екологічне право в якості самостійної, але не комплексної галузі права з вищенаведеною підгалузевою структурою. При цьому він підкреслює, що такий підхід зберігає інтеграційну єдність та видову диференціацію екологічного права, що обумовлено єдністю й особливостями земельних, водних, гірничих, фауністичних, атмосферно-повітряних та інших різновидів суспільних відносин.

Суть єдності названих відносин, на думку автора, полягає у тому, що «вони виникають, здійснюються і припиняються з приводу визначених природних об'єктів, що розвиваються за відповідними законами природи. А усі природні об'єкти в сукупності знаходяться у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, утворюючи єдину екологічну систему. Саме така система і виступає об'єктивною основою існування єдиних екологічних відносин. Така спільність заснована на відомій єдності законодавства про здійснення природокористування та забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Вони спираються не тільки на врахування соціальної оцінки конкретних природних ресурсів та їх специфіки, що випливає з такої оцінки,

---

[1] Детальний аналіз навчально-наукової літератури та поглядів окремих дослідників цієї проблеми проведений В.І. Андрейцевим у монографічному виданні: Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики. – Дніпропетровськ: НГУ, 2011. – С. 9-29.

а і на врахування властивостей природних об'єктів, закономірностей існування та розвитку єдиної природи»[1]. Безумовно, така точка зору заслуговує на увагу і має право на існування як логічно послідовний погляд на структуру і зміст сучасного екологічного права.

Відвертим і послідовним прихильником комплексності екологічного права є професор В.І. Андрейцев, на думку якого воно є комплексною галуззю права, тому що містить в собі норми природоресурсового, природоохоронного й антропоохоронного права, що з прийняттям базового екологічного закону спостерігається новий етап у розвитку екологічного права, яке об'єднує природноресурсові, природоохоронні (середовищезахисні) та екобезпечні відносини[2]. Проте, в останніх дослідженнях професор В.І. Андрейцев та його послідовники відносять екологічне право до «інтегрованої супергалузі з галузевою та підгалузевою підсистемами, що спрямована на регулювання ефективного використання природних ресурсів (природноресурсових відносин), забезпечення якості навколишнього природного середовища (середовищезахисних відносин), безпеки для життя і здоров'я довкілля (антропоохоронних відносин), яким відповідають три сфери (блоки) правового регулювання: природноресурсового законодавства; середовищезахисного законодавства; законодавства про забезпечення екологічної безпеки»[3].

Так чи інакше, диференційований та інтегрований погляди на сучасне екологічне право надають підстави щодо визначення однорідності чи комплексності змісту його правових норм та структури як галузі права. Проте вони суттєво не впливають на визначення самостійної природи самої галузі екологічного права. Отже, *екологічне право як самостійна правова галузь являє собою сукупність правових норм, встановлених і гарантованих державою, що регулюють суспільні відносини у сфері взаємодії людини і суспільства з навколишнім природним середовищем з метою забезпечення якісного стану довкілля, екологічної безпеки суспільства, захисту екологічних прав і свобод громадян та раціонального використання природних багатств в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь людей.*

1.3. Методи правого регулювання екологічних суспільних відносин

Специфічні ознаки притаманні й методу екологічного права, під яким розуміють сукупність способів, прийомів і засобів впливу на суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки суспільства, захисту екологічних прав і

---

[1] Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. – Харьков: 1998. – С. 60-61.

[2] Екологічне право. Особлива частина: підручник. / За ред. академіка НАПрН України В.І. Андрейцева – К.: 2001. – 539 с.

[3] Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики: монографія. – Дніпропетровськ: 2011. – С. 24.

свобод громадян та раціонального й ефективного використання природних багатств. В силу публічної юридичної природи екологічного права переважним залишається імперативний метод регулювання екологічних суспільних відносин, тобто застосування обов'язкових для виконання екологічних вимог. Імперативний метод регулювання екологічних відносин застосовується, наприклад, при здійсненні стандартизації та нормуванні в сфері природокористування й охорони навколишнього природного середовища, встановленні видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, забезпеченні використання й охорони окремих природних об'єктів та їх ресурсів, а також щодо регулювання охорони навколишнього середовища у відповідних галузях господарської діяльності та захисту особо охоронюваних природних об'єктів і комплексів, регулювання умов та порядку проведення оцінки впливу на довкілля[1], поводження з виробничими та побутовими відходами, забезпечення екологічної безпеки тощо.

Сучасному екологічному праву відомий і диспозитивний метод правового регулювання, завдяки застосуванню якого визначаються лише межі поведінки учасників екологічних відносин, що надає їм можливість вільно і самостійно регулювати свої взаємини у встановлених межах. Диспозитивний метод регулювання екологічних відносин може мати місце, наприклад, при застосуванні договірних форм природокористування, регулюванні прогнозування у сфері охорони навколишнього природного середовища, обранні форм і методів здійснення еколого-правової освіти та формування екологічного світогляду в суспільстві тощо.

Застосування загальноправових засобів впливу на учасників суспільних відносин у сфері охорони довкілля, а саме: заборони, дозволу, санкціонування, узгодження, уповноваження, стимулювання, попередження, профілактики, рекомендацій тощо, відбувається у межах імперативного та диспозитивного методів правового регулювання екологічних відносин. При цьому у застосуванні загальноправових засобів при врегулюванні конкретних екологічних відносин спостерігаються суттєві особливості їх прояву. Так, метод профілактики правопорушень в силу виняткових особливостей екологічної шкоди, що пов'язано з неможливістю її повного й адекватного відшкодування, має пріоритетне значення для забезпечення екологічних вимог. В екологічному праві простежується також тенденція підвищення ролі та значення таких загальноправових засобів, як стимулювання природоохоронної діяльності, пільгове кредитування природоохоронних програм, екологізація господарської діяльності, надання відповідних переваг за виробництво органічної й екологічно чистої продукції та інших способів впливу на учасників відповідних правовідносин. Це пояснюється загальним станом якості довкілля в країні, екологічним станом окремих природних об'єктів і територій, а також технологіями господарювання.

---

[1] Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 50. – Ст. 1549.

Одночасно екологічному праву відомі свої власні методи правового регулювання, які виділяють його від інших галузей права. Вони за своїм змістом і призначенням є спеціальними методами, які розраховані на регулювання саме екологічних відносин. До спеціальних методів екологічного права можна віднести метод еколого-оціночного впливу на довкілля, завдяки якому виявляється ступінь негативного рівня стану навколишнього середовища, метод еколого-соціального обмеження з метою збереження окремих природних об'єктів і територій, метод еколого-охоронного обтяження господарської діяльності з метою виконання певних дій чи, навпаки, утримання від їх здійснення тощо.

1.4. Основні принципи екологічного законодавства і права

Важливу роль у регулюванні суспільних відносин відіграють принципи права, хоча безпосередньо в них не завжди містяться обов'язкові правові приписи. Більш того, вони можуть бути визначені у якості провідних ідей, загальноправових концепцій, юридичних доктрин чи засадничих підстав, і навіть теоретичних догм, які мають суттєвий вплив на правове регулювання суспільних відносин і реалізацію державної правової політики у відповідних сферах її діяльності.

У правовій літературі традиційним є виділення загальних (загальноправових) та спеціальних (галузевих) принципів правового регулювання суспільних відносин. Екологічному праву також властивий розподіл основних засад правового регулювання природоохоронних відносин на загальні та спеціальні принципи. Підстави для такого розподілу принципів правового регулювання екологічних відносин надає чинне загальне та спеціальне екологічне законодавство. У даний час вони або прямо закріплені, або безпосередньо випливають із змісту таких екологічних законодавчих актів, якими є, наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року[1], «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», затверджені Законом України від 28 лютого 2019 року[2], «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», затверджені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року[3] та інші акти екологічного законодавства.

---

[1] Про охорону навколишнього природного середовища: Закони України від 25 червня 1991 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546 з подальшими змінами і доповненнями.

[2] Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджені Законом України від 28 лютого 2019 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2019. – № 16. – Ст. 70.

[3] Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: затверджені

До загальних (загальноправових) принципів екологічного права можна віднести принцип: відкритості та демократизму прийняття екологічно значущих рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища; екологізації матеріального виробництва на основі охорони навколишнього природного середовища; відтворення відновлюваних природних ресурсів на засадах широкого впровадження новітніх технологій; збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; науково обґрунтованого узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання знань гуманітарних, природничих і технічних наук; вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням антропогенних змін об'єктів, територій та сукупності факторів, що негативно впливають на екологічну ситуацію; соціальної орієнтованості формування екологічного світогляду в суспільстві; застосування заходів економічного стимулювання за дотриманням приписів і вимог екологічного законодавства та юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу; міжнародне співробітництво у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища тощо.

До спеціальних (галузевих) принципів екологічного права відносяться: пріоритетність змісту вимог екологічної безпеки та запобіжний характер екологічних заходів; гарантованість якості навколишнього природного середовища для життя і здоров'я людей; прогнозування, планування і нормування якості навколишнього природного середовища; безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності; обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та інших видів діяльності; узгодженість екологічних, економічних та соціальних інтересів людини і суспільства; обов'язковість оцінки впливу відповідних рішень на довкілля та прогнозування стану навколишнього природного середовища; стягнення збору за забруднення довкілля та погіршення якості природних ресурсів; компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; плата за погіршення якості довкілля; невідворотність відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу порушенням екологічного законодавства та деякі інші принципи, що передбачені у спеціальних природоохоронних законодавчих актах.

Наведене є достатньою аргументацією для формулювання наступного визначення принципів екологічного права, якими є *основоположні ідеї та засадничі підстави, що закріплені у загальноправових доктринах, екологічних концепціях, систематизованих джерелах та окремих нормах екологічного*

постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38-39. – Ст. 248.

законодавства і права, які спрямовані на досягнення цілей екологічної політики держави та реалізуються в суспільних екологічних відносинах.

1.5. Система екологічного права та його співвідношення з суміжними правовими галузями

Під системою екологічного права як галуззі права розуміють сукупність його інститутів, розташованих у визначеній послідовності відповідно до їх внутрішніх закономірностей функціонування. Система екологічного права як галузі права містить правові норми, які об'єднують: екологізовані норми природноресурсового законодавства щодо охорони земельних, гірничих, водних, лісових, флористичних, фауністичних та інших природних об'єктів, а також норми правової охорони виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу; екологічні норми щодо охорони атмосферно-повітряного, природно-заповідного, курортного, лікувально-оздоровчого та рекреаційного законодавства; екологічні норми міжгалузевих інститутів щодо правової охорони середовища населених пунктів, урбанізованих територій, галузей господарської діяльності, а також територій і зон надзвичайних екологічних ситуацій; норми забезпечення екологічної безпеки для життя і здоров'я населення країни та правової охорони від стихійних сил природи і небезпечного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

Предметом науки екологічного права[1] є: еколого-правова доктрина; еколого-правові норми; екологічні правовідносини; історія та динаміка розвитку екологічного законодавства; становлення та розвиток екологічного права зарубіжних країн та його порівняння з вітчизняною галуззю права; правові форми міжнародного співробітництва у сфері екології; міжнародне екологічне право (право навколишнього природного середовища) тощо.

Систему екологічного права як навчальної дисципліни складає: цілісна, послідовна і взаємообумовлена сукупність теоретичних положень; систематизація ідей та поглядів на екологічне право та його місце у вітчизняній правовій системі; власна структура і зміст юридичних норм відповідних правових інститутів, що регулюють однорідне коло екологічних суспільних відносин. В системі навчальної дисципліни екологічного права зазвичай виділяють загальну, особливу і спеціальну частини.

Загальна частина екологічного права охоплює: науково-методологічні основи екологічного права; предмет, метод та принципи екологічного права; правову природу еколого-правових норм та екологічних правовідносин; історію становлення та основні джерела галузі екологічного права; основний зміст та засоби реалізації та захисту екологічних прав й обов'язків громадян і

---

[1] Малишева Н.Р. Розвиток науки екологічного права: пристосування до нових суспільно-правових реалій чи активна позиція. // Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: зб. наук. доп. «круглого столу» 19 жовтня 2012 року. – К.: 2012. – С. 106–111.

держави; еколого-правовий статус особистості та формування еколого-правової культури; правові основи управління в екологічній сфері; правове регулювання стандартизації, нормування, обліку, прогнозування та інформування в сфері охорони довкілля тощо.

Особлива частина екологічного права включає питання: правового режиму використання й охорони окремих природних об'єктів, їх ресурсів і природних комплексів, виходячи з принципу їх пересурсової значимості, змісту і засад еколого-економічного й організаційно-правового механізму охорони певних об'єктів екологічного права; правової охорони природного середовища міст та інших урбанізованих територій; правового регулювання охорони природного середовища в промисловості, енергетиці, на транспорті, сільському господарстві та інших галузях господарської діяльності; правового режиму територій і зон надзвичайних екологічних ситуацій та подолання наслідків негативного природного та антропогенного впливу на природне середовище; оцінки впливу на стан довкілля та реалізації її висновків; правового забезпечення екологічної безпеки для життя і здоров'я населення країни тощо.

Спеціальна частина екологічного права поєднує питання охорони навколишнього природного середовища у зарубіжних країнах та основних засад міжнародно-правової охорони навколишнього середовища. Вона відкриває можливості для порівняльного аналізу вітчизняного екологічного права із зарубіжним екологічним законодавством та правовими формами міжнародного співробітництва держав у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Співвідношення екологічного права з іншими галузями права засноване на близькості і взаємозв'язку визначеного кола суспільних відносин, регульованих нормами відповідних галузей права. Перш за все, це стосується співвідношення екологічного права з земельним, гірничим, водним, лісовим та іншими складовими природноресурсового права. Спектр наукових поглядів на проблему співвідношення екологічного права із земельним та іншими «ресурсовими» галузями права настільки широкий, що потребує окремого розгляду у спеціальному розділі. Проте в цьому розділі можна позначити лише декілька найбільш розповсюджених точок зору.

Найбільш розповсюдженими є дослідження земельного права як самостійної галузі права, що регулює суспільні відносини щодо використання земельних ресурсів як засобу виробництва і просторово-операційного базису, у той час як екологічне право регулює суспільні відносини з приводу землі як природного об'єкта й екологічної цінності. Такої позиції дотримуються галузеві дослідники земельного права та переважна більшість представників теоретико-правової науки[1].

---

[1] Загальна теорія держави і права: підручник. / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.; Общетеоретическая юриспруденция: учебник. / Под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: «Феникс», 2011. – 436 с.; Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник для вузів. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

Слід зазначити, що у свій час як галузеві фахівці, так і представники теорії права відносили земельне й екологічне право до профілюючих (фундаментальних) галузей права. Така позиція обґрунтовувалася тим, що земельне і екологічне право, маючи окремі співпадаючі об'єкти правового регулювання, все ж наділені різними предметами, тобто регулюють різні суспільні відносини, що складаються з приводу співпадаючих об'єктів. Якщо предметом екологічного права є природоохоронні відносини, то предметом земельного права й інших природноресурсових правових галузей є «ресурсові» відносини, тобто по суті, господарсько-економічні відносини. Зазначене певною мірою може поширюватися і на співвідношення екологічного права з водним, гірничим, лісовим та іншими природноресурсовими галузями права, а також із самим природноресурсовим правом як комплексною галуззю права.

Незважаючи на зростаюче поширення поглядів на екологічне право як на самостійну фундаментальну правову галузь в українській правовій системі, така точка зору не стала загальновизнаною. У сучасній літературі нерідко можна зустріти твердження провідних вітчизняних вчених-юристів про те, що у складі екологічного права як у галузевій правовій структурі існує земельне, гірниче, водне, лісове, фауністичне, атмосферно-повітряне та інші підгалузі права, тобто «у системі екологічного права вони фактично є його підгалузями»[1]. Зазначені підгалузі екологічного права за наведеними поглядами характеризуються своїми специфічними ознаками: для них характерними є визначені види суспільних відносин (земельних, гірничих, водних, лісових), що складають їх предмет; кожна підгалузь має свій обсяг джерел правового регулювання; існують також певні особливості й у способах впливу на суб'єктів підгалузевих екологічних відносин, тобто методів регулювання цих відносин тощо.

Традиційні галузі вітчизняної системи права також певним чином співвідносяться з сучасним екологічним правом. З одного боку, вони складають основу для формування норм права та правових інститутів екологічного права, а з іншого – норми екологічного права є засадничими для екологізації інших правових галузей. Наприклад, конституційне право закріплює основні цілі, завдання і напрями охорони навколишнього природного середовища, зокрема, шляхом встановлення належності та вимог щодо використання й охорони окремих об'єктів екологічного права, визначення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, правоохоронних, правозастосовних та контрольних органів у сфері охорони довкілля тощо.

Інститути адміністративного права, а саме: інститути правового регулювання управління, здійснення контролю, адміністративного припинення, адміністративної відповідальності та інші, є складовими еколого-правового механізму охорони навколишнього природного

---

[1] Екологічне право України. Академічний курс: підручник. Вид. 2-е. / За заг. ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – С. 18.

середовища. У свою чергу норми екологічного права впливають на вказані інститути адміністративного права через їх екологізацію, тобто через внесення у норми, що регулюють адміністративні відносини, екологічні вимоги щодо охорони об'єктів екологічного права.

Цивільне право із своїм сучасним змістом виконує стосовно екологічного права у встановлених випадках і обсягах компенсаційну функцію. У зв'язку з цим, для екологічних відносин цивільно-правовий інститут відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, має принципове значення. Все більшого значення в екологічному праві набуває також цивільно-правовий договір як форма регулювання екологічних відносин[1].

Поряд з адміністративним і цивільним правом охоронну функцію стосовно екологічних об'єктів виконує кримінальне право. Його норми закріплюють склади екологічних злочинів як видів суспільно небезпечних діянь, що завдають найбільшої шкоди об'єктам екологічного права. Чинний Кримінальний кодекс України виділяє їх в окремий розділ Особливої частини з назвою «Злочини проти довкілля», що охоплює понад 20-и статей.

Співвідношення екологічного права з міжнародним правом і, зокрема, з міжнародним екологічним правом, базується на включенні міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, до складу національного законодавства. У даний час налічується більше 30-и міжнародних договорів, конвенцій та інших угод в сфері охорони довкілля, ратифікованих українським парламентом, що застосовуються у нашій країні. Проте слід зазначити, що міжнародне екологічне право чи міжнародне право охорони навколишнього середовища не є складовими системи вітчизняного екологічного права.

---

[1] Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. – Івано-Франківськ, 2016. – 271 с.

ЛЕКЦІЯ 2
ТЕМА: ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Питання до розгляду

2.1. Визначення поняття та особливості джерел екологічного права
2.2. Конституційні засади екологічного права
2.3. Закони України як джерела екологічного права
2.4. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела екологічного права
2.5. Міжнародні договори як джерела екологічного права

2.1. Визначення поняття та особливості джерел екологічного права

Джерела права у теоретичних дослідженнях підрозділяють на джерела права в широкому й вузькому розумінні. Джерела права в широкому розумінні – це самі суспільні відносини, які є підставою для прийняття юридичних норм. Джерела права у вузькому юридичному розумінні є проявом форми правотворчої діяльності, за допомогою чого воля правотворця стає обов'язковою для виконання. Тому вони приймаються у формі нормативно-правових актів уповноваженими органами з метою регулювання відповідних суспільних відносин у певній сфері. У даному випадку предметом розгляду є джерела екологічного права у вузько юридичному аспекті. У такому розумінні *джерелами екологічного права є нормативно-правові акти органів державної влади та місцевого самоврядування, які містять загальнообов'язкові вимоги, норми та правила, що регулюють екологічні суспільні відносини і розраховані на багаторазове застосування.*

Нормативно-правовими актами органів державної влади встановлюються (санкціонуються), вводяться у дію, змінюються або скасовуються правила поведінки суб'єктів відповідних відносин в суспільстві. Саме цим нормативно-правові акти відрізняються від актів застосування права та інших індивідуальних актів, розрахованих на одноразове застосування. Адже останні не встановлюють нових норм, а лише застосовують існуючі норми права. Наприклад, не визнаються джерелами екологічного права рішення уповноважених органів про застосування санкцій до порушників екологічного законодавства. Ці рішення видаються виключно на підставі та на виконання існуючих нормативно-правових актів екологічного права.

Джерелам екологічного права притаманні загальні ознаки, які властиві джерелам будь-якої галузі права, а саме: вони підлягають багаторазовому застосуванню, тобто мають нормативний загальнообов'язковий зміст і характер; їх юридична сила залежить від компетенції органів щодо їх прийняття та введення у дію; вони наділені силою владного забезпечення, тобто їх виконання може забезпечуватися у примусовому порядку; вони

мають видове нормативне оформлення і діють у часі, просторі та за колом суб'єктів; їх вимоги адресуються невизначеному колу суб'єктів; для них встановлені відповідні умови, порядок та засоби доведення до виконання; як правило, їм притаманне галузеве поширення і застосування тощо.

Разом з цим, джерела екологічного права мають свої, тільки їм притаманні ознаки. До них, зокрема, відносяться: мета правового регулювання, яка полягає у здійсненні екологічної політики на усій території держави, спрямованої на збереження безпечної для існування живої та неживої природи навколишнього середовища; захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, обумовленого забрудненням довкілля; досягнення гармонійної взаємодії суспільства з природним середовищем шляхом забезпечення ефективної охорони, раціонального використання та своєчасного відтворення природних багатств[1].

Не менш важливою особливістю джерел екологічного права є сфера їх дії та застосування. Вони охоплюють суспільні відносини щодо взаємодії людини з природним середовищем і суспільства з природним оточенням. Еколого-правовими нормами можуть бути регламентовані лише ті відносини, які «підпадають» під правове регулювання, і лише у тих формах взаємодії людини і суспільства з навколишнім середовищем, які реально склалися на певному етапі їх існування та функціонування зі своїм природним середовищем. При цьому як упередження правового регулювання суспільних екологічних відносин, так і запізнення у прийнятті відповідних нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього середовища, однаково можуть мати негативні наслідки для взаємодії людини і суспільства зі своїм природним оточенням.

Специфічною особливістю джерел екологічного права як юридичних норм є їх тісний зв'язок з нормами технічного характеру. Екологічне законодавство містить численні посилання на технічні норми, санітарні правила, технологічні регламенти, стандарти якості навколишнього середовища, гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у природних об'єктах, нормативні обсяги викидів тощо. Правові норми як джерела екологічного права поряд з іншими складовими у тісній взаємодії з технічними нормами, які у строго юридичному значенні не є джерелами права, формують еколого-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища[2].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відносини у галузі охорони довкілля в Україні регулюються вказаним Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим

---

[1] Гвоздик П.О. Джерела екологічного права: монографія. / Відпов. ред. Н.Р. Малишева. – К.: Алерта, 2012. – 304 с.

[2] Экологическое право Украины: курс лекций. / Под ред. Каракаша И.И. – Одесса: Латстар, 2001. – С. 26.

спеціальним законодавством. Стосовно терміну «законодавство», що вживається у екологічному законі, слід звернути увагу на його тлумачення, яке надано рішенням Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року[1].

Наведені положення мають принципове значення для розуміння сутності та значення джерел екологічного права, проведення їх класифікації і систематизації з метою проведення теоретичного аналізу їх змісту та виявлення шляхів підвищення ефективності застосовування на практиці. Це залежить від підстав, які закладені в основу такої класифікації. Вона може проводитись за їх юридичною силою, за предметом регулювання, за сферою (колом) охоплюваних відносин правового регулювання, за змістом самих правових норм, за формами законодавчих актів, за цілями і засобами застосування правових норм тощо.

За юридичною силою джерела екологічного права поділяються на закони і підзаконні акти. В основу такого поділу покладена юридична сила законодавчих актів. Відомо, що закони мають більш високу юридичну силу, у порівнянні з іншими нормативно-правовими актами, що видаються на їх основі та на виконання встановлених ними вимог. У свою чергу закони поділяються на основні (конституційні), що мають вищу юридичну силу, та звичайні (поточні), які видаються у розвиток конституційних норм і мають відповідати їм. Проте звичайні закони у сфері охорони довкілля також можна поділяти на комплексні та пооб'єктні законодавчі акти. Наприклад, Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року[2] є комплексним актом чинного законодавства, що регулює охорону усіх природних складових існуючих об'єктів природно-заповідного фонду, а Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 року[3] є законодавчим актом, розрахованим на регулювання використання й охорону зазначених у ньому конкретних природних об'єктів та їх ресурсів.

За предметом правового регулювання джерела права підрозділяються на загальні та спеціальні законодавчі акти. Для загальних актів законодавства характерним є широта предмету регулювання, тобто вони є такими, що охоплюють основні, засадничі суспільні відносини, у тому числі й екологічні. До таких актів належать, зокрема, Декларація «Про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року[4] та Конституція України від 28 червня 1996

---

[1] Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року.// Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 1209.

[2] Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502 з подальшими змінами і доповненнями.

[3] Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198 з подальшими змінами і доповненнями.

[4] Про державний суверенітет України: декларація Відомості Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

року[1], яка була прийнята на основі положень вказаної Декларації. Предметом спеціальних актів законодавства є регулювання саме природоохоронних, а також пов'язаних з ними відносин. До них, наприклад, відносяться спеціальні Закони України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року[2], «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року в редакції Закону від 21 червня 2001 року[3], «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року[4], «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року[5] та інші акти чинного законодавства.

За сферою (колом) охоплюваних відносин правового регулювання законодавчі акти з охорони довкілля можна поділяти на інтегровані (універсальні) та диференційовані (пересурсові). До числа перших відносяться акти законодавства, нормами яких врегульовано як використання, так і охорона навколишнього природного середовища як єдиного, взаємопов'язаного та інтегрованого об'єкту. Таким законодавчим актом є, наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». До пересурсових нормативно-правових актів відносяться ті з них, що регулюють суспільні відносини, предметом яких є забезпечення використання і охорони окремих, відносно диференційованих природних об'єктів та їх ресурсів. До такого законодавчого акту можна віднести, наприклад, Закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року[6].

За змістом правового регулювання джерела права поділяються на матеріальні та процесуальні. До джерел матеріального права відносяться ті правові акти та їх норми, що безпосередньо регулюють відносини між суб'єктами права. Вони, зокрема, містять права, обов'язки і відповідальність учасників відповідних відносин і таким чином формують позитивну поведінку усіх суб'єктів екологічних відносин. До джерел процесуального права відносяться ті правові норми, що визначають умови та порядок реалізації норм матеріального права або процедури застосування заходів відповідальності. Традиційною метою норм процесуального права є

---

[1] Конституція України: прийнята на V сесії Відомості Верховної Ради України другого скликання 28 червня 1996 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[2] Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 198 з подальшими змінами і доповненнями.

[3] Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року в редакції Закону від 21 червня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678; 2001. – № 48. – Ст. 252 з подальшими змінами і доповненнями.

[4] Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350 з подальшими змінами і доповненнями.

[5] Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350 з подальшими змінами і доповненнями.

[6] Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97 з подальшими змінами і доповненнями.

забезпечення певного результату, що передбачено у нормах матеріального права (наприклад, процедурне забезпечення раціонального використання та ефективної охорони земельних ресурсів).

Будь-якій матеріальній нормі права, що може бути реалізована лише шляхом її застосування, притаманна процесуальна форма, за допомогою якої виконується її припис. Таким чином, застосування правової норми без здійснення певного комплексу взаємообумовлених дій, що випливають зі змісту цієї норми й утворюють її процесуальну форму, неможливо. Актами процесуального права є відповідні процесуальні кодекси, які передбачають певні положення щодо реалізації матеріальних правових норм, у тому числі й екологічного права.

За формою законодавчого акта виділяють кодифіковані й некодифіковані джерела права. Кодифіковані джерела – це нормативно-правові акти, які відрізняються високим рівнем систематизації та структурованістю, які є «правоутворюючими» у тій чи іншій правовій галузі. У даний час, на жаль, екологічне законодавство залишається не кодифікованим, хоча це питання наполегливо ставиться і жваво обговорюється в еколого-правових наукових дослідженнях[1]. Натомість у галузевих природноресурсових кодексах містяться окремі розділи, які присвячені правовій охороні відповідних природних об’єктів. Зокрема, у Земельному кодексі України, прийнятому 25 жовтня 2001 року[2], таким є розділ VI «Охорона земель», у Кодексі України про надра, прийнятому 27 липня 1994 року[3], – це розділ VI «Охорона надр», у Водному кодексі України, прийнятому 6 червня 1995 року[4], - розділ IV «Охорона вод», у Лісовому кодексі України, прийнятому 21 січня 1994 року у чинній редакції від 8 лютого 2006 року[5], це глава 16 «Охорона і захист лісів».

Проте, до некодифікованих актів екологічного законодавства з високою структурованістю належить Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Його головне завдання полягає у закріпленні принципових положень правового регулювання відносин у сфері охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої

---

[1] Каракаш І.І. Прийняття Екологічного кодексу України як чинника підвищення ефективності правової охорони довкілля. / Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: Право, 2008. – С. 11-14.

[2] Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27 з подальшими змінами і доповненнями.

[3] Кодекс України про надра, прийнятий 27 липня 1994 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340 з подальшими змінами і доповненнями.

[4] Водний кодексі України, прийнятий 6 червня 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189 з подальшими змінами і доповненнями.

[5] Лісовий кодекс України, прийнятий 21 січня 1994 року в редакції Закону від 8 лютого 2006 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99; 2006. – № 21. Ст. 170 з подальшими змінами і доповненнями.

діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів тощо.

Вказаний екологічний закон певною мірою виконує функції, що характерні для систематизованих нормативно-правових актів, які регулюють те чи інше коло однорідних суспільних відносин. Крім зазначеного закону, вітчизняному екологічному законодавству відомі й інші некодифіковані закони з достатнім рівнем систематизації екологічних відносин, що діють, наприклад, у сфері охорони об'єктів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря тощо. Саме їх наявністю у наукових публікаціях висуваються різні концепції щодо кодифікації сучасного екологічного законодавства, зокрема, у формі прийняття Екологічного кодексу України або Кодексу законів України про охорону навколишнього природного середовища[1].

За значущістю правового регулювання екологічних відносин нормативно-правові акти чинного законодавства можна поділяти на основні та допоміжні. Основні нормативні акти складають сутнісній зміст екологічного законодавства, а допоміжні – полегшують застосування норм основних актів, закріплюючи, наприклад, єдиний понятійний апарат, що сприяє їх однаковому застосуванню на практиці. До допоміжних актів відносяться державні екологічні нормативи і стандарти, які є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання і охорони природних об'єктів та їх ресурсів, методи та методики контролю за станом навколишнього середовища, а також інші питання, що пов'язані з охороною довкілля.

Особливим різновидом джерел виступають *неписані джерела права,* що визнаються загальною теорією права. Це звичаї, сукупність яких прийнято називати звичаєвим правом[2]. Правовий звичай – це історично сформоване правило поведінки, що міститься у свідомості людей та увійшло у звичку внаслідок багаторазового застосування, яке приводить до правових наслідків. Правові звичаї можуть визнаватися у якості джерел регулювання екологічних суспільних відносин і санкціонуватися державою.

---

[1] Андрейцев В.І. Удосконалення екологічного законодавства: концептуальні засади. / Екологічний кодекс України: міфи та реальність: матеріали. міжнар. круглого столу. К.: 12-13 травня 2005 року. – К.: 2005. – С. 5-27; Гвоздик П.О. Систематизація як перспективний напрямок розвитку джерел екологічного права України. // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 2. – С. 17-26; Гетьман А.П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи. // Екологічне право України: система та межі правового регулювання: матеріали всеукраїнського наук.-практ. круглого столу (25 вересня 2015 року, м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 2015. – С. 49-53; Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми кодифікації національного та міжнародного екологічного права. // Право України. – № 2. – 2011. – С. 4-10 та інші.

[2] Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс. / Под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: «Феникс», 2011. – С. 115.

Звичаї як джерела регулювання певних відносин згадуються, наприклад, в Законі України «Про статус гірських населених пунктів в Україні»[1], який враховує традиційні види зайняття їх населення, що пов'язані з використанням складових свого природного оточення. Прояв звичаїв нерідко можна зустріти на практиці у поєднанні із загальним користуванням природних об'єктів та їх компонентних складових (користування земельними ділянками для випасу свійських тварин, використання загальнопоширених корисних копалин, користування водними об'єктами для купання і плавання, збирання ягід, горіхів, грибів у лісах, заготівля лікарських рослин для власних потреб, збирання продуктів життєдіяльності тварин тощо). Проте для визнання і застосування звичаїв у якості регуляторів екологічних відносин важливим є те, щоб вони не суперечили загальним вимогам і основним принципам екологічного права.

2.2. Конституційні засади екологічного права

У регулюванні відносин власності на природні об'єкти та їх ресурси, охорони навколишнього природного середовища, визнання і захисту екологічних прав та законних інтересів громадян і суспільства Конституція України відіграє основоположну роль. В Основному Законі країни визначені права і свободи людини і громадянина, гарантії їх дотримання і захисту, закладені основи правової системи, закріплені засади організації та межі здійснення державної влади тощо.

Конституція України має найвищу юридичну силу, її норми є нормами прямої дії. Конституційні норми виступають як юридична основа для формування і функціонування національної правової системи. Тому норми Конституції є фундаментальними джерелами усіх галузей права, у тому числі й екологічного права. Їх засадничий характер визначає юридичну основу екологічної доктрини держави і розвитку системи загальних і спеціальних норм екологічного права.

Конституційне закріплення екологічних положень перш за все стосується екологічних прав людини, її місця в суспільстві та державі, що визначає її конституційний екологічно-правовий статус. Наприклад, у ст. 3 Конституції України закріплено положення про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

При аналізі Конституції України як джерела екологічного права у її змісті можна виділити три групи норм щодо охорони довкілля: безпосередні екологічні (природоохоронні) норми; норми, які містять положення щодо використання природних ресурсів; норми, що закріплюють компетенцію

---

[1] Про статус гірських населених пунктів в Україні: Закон України від 15 лютого 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9. – Ст. 58.

органів державної влади і органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища. Такий розподіл конституційно закріплених екологічних норм права щодо використання природних об'єктів та охорони довкілля дозволяє розглядати їх більш системно.

До першої групи норм, що складають безпосередні екологічні (природоохоронні) норми, слід віднести положення ст. 16 та ст. 50 Конституції України. За ст. 16 Основного Закону країни, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, є обов'язком держави. Відповідно до ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Безпечне для життя і здоров'я людини довкілля – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для життєдіяльності населення в окремій місцевості, конкретному регіоні чи в країні у цілому. Критерії безпечного стану навколишнього природного середовища визначаються комплексом взаємопов'язаних між собою економічних, екологічних, організаційних, правових і технічних вимог, зокрема, екологічними стандартами і нормативами, санітарно-гігієнічними нормами, будівельними та іншими правилами щодо охорони довкілля.

Конституційне закріплення одержали також дві найважливіші складові стосовно реалізації екологічних прав громадянами країни: гарантованості права на відшкодування шкоди, заподіяної погіршенням стану довкілля, та гарантованості права на одержання і використання екологічної інформації. Згідно зі за ст. 9 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», кожний громадянин України має право на подання судового позову до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом.

За ч. 2 ст. 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Умови та порядок реалізації права на інформацію, включаючи інформацію про стан довкілля, визначаються Законом України «Про інформацію»[1].

Разом з наведеним, згідно із ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, а у разі її вчинення –

---

[1] Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року в редакції Закону від 13 січня 2011 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650; 2011. – № 32. – Ст. 313.

відшкодовувати завдані ним збитки. Крім цього, у ч. 7 ст. 41 Основного Закону, на власників покладаються певні екологічні обтяження, зокрема, використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Принципове положення закріплено у ст. 92 Конституції України, якою передбачено, що засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку визначаються виключно законами України. Наведені вимоги Основного Закону мають важливе значення для забезпечення якості навколишнього природного середовища.

Другу групу конституційних положень складають норми, які містять вимоги щодо використання природних ресурсів. До них слід віднести норми ст. ст. 13 та 14 Конституції України, що закріплюють народну приналежність і загальнонаціональне значення використання природних ресурсів. Зокрема, за ст. 13 Основного Закону, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Важливим є положення ст. 14 Конституції України, у якій закріплено, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. При цьому набуття і реалізація прав на землю вказаними суб'єктами гарантується державою.

До зазначеної групи конституційних норм з природноресурсовим змістом можна віднести положення ст. 142 Конституції України, у якій закріплено, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є, зокрема, природні ресурси, що належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Особливостями цієї групи конституційних норм є те, що вони складають засади для встановлення законних меж здійснення права земельної та іншої природноресурсової власності й закріплення законодавчих обмежень прав на них.

Третю групу конституційних норм складають положення, що закріплюють компетенцію органів державної влади і органів місцевого самоврядування у сфері охорони довкілля. Вони є досить поширеними і містяться у відповідних розділах Конституції України. Наприклад, п. 6 ст. 85 Основного Закону до повноважень Верховної Ради України віднесено затвердження загальнодержавних програм охорони довкілля, а у п. 19 ст. 92 передбачено, що виключно законами України визначаються основи екологічної безпеки. Відповідно до п. 21 ст. 106, Президент України

оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України. За п. 3 ст. 116 Основного Закону, Кабінет Міністрів України забезпечує проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

Відповідно до ст. 137 Конституції України, Автономній Республіці Крим надані повноваження щодо здійснення нормативного регулювання з питань охорони історико-культурних заповідників, ведення мисливства та рибальства, а за ст. 138 Основного Закону їй належать повноваження щодо розроблення, затвердження та реалізації програм АРК з питань раціонального природокористування і охорони довкілля відповідно до загальнодержавних програм тощо. Такі норми у конституційному акті не мають галузевої конкретизації та діють у рамках загальноправової компетенції органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

У ст. 119 Конституції України закріплені повноваження місцевих державних адміністрацій на відповідній території щодо забезпечення виконання державних і регіональних програм охорони довкілля. Такими програмами є, наприклад, Загальнодержавна програма «Питна вода України» на 2006-2020 роки, Загальнодержавна цільова екологічна програма поводження з радіоактивними відходами, Загальнодержавна програма зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об’єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему та багато інших. До регіональних екологічних програм можна віднести, наприклад, Комплексну програму охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Одеській області на 2014-2019 роки, затвердженої рішенням обласної ради від 21 лютого 2014 року № 1021-VI, Регіональну програму збереження та відновлення водних ресурсів у басейні Куяльницького лиману на 2012-2018 роки, затвердженої рішенням Одеської обласної ради від 28 жовтня 2011 року № 270-VI та інші програми.

Юридичне значення розглянутих положень Конституції України полягає у тому, що вони складають правову основу для розробки, затвердження та впровадження державної екологічної політики України. Саме в конституційних нормах визначені найважливіші вимоги щодо прийняття екологічного законодавства стосовно використання природних об’єктів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки в країні.

2.3. Закони України в системі джерел екологічного права

Ефективними та поширеними джерелами сучасного екологічного права є закони. Це означає, що в законах мають бути визначені головні засади правового регулювання суспільних відносин власності на природні об’єкти та їх ресурси, встановлені основні вимоги щодо природокористування й охорони навколишнього природного середовища, врегульовані екологічні права й обов’язки людини і громадянина, передбачені засадничі положення механізму забезпечення і захисту прав суб’єктів екологічних відносин тощо.

Важливим джерелом екологічного права є кодифіковані закони, до яких відносяться природноресурсові кодекси, що містять широке коло еколого-правових норм. Так, Земельний кодекс і Кодекс про надра містять спеціальні розділи про охорону земель і про охорону надр, а Водний і Лісовий кодекси, крім охоронних розділів, передбачають спеціальні глави, присвячені відтворенню водних і лісових ресурсів. Незважаючи на переважно ресурсовий зміст вказаних кодифікованих законів, регламентація відповідних видів природокористування в них одночасно забезпечує дбайливе ставлення до природних ресурсів та їх ощадливе використання, що є однією з ефективних форм охорони навколишнього природного середовища. У цьому якраз полягає особливість природноресурсових кодексів як джерел екологічного права.

Серед найважливіших спеціальних законів як джерел екологічного права є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Він визначає правові, економічні й соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища як єдиного, інтегрованого об’єкта екологічних відносин. Крім цього, вказаний Закон по суті заклав правову основу для розвитку усієї системи галузевого екологічного законодавства та подальшого вдосконалення пересурсових нормативно-правових актів, які існували до його прийняття.

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» складається з преамбули та 16 розділів, що включають 72 статті. В ньому закріплені основні принципи охорони навколишнього природного середовища, визначені екологічні права й обов’язки громадян, регламентовані повноваження центральних і місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі охорони довкілля, встановлені основні вимоги щодо використання природних ресурсів і реалізації екологічного механізму охорони навколишнього природного середовища, визначені природні території та об’єкти, що підлягають особливій охороні та позначені заходи щодо забезпечення екологічної безпеки, передбачені способи вирішення виникаючих суперечок стосовно застосування окремих положень закону та встановлені види юридичної відповідальності, які можуть застосовуватися за порушення його вимог тощо. Таким чином, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» в цілому охоплює загальні та найбільш важливі відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища.

За час існування вказаного Закону та у розвиток його окремих положень була прийнята ціла низка спеціальних законів з відповідним екологічним змістом. До них, зокрема, можна віднести Закони України: «Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення»[1],

---

[1] Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218 з наступними змінами і доповненнями.

«Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»[1], «Про пестициди і агрохімікати»[2], «Про поводження з радіоактивними відходами»[3], «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання»[4], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»[5], «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»[6] та інші законодавчі акти. Наведений перелік законів з природоохоронним і екологічним змістом надає підстави для висновку про те, що регулювання екологічних відносин на рівні спеціальних законів має тенденцію поступового та послідовного розширення.

Важливе значення для регулювання екологічних відносин у даний час має спеціальний Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», з введенням у дію якого Закон України «Про екологічну експертизу» втратив чинність. Положення нового законодавчого акту встановлюють правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля. Вони спрямовані на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорону довкілля, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень щодо провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

До інших спеціальних законодавчих актів щодо охорони довкілля відносяться: Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», який визначає радіаційно уражені території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища, що потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення, спрямованих на обмеження додаткового опромінення населення; Закон України «Про відходи»[7], що визначає засади діяльності,

---

[1] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81 з наступними змінами і доповненнями.

[2] Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91 з наступними змінами і доповненнями.

[3] Про поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 30 червня 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 27. – Ст. 198 з наступними змінами і доповненнями.

[4] Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14 січня 1998 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 22. – Ст. 115 з наступними змінами і доповненнями.

[5] Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 348 з наступними змінами і доповненнями.

[6] Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19 жовтня 2000 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 1. – Ст. 1 з наступними змінами і доповненнями.

[7] Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36-37. – Ст. 242 з наступними змінами і доповненнями.

пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на довкілля та здоров'я людини; Закон України «Про Червону книгу України»[1], завданнями якого є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, з метою попередження зникнення таких видів із природи та забезпечення збереження їх генофонду; Закон України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року, що визначає основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання. До спеціальних законодавчих актів щодо охорони довкілля відносяться також вищевказані Закони України: «Про природно-заповідний фонд України»; «Про рослинний світ»; «Про тваринний світ»; «Про охорону атмосферного повітря» та інші законодавчі акти.

Не менш важлива роль у регулюванні екологічних відносин належить спеціальним законам з еколого-ресурсовим чи ресурсово-екологічним змістом. До таких законів можна віднести, наприклад, Закон України «Про екологічну мережу України»[2]. Він розроблений і прийнятий у контексті вимог щодо подальшого вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995) стосовно формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Згідно із ст. 2 Закону «Про екологічну мережу України», завданням законодавства про екологічну мережу є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого й екологічно збалансованого розвитку України, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства.

2.4. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела екологічного права

У ієрархічній системі державних органів, які наділені повноваженнями приймати нормативно-правові акти у сфері природоохорони, першочергове місце займають постанови Верховної Ради України та укази і розпорядження

---

[1] Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201 з наступними змінами і доповненнями.

[2] Про екологічну мережу України: Закон України від 24 червня 2004 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 502 з наступними змінами і доповненнями.

Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України. Вони приймаються на підставі та на виконання законів і мають відповідати їх вимогам, що надає підстави для віднесення їх до підзаконних актів.

Серед підзаконних актів як джерел екологічного права можна вказати, наприклад, на наступні постанови Верховної Ради України: «Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні»[1], «Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надрокористуванням в Україні»[2], «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля»[3] та інші постанови парламенту країни.

Однак особливу роль у забезпеченні охорони навколишнього природного середовища в країні на протязі тривалого часу відігравала постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». Вона охоплювала широке коло відносин, зокрема, щодо вирішення складних екологічних проблем в країні та здійснення міжнародного співробітництва в екологічній сфері. В «Основних напрямах» надавалася характеристика екологічного стану довкілля в Україні, забезпечення охорони і використання окремих природних ресурсів (земельних, гірничих, водних, лісових), у відповідних галузях народного господарства (промисловості, сільському господарстві, енергетиці, транспорті), визначався економічний та екологічний механізми природокористування, а також засади регіональної екологічної політики.

Безумовно, певна кількість вимог «Основних напрямів» досі зберігають свою актуальність і мають відповідний прояв у реальному житті. Проте в цілому вони були реалізовані, окремі з них вже не відповідали сучасним викликам, оскільки за період реалізації парламентської постанови відбулися суттєві зміни, які визначили необхідність подальшого розвитку екологічної політики країни. У зв'язку з цим були розроблені і прийняті оновлені «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року», які тепер затверджені не парламентською постановою, а Законом України від 21 грудня 2010 року.

До підзаконних актів як джерел екологічного права відносяться нормативні укази і розпорядження Президента України. Такими указами, наприклад, є: «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додержання

---

[1] Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні: постанова Верховної Ради України від 20 лютого 2003 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 182.

[2] Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надрокористуванням в Україні: постанова Верховної Ради України від 20 листопада 2003 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 11. – Ст. 148.

[3] Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля: постанова Верховної Ради України від 4 листопада 2004 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 72.

законодавства у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду України» від 11 листопада 2004 року № 1396/2004; «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» від 23 травня 2005 року № 838/2005; «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні» від 21 лютого 2007 року № 136/2007; «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об’єктів природно-заповідного фонду» 21 листопада 2017 року № 381/2017 та інші нормативні укази.

Однак серед чисельних указів, які видаються Президентом України, чимало таких, що не носять нормативного характеру, а є актами застосування положень чинного законодавства у межах конституційних повноважень глави держави. До таких указів, наприклад, можна віднести: «Про день довкілля» від 6 серпня 1998 року № 855/98, який проводиться щороку в третю суботу квітня; «Про створення національного природного парку «Голосіївський» від 27 серпня 2007 року № 794/2007; «Про створення Нижньодністровського національного природного парку» від 13 листопада 2008 року №1033/2008; «Про створення національного природного парку «Тузловські лимани» від 1 січня 2010 року № 1/2010; «Про оголошення природної акваторії Чорного моря ботанічним заказником загальнодержавного значення «Мале філофорне поле» від 31 серпня 2012 року № 527/2012; «Про території та об’єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» 27 липня 2016 року № 312/2016 та інші президентські укази.

Розпорядження Президента України здебільшого є актами застосування норм екологічного права. Таким, наприклад, є розпорядженням «Про забезпечення раціонального використання природних ресурсів та впорядкування санаторно-курортної діяльності на території курорту Трускавець» від 10 жовтня 1995 року № 294/95. Проте з окремих питань приймаються президентські розпорядження і з нормативно-правовим змістом, до яких, наприклад, можна віднести розпорядження «Про заходи щодо підвищення рівня ядерної та радіаційної безпеки в Україні» від 19 березня 2001 року № 60/2001.

Із наведеного переліку указів та розпоряджень Президента України як еколого-правових актів у системі джерел екологічного права випливає, що вони в основному охоплюють окремі природні об’єкти, їх ресурси чи природні комплекси або стосуються певних екологічних ситуацій природного чи техногенного характеру. В окремих випадках відповідно до чинного законодавства укази Президента України підлягають затвердженню законом Верховної Ради України.

Широке коло питань щодо охорони навколишнього природного середовища регламентується постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, який приймає нормативно-правові акти на виконання вимог Конституції і законів України та указів і розпоряджень Президента України. В якості прикладів можна навести наступні постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про Зелену книгу

України» від 29 серпня 2002 року № 1286; «Про заходи щодо поліпшення роботи з використання і охорони територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення в Одеській області» від 10 грудня 2003 року № 1900; «Про затвердження Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища» від 5 грудня 2007 року № 1376; «Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України» від 21 січня 2015 року № 32; «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» від 7 червня 2017 року № 413 та інші урядові постанови.

Щодо розпоряджень Кабінету Міністрів України у якості джерел екологічного права, то до них також відносяться лише ті розпорядження, які наділені нормативним змістом. До нормативно-правових розпоряджень уряду можна віднести, наприклад, розпорядження: «Про схвалення Концепції Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища» від 31 грудня 2004 року; «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» від 17 жовтня 2007 року; «Про затвердження плану дій (стратегії) щодо виконання пунктів 11-12 рішення IV/2 Сторін Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті» від 6 січня 2010 року та інші. Розпорядженнями Кабінету Міністрів України у якості актів застосування норм права у сфері охорони довкілля є, наприклад, розпорядження про «Деякі питання проведення щорічної акції «За чисте довкілля» та дня благоустрою територій населених пунктів» від 31 березня 2010 року та інші.

Джерелами екологічного права є нормативні акти міністерств і відомств як центральних органів виконавчої влади та відомчих органів державного управління. Вони своїми наказами затверджують положення та правила, інструкції та методики, а також нормативні акти інших видів і різновидів. Головне призначення цих актів – сприяння однаковому й ефективному застосуванню чинних правових актів, прийнятих Верховною Радою України, Президентом України і Кабінетом Міністрів України. Закріплені у законодавчих актах вказаних органів відповідні положення з еколого-правовим змістом в основному виконуються завдяки їх деталізації та конкретизації в актах міністерств і відомств як центральних органів державної виконавчої влади.

Еколого-правові акти міністерств, відомств та інших органів державної виконавчої влади приймаються ними в межах наданих їм повноважень за власною ініціативою або за дорученням органів, яким вони підпорядковані. Як правило, відомчі накази або розпорядження відомчих органів державного управління обов’язкові лише для підприємств, установ, організацій, що включені у систему конкретного міністерства чи відомства, а також для їх керівників та інших посадових осіб.

Однак, слід звернути увагу на те, що в силу вимог чинного законодавства або нормативного розпорядження чи спеціального доручення

міністерству, відомству або іншому центральному органу виконавчої влади надано право видавати акти обов'язкової сили. В якості прикладів таких нормативних актів, можна навести наступні з них: накази Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» від 22 червня 2009 року № 330; «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» від 20 липня 2009 року № 389; «Про затвердження Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин від коксових печей» від 29 вересня 2009 року № 507; накази Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» від 2 лютого 2005 року № 54; Про затвердження Переліку харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично модифікованих організмів» від 9 листопада 2010 року № 971 та інші міжвідомчі нормативно-правові акти.

Слід також зазначити, що нормативні акти міністерств, відомств та інших центральних органів виконавчої влади, а також органів державного управління, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, або ті, що мають міжвідомчий характер, підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України і заносяться у Державний реєстр нормативно-правових актів. Виконання вказаних вимог є необхідною умовою набуття нормативними актами міністерств і відомств юридичної сили та джерела екологічного права.

У сучасний період проведення децентралізації влади діяльності місцевих органів виконавчої влади та регіонального управління у сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки приділяється прискіплива увага. Це пов'язано з поширеними явищами загострення екологічних ситуацій у цілих регіонах і погіршенням стану довкілля в окремих містах та інших поселеннях. У зв'язку з цим у чинному законодавстві, зокрема, в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування надані широкі повноваження щодо охорони та забезпечення якості довкілля.

В «Основних засадах» стосовно розвитку та реалізації регіональної екологічної політики передбачається, що розроблені на їх основі національні плани дій будуть інтегровані в регіональні програми соціально-економічного розвитку та деталізовані на рівні регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, на основі яких будуть розроблені місцеві плани дій з охорони навколишнього природного середовища, підготовлені на рівні сільських, селищних та міських рад. В результаті виконання місцевих планів дій передбачається посилити роль органів місцевого самоврядування в

процесі реалізації державної екологічної політики, визначити напрями її вдосконалення з урахуванням регіональної специфіки та керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту.

За минулі роки місцевими органами виконавчої влади, зокрема Державними адміністраціями областей та міст Києва і Севастополя, накопичений позитивний досвід розробки та прийняття відповідних рішень щодо забезпечення охорони навколишнього природного середовища у своїх регіонах. Так, Одеською обласною державною адміністрацією та Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Одеській області була розроблена Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, яка затверджена рішенням сесії Одеської обласної ради № 484 від 29 лютого 2008 року.

Одночасно у сфері охорони навколишнього природного середовища діє низка екологічних програм державного та регіонального значення, а саме: «Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005–2020 роки»; «Регіональна програма моніторингу довкілля Одеської області»; «Регіональна програма поводження з твердими побутовими відходами в Одеській області»; «Обласна комплексна програма «Здоров'я» (окремі розділи програми мають екологічне спрямування); «Програма розвитку туристично-рекреаційної та курортної галузі в Одеській області»; «Регіональна програма охорони, відтворення, підвищення продуктивності та раціонального використання лісів області «Ліси Одещини»; «Регіональна комплексна програма захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь в Одеській області» та інші регіональні програми регіонального рівня екологічного змісту.

Важливими джерелами регулювання екологічних відносин є також рішення регіональних органів самоврядування з нагальних питань охорони окремих природних об'єктів. Таким, наприклад, є рішення Одеської обласної ради «Про заходи щодо збереження та відновлення водних ресурсів басейну Куяльницького лиману» № 1104-V від 12 травня 2010 року. Вказане рішення стало підставою для розробки і прийняття регіональної програми збереження та відновлення водних ресурсів у басейні Куяльницького лиману на 2012-2018 роки, схваленої рішенням Одеської обласної ради.

Природоохоронні повноваження органів місцевого самоврядування передбачені в Конституції України, в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актах. А джерела екологічного права наділяють органи місцевого самоврядування певними нормотворчими повноваженнями. Такі повноваження щодо розробки та прийняття актів нормативного характеру можна знайти в Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічний аудит» та інших законодавчих актах з еколого-правовим змістом.

До нормативних актів органів місцевого самоврядування відносяться рішення про охорону довкілля у межах поселення, забезпечення санітарного благополуччя населення, планування забудови території та здійснення благоустрою населеного пункту, утилізації і знешкодження відходів тощо. Такими рішеннями Одеської міськради, наприклад, є: «Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси» № 1133-V від 5 квітня 2007 року; «Про затвердження Правил благоустрою території міста Одеси» № 2153-V від 22 січня 2008 року; «Про затвердження Програми охорони та поліпшення стану навколишнього природного середовища м. Одеси на 2017- 2021 роки» та інші.

З метою реалізації природоохоронних програм, прийнятих органами місцевого самоврядування, їх виконавчі органи також приймають відповідні акти нормативного характеру. Таким, наприклад, є рішення виконавчого комітету Одеської міської ради «Про посилення екологічного контролю на потенційно-небезпечних підприємствах м. Одеси» № 1289 від 25 листопада 2008 року. Проте дія нормативних актів, прийнятих органами місцевого самоврядування та їх виконавчими органами, обмежується територією, на яку поширюються їх владні функції.

2.5. Міжнародні договори як джерела екологічного права

Згідно з ч. 1. ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У зв’язку з цим особливим видом джерел екологічного права є міжнародні конвенції, міждержавні багатосторонні угоди та двосторонні договори.

У різні часи українською державою, як суб’єктом міжнародного права, визнана дія на території України понад 30 міжнародних конвенцій екологічної спрямованості. Ними, зокрема, є: Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (підписана 2 лютого 1971 року в Рамсарі (Іран), Україна приєдналася до Конвенції згідно із Законом від 29 жовтня 1996 року); Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (підписана 19 вересня 1979 року в Берні (Швейцарія) і ратифікована Законом України від 29 жовтня 1996 року); Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (підписана 23 червня 1979 року в Бонні (ФРН) і ратифікована Законом України від 19 березня 1999 року); Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (прийнята на конференції країн – ЧЕС 21 квітня 1992 року в Бухаресті (Румунія) і ратифікована постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994 року); Конвенція про охорону біологічного різноманіття (підписана 5 червня 1992 року в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) і ратифікована Законом України від 29 листопада 1994 року); Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (конвенція про охорону ріки Дунай), підписана 17 червні 1994 року в Софії (Болгарія) і ратифікована

Законом України від 17 січня 2002 року); Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (підписана 25 червня 1998 року в Орхусі (Данія) і ратифікована Законом України від 6 липня 1999 року); Конвенція про охорону та відтворення транскордонних водотоків та міжнародних озер (підписана в Лондоні (Великобританія) 19 червня 1999 року) і ратифікована Законом України від 9 липня 2003 року); Рамкова конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат (підписана 22 травня 2003 року в Києві (Україна) і ратифікована Законом України від 7 квітня 2004 року); Європейська ландшафтна конвенція (підписана 17 червня 2004 року у Страсбурзі (Франція) і ратифікована Законом України від 7 вересня 2005 року) та інші міжнародні конвенції й акти міжнародного права.

Слід зазначити, що сучасна українська держава дотримується принципу пріоритетності міжнародного права над національним правом, тобто, якщо міжнародним договором, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору. Це прямо передбачено у ч. 2 ст. 71 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

ЛЕКЦІЯ 3
ТЕМА: ОБ'ЄКТИ І СУБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА

Питання до розгляду

3.1. Визначення поняття й основні ознаки об'єктів екологічного законодавства і права
3.2. Види об'єктів екологічного законодавства і права
3.3. Суб'єкти екологічного права та екологічна правосуб'єктність
3.4. Державні органи та органи місцевого самоврядування як суб'єкти екологічного права
3.5. Екологічна правосуб'єктність юридичних і фізичних осіб та їх громадських об'єднань

3.1. Визначення поняття й основні ознаки об'єктів екологічного законодавства і права

В еколого-правовій літературі традиційно виділяються диференційовані, інтегровані та комплексні об'єкти екологічного законодавства і права. Диференційованими об'єктами є відносно відокремлені природні об'єкти – земля, надра, води, рослинний світ, тваринний світ, атмосферне повітря тощо. До інтегрованих відносять навколишнє природне середовище в цілому, життя і здоров'я людей, включаючи екологічні права і свободи громадян. Комплексними об'єктами вважають природні об'єкти і території природно-заповідного фонду, типові та нетипові природні ландшафти, курорти і курортні місцевості, лікувально-оздоровчі об'єкти та рекреаційні території, виключну (морську) економічну зону, континентальний шельф, штучно створені природні комплекси тощо.

Для внутрішніх і зовнішніх меж охоронюваного навколишнього природного середовища характерні відповідні ознаки. До них слід віднести можливості оцінки впливу антропогенної діяльності на стан довкілля і здоров'я людини, а також реальні засоби державно-правового втручання у середовищеохоронні процеси. Внутрішні межі такого втручання визначаються природнозалежним, антропозміненим та екологовартісним характером об'єкта, доступним для державно-правової охорони. Зовнішні межі охоронюваного законом навколишнього природного середовища окреслюються рамками атмосфери і навколоземного простору в тій їх частині, у якій вони зазнають антропогенних змін, впливу земної природи та космічних факторів.

Природним об'єктам, на відміну від товарно-матеріальних цінностей, притаманні по меншій мірі наступні ознаки: природне походження, взаємозв'язок з природною екосистемою та виконання функцій життєзабезпечення. Природне походження об'єктів навколишнього середовища спирається на об'єктивні закономірності свого розвитку, результатом дії яких з'явилося утворення планетарної системи, створення

біосфери та її складових – атмосфери, гідросфери, літосфери, тропосфери, появи рослинного і тваринного світу тощо.

Природні об’єкти кількісно і якісно обмежені у планетарному просторі та є неповторюваними (унікальними) у навколишньому середовищі. У природних об’єктів відсутня їх вартість у вигляді суспільно необхідних витрат людської праці для виробництва речей. Це не виключає можливості застосування праці для відновлення чи відтворення природних речовин деяких об’єктів природного походження, наприклад, водних і лісових ресурсів, об’єктів тваринного і рослинного світу тощо. Проте така діяльність не створює, а поновлює те, що спожито людиною і суспільством.

Проте, слід зауважити, що природне походження не в усіх випадках є абсолютним критерієм визначення належності елементів матеріального світу до природних об’єктів. Так, земля, що заповнює квіткові горшки, вода, що витікає з водопровідного крану, нафта, що подається нафтопроводом, тварини в домашніх клітинах та інші природні компоненти також виникли природним шляхом, але їх не можна відносити до природних об’єктів. У таких випадках для позначення природних об’єктів визначальним є їхній екологічний взаємозв’язок з природним середовищем, що забезпечує їх функціонування у складі природної екосистеми.

Ознака екологічного взаємозв’язку дозволяє розмежувати об’єкти природного середовища від тих природних компонентів природи, які, маючи природне походження, вибули із сфери взаємозв’язку з навколишнім природним середовищем. Вони за волею людини чи суспільства перейшли зі світу природного у світ соціальний, у якому діють інші закономірності функціонування та розвитку природної матерії.

В результаті впливу зазначених закономірностей одні природні компоненти переходять у стан товарно-матеріальних цінностей, включаються у систему соціально-економічних зв’язків і набувають товарно-матеріальну вартість. Інші становляться елементами соціального оточення незалежно від їх бажаності чи ігнорування, корисності чи шкідливості, до яких, наприклад, можна віднести надмірне скупчення голубів або бродячих тварин у містах.

Подібні явища і процеси у сучасний період взаємодії людини і суспільства з природним середовищем досить поширені та різноманітні. Так, знятий земельний ґрунт і складений на зберігання; корисні копалини, видобуті з надр і спрямовані на переробку як природна сировина; вода у резервуарах для питного призначення; паливо для виробничих цілей; дерева, що вирубані у лісі та перейшли у категорію деревини; дикі тварини, відстріляні в результаті полювання; риби, виловлені у водоймах і передані для утримання в акваріумах; повітря, що циркулює в закритих приміщеннях; оранжереї, зимові сади та інші елементи, що несуть на собі ознаки природного походження, будучи вилученими з природного середовища, перестають впливати на хід природних процесів і з цієї причини виходять з кола природних об’єктів.

Важливою ознакою об’єкта природного походження є виконання ним функції життєзабезпечення, що має не тільки екологізований, а і важливий

соціалізований характер. Він проявляється у здатності природного об'єкта «працювати» на якість навколишнього природного середовища та впливати на життя і діяльність людини та суспільства. Природні явища і процеси, що походять від природного об'єкта та протистоять умовам існування й інтересам людини і суспільства, не можуть включатися до кола охоронюваних законодавством. До них, наприклад, відносяться: виверження вулканів і землетруси, селеві потоки і повені, пилові бури й опустелювання земель та інші екологічно небезпечні для людини і суспільства природні явища і процеси.

Складнішім є визначення та віднесення до складу природних об'єктів штучно створених або змінених у результаті діяльності людини і суспільства, які іноді називають природно-антропогенними об'єктами. В окремих випадках екологічне законодавство прямо вказує на екологічну правооб'єктність штучно створених об'єктів. Так, за ст. 3 Закону «Про природно-заповідний фонд України», до штучно створених об'єктів віднесені ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Аналогічні положення можна знайти й у природноресурсових кодексах. Так, згідно ст. 3 Водного кодексу України, до складу водного фонду країни включені штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, а за ст. 4 Лісового кодексу України, до складу лісового фонду належать лісові ділянки, в т. ч. захисні насадження лінійного типу.

Проте, ускладненим є віднесення до об'єктів екологічного права таких з них, що штучно створені в результаті поєднання природних явищ і процесів та господарської діяльності. Вони є об'єктами екологічного права, що підлягають правовій охороні, якщо їхнє функціональне призначення носить екологічний характер, наприклад, полезахисні чи водоохоронні лісонасадження. І, навпаки, об'єкти господарської діяльності не відносяться до об'єктів правової охорони, якщо їхнє функціональне призначення не носить економічного характеру, наприклад, сільськогосподарські культури чи свійські тварини.

У зв'язку з наведеним особливе місце займають так звані «змішані» об'єкти, що утворюються в процесі взаємодії людини і природи. Ознака екологічного взаємозв'язку є визначальним для віднесення їх до природних об'єктів. При цьому цілі відтворення природного середовища свідчать про наявність такого зв'язку, а цілі споживання – про їхню відсутність. Складніше обстоїть справа з тими об'єктами, у яких обидві цілі збігаються або тісно переплітаються. Це має місце, наприклад, при будівництві гідровузлів та гідромеліоративних споруджень, зведених з урахуванням природних закономірностей їх функціонування.

Зазначені види штучно створених об'єктів не можна віднести виключно до природних, і одночасно вони не є тільки господарськими. У цьому зв'язку у даний час в коло охоронюваних еколого-правовими нормами об'єктів не входять: соціальні цінності, що створені людиною; компоненти природи, що вийшли з екологічного зв'язку з природним середовищем або не мають істотного впливу на природу, людину і суспільство; природні об'єкти,

явища і процеси, охорона яких не можлива на даному етапі розвитку науки і техніки або практично не є доцільним.

Не дивлячись на складності стосовно відмежування об'єктів природного походження від неприродних і штучно створених, наведені ознаки все ж таки дозволяють визначити *природні об'єкти як складові частини або компоненти навколишнього природного середовища, які мають ознаки природного походження і знаходяться в екологічному взаємозв'язку з природними системами, здатні виконувати екологічну функцію і забезпечувати якість середовища існування людини і суспільства, охоронювані нормами екологічного законодавства.* Наведене визначення охоплює основні ознаки, властиві об'єктам природного походження та пов'язані з навколишнім природним середовищем.

3.2. Види об'єктів екологічного законодавства і права

У правовій літературі не досягнуто єдності поглядів щодо класифікації об'єктів екологічного права та забезпечення їх правової охорони. З існуючих поглядів на цей предмет найбільш розповсюдженими є виділення природних об'єктів, природних ресурсів та природних комплексів. Проте сучасне екологічне законодавство надає підстави для виділення відповідних фондів природних об'єктів та їх ресурсів, утворюваної екологічної мережі, а також антропогенні явища та вироблені речовини підвищеної екологічної безпеки в якості об'єктів екологічного права.

Природні об'єкти, що підлягають охороні, визначені в екологічному законодавстві. Так, згідно ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду й інші території та об'єкти, визначені законодавством України.

За наведеною законодавчою нормою навколишнє природне середовище цілком віднесено до інтегрованого об'єкту правової охорони. Воно позначено узагальненим формулюванням: «навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів». До диференційованих природних об'єктів відносяться земля, надра, води, ліси, тваринний і рослинний світ, природно-заповідний фонд, атмосферне повітря. Разом з тим зазначені об'єкти у законодавчому порядку позначені укрупнено й усереднено. Тому в кожному з них можна виділити значну кількість відособлених природних складових. У зв'язку з цим у подальшому вказаний Закон проводить деталізацію відповідних природних об'єктів, вказуючи на їх окремі елементи або частини, які складають більш дрібні структурні

компоненти природних біоресурсів і мікроорганізмів, утворюють генетичний фонд або формують природний ландшафт і т. д. Останні також можна розглядати в якості самостійних природних об'єктів або їх ресурсів.

Природні ресурси в буквальному значенні є джерелами споживання. Під ресурсом у вузькому змісті, як цей термін вживається в екологічному законодавстві, розуміють джерело економічного споживання. У широкому змісті природні ресурси – це джерела споживання людиною і суспільством для задоволення своїх економічних, екологічних, оздоровчих, культурних, естетичних, духовних та інших потреб. У зв'язку з виділенням вузького і широкого змісту природних ресурсів прийнято говорити про охорону природи та використання її ресурсів. При цьому під охороною мається на увазі конкретний відособлений природний об'єкт, а під використанням – споживання його ресурсів. Однак у реальній дійсності найчастіше одночасно здійснюються охорона та використання одного і того ж об'єкта, наприклад, земельної ділянки, водного простору, лісового масиву тощо.

Поняття «природний об'єкт» відбиває екологічну сторону складової довкілля, а поняття «природний ресурс» – економічну сторону як об'єкта споживання. В еколого-правовому розумінні не можна охороняти те, що підлягає споживанню, а те, що не використовується, не потребує охорони. У зв'язку з цим у чинному законодавстві стосовно природних ресурсів вживається термін «раціональне використання» як форма еколого-правової охорони природних об'єктів та навколишнього природного середовища.

При цьому слід мати на увазі різний зміст екологічного й економічного раціоналізму. До природних ресурсів можна віднести, наприклад, земельні, водні, лісові, рослинні, фауністичні, мінеральні, кліматичні, енергетичні, геотермальні та багато інших. У середині кожного з цих видів ресурсів можна виділити більш визначені та конкретизовані природні ресурси, наприклад, землі сільськогосподарського призначення, прісноводні джерела, захисні ліси, лікарські рослини, наземні тварини тощо.

Природні комплекси мають місце, коли на певній території самостійно функціонує чисельна кількість або декілька видів природних об'єктів і природних ресурсів, що взаємопов'язані між собою і впливають один на одного. Самим поширеним природним комплексом у такому розумінні є усе навколишнє природне середовище з усіма його екологічними властивостями, економічними цінностями, енергетичними джерелами та іншими природними об'єктами і ресурсами. У наведеному значенні природне середовище України можна розглядати як єдиний природний комплекс, що об'єднує усю сукупність природних об'єктів та природних ресурсів країни.

У якості природних комплексів можна розглядати окремі види природних складових природно-заповідного фонду України, наприклад, природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки та деякі інші. Чинне екологічне законодавство відносить їх до території та об'єктів, що підлягають особливій правовій охороні. Це пов'язано з їхньою природною специфікою, що полягає у рідкісності, унікальності, різноманітності, сконцентрованості на певній

території, особливій цінності тощо. Проте важливим тут є також правова ознака їх високої концентрації у певній території та утворення комплексу природних багатств, тобто не як будь-яке поєднання окремих природних об'єктів та їх ресурсів, а лише таке їх поєднання, що передбачається нормами екологічного законодавства.

До природних комплексів можна також віднести: курортні території з природними лікувальними ресурсами, що використовуються для лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань і рекреаційних цілей та підлягають особливій охороні; лікувально-оздоровчі місцевості і території, що мають мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань; природні ландшафти як типові або унікальні природні комплекси й об'єкти тощо.

Фонди природних об'єктів та їх ресурсів нерідко позначаються у законодавчих актах в якості їх поєднання (інтеграції) чи відособлення (диференціації). Фондова консолідація чи фондове відокремлення природних об'єктів та їх ресурсів має місце, наприклад, у ст. 3 Водного кодексу України, за якою усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд, у ст. 4 Лісового кодексу України, у який визначається склад лісового фонду України, ст. 5 Кодексу України про надра, що визначає державний фонд надр та державний фонд родовищ корисних копалин.

Чинний Земельний кодекс України, на відміну від попередніх Земельних кодексів, не включає усі землі країни до складу єдиного державного земельного фонду. Проте фондове позначення земель як об'єктів використання та охорони у земельному законодавстві є поширеним. Воно спостерігається у ст. 19 вказівкою на землі водного фонду, ст. 25 стосовно створення резервного фонду земель, ст. 43 щодо земель природно-заповідного фонду тощо. Наведене надає підстави для віднесення відповідних фондів природних об'єктів та їх ресурсів як специфічних «природних комплексів» до об'єктів екологічного права.

Екологічна мережа, яка створена в країні відповідно до Закону України «Про екологічну мережу України», також є об'єктом екологічного права. За ст. 3 вказаного Закону, екологічна мережа – це єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природноресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні. Таким чином, екологічна мережа являє собою певний комплекс природних об'єктів та їх ресурсів, але інтегрованих на широкому видовому рівні та поширеній території країни.

Одночасно Закон «Про екологічну мережу України» визначає об'єкт екомережі як її окрему складову частину, що має ознаки просторового об'єкта, тобто певну площу, визначені межі, екологічні характеристики тощо. При цьому до об'єктів екомережі відносяться території та об'єкти природно-заповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо.

Явища та речовини підвищеної екологічної безпеки, що утворюються або виникають в результаті виробничо-господарської діяльності та несуть загрозу погіршення якості навколишнього природного середовища, а через природне середовище – здоров'ю і життю людей, чинним законодавством також віднесені до об'єктів екологічного права. Так, у ст. 44 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачені умови та порядок встановлення лімітів на скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище.

Небезпечними видами господарської діяльності є, наприклад, застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів або електромагнітне, іонізуюче чи радіоактивне забруднення навколишнього природного середовища. Проте найбільше небезпеку стану довкілля у даний час складає забруднення природного середовища промисловими, сільськогосподарськими, будівельними, побутовими та іншими видами відходів. У зв'язку з цим ст. 55 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» покладає підвищені вимоги до власників відходів щодо їх утилізації, знешкодження або розміщення. Зокрема, розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах установлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Особливу небезпеку складає забруднення довкілля радіоактивними, хімічними, біологічними та іншими відходами, що створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними. Такі спеціальні методи і засоби передбачені в Законах України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року[1], «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року, «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» від 14 січня 1998 року, «Про відходи» від 5 березня 1998 року, «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року та інших актах чинного законодавства.

---

[1] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.

Однак слід зауважити, що тут йдеться про явища (прояви) та речовини (матеріали) підвищеної екологічної безпеки не природного походження, а про ті, що утворюються або виникають в результаті виробничо-господарської діяльності. Крім цього, об'єктом охорони у таких випадках є не явища чи речовини підвищеної екологічної безпеки, наприклад, промисловими відходи чи іонізуюче випромінювання, а навколишнє природне середовище та здоров'я людей.

Здоров'я і життя людей є своєрідними об'єктами екологічного законодавства і права. Так, за ч. 3 ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають здоров'я і життя людей. Здоров'я людини у даному випадку означає такий стан її організму, коли всі органи здатні виконувати свої життєві функції. А життя як біологічна форма існування людини безпосередньо пов'язана з існуванням та станом довкілля. При цьому сама людина як біосоціальна істота не є об'єктом екологічного права, хоча й безпосередньо пов'язана з природним середовищем. Людина виступає в якості суб'єкта екологічних відносин, а її здоров'я і життя вступають у якості об'єктів у еколого-правових відносинах.

Відповідно до ст. 3 Конституції, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а за ст. 50 Основного закону країни, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Наведені конституційні права на здоров'я і життя людини і громадянина знайшли свій подальший розвиток в екологічному законодавстві і праві, зокрема у ст. 9 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». У вказаній нормі екологічного закону передбачено, що кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище, на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів тощо.

Права людини і громадянина на користування природними об'єктами та їх ресурсами, наприклад, на пересування по землі, на користування водними об'єктами для відпочинку й оздоровлення, на чисте атмосферне повітря для життєзабезпечення, на здорове середовище існування є такими ж невід'ємними природними правами, як і право на життя, на здоров'я, на потомство і т. д. Вони природно притаманні людині і не залежать від держави та його органів. Держава не може їх надавати чи позбавляти, вона зобов'язана забезпечувати належні умови для їх використання та реалізації, не порушуючи ці природні права людини, а у випадках їх порушення – нести відповідальність перед громадянами.

Інші екологічні права громадян можуть мати опосередковане значення для забезпечення їх здоров'я та життя. Такими правами, наприклад, є право на вільний доступ до екологічної інформації, право на об'єднання в громадські природоохоронні формування тощо. Багато індивідуально-особистих і соціально-культурних прав громадян є по суті екологізованими, тому що їх реалізація пов'язана із сприятливим станом навколишнього

природного середовища. Таке трактування змісту екологічних прав людини одержало широке визнання у міжнародних документах. У такій редакції вони закріплені в оновлених редакціях українського екологічного законодавства.

3.3. Суб'єкти екологічного права та екологічна правосуб'єктність

Словосполученням «суб'єкт права» у загальнотеоретичному розумінні й у галузевому правознавстві, прийнято позначати учасників суспільних відносин. Так, відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу, учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи. Ними також є держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади та інші вітчизняні суб'єкти публічного права, а також іноземні держави та інші іноземні суб'єкти права. Важливим у наведених положеннях є позначення учасників суспільних відносин у якості суб'єктів публічного права, оскільки самій галузі екологічного права притаманні ознаки публічної галузі права.

Поряд з вказаними суб'єктами права у ст. 318 Цивільного кодексу суб'єктом права власності визнається український народ. У цій нормі відбивається положення ст. 13 Конституції України щодо права власності українського народу на природні об'єкти та здійснення цього права від імені українського народу органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Проте питання про визнання українського народу суб'єктом права власності на природні об'єкти в законодавчому порядку вирішено не тільки у Цивільному кодексу, а і у вказаній конституційній нормі, нормі ст. 4 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших законодавчих актах.

Однак наведені положення є підставою для постановки питання у більш широкому аспекті, а саме – про визнання українського народу[1] всеосяжним і повноцінним суб'єктом екологічного права. На поставлене питання слід надати позитивну відповідь, хоча б виходячи з такого прикладу, що при погіршенні якості навколишнього природного середовища в країні шкода завдається не державі або її окремим органам, а українському народу в особі усієї народної спільноти чи населенню окремої територіальної громади.

Проте, держава як політико-правова форма організації народної спільноти у відповідних територіально-географічних межах природного простору також є суб'єктом екологічного права. Це закріплено, наприклад, в ст. 16 Конституції щодо забезпечення екологічної безпеки та подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, ст. 6 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» стосовно розробки, прийняття та реалізації державних цільових екологічних програм, ст. 5 Закону «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» відносно визначення державою правового

---

[1] Про визнання українського народу суб'єктом земельного права та земельних відносин див.: Носік В. В. Право власності на землю Українського народу / В. В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 264-303.

режиму зон, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок цієї катастрофи, укладання договорів на проведення робіт з іншими державами і міжнародними організаціями та інших законодавчих актах.

Аналогічна ситуація складається стосовно визнання певної територіальної громади суб'єктом екологічного права. Територіальна громада як суб'єкт права визнана такою, наприклад, у ст. 142 Конституції щодо використання природних ресурсів для одержання доходів до місцевих бюджетів в якості матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, ст. 6 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», в якій територіальна громада визнається первинним суб'єктом місцевого самоврядування та основним носієм його функцій і повноважень тощо.

Однак слід зазначити, що від імені українського народу як суб'єкта екологічного права його повноваження завжди здійснюються відповідними органами державної влади. А територіальна громада в якості суб'єкта екологічного права може як безпосередньо сама виконувати свої екологічні повноваження, так і здійснювати їх через утворені ним органи місцевого самоврядування або делегувати їх органам державної виконавчої влади.

Безумовно, поняття суб'єкта права як учасника відповідних суспільних відносин пов'язано з поняттями правоздатності та дієздатності. Не вдаючись у детальний розгляд розбіжностей визначення і змісту правоздатності та дієздатності, що висловлені у правовій літературі, слід зазначити, що вони також одержали офіційне закріплення у цивільному законодавстві. Так, за ст. 25 Цивільного кодексу, здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи, а згідно його ст. 30 цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати. Проте визначення наведених правових категорій не передбачено у чинному екологічному законодавстві. У цьому зв'язку виникає питання щодо меж застосування цивілістичних категорій правоздатності та дієздатності до екологічних відносин.

У природоохоронних законодавчих актах термін «суб'єкт» використовується для позначення правоздатного та дієздатного учасника екологічних відносин. При цьому *екологічна правоздатність* – це здатність мати екологічні права та екологічні обов'язки, а *екологічна дієздатність* означає здатність своїми діями набувати екологічні права і створювати екологічні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. У певних випадках поєднання екологічної правоздатності та екологічної дієздатності, наприклад при їх одночасному виникненні у юридичних осіб, прийнято позначати терміном екологічна правосуб'єктність.

Екологічна правосуб'єктність являє собою здатність бути учасником екологічних суспільних відносин. Юридична сторона екологічної правосуб'єктності полягає в законодавчому визнанні можливостей суб'єктів права брати участь у суспільних відносинах використання та охорони природних об'єктів, природних ресурсів, природних комплексів та інших компонентів природного середовища. Це, власне кажучи, узаконення їх

участі у природноресурсових та екологічних відносинах, що вивільняє цю участь від індивідуального чи групового свавілля і доведення його до рівня загальновизнаного в законодавчому порядку на всій території держави.

Проте, окремі природні об'єкти, наприклад, землі як просторовий базис чи атмосферне повітря, являють собою життєве середовище й є умовою підтримки життєдіяльності людини і суспільства. Тому їх використання ґрунтується не стільки на користувальницькій правосуб'єктності, скільки на підставі природних властивостях людини і суспільства незалежно від законодавчого визнання та здійснення правового регулювання державою як вольових відносин. У цьому полягає одна з головних особливостей екологічної суб'єктності, що ґрунтується державою з метою задоволення природних потреб та інтересів людини і суспільства.

В законодавчому визнанні та правовому регулюванні екологічних прав людини і громадянина зацікавлені не тільки фізичні особи, а і держава. Встановлюючи відповідні екологічні права громадян, соціально відповідальна держава може розраховувати на їх більш активну діяльність і тим самим на сприяння в підвищенні ефективності природоохоронної функції самої держави.

У зв'язку з природним походженням об'єктів довкілля, вольовий зміст правосуб'єктності може не збігатися із суспільною волею національного співтовариства. У таких випадках зміст правосуб'єктності є увільненим від сукупного чи консолідованого волевиявлення окремих індивідів або соціальних груп. У цьому зв'язку визнання українського народу суб'єктом екологічних відносин не позбавлено певного науково-теоретичного значення.

Доречним також є постановка питання про формування й адекватне законодавче закріплення суспільної волі уповноваженими на те вищими органами законодавчої влади. Законодавець може не сприйняти або не у повному обсязі охопити суспільну волю, що сформувалася стосовно розподілу природних об'єктів та їх ресурсів між суб'єктами природокористування. Тому адекватна законодавча легалізація екологічної правосуб'єктності на природні об'єкти має суттєве значення для розвитку усієї системи екологічних відносин.

3.4. Державні органи та органи місцевого самоврядування як суб'єкти екологічного права

Чинне екологічне законодавство поряд з українським народом, територіальними громадами та самою державою, суб'єктами екологічного права визнає державні органи в особі органів влади, зокрема, система центральних та місцевих органів виконавчої влади, міжвідомчі та відомчі державні органи управління в галузі використання природних ресурсів та охорони довкілля. Одночасно суб'єктами екологічного права виступають органи місцевого самоврядування та утворені ними виконавчі органи.

Верховна Рада України як вищий законодавчий орган держави є основним суб'єктом екологічного права, який відповідно до Конституції

здійснює всеосяжне законодавче регулювання екологічних суспільних відносин в країні. Згідно із ст. 13 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», до виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища належать: визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища; затвердження загальнодержавних екологічних програм; визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони довкілля, в тому числі щодо прийняття рішень про обмеження, зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств і об'єктів в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища; визначення повноважень відповідних рад, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон на території країни.

Згідно з відповідними положеннями Конституції, Верховна Рада України може приймати до свого розгляду й інші питання охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Із цього випливає, що компетенція Верховної Ради України щодо державно-правового регулювання відносин охорони довкілля за наведеною нормою не є вичерпаною.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим також є суб'єктом регулювання екологічних відносин. Її повноваження у цій сфері поширюються на територію Автономної Республіки й охоплюють: визначення порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та встановлення повноважень відповідних рад у цій сфері; забезпечення реалізації екологічної політики України та екологічних прав громадян; затвердження екологічних програм, а також створення і визначення статусу фондів для фінансування екологічних програм та здійснення інших заходів щодо охорони довкілля; організацію вивчення і дослідження навколишнього природного середовища; прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій і об'єктів, що підлягають особливій охороні; припинення господарської діяльності підприємств, установ і організацій, що знаходяться у підпорядкуванні Автономної Республіки Крим, а також обмеження або тимчасове зупинення діяльності підприємств, установ і організацій, не підпорядкованих органам влади Автономної Республіки Крим, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища; встановлення у разі необхідності більш суворих нормативів екологічної безпеки, ніж ті, що діють на території України. Верховна Рада Автономної Республіки Крим може здійснювати й інші повноваження, не віднесені законодавством України до компетенції центральних органів державної влади України.

Державні органи у сфері охорони навколишнього природного середовища широко представлені в природоохоронному законодавстві в якості суб'єктів екологічного права. Традиційно їх прийнято підрозділяти на органи загальної компетенції та органи спеціальної компетенції.

Органи загальної компетенції у сфері забезпечення охорони довкілля як суб'єкти екологічного права – це уповноважені законодавством державні органи, які поряд з широкими функціями державного управління, здійснюють повноваження щодо забезпечення раціонального використання й ефективної охорони об'єктів екологічного права та стану екологічної безпеки в країні. До них відносяться: Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, державні адміністрації міст Києва і Севастополя, обласні та районні державні адміністрації.

Органи спеціальної компетенції, що є суб'єкти екологічного права – це органи центральної виконавчої влади та їхні управлінські структури на місцях, які утворені для виконання спеціальних функцій щодо забезпечення раціонального використання й ефективної охорони об'єктів екологічного права та збереження стану екологічної безпеки в країні. Зокрема, таким суб'єктом екологічного права у даний час є Міністерство екології та природних ресурсів України. Воно наділено міжвідомчими функціями управління в галузі використання та охорони об'єктів екологічного права й охоплює широку сферу регулювання екологічних відносин.

У певних випадках суб'єктами екологічного права виступають Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство надзвичайних ситуацій України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та інші спеціально уповноважені органи центральної виконавчої влади й їх місцеві органи. Виконавчо-розпорядчі функції вказаних органів у відповідних сферах діяльності визначають обсяг їх правомочностей в області охорони навколишнього природного середовища та межі реалізації ними своєї екологічної правосуб'єктності.

Спеціальними органами відомчого управління за використанням окремих природних об'єктів, природних ресурсів і природних комплексів у якості суб'єктів екологічного права є Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державна служба геології та надр України та їх органи на місцях. Державними органами, які наділені контролюючими повноваженнями в галузі охорони довкілля є Державна екологічна інспекція України, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України та інші органи державної виконавчої влади та їх органи на місцях.

Органи місцевого самоврядування в особі місцевих рад сіл, селищ та міст, а також районних і обласних рад, які представляють спільні інтереси вказаних територіальних громад, є дійовими суб'єктами екологічного права.

В екологічному законодавстві правосуб'єктність місцевих рад визначена у загальній формі покладанням на них відповідальності за стан довкілля на певній території та у межах їх компетенції.

Проте правосуб'єктність місцевих рад як органів місцевого самоврядування не обмежується тільки їхньою відповідальністю за стан довкілля хоча б тому, що вони згідно ст. 15 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища»: забезпечують реалізацію екологічної політики України та екологічних прав громадян; дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій у порядку, визначеному законом; затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планування і забудови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми промислових вузлів; видають і скасовують дозволи на відособлене спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; затверджують місцеві екологічні програми, а також створюють і визначають статус фондів для фінансування екологічних програм та здійснюють інші заходи щодо охорони довкілля; організовують вивчення навколишнього природного середовища та в разі необхідності організовують проведення екологічної експертизи; забезпечують інформування населення про стан довкілля та функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем; організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, а також громадян; приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; здійснюють контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; припиняють господарську діяльність підприємств, установ та організацій місцевого підпорядкування, а також обмежують чи тимчасово зупиняють діяльність не підпорядкованих відповідній раді підприємств, установ та організацій в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища; координують діяльність спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів на території місцевої ради.

Крім цього, відповідно до ст. 26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної та міської ради вирішуються питання про внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних об'єктів такими, що мають певну екологічну цінність та підлягають особливій охороні законом, надання згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами охоплює відповідну територію тощо.

Органи місцевого самоврядування можуть утворювати свої виконавчі органи загальної та спеціальної компетенції, які також виступають суб'єктами екологічного права. Виконавчими органами загальної компетенції

є виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад у разі їх створення. Зокрема, повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері охорони навколишнього природного середовища визначені у ст. 33 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні».

Виконавчими органами спеціальної компетенції місцевих рад та їх виконкомів можуть виступати департаменти, управління, відділи чи служби з охорони навколишнього природного середовища. Так, за рішенням Одеської міської ради у складі Одеського міськвиконкому утворено управління екології та розвитку рекреаційних територій. Функції та повноваження цього управління визначені у Положенні, що затверджене рішенням міськради. Певні природоохоронні функції у межах своїх повноважень можуть виконувати й інші підрозділи міськвиконкому, наприклад, департамент транспорту та організації руху, управління охорони здоров'я, управління земельних ресурсів, управління архітектури та містобудування, управління інженерного захисту території міста та розвитку узбережжя, служба оперативного реагування на надзвичайні ситуації тощо.

3.5. Екологічна правосуб'єктність юридичних і фізичних осіб та їх громадських об'єднань

За чинним законодавством, суб'єктами екологічного права визнаються юридичні та фізичні особи, а також їхні об'єднання. Ознакою юридичної особи як суб'єкта екологічного права є її організаційна цілісність, а виступають вони як підприємства і установи у різноманітних організаційно-правових формах. Суб'єктами екологічного права є усі фізичні особи, тобто вітчизняні громадяни, іноземні громадяни та особи без громадянства. Суб'єктами екологічного права визнаються громадські об'єднання, які виступають учасниками екологічних відносин.

Юридичні особи як суб'єкти екологічного права виступають учасниками різноманітних природоохоронних відносин. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридичним особам в екологічних відносин, рівно як і у інших відносинах, властиві наступні ознаки: організаційна єдність, тобто здатність виступати в екологічних відносинах згідно із положеннями своїх установчих документів як єдине цілісне формування в особі своїх органів управління; володіння відособленими матеріальними і грошовими засобами, майновими і немайновими цінностями на праві власності, користування, повного господарського ведення чи оперативного управління; вступати в правовідносини від свого імені та з метою забезпечення своїх інтересів; здатності нести самостійну юридичну відповідальність за своїми договірними, позадоговірними та іншими зобов'язаннями. Наведені загальні цивілістичні ознаки юридична особа набуває відповідно до цивільного законодавства з моменту своєї державної реєстрації.

Для екологічної правосуб'єктності юридичної особи не має суттєвого значення її видова належність за шляхом об'єднання, порядком створення,

приватноправовим та публічно-правовим статусом. Вона не залежить від форм власності чи адміністративного підпорядкування юридичних осіб, часу їх створення та введення в експлуатацію тощо. Так, згідно із ч. 2 ст. 51 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», підприємства, установи й організації, діяльність яких пов’язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Проекти господарської та іншої діяльності юридичних осіб повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей. Така оцінка діяльності підприємств здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємкості території та стану якості довкілля місцевості, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об’єктів на навколишнє природне середовище. Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію.

Наведені та інші екологічні положення юридичні особи зобов’язані виконувати в силу вимог, передбачених у самому природоохоронному законодавстві. Законодавець покладає на юридичні особи відповідні екологічні вимоги у зв’язку із визнанням їх загальної екологічної правосуб’єктності. У зв’язку з цим вони зобов’язані виконувати екологічні норми та правила в силу вимог закону, незалежно від вступу в конкретні екологічні правовідносини.

Однак підприємства і установи як юридичні особи часто виступають у якості спеціальних суб’єктів екологічного права. Це має місце, наприклад, при використанні природних ресурсів на підставі права власності чи права природокористування сільськогосподарськими підприємствами, при здійсненні видів діяльності, віднесених до природоохоронних[1], здійснення заходів, пов'язаних з використанням природного середовища для утилізації відходів тощо. Так, згідно ст. 55 природоохоронного закону суб’єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення. Розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах установлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як

---

[1] Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1147 від 17 вересня 1996 року // ЗП. – 1996. – № 18. – Ст. 506 з подальшими змінами і доповненнями.

вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Спеціальна екологічна правосуб'єктність юридичних осіб може мати місце при здійсненні відповідних видів господарської діяльності. Наприклад, за ч. 1 ст. 56 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден та інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Фізичні особи є визнаними суб'єктами екологічного права чинним законодавством. Перш за все до них відносяться громадяни України, тому що для них природне середовище є постійним місцем проживання, основним засобом існування та головною умовою життєдіяльності. Екологічна правосуб'єктність громадян складає необхідну передумову для володіння ними екологічними правами і покладання на них природоохоронних обов'язків, тобто бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Екологічна правосуб'єктність громадян країни певною мірою відбиває їхній взаємозв'язок з державою, що появляються у відповідних дозволах та обтяженнях один до одного. Так, відповідно до ст. 16 Конституції, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави.

Екологічна правосуб'єктність громадян як соціально-правова категорія обумовлена характером самих суспільних відносин. Разом з цим, вона залежить від змісту законів, які прийняті з метою врегулювання екологічних відносин. Головним принципом українського права в цілому і екологічної правосуб'єктності, зокрема, є принцип рівноправності громадян. Екологічна рівноправність громадян відбита, наприклад, у ст. 50 Конституції, у якій закріплено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Однак слід зауважити, що наведені ціннісні ознаки екологічної правосуб'єктності громадян не надаються державою. Вони є невід'ємними властивостями, притаманні індивіду, що носять невідчужуваний характер. Держава лише визнає їх за своїми громадянами, закріплює в екологічному законодавстві та гарантує їх реалізацію.

Наведені конституційні положення про екологічну правосуб'єктність вітчизняних громадян знайшли свою конкретизацію у їх правах і обов'язках щодо охорони довкілля, закріплених в екологічному законодавстві. Так, згідно із ст. 9 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», кожний громадянин України має право на: безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля, внесення пропозицій до органів державної влади та місцевого самоврядування, які приймають рішення з цих питань; участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом.

Чинними законодавчими актами передбачені й інші екологічні права вітчизняних громадян. Можна із впевненістю стверджувати, що не у багатьох сучасних державах громадяни наділені таким широким колом екологічних прав. Саме по собі це свідчить про прогресивний характер українського екологічного законодавства. Однак, на жаль, в умовах сучасної екологічної кризи в країні законодавчі положення не мають істотного впливу на реальний стан навколишнього природного середовища.

Одночасно екологічне законодавство покладає на громадян низку природоохоронних обов'язків. Так, згідно із ст. 12 природоохоронного закону, громадяни України зобов'язані: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки та інших екологічних нормативів і лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище. Громадяни

зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України.

Українське законодавство визнає суб'єктами екологічного права іноземних громадян та осіб без громадянства, надаючи їм в цілому національний еколого-правовий статус, за відповідними вилученнями з цього статусу. Не можуть, наприклад, громадяни іноземних держав і особи без громадянства виступати з ініціативою про проведення референдумів з питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки в нашій країні, а також брати участь у таких референдумах. Користування ж іншими екологічними правами іноземні громадяни та особи без громадянства можуть здійснювати нарівні з українськими громадянами.

Вітчизняне екологічне законодавство передбачає і деякі природоохоронні обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства. Так, згідно ст. 72 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», іноземні громадяни й особи без громадянства, так само як і іноземні юридичні особи, зобов'язані на території нашої країни додержувати вимог екологічного закону та інших законодавчих актів у галузі охорони навколишнього природного середовища та нести відповідальність за їх порушення відповідно до законодавства України.

Громадські екологічні об'єднання та інші екологічні формування згідно з чинним екологічним законодавством також є суб'єктами екологічного права. Ними визнаються екологічні об'єднання фізичних та юридичних осіб, територіальні екологічні об'єднання громадян, громадські організації й об'єднання екологічного профілю з місцевим, регіональним та загальнодержавним статусом тощо. За різними оцінками, у даний час в Україні діє близько 500 громадських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення різних екологічних проблем. Найбільш відомими громадськими об'єднаннями екологічного напряму діяльності із загальнодержавним статусом, наприклад, є: Всеукраїнська екологічна ліга; Українське товариство сталого розвитку; Українська екологічна асоціація «Зелений світ»; Українське відділення міжнародної спілки «Екологія людини»; Українське товариство охорони природи; Всеукраїнський комітет підтримки програм ООН щодо навколишнього середовища; Коаліція українських екологічних неурядових організацій «Альтер-Еко»; Екологічний молодіжний центр «Юніеко»; Українська молодіжна екологічна ліга; Екологічне дитяче об'єднання «Зелений гомін» тощо.

Особливість правосуб'єктності громадських екологічних об'єднань полягає у тому, що вони створюються на засадах, передбачених Законами України «Про об'єднання громадян», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про молодіжні та дитячі громадські організації» та іншими законодавчими актами, а екологічний статус визначається Законом «Про охорону навколишнього природного середовища». Так, відповідно до ст. 21 вказаного Закону, громадські природоохоронні об'єднання мають право: брати участь у розробці планів і програм, пов'язаних з охороною

навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми; утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських об'єднань виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища; брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів; проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення; вільного доступу до екологічної інформації; виступати з ініціативою проведення референдумів з питань, пов’язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки; вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об’єктів природно-заповідного фонду; подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров’ю громадян і майну громадських об’єднань; брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища; брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань; оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

ЛЕКЦІЯ 4
ТЕМА: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ЯК СПОСІБ ЕФЕКТИВНОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Питання до розгляду

4.1. Правове забезпечення охорони атмосферного повітря
4.2. Правовий режим раціонального використання й охорони земель і земельних ресурсів
4.3. Правове регулювання надрокористування та охорон надр
4.4. Правовий режим водокористування й охорони водних об'єктів
4.5. Правове забезпечення раціонального використання й ефективної охорони лісів та рослинного світу
4.6. Особливості правового регулювання використання й охорони тваринного світу

4.1. Правове забезпечення охорони атмосферного повітря

Відповідно до ст. 13 Конституції України: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу». Віднесення атмосферного повітря до об'єктів народної власності у конституційному порядку свідчить про те, що воно є одним з життєво важливих компонентів навколишнього природного середовища та життєдіяльності людини і суспільства. Атмосферне повітря представляє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами житлових, виробничих та інших приміщень. Тому його охорона і використання забезпечується комплексом заходів та засобів передбачених чинним законодавством.

Суспільні відносини у сфері охорони та використання атмосферного повітря в основному регулюються Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Про охорону атмосферного повітря» та іншим законодавчими актами. Основними завданнями повітряноохоронного законодавства є: регулювання відносин в області охорони і використання атмосферного повітря з метою збереження, поліпшення та відтворення його стану, запобігання і зниження шкідливої хімічної, фізичної та біологічної дії на атмосферне повітря, забезпечення його раціонального використання для виробничих потреб, зміцнення правопорядку і законності у сфері повітряноохоронної діяльності[1].

---

[1] Каракаш І.І. Правова охорона атмосферного повітря як основного компонента природного середовища. // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – Вип. 2. – С. 76–87.

Атмосферне повітря займає своєрідне положення як об’єкт правової охорони, оскільки воно оточує людину і суспільство, тому важливе значення має сувора регламентація правових вимог щодо стандартизації та нормування використання і охорони атмосферного повітря. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря проводяться з метою встановлення комплексу обов’язкових норм, правил, вимог до охорони атмосферного повітря від забруднення та забезпечення екологічної безпеки.

У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються такі нормативи: нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря; нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел; нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел; нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел; технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря – група нормативів, дотримання яких запобігає виникненню небезпеки для здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища від впливу шкідливих чинників атмосферного повітря. У п.3 Порядку розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р.[1] встановлено, що для оцінки стану забруднення атмосферного повітря у місцях постійного чи тимчасового перебування людей встановлюються нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, до яких належать: нормативи якості атмосферного повітря; граничнодопустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого, інших видів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря населених пунктів.

Норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин в атмосферне повітря від стаціонарного джерела викиду. На підставі ст. 7 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин та їх сукупності, які містяться у складі пилегазоповітряних сумішей, що відводяться від окремих типів обладнання, споруд і надходять в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, встановлюються з метою забезпечення дотримання нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря з урахуванням економічної доцільності, рівня технологічних процесів, технічного стану обладнання, газоочисних установок.

Для діючих і тих, що проектуються, окремих типів обладнання і споруд залежно від часу розроблення та введення у дію, наявності наукових і

---

[1] Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 299. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 571.

технічних розробок, економічної доцільності встановлюються: норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела; технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин або їх суміші, які визначаються у місці їх виходу з устаткування.

До технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин належать: поточні технологічні нормативи – для діючих окремих типів обладнання, споруд на рівні підприємств з найкращою існуючою технологією виробництва аналогічних за потужністю технологічних процесів; перспективні технологічні нормативи – для нових і таких, що проектуються, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд з урахуванням досягнень на рівні передових вітчизняних і світових технологій та обладнання. Вищезазначені нормативи розробляються та затверджують відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» від 28 грудня 2001 року.[1].

Відповідно до ст. 8 повітряноохороного закону нормативи гранично допустимих рівнів впливу на атмосферне повітря встановлюються для кожного стаціонарного джерела по всіх створюваних ним видах фізичних і біологічних факторів. Нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів встановлюються на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі, з урахуванням перспектив його розвитку, в період терміну дії встановленого нормативу не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом).

Згідно з п. 4 Порядку розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря, який врегульований постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р.[2], розроблення нормативів здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб’єктами підприємницької діяльності за власні кошти.

Норматив вмісту забруднюючої речовини у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувного джерела – гранично допустима кількість забруднюючої речовини у відпрацьованих газах пересувного джерела, що відводиться в атмосферне повітря. Для кожного типу

---

[1] Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 року № 1780. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 9.

[2] Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 300. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 572.

пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів цих джерел, які розробляються з урахуванням сучасних технічних рішень щодо зменшення утворення забруднюючих речовин, зниження рівнів впливу фізичних факторів, очищення відпрацьованих газів та економічної доцільності. Правовим підґрунтям встановлення таких нормативів є не лише відповідні положення Закону України «Про охорону атмосферного повітря», а й положення Порядку розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря, який регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р.[1].

Даний перелік нормативів не є вичерпним і законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи в галузі охорони атмосферного повітря.

Аналізуючи положення Закону України «Про охорону атмосферного повітря» можна виділити низку заходів спрямованих на попередження забруднення та відновлення стану атмосферного повітря:

– організаційно-регулятивні (ст. 11 Закону, яка передбачає регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарних джерел; ст. 13 – регулювання рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря; ст. 14 – регулювання викидів забруднюючих речовин і впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря у разі відсутності нормативів; ст. 16 – регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат тощо);

– дозвільні (відповідно до ст. 11 Закону, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу, порядок отримання якого регулюється наказом Мінприроди «Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців» від 9 березня 2006 р.[2].

– контрольні (відповідно до ст. 27 повітряноохороного закону, контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється з метою забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону атмосферного

---

[1] Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 303. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 575.

[2] Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 9 березня 2006 року № 108. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 916.

повітря місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами цих органів, а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами);

– попереджувальні (ст. 10 Закону «Про охорону атмосферного повітря» передбачає, що підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та діяльність яких пов'язана з впливом фізичних та біологічних факторів на його стан, зобов'язані заздалегідь розробляти спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і вживати заходів для ліквідації причин, наслідків забруднення атмосферного повітря; ст. 24 – з метою забезпечення оптимальних умов життєдіяльності людини в районах житлової забудови, масового відпочинку і оздоровлення населення при визначенні місць розміщення нових, реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, встановлюються санітарно-захисні зони тощо);

– організаційно-економічні (ст. 22 Закону передбачає, що для забезпечення охорони атмосферного повітря впроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають: екологічний податок; відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря; надання підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, застосування заходів щодо регулювання діяльності, що впливає на клімат, здійснення інших природоохоронних заходів з метою скорочення викидів забруднюючих речовин та зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря; участь держави у фінансуванні екологічних заходів і будівництві об'єктів екологічного призначення).

4.2. Правовий режим раціонального використання й охорони земель і земельних ресурсів

Земля є творінням природи, основою життя та діяльності людини, найважливішим об'єктом матеріального світу. Стаття 14 Конституції України та ст. 1 Земельного кодексу України характеризує землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Ці норма прямо вказують на важливу роль та значення землі як для держави, так і для усього суспільства. Земля виконує ключові функції, які необхідні для життєдіяльності, зокрема поселенську, економічну, екологічну, комунально-побутову, соціально-культурну, лікувально-оздоровчу, проте саме екологічна функція землі полягає в забезпеченні взаємозв'язку органічної та

неорганічної матерії, поглинанні утвореної вуглекислоти, переробки і знешкодження різноманітних шкідливих речовин тощо[1].

Правове регулювання в сфері охорони земель здійснюється нормами Земельного кодексу України, Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель» та інших нормативно-правових актів. Так правове забезпечення охорони земель в Україні визначалося Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року[2], яким зазначалося, що стан земельних ресурсів України близький до критичного. На всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5 відсотка території), забруднення (близько 20 відсотків території), підтоплення (близько 12 відсотків території). Зменшується вміст поживних речовин у ґрунтах, а щорічні втрати гумусу становлять 0,65 тонни на 1 гектар.

У ст. 1 Закону України «Про охорону земель» визначені основні поняття щодо охорони земель. Так земельні ресурси – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Земля – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Об’єктом особливої охорони держави є всі землі в межах території України. Окремим об’єктом правового регулювання в системі земельних відносин виступають «ґрунти». Відповідно до Закону України «Про охорону земель» ґрунт – природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості. Як визначає Земельний кодекс України: «Ґрунти земельних ділянок є об’єктом особливої охорони».

Відповідно до ст. 162 Земельного кодексу України охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Аналогічне визначення

---

[1] Каракаш І.І. Право власності на землю / Земельне право України: навчальний посібник. // За ред. І. І. Каракаша і Т. Є. Харитонової. – Вид. 2-ге, переробл. і допов. – Одеса : Юридична література, 2017. – С. 106.

[2] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218 (термін дії Закону сплив).

міститься в ст. 1 Закону України «Про охорону земель» та ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель». Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Змістом охорони земель, відповідно до ст. 164 Земельного кодексу України, є обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування; захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів; збереження природних водно-болотних угідь; попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів; консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь. Дещо інша система заходів у галузі охорони земель міститься у Розділі IV Закону України «Про охорону земель» та включає в себе: державну комплексну систему спостережень (топографо-геодезичні, картографічні, ґрунтові, агрохімічні, радіологічні та інші обстеження і розвідування стану земель і ґрунтів, їх моніторинг); розробку загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель (загальнодержавна програма використання та охорони земель розробляється відповідно до програм економічного, науково-технічного і соціального розвитку України та охорони довкілля; регіональні програми використання та охорони земель розробляються відповідно до загальнодержавної програми з урахуванням місцевих особливостей); створення екологічної мережі (відповідно до ст. 3 Закону України «Про екологічну мережу України»; здійснення природно сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель (поділ земель за цільовим призначенням з урахуванням природних умов, агробіологічних вимог сільськогосподарських культур, розвитку господарської діяльності та пріоритету вимог екологічної безпеки; установлення вимог щодо раціонального використання земель відповідно до району (зони); визначення територій, що потребують особливого захисту від антропогенного впливу тощо); – економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів (надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель; компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель; застосування

прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення тощо); стандартизацію і нормування.

Важливими заходами охорони земельних ресурсів є стандартизація і нормування. Так за ст. 165 Земельного кодексу України, стандартизація і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо.

У галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються такі нормативи: оптимального співвідношення земельних угідь (встановлюються для запобігання надмірному антропогенному впливу на них, у тому числі надмірній розораності сільськогосподарських угідь. До нормативів належать: оптимальне співвідношення земель сільськогосподарського, природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного, рекреаційного призначення, а також земель лісового та водного фондів; оптимальне співвідношення ріллі та багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, а також земель під полезахисними лісосмугами в агроландшафтах); якісного стану ґрунтів (встановлюються з метою запобігання їх виснаженню і використовуються для здійснення контролю за якісним станом ґрунтів. Визначають рівень забруднення, оптимальний вміст поживних речовин, фізико-хімічні властивості тощо); гранично допустимого забруднення ґрунтів (визначаються з метою встановлення критеріїв придатності земель для використання їх за цільовим призначенням. До нормативів належать: гранично допустимі концентрації у ґрунтах хімічних речовин, залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів, важких металів тощо; максимально допустимі рівні забруднення ґрунтів радіоактивними речовинами); показники деградації земель та ґрунтів (установлюються для кожної категорії земель з метою запобігання погіршенню їх стану і використовуються для здійснення контролю за використанням та охороною земель. До нормативів належать показники гранично допустимого погіршення стану і властивостей земельних ресурсів внаслідок антропогенного впливу та негативних природних явищ, а також нормативи інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення). Нормативні документи із стандартизації в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Окрему систему становлять заходи щодо охорони ґрунтів. Саме ґрунт забезпечує нормальний розвиток рослинного покриву, є живильним середовищем для зернових та інших сільськогосподарських культур. Відповідно до ст. 1 Закону «Про охорону земель» охорона ґрунтів – система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням

ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля. Охорона й подальше підвищення родючості ґрунтів має важливе соціальне значення. Стаття 37 даного Закону встановлює основні вимоги до охорони родючості ґрунтів (зокрема, власники та землекористувачі, в тому числі орендарі, земельних ділянок зобов'язані здійснювати заходи щодо охорони родючості ґрунтів; забороняється використання земельних ділянок способами, що призводять до погіршення їх якості; на землях сільськогосподарського призначення може бути обмежена діяльність щодо: вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій; розорювання сіножатей, пасовищ; використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок; необґрунтовано інтенсивного використання земель). В свою чергу, ст. 168 Земельного кодексу України встановлює, що власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

4.3. Правове регулювання надрокористування та охорон надр

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» одним із об'єктів, що підлягає державній охороні і регулюванню використання на території України є її надра.

Правове регулювання охорони та використання надр здійснюється відповідно до Конституції України, Кодексу України про надра від 27 липня 1994 р., Законів України: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» від 23 грудня 1998 р., «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 р., Гірничого закону України від 6 жовтня 1999р., «Про державну геологічну службу України» від 4 листопада 1999р., «Про нафту і газ» від 12 липня 2001 р., «Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» від 21 квітня 2011 р. тощо.

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 Кодексу України про надра (далі – КУпН)). Специфічними особливостями надр є те, що вони є, з одного боку, основним засобом виробництва (добування корисних копалин), так і просторовим організаційним базисом (розміщення підземних сховищ, трубопроводів, захоронення відходів тощо). Тобто надра є одночасно просторовим (геометричним) та експлуатаційним природним утворенням.

Як просторове утворення надра мають верхню та нижню межі. Верхньою межею вважається поверхня землі або дно водойм. Однак відсутнє

чітке розмежування або вказівки, до якої саме глибини має місце використання земель як об'єкта права землекористування, і коли починається (на якій глибині) користування надрами. Нижня межа – це рівень (глибина), якого за сучасних технологій та устаткування можливо досягти, який можна вивчати та використовувати для будь-якої мети, що не заборонено законодавством. Щодо надр як експлуатаційної формації, то слід зазначити, що в даному випадку надра будуть визначатися не глибиною, а метою їх використання.

Головним елементом надр є корисні копалини. Корисні копалини – це мінеральні утворення земної кори, які за хімічним складом і фізичними властивостями придатні для використання в матеріальному виробництві. Корисні копалини і мінеральні ресурси не підлягають відновленню і можуть зникнути в процесі споживання. Також, родовища корисних копалин – нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання – нерівномірно розташовані територіально і доступні в обмеженій мірі.

Слід зазначити, що разом з економічною функцією, надра також виконують і екологічну функцію, що, нажаль, на відміну від економічної не відображено у чинному законодавстві. Екологічна функція надр проявляється в тому, що надра є своєрідним природним фундаментом для поверхні землі. Тому, споживацьке ставлення до надр, їх експлуатація без адекватного врахування екологічних вимог та недотримання ключових принципів природокористування зумовлюють численні проблеми, пов'язані не тільки з надрокористуванням, але і з негативним впливом на довкілля в цілому (зсуви, землетруси, зміна кліматичних умов тощо).

Так, екологічними наслідками нелегального старательського видобування бурштину в поліських районах Житомирської, Рівненської та Волинської областях стало порушення цілісності геологічних пластів, збіднення бурштиноносних надр, порушення гідрогеологічних умов на прилеглих територіях, знищення трав'яного покриву і родючого шару ґрунту, вирубування дерев і порушення їхньої кореневої системи, зміна болотних біоценозів тощо.

Відповідно до ст. 4 КУпН, надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на надра, є недійсними. Користування надрами може бути постійним або тимчасовим. Постійним визнається користування надрами без заздалегідь встановленого строку. Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до 5 років) і довгостроковим (до 50 років). У разі необхідності строки тимчасового користування надрами може бути продовжено. Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше, а в разі укладення угоди про розподіл продукції – з дня, зазначеного в такій угоді. Усі надра в Україні становлять державний фонд надр, який включає як

ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

В зв'язку з тим, що надра є унікальним об'єктом природи, ресурси якого (корисні копалини) практично всі є невідновлювальними, а також з тим, що процеси, які відбиваються при їх використанні, можуть негативно впливати на інші природні об'єкти, охорона надр забезпечується переважно шляхом: правового регулювання їх раціонального використання; особливим порядком надання надр у користування; системою прав і обов'язків їх користувачів; безпосереднім процесом їх експлуатації.

Правова охорона надр – це комплекс закріплених законодавством організаційних, технічних, екологічних, економічних і правових заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання надр, недопущення безгосподарного, самовільного надрокористування, запобігання їх забрудненню, збереження запасів корисних копалин, ведення господарської діяльності щодо надр з дотриманням екологічної безпеки.

У Методиці визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затвердженої наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 29 серпня 2011 р. № 303, охорона надр тлумачиться як сукупність заходів, що забезпечують найповніше комплексне вилучення корисних копалин, збереження або припустимі зміни геоморфологічних структур, властивостей та екологічного стану верхнього шару літосфери.

Відповідно до ст. 56 КУпН основними вимогами в галузі охорони надр є: забезпечення повного й комплексного геологічного вивчення надр; додержання закріпленого законодавством порядку надання надр у користування й заборона самовільного користування ними; раціональне вилучення й використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами; збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших чинників, що впливають на їх якість і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розроблення; запобігання необґрунтованій і самовільній забудові площ залягання корисних копалин і дотримання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей; запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод; додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

У разі порушення наведених та інших вимог КУпН користування надрами може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр,

центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, або іншим державним органом, уповноваженим на застосування таких заходів реагування, в порядку, встановленому законодавством.

При користуванні надрами відповідно до умов угоди про розподіл продукції право користування надрами може бути припинено, обмежено чи тимчасово заборонено (зупинено) на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 р. і такою угодою, і лише у випадках: 1) припинення (в тому числі дострокового) дії угоди про розподіл продукції, що здійснюється на умовах і в порядку, передбачених такою угодою; 2) виникнення безпосередньої загрози життю та здоров'ю людей або довкіллю.

Забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові. Крім того, забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці. При цьому повинні здійснюватися заходи, які забезпечать можливість видобування з надр корисних копалин. Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлено постановою Кабінету Міністрів України[1]. Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їх залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються за погодженням з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, відповідними місцевими радами.

Ділянки надр, що становлять особливу наукову або культурну цінність (рідкісні геологічні відслонення, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність) можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду. У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це заінтересовані державні органи.

До заходів охорони надр також слід віднести особливий порядок ліквідації і консервації гірничодобувних об'єктів. Так, після вироблення

---

[1] Про затвердження Положення про порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 1995 року № 33 // http://zakon2.rada.gov.ua

запасів корисних копалин, а також у разі, коли за техніко-економічними розрахунками та іншими обґрунтуваннями подальша розробка родовищ чи його частин є недоцільною або неможливою, гірничодобувні об'єкти або ділянки цих об'єктів підлягають ліквідації чи консервації. У разі повної або часткової ліквідації чи консервації гірничодобувного об'єкта гірничі виробки і свердловини повинні бути приведені у стан, який гарантує безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, а в разі консервації – гарантує також і збереження родовищ, гірничих виробок та свердловин на весь період консервації. У разі ліквідації гірничодобувних об'єктів повинно бути вирішено також питання про можливе використання гірничих виробок і свердловин для інших цілей суспільного виробництва. У разі ліквідації і консервації гірничодобувних об'єктів чи їх ділянок технічна, геологічна та маркшейдерська документація заповнюється на момент завершення гірничих робіт і передається у встановленому порядку на зберігання. На гірничодобувних об'єктах, суміжних з об'єктами, що ліквідуються чи консервуються, повинні бути проведені заходи, що гарантують безпеку гірничих робіт. Ліквідація і консервація гірничодобувних об'єктів або їх ділянок здійснюються за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, та іншими заінтересованими органами в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері гірничого нагляду та промислової безпеки.

4.4. Правовий режим водокористування й охорони водних об'єктів

Води є унікальним та незамінним елементом навколишнього природного середовища, що виконують важливі для довкілля та суспільства функції. Водні ресурси забезпечують природні умови життєдіяльності людини, існування і розвиток рослинного та тваринного світу. Води забезпечують питні, побутові, культурно-оздоровчі, рекреаційні, спортивні, духовні та інші потреби суспільства. Водні об'єкти є місцями та засобами відпочинку, туризму, рибальства, санаторно-курортного лікування, організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Вода є необхідним ресурсом для потреб багатьох галузей економіки: енергетики, промисловості, судноплавства, сільськогосподарського виробництва, рибного господарства тощо.

Юридичне визначення вод закріплено у ст.1 Водного кодексу України (далі – ВКУ). Води – усі води (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води. Води зосереджуються у водному об'єкті – природному або створеному штучно елементі довкілля (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт). Таким чином, вода, зосереджена у водному об'єкті, є особливим природним ресурсом. Води є об'єктом правової охорони, якщо вони входять до складу природних ланок кругообігу води, а, відповідно, води, вилучені із природного стану, а також вода, яка не є природним благом, а виступає структурним елементом

інших природних об’єктів (атмосферна волога, вологість ґрунту), не є об’єктом правового регулювання цих відносин.

Правове регулювання використання та охорони вод обумовлено об’єктивними факторами, а саме: кліматичними умовами; обмеженістю і вразливістю вод; нераціональним використання водних ресурсів; втратою значної частиною водних об’єктів природної чистоти й порушенням здатності до самоочищення; масштабним хімічним та бактеріологічним забрудненням водних об’єктів; необхідністю охорони та збереження водних біоресурсів та середовища їх існування.

Правову основу водного законодавства складають: ВКУ, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» від 10 січня 2002 р., «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» від 22 березня 2001 р., «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року» від 24 травня 2012 р. та ін.

Усі води на території України становлять її водний фонд. До водного фонду України належать: поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти; підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море.

ВКУ підрозділяє водні об’єкти на водні об’єкти загальнодержавного і місцевого значення (ст. 5). До водних об’єктів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їхні притоки всіх порядків; водні об’єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також ті, що належать до категорії лікувальних. До водних об’єктів місцевого значення належать: поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області та які не належать до водних об’єктів загальнодержавного значення; підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Охорона вод (водних об’єктів) являє собою здійснення комплексу заходів, спрямованих на попередження забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров’ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об’єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод.

Відповідно до водного законодавства охорона вод забезпечується: правилами і нормами охорони, використання або обмеження використання вод у випадках необхідності; спеціальним режимом використання земель

водного фонду, а також водних об’єктів, віднесених до категорії лікувальних або до природно-заповідного фонду; заходами з охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання; заходами щодо запобігання шкідливій дії вод і аваріям на водних об’єктах і ліквідації їх наслідків тощо. Крім того, ч. 2 ст. 95 ВКУ передбачено можливість припинення за рішенням суду діяльності фізичних та юридичних осіб, якщо така діяльність завдає шкоди водам (водним об’єктам).

До основних водоохоронних заходів, передбачених розділом IV ВКУ «Охорона вод» належать: утворення водоохоронних зон, прибережних захисних смуг, смуг відведення, берегових смуг водних шляхів, зон санітарної охорони; обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах, обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах; умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, що можуть впливати на стан вод; умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, що можуть впливати на стан рибогосподарських водних об’єктів; заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, що впливають на стан вод; заборона скидання у водні об’єкти відходів і сміття; заборона забруднювати, засмічувати поверхні водозборів, льодового покриву водойм, водотоків, а також морів, їхніх заток і лиманів виробничими, побутовими та іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними та іншими забруднюючими речовинами; охорона вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин; запобігання забрудненню вод добривами і хімічними засобами захисту рослин; охорона внутрішніх морських вод та територіального моря; охорона водних об’єктів, віднесених до категорії лікувальних; охорона підземних вод; проведення спеціальних робіт для спорудження експлуатаційних свердловин на воду; запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об’єктах і ліквідація їх наслідків.

Таким чином, заходи щодо охорони вод, які закріплені у розділі IV ВКУ, можна підрозділити на: особливий порядок надання їх у користування, а також використання земель водного фонду; створення охоронних зон (водоохоронних, прибережних захисних смуг, смуг відведення, берегових смуг водних шляхів, зон санітарної охорони); закріплення особливого правового режиму водних об’єктів, віднесених у встановленому законодавством порядку до територій та об’єктів природно-заповідного фонду; водоохоронні вимоги до виробничо-господарської діяльності по недопущенню забруднення, засмічення і вичерпання вод; запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об’єктах і ліквідація їх наслідків.

Серед охоронних заходів важливе значення мають заборонні приписи, а саме: заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, що впливають на стан вод; заборона скидання у водні об’єкти відходів і сміття; заборона забруднювати, засмічувати поверхні водозборів, льодового покриву

водойм, водотоків, а також морів, їхніх заток і лиманів виробничими, побутовими та іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними та іншими забруднюючими.

До заходів запобіжного характеру належать охорона підземних вод; охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних; запобігання забрудненню вод добривами і хімічними засобами захисту рослин; умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан рибогосподарських водних об'єктів; охорона внутрішніх морських вод та територіального моря та інші.

Основними організаційно-правовими інструментами забезпечення раціонального використання й охорони вод і одночасно функціями державного управління в даній сфері є: планування раціонального використання водних об'єктів; здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів; ведення державного моніторингу вод, державного водного кадастру і здійснення державного обліку вод; оцінка впливу на довкілля; стандартизація і нормування в галузі використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Водний кодекс України регулює відносини щодо користування водними об'єктами для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів). Разом з тим, статтею 44 ВКУ передбачено низку обов'язків водокористувачів, дотримання яких повинно позитивно впливати на охорону вод. Так, водокористувачі зобов'язані: економно використовувати водні ресурси, дбати про їх відтворення і поліпшення якості вод; використовувати воду (водні об'єкти) відповідно до цілей та умов їх надання; дотримувати встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території; використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з неї; не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища; утримувати в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої; здійснювати засобами вимірювальної техніки, у тому числі автоматизованими, облік забору та використання вод, контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин

та за якістю води водних об’єктів у контрольних створах, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному ВКУ та іншими законодавчими актами; здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, гідротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод; здійснювати спеціальне водокористування лише за наявності дозволу; безперешкодно допускати на свої об’єкти державних інспекторів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, а також громадських інспекторів з охорони довкілля, які здійснюють перевірку додержання вимог водного законодавства, і надавати їм безоплатно необхідну інформацію; своєчасно сплачувати збори за спеціальне водокористування та інші збори відповідно до законодавства; своєчасно інформувати відповідні органи про виникнення аварійних забруднень; здійснювати невідкладні роботи, пов’язані з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надавати необхідні технічні засоби для ліквідації аварій на об’єктах інших водокористувачів у порядку, встановленому законодавством; виконувати інші обов’язки щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів згідно з законодавством.

Крім того, у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках, права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров’я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

Права водокористувачів обмежуються також під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

4.5. Правове забезпечення раціонального використання й ефективної охорони лісів та рослинного світу

Ліси є одним із найцінніших національних багатств України та становлять собою унікальну екологічну систему, яка тісно взаємодіє із навколишнім природним середовищем і є дуже вразливою до техногенних чинників. За своїм призначенням та місцерозташуванням ліси виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Ліси мають значне господарське значення для людини, проте науково-технічна революція та урбанізація,

застосування замінників деревини не зменшили в ній потреби, а збільшили й одночасно зумовили зростання екологічної ролі лісів.

Зважаючи на багатоманітне економічне та соціальне призначення лісів, багатовекторною є й сфера правового регулювання лісових відносин. Насамперед, лісові відносини регулюються Лісовим кодексом України в редакції від 8 лютого 2006 року, Земельним кодексом України, Законами України «Про природно-заповідний фонд України, «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», постановами Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23 травня 2007 року[1], «Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України» від 23 квітня 1996 року[2], «Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів» від 20 червня 2007 року[3] тощо та іншими законодавчими актами.

Поняття лісу визначено в ст. 1 Лісового кодексу України відповідно до якої ліс – тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Окрім того, слід звернути увагу на те, що саме визначення «лісу» як екосистеми пов’язане з набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» від 23 травня 2017 р.[4].

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. До лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара. До лісового фонду України не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в

---

[1] Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 761. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 39. – Ст. 1550.

[2] Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 року № 449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/449-96-п.

[3] Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 року № 848. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 46. – Ст. 1885.

[4] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 23 травня 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 72. – Ст. 2198.

установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Для ведення лісового господарства принципове значення має поділ лісів за категоріями. Поділ лісів на категорії проводиться відповідно до ст. 39 Лісового кодексу України та «Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р.[1], де зазначається, що ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії: захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції); рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції); ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); експлуатаційні ліси.

Важливе значення має розмежування понять «ліс» та «лісові ресурси», адже до останніх, відповідно до ст. 6 Лісового кодексу України, законодавець відносить деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

За більш узагальненим визначенням професора І. І. Каракаша, лісові ресурси являють собою відповідні компонентні складові лісу, які на конкретному етапі розвитку суспільних відносин та відповідному рівні розвитку виробничих сил використовуються або можуть використовуватися для задоволення різноманітних потреб людини і суспільства[2].

Ліси України відповідно до лісового законодавства підлягають охороні та захисту. Охорона лісів – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання лісових ресурсів, збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб, які здійснюються компетентними органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськістю, лісокористувачами і власниками лісів відповідно до лісового та земельного

---

[1] Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок: постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 733 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 7. – Ст. 59.

[2] Каракаш І.І. Право власності на природні об’єкти та їх ресурси в Україні : монографія / І.І. Каракаш. – Одеса : Юридична література, 2017. – С. 283.

законодавства[1]. Поняття «захист лісів» застосовується щодо боротьби зі шкідниками, хворобами лісів тощо і має дещо вужче значення.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного законодавства охорона та захист лісів регламентуються главою 16 Лісового кодексу України, де визначено, що організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб.

Захист лісів від шкідників і хвороб забезпечується шляхом систематичного спостереження за станом лісів, своєчасного виявлення осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення профілактики виникнення таких осередків, їх локалізації і ліквідації. Охорона і захист лісів може здійснюватись із застосуванням авіації. Так Правилами поліпшення якісного складу лісів, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р.[2], визначаються основні вимоги до здійснення лісогосподарських заходів, спрямованих на підвищення стійкості та продуктивності деревостанів, збереження біорізноманіття лісів, їх оздоровлення і посилення захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших функцій шляхом проведення рубок формування і оздоровлення лісів.

Охорону і захист лісів на території України здійснюють: державна лісова охорона, яка діє у складі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань лісового господарства та підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління; лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів.

З поняттям лісу пов’язане і суміжне поняття – рослинний світ. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. Рослинний світ є складовою навколишнього природного середовища, необхідним ланцюгом у мережі екологічних систем, який активно впливає на функціонування природних угруповань, структуру і природну родючість ґрунтів[3].

У Законі «Про рослинний світ» дається визначення поняття «об’єкти рослинного світу», де до останніх відносяться дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені

---

[1] Заверюха М.М. Поняття охорони лісів, земель лісогосподарського призначення та основні заходи її здійснення / М.М. Заверюха // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 29. – С. 237–240.

[2] Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року № 724 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37. – Ст. 1478.

[3] Сидор В.Д. Правове регулювання використання та охорони рослинного світу і природних рослинних ресурсів / В.Д. Сидор // Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів / За ред. І.І. Каракаша. – Одеса: «Фенікс», 2012. – С. 439–457.

ними природні угруповання. Об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб визначаються як природні рослинні ресурси. Природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

Охорона рослинного світу передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання. Охорона рослинного світу здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, а також користувачами природних рослинних ресурсів.

Відповідно до ст. 26 Закону «Про рослинний світ», охорона рослинного світу забезпечується: встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об’єктів рослинного світу; забороною та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності; здійсненням оцінки впливу на довкілля та інших заходів з метою запобігання загибелі об’єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності; захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу; створенням та оголошенням територій та об’єктів природно-заповідного фонду тощо.

Особлива увага приділяється охороні рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин та типових природних рослинних угруповань. Порядок охорони регулюється Законами України «Про рослинний світ» та «Про Червону книгу України», а також Положенням «Про Зелену книгу України», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року[1].

4.6. Особливості правового регулювання використання й охорони тваринного світу

Відповідно до преамбули ЗУ «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р., тваринний світ є одним з компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та

---

[1] Про затвердження Положення про Зелену книгу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1286. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1692 з наступними змінами і доповненнями.

естетичного збагачення і виховання людей, об’єктом наукових досліджень, а також важливою базою для отримання харчових продуктів, промислової, технічної, лікарської сировини та інших матеріальних цінностей. В зв’язку з цим, тваринний світ потребує належного правового забезпечення його охорони, невиснажливого використання та відтворення.

Об’єктами тваринного світу, згідно ст. 3 ЗУ «Про тваринний світ», є: дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо). Крім цього, правовій охороні підлягають нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції.

Правові заходи щодо охорони, використання і відтворення тваринного світу, об’єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, розміщені у різних нормативних актах, законах, постановах, положеннях, інструкціях, і до яких належать: загальні положення Конституції України та Земельного, Водного і Лісового кодексів, а також спеціальні положення Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р., «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р., «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р., «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р., «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 р., «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р., «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р., «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р., «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 р., а також іншими нормативно-правовими актами.

Відносини у галузі охорони, використання та відтворення сільськогосподарських, свійських тварин, а також діяльність, пов’язана з охороною і відтворенням залишків викопних тварин, регулюються нормами аграрного, цивільного та інших галузей законодавства. Окремі норми щодо охорони тваринного світу містяться у цивільному, адміністративному та кримінальному законодавстві, зокрема стосовно притягнення винних осіб до певних видів юридичної відповідальності.

Об’єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об’єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника об’єктів тваринного світу, які є природним ресурсом загальнодержавного значення, здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Кожний громадянин має право на користування об’єктами тваринного світу, які в свою чергу можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Слід зазначити, що всі об’єкти тваринного світу, незалежно від права власності на них, знаходяться під охороною держави.

Тваринний світ є одним з найбільш вразливих об’єктів природи, тому що впливати на його стан можна як безпосередньо, так і через вплив на середовище його перебування. Тому власники тваринного світу і його користувачі зобов’язані здійснювати комплекс визначених ст. 37 Закону «Про тваринний світ» заходів, які повинні забезпечити збереження дикої фауни. З цією метою в Україні здійснюється охорона тваринного світу, яка включає в себе систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення і використання об’єктів тваринного світу. Охорона тваринного світу передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розроблення і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення екологічних систем, в яких перебуває і складовою частиною яких є тваринний світ. Відповідно заходи щодо його охорони можна умовно поділити на дві групи: спрямовані на охорону самих тварин та ті, які забезпечують охорону середовища їх перебування, умов відтворення та шляхів міграції тварин.

Охорона тваринного світу забезпечується шляхом: встановлення правил та науково обґрунтованих норм охорони, раціонального використання і відтворення об’єктів тваринного світу; встановлення заборони та обмежень при використанні об’єктів тваринного світу; охорони від самовільного використання та інших порушень встановленого законодавством порядку використання об’єктів тваринного світу; охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин; запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів; формування екологічної мережі, створення природних заповідників, заказників і визначення інших природних територій та об’єктів, що підлягають особливій охороні; встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні; розроблення і впровадження програм (планів дій) щодо збереження та відтворення видів диких тварин, які перебувають під загрозою зникнення; розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, створення центрів та «банків» для зберігання генетичного матеріалу; встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об’єктів тваринного світу та вимог щодо засобів їх добування; регулювання вилучення тварин із природного середовища для

зоологічних колекцій; надання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їх загибелі під час стихійного лиха і внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій; організації наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони тваринного світу; виховання громадян у дусі гуманного становлення до тварин; пропаганди важливості охорони тваринного світу; проведення заходів екологічної безпеки; запобігання проникненню в природне середовище України чужорідних видів диких тварин та здійснення заходів щодо недопущення негативних наслідків у разі їх випадкового проникнення; створення системи державного обліку, кадастру та моніторингу тваринного світу; урахування питань охорони тваринного світу під час встановлення екологічних нормативів та здійснення господарської діяльності; регулювання вивезення за митний кордон України об'єктів тваринного світу; стимулювання діяльності, спрямованої на охорону, раціональне використання і відтворення тваринного світу; проведення відповідно до законодавства інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу.

Крім того, ст. 27 ЗУ «Про мисливське господарство та полювання» закріплює положення про охорону і відтворення мисливських тварин, якими є дикі звірі та птахи, що можуть бути об'єктами полювання. З цією метою користувачі мисливських угідь здійснюють комплекс біотехнічних заходів, тобто комплекс різноманітних робіт, спрямованих на поліпшення умов існування, розмноження та збільшення чисельності мисливських тварин.

Негативні антропогенні чинники, що впливають на довкілля, призвели до зникнення великої кількості біологічних видів та до загрози існуванню для багатьох з існуючих. Одним із найбільш дієвих заходів запобігання цьому процесу є надання особливого охоронного статусу видам тварин, що є рідкісними або перебувають під загрозою зникнення, зокрема, занесення таких об'єктів до Червоної книги України.

Проведення заходів щодо охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, а також здійснення будь-якої діяльності, яка може вплинути на середовище існування диких тварин та стан тваринного світу, повинно відповідати основним вимогам і принципам охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, що зазначені у ст. 9 ЗУ «Про тваринний світ», а саме: збереження умов існування видового і популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі; недопустимість погіршення середовища існування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин; збереження цілісності природних угруповань диких тварин; додержання науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу, забезпечення невиснажливого їх використання, а також відтворення; раціональне використання корисних властивостей і продуктів життєдіяльності диких тварин; платність за спеціальне використання об'єктів тваринного світу; регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і запобігання заподіянню шкоди довкіллю, господарській та іншій діяльності; урахування

результатів оцінки впливу на довкілля об’єктів господарської та іншої діяльності, які можуть негативно впливати на стан тваринного світу.

ЛЕКЦІЯ 5
ТЕМА: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ І ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

Питання до розгляду

5.1. Поняття, види та основні принципи екологічного управління та екологічного контролю
5.2. Система органів державного екологічного управління та контролю
5.3. Функції управління і контролю в сфері природокористування й охорони довкілля
5.4. Повноваження органів управління щодо вирішення спорів у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля
5.5. Правові гарантії участі громадськості в управлінні природокористуванням та природоохороною

5.1. *Поняття, види та основні принципи екологічного управління та екологічного контролю*

У Конституції України зазначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст.16). Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджені Законом України від 21 грудня 2010 року, визначають, що однією з першопричин екологічних проблем України є існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій. Тому, одним з основних принципів національної екологічної політики є посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку.

Метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища (ст. 16 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року).

Екологічне управління, на думку М.В. Краснової, є сучасною правовою категорією, в якій відбивається стан суспільних відносин, що врегульовуються правовими нормами та в яких реалізується відповідна екологічна політика, діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та фізичних і юридичних осіб, що

спрямована на забезпечення раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, дотримання вимог екологічного законодавства, попередження екологічних правопорушень та захист екологічних прав громадян шляхом здійснення конкретних організаційно-правових заходів.[1]

Залежно від сфери впливу на підконтрольні об'єкти розрізняють такі види екологічного управління: державне (управління здійснюється в масштабах всієї держави або її окремих регіонів органами державної виконавчої влади або місцевого самоврядування); галузеве (управління здійснюється в масштабах окремої галузі народного господарства, наприклад сільськогосподарської, транспортної тощо, природоохоронними органами, що діють у структурі відповідної галузі); виробниче (управління здійснюється в рамках окремого виробництва природоохоронними органами, що діють у його структурі); громадське (управління здійснюється в масштабах всієї держави або її окремих регіонів громадськими природоохоронними об'єднаннями або окремими громадянами у рамках наданих їм повноважень).

В свою чергу, в залежності від компетенції державних органів виконавчої влади, екологічне управління поділяється на загальне (здійснюється органами виконавчої влади загальної компетенції) та спеціальне (здійснюється органами виконавчої влади спеціальної компетенції).

Екологічне управління базується на принципах, які відбивають вихідні положення щодо організації управління в даній сфері, що визначені в законах та інших нормативно-правових актах, які регулюють відносини в сфері взаємодії суспільства та природи. Такими принципами є: забезпечення законності при здійсненні управління; забезпечення пріоритету вимог екологічної безпеки; поєднання комплексного та диференційованого підходів в управлінні охороною навколишнього природного середовища; поєднання державного управління із самоврядним управлінням в цій сфері; поєднання об'єктного і адміністративно-територіального управління в організації природокористування та охорони навколишнього середовища; впровадження басейнового управління; програмно-цільове забезпечення розробки і реалізації заходів у галузі охорони довкілля; гармонійного поєднання екологічних, економічних і соціальних інтересів населення в процесі здійснення природокористування та охорони навколишнього середовища; розподіл господарсько-експлуатаційних і контрольних функцій при організації діяльності спеціально уповноважених органів.

---

[1] Краснова М.В. Науково-правові питання екологічного управління // Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природноресурсового права у вищих навчальних закладах України (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року). / Відп. ред. І.І. Каракаш. Одеса: 2016. – С. 41.

Принцип законності екологічного управління означає, що органи виконавчої влади та їх посадові особи в процесі своєї діяльності мають керуватися приписами законодавства, що визначають їх повноваження, порядок прийняття відповідних управлінських рішень (щодо реалізації проектів господарської діяльності, зупинення чи припинення екологічно небезпечної діяльності, організації особливо-охоронюваних територій та об'єктів тощо), надання управлінських послуг екологічного характеру (надання екологічної інформації за запитами громадян тощо) та екологічні вимоги щодо заходів, які вони мають розробляти з метою забезпечення охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів. Законність у цій сфері державного управління забезпечується судовим захистом екологічних прав юридичних та фізичних осіб у раз їх порушення органами виконавчої влади чи їх посадовими особами, притягненням посадових осіб органів виконавчої влади до юридичної відповідальності за порушення еколого-правових вимог та інших приписів законодавства, що регламентує діяльність органів державного управління в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Пріоритетність вимог екологічної безпеки є одним з основних принципів охорони навколишнього природного середовища (ст. 3 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища») та управління в цій сфері. Це випливає, насамперед, із положень ст. 16 Конституції України, які визнають пріоритет екологічних інтересів суспільства над економічними та іншими інтересами. Заходам щодо забезпечення екологічної безпеки присвячені, зокрема ст. ст. 50–59 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища».

Запровадження принципу поєднання комплексного та диференційованого підходів в управлінні охороною навколишнього природного середовища зумовлено, з одного боку, тим, що взаємозалежність природних ресурсів, нерозривність екозв'язків у природних процесах потребує проведення в даній сфері єдиної науково-технічної політики, координації зусиль усіх органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та громадян у розробці та здійсненні заходів щодо охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки; комплексність передбачає й усебічне врахування всіх чинників (екологічних, економічних, технічних, соціальних), що можуть вплинути на ефективність природоохоронних заходів, а з іншого боку, – притаманна окремим природним ресурсам особливість (екологічна, репродуктивна тощо) зумовлює необхідність виділення спеціалізованого управління щодо їх охорони та використання.

Принцип поєднання державного управління із самоврядним управлінням в галузі охорони навколишнього природного середовища. Таке поєднання зумовлено характером екологічних проблем, розв'язання яких потребує узгоджених дій з боку органів державного управління та місцевого самоврядування. Так, органи місцевого самоврядування не можуть бути сторонніми спостерігачами того, як використовуються на їх територіях

природні ресурси не тільки місцевого, а й загальнодержавного значення, стан яких впливає на екологічні умови життєдіяльності населення відповідної території.

Принцип поєднання об’єктного і адміністративно-територіального управління в організації природокористування та охорони навколишнього середовища полягає в тому, що в тих випадках, коли в інтересах раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища функції управління не можуть бути ефективно реалізовані в межах традиційного адміністративно-територіального підходу, управління організовується по відношенню до окремо охоронюваного чи використовуваного об’єкта, розташованого на території кількох адміністративно-територіальних одиниць (утворень). Найбільшого поширення цей принцип отримав у галузі управління територіями та об’єктами природно-заповідного фонду, що здійснюється з урахуванням вимог ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року, а також у басейновому принципі використання і охорони водних об’єктів та їх біологічних ресурсів.

За басейновим принципом здійснюється державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Відповідно до ст.1 ВКУ басейновий принцип управління – це комплексне (інтегроване) управління водними ресурсами в межах району річкового басейну. Запровадження цього принципу управління зумовлено екологічним і економічним значенням річкових басейнів, які можуть охоплювати територію декількох адміністративно – територіальних одиниць. У межах річкових басейнів замикаються кругообіг речовин, поширюються та акумулюються забруднюючі речовини, здійснюється розміщення об’єктів виробництва. Метою запровадження басейнового управління є створення умов для управління річковим басейном як єдиним цілим, забезпечення економічної цілісності басейнового водогосподарського комплексу, створення належних умов для збалансованості використання, охорони і відтворення водних ресурсів, запобігання порушенню умов формування водного стоку, прояву шкідливої дії вод.

Принцип програмно-цільового забезпечення розробки і реалізації заходів у галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів є ключовим у даній сфері державного управління, дає змогу поєднати цілі та завдання охорони довкілля на перспективний період зі спрямованими на їх виконання конкретними заходами організаційного, технічного, наукового та іншого характеру, ресурсним (фінансовим, матеріально-технічним) забезпеченням цих заходів, а також із відповідальними за їх розробку та реалізацію органами. Програмно-цільовий принцип реалізується шляхом підготовки державних екологічних програм, розділів з питань екологічної безпеки, охорони довкілля у складі державних програм економічного та соціального розвитку держави та в інших програмних документах.

Принцип гармонійного поєднання екологічних, економічних і соціальних інтересів населення в процесі здійснення природокористування та охорони навколишнього середовища обумовлений нерозривним зв'язком людини із оточуючим середовищем, що виконує по відношенню до нього поряд із екологічною функцією також економічну функцію. Багато із властивостей та компонентів навколишнього природного середовища не можуть бути змінені чи замінені іншими штучно створеними об'єктами, що обумовлює соціальну необхідність здійснюваних функцій управління. Названий принцип знаходить свій вияв у вимогах обліку економічних і соціальних інтересів населення при підготовці висновків екологічної експертизи та ін.

Принцип розподілу господарсько-експлуатаційних і контрольних функцій при організації діяльності спеціально уповноважених органів виявляється в тому, що, з одного боку, повний «набір» контрольних функцій не може бути делегований суб'єктам господарювання, і, з іншого боку, контролюючі органи позбавлені права на здійснення безпосередньої господарської діяльності в галузі спеціального природокористування і господарської експлуатації природних ресурсів. Зміст діяльності щодо здійснення управління в галузі охорони навколишнього природного середовища розкривається через функції, кожна з яких є відособленим видом діяльності, що має конкретну мету, порядок здійснення і визначене коло суб'єктів тощо.

5.2. Система органів державного екологічного управління та контролю

Органи екологічного управління – це юридично відокремлені суб'єкти (органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські організації), уповноважені в межах загальної або спеціальної компетенції здійснювати владні та інші функції в галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, захисту екологічних прав та законних інтересів юридичних та фізичних осіб.

Державні органи екологічного управління посідають особливе місце у системі органів управління в цій сфері. Так, відповідно до ст. 16 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Компетенція вказаних органів визначена Конституцією України, Законами України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року, «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 27 травня 1997 року, «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими законодавчими актами.

За характером компетенції державні органи управління у сфері охорони довкілля поділяються на органи загальної компетенції та органи спеціальної компетенції.

Органами державного екологічного управління загальної компетенції є уповноваженні законодавчими актами органи державної влади, які крім функцій загальнодержавного управління виконують функції щодо формування й забезпечення реалізації державної екологічної політики, визначення правових основ регулювання екологічних правовідносин, забезпечення ефективного використання та охорони об’єктів екологічного права.

Згідно ст. 13 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» головна роль в системі регулювання суспільних екологічних відносин належить Верховній Раді України. До виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України належать: визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища; затвердження загальнодержавних екологічних програм; затвердження указів Президента України про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; вирішення інших питань у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України.

Основоположною функцією парламенту України є його законодавча функція. За допомогою ухвалення законодавчих актів Верховна Рада України найефективніше і радикально впливає на стан суспільних відносин, що виникають у зв'язку з раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів, охороною навколишнього природного середовища, забезпеченням екологічної безпеки.

Президент України, як голова держави, є гарантом додержання Конституції України, екологічних прав і свобод людини і громадянина. Згідно ст. 106 Конституції України Президент має наступні екологічні повноваження: забезпечує національну безпеку (у тому числі екологічну); приймає укази та розпорядження з питань, що належать до його повноважень; зупиняє дію екологічних актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; скасовує екологічні акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; підписує екологічні закони, прийняті Верховною Радою України; оголошує території та об’єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення тощо.

Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Відповідно до Конституції України (ст. ст. 116, 117), ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 17), ЗУ

«Про Кабінет Міністрів України», уряд у галузі охорони навколишнього природного середовища: здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики; забезпечує розробку державних цільових, міждержавних екологічних програм; координує діяльність центральних органів виконавчої влади, інших установ та організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища; встановлює порядок утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі Державного бюджету України та затверджує перелік природоохоронних заходів; встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, а також порядок надання дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; приймає рішення про організацію територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; організує екологічне виховання та екологічну освіту громадян; керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища; також може здійснювати й інші повноваження відповідно до чинного законодавства України.

Органами державного екологічного управління спеціальної компетенції є центральні органи виконавчої влади та урядові органи державного управління із підпорядкованими їм територіальними підрозділами, для яких забезпечення реалізації екологічної політики на загальнодержавному та місцевому рівнях є єдиним, головним призначенням.

Система органів спеціальної компетенції у сфері охорони навколишнього природного середовища складається відповідно до постанови КМУ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442. Такими органами є відповідні міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції, які здійснюють свою діяльність на підставі положень, затверджених в більшості урядовими постановами.

5.3. Функції управління і контролю в сфері природокористування й охорони довкілля

Реалізація управлінської діяльності здійснюється за допомогою функціонального інструментарію, тобто виконання цільового комплексу специфічних функцій відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Функції управління – це закріплені в законодавчих та інших нормативно-правових актах найбільш характерні, специфічні за змістом, відособлені напрями діяльності суб’єктів (групи суб’єктів) екологічного управління по забезпеченню організації раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки.

Відповідно до ч.1 ст.16 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності. Слід зазначити, що такий перелік законодавчо-закріплених функцій не є вичерпним.

В еколого-правовій літературі функції екологічного управління поділяють на: організаційні, охоронно-попереджувальні та стабілізаційні функції.

Так, до організаційних функцій екологічного управління відносяться: просторово-територіальний устрій об’єктів природи; облік природних ресурсів; екологічне планування; екологічне прогнозування; розподіл та перерозподіл природних ресурсів.

Просторово-територіальний устрій об'єктів природи – це діяльність уповноважених державних органів управління, що спрямована на проведення робіт по організації використання, відтворення, охорони та захисту природних ресурсів, створення сприятливих екологічних умов для життя і здоров’я населення, розвитку природного середовища. Термін «просторово-територіальний устрій об’єктів природи» використовується як узагальнююче поняття, яке включає: землеустрій, лісовпорядкування, індивідуалізацію надр, водних об’єктів та інших природних ресурсів.

Відповідно до ст. 181 Земельного кодексу України землеустрій – це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Відповідно до ст. 46 Лісового кодексу України лісовпорядкування – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обґрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України.

Індивідуалізація надр (просторово-територіальне впорядкування надр) здійснюється шляхом просторово-геометричних (об’ємних) вимірів. Форми і розміри ділянки надр, що надаються в користування, обмежуються натурними маркшейдерськими вимірами. Просторово-територіальне впорядкування надр здійснюється маркшейдерськими службами.

Індивідуалізація водних об’єктів здійснюється шляхом їх паспортизації, що регулюється наказом Мінприроди України «Про затвердження Порядку розроблення паспорта водного об'єкта» від 18 березня 2013 року № 99, і є сукупністю державних заходів, спрямованих на встановлення технічних параметрів водного об’єкта, гідрологічних характеристик річки (водотоку), регламентацію експлуатаційної діяльності на водосховищах, ставках та озерах для забезпечення сталого використання

(включаючи кількісне та якісне відновлення) усіх ресурсів, пов'язаних з існуванням водойми, надійності функціонування споруд і для підвищення ефективності їх використання.

Державний облік, як функцію державного екологічного управління, можна розглядати в двох аспектах: 1) облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища; 2) ведення державних кадастрів природних ресурсів. Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку. Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі. Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. (ст. 24 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»)

Реалізація цієї функції здійснюється шляхом ведення Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів, державною системою обліку та контролю ядерних матеріалів, державною реєстрацією генетично-модифікованих організмів, державною реєстрацією пестицидів і агрохімікатів, державним обліком та паспортизацією відходів, веденням реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, веденням державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря тощо.

Відповідно до ст. 23 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів. Порядок ведення державних кадастрів визначається Кабінетом Міністрів України.

Екологічне планування як діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спрямоване на організацію і координацію заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу, здійснюється шляхом розробки державних цільових, міждержавних, регіональних, місцевих та інших територіальних екологічних програм. Найважливіші державні екологічні програми затверджуються законами України.

Екологічне планування підрозділяється на загальне і спеціальне. Загальне або комплексне екологічне планування здійснюється шляхом ухвалення екологічних програм, комплексних планів екологічного розвитку і інших документів, що враховують разом з факторами дії людини на навколишнє природне середовище і інші природні чинники зміни екологічної

обстановки, кліматичні і сезонні зміни, хід природних процесів і т.п. Спеціальне екологічне планування проводиться шляхом включення в правові акти окремих екологічних елементів, нормативів і стандартів, що мають на меті досягнення певних екологічних показників по тій або іншій групі екологічних чинників, закріплених в акті планування.

Екологічне прогнозування є урегульованою екологічним законодавством діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів права, спрямованою на організацію екологічних прогнозів у галузі використання та відтворення природних ресурсів, а також забезпечення сприятливого стану навколишнього природного середовища й екологічної безпеки. Так, відповідно до ч. 4 ст. 22 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку України, в тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Функція розподілу та перерозподілу природних ресурсів – це діяльність спеціально уповноважених державних органів управління, результатом якої є виникнення, зміна, припинення у власників та природокористувачів суб'єктивних прав власності або користування природними ресурсами.

Наступна група функцій екологічного управління – це охоронно-попереджувальні функції, до яких належать: спостереження (моніторинг), екологічне інформування, екологічний контроль, оцінка впливу на довкілля, екологічний аудит.

Відповідно до ст. 22 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Правові засади екологічного моніторингу в Україні закріплені Земельним кодексом (ст. ст. 191-192), Водним кодексом (ст. 21), Лісовим кодексом (ст. 55), а також Законами «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 22), «Про охорону атмосферного повітря» (ст. 32), «Про природно-заповідний фонд України» (ст. ст. 9, 17), «Про курорти» (ст. 35), «Про рослинний світ» (ст. 39), «Про тваринний світ» (ст. 55), «Про відходи» (ст. 29), «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» (ст. 39), «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ст. ст. 13, 17, 21), «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ст. 17) та деякими іншими законодавчими актами.

Згідно з Положенням про державну систему моніторингу довкілля, суб’єктами екологічного моніторингу є: Мінприроди України, , Міністерство охорони здоров’я України, Державна служба надзвичайних ситуацій, Державне агентство зони відчуження, Держлісагентство, Держводагентство, Держгеокадастр, Держгеонадра, Державне космічне агентство, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Екологічне інформаційне забезпечення, як функція екологічного управління – це врегульована нормами екологічного права діяльність Мінприроди України, його органів на місцях, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей, по забезпеченню доступу населення до інформації про стан навколишнього природного середовища (ст. 25-1 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Відповідно до ч. 2 ст. 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Право на екологічну інформацію одержало подальшій розвиток і поширення у ст. 9 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Визначення інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації) надано у ст. 25 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», в ЗУ «Про інформацію» в редакції від 13 січня 2011 року.

Екологічна інформація – інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про: стан навколишнього природного середовища чи його об’єктів – земель, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення; біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища; джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей; екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища; витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Порядок надання та отримання екологічної інформації забезпечується відповідно до наказу Мінприроди України № 169 від 18 грудня 2003 року

«Положення про порядок надання екологічної інформації», ЗУ «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року, ЗУ «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року, наказу Мінприроди України № 444 від 11 листопада 2011 року «Про забезпечення доступу до публічної інформації».

Екологічний контроль, відповідно до ст. 34 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», полягає у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Правові засади екологічного контролю складають положення Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» (розділ VIII), «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України», «Про відходи», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року, також положення кодифікованих актів: ЗКУ, ВКУ, ЛКУ та КУпН та ГКУ тощо.

На думку М.В. Краснової, екологічний контроль – це напрямок державної екологічної політики, міжгалузева (комплексна) функція управління в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, в межах якої реалізується визначена законодавством діяльність державних, самоврядних, громадських, виробничих органів та їх посадових (службових) осіб, яка спрямована на спостереження додержання вимог екологічного законодавства, на перевірку виконання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами положень екологічного законодавства України, забезпечення реалізації державної екологічної політики, запобігання порушенням екологічного законодавства України, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення.[1]

За суб’єктним складом екологічний контроль поділяється на: державний, громадський, міжгосподарський і внутрішньогосподарський. За об’єктним складом екологічний контроль може бути природоохоронним, спрямованим на перевірку реалізації екологічних програм, стану навколишнього природного середовища, додержання вимог екологічних нормативів та антропоохоронним, спрямованим на перевірку додержання екологічних нормативів, що впливають на життя та здоров’я людей, стан захворюваності населення, захист екологічних прав і свобод громадян. Екологічний контроль можна також класифікувати за ресурсною спрямованістю.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої

---

[1] Правові форми екологічного контролю: навчальний посібник / Краснова М.В., Позняк Е.В., Коваленко Т.П. та ін. (За ред. Краснової М.В.). – К.: Алерта, 2012. – С. 30.

рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища, а також дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі.

Державний екологічний контроль здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, яким є Державна екологічна інспекція України, яка діє на підставі «Положення про Державну екологічну інспекцію України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 року № 275. Здійснення контрольних повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища покладено на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.

Різновидом попереджувального контролю є оцінка впливу на довкілля, здійснення якої регулюється ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року. Оцінка впливу на довкілля – це діяльність відповідних суб’єктів, що спрямована на запобігання шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Здійснення оцінки впливу на довкілля повинно проводитися з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, у тому числі з урахуванням впливу наявних об’єктів, планованої діяльності та об’єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності або розглядається питання про прийняття таких рішень.

Екологічний аудит – це документально оформлений системний процес перевірки, що включає збирання і об’єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності певних видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища, а також передача результатів такого процесу перевірки замовникові екологічного аудиту. Відповідно до ЗУ «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року його об’єктами є підприємства, установи та організації, їх філії, представництва чи об’єднання, окремі виробництва, інші господарські об’єкти у цілому або щодо окремих видів їх діяльності, системи

управління навколишнім природним середовищем, а також інші об’єкти, передбачені законом.

Наступну групу функцій екологічного управління складають так звані стабілізаційні функції, до яких належать: екологічна стандартизація; екологічне нормування; екологічна сертифікація; екологічне ліцензування; функція вирішення екологічних спорів.

Стандартизація – це діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері (ст. 1 ЗУ «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року).

Відповідно до ст. 31 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

В еколого-правовій літературі наводиться така система екологічних стандартів: державні стандарти України (ДСТУ); державні класифікатори (ДК); державні будівельні норми (ДБН); колишні державні стандарти Союзу РСР (ГОСТи), які визнано чинними на території України як міждержавні стандарти із збереженням абревіатури; інші міждержавні стандарти (ISO, IEK, EH тощо); кодекси усталеної практики; галузеві стандарти України (ГСТУ); стандарти науково-технічних та інженерних товариств і спілок; технічні умови (ТУ); стандарти підприємств (СТП). Останні – це нормативно-технічні документи, затверджені наказом керівника (органу управління) конкретного підприємства, на яке і поширюється їх дія.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів (ст. 32 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Екологічне нормування – це обмеження негативного впливу на довкілля через встановлення обов’язкових нормативів такого впливу. Метою екологічного нормування є встановлення гранично допустимих масштабів впливу на довкілля, що гарантують екологічну безпеку населення та збереження генофонду, що забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах сталого розвитку господарської діяльності. Іншими словами, нормування являє собою процес визначення видів, розмірів та вмісту шкідливих впливів на навколишнє природне середовище в цілому чи на окремі середовищеутворюючі елементи, що дозволяє розраховувати неспричинення шкоди життю та здоров’ю людини, іншим об’єктам, що охороняються правом.

В екологічному нормуванні слід виокремити два напрями: саме нормування і лімітування. При нормуванні визначаються нормативи гранично допустимих викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та інших видів шкідливого впливу на нього, а також нормативи плати за забруднення навколишнього середовища і розміщення відходів. Мета лімітування полягає в затвердженні для підприємств, установ та організацій лімітів використання чи добування природних ресурсів, лімітів викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та лімітів на утворення і розміщення відходів.

Відповідно до ст. 33 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», до екологічних нормативів належать нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) у атмосферне повітря та гранично допустимих скидів (ГДС) у воду та ґрунти забруднюючих хімічних речовин, а також гранично допустимих рівнів (ГДР) фізичних факторів, зокрема шуму, вібрації, іонізуючого випромінювання (радіації), електромагнітних факторів, а також шкідливих біологічних факторів, тобто будь-яких чинників біотичного походження (віруси, бактерії, грибки, токсини, чинники біохімічної дії, генетично модифіковані організми тощо), що здатні спричиняти масові захворювання людей, тварин, рослин, можуть призвести до погіршення стану довкілля, заподіяння значних економічних збитків, погіршення умов життєдіяльності населення. Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи. Такі ліміти встановлюються стосовно: використання та забору води, використання мисливських тварин, рибних ресурсів, заготівлі деревини в порядку рубок головного користування, лісосічного фонду, спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення, ліміт на розміщення та утворення відходів тощо.

Екологічна сертифікація – це діяльність спеціально уповноважених державних органів і організацій, спрямована на юридичне закріплення по результатах проведення необхідних екологічних, технічних та інших досліджень та експертиз відповідності або невідповідності окремих видів продукції, робіт, послуг тощо вимогам екологічних стандартів і нормативів із видачею відповідного сертифіката встановленого зразка, який визнає даний вид продукції, робіт і послуг екологічно допустимим.

Екологічне ліцензування – це діяльність спеціально уповноважених державних органів і організацій, яка спрямована на юридичне закріплення права природокористувачів на здійснення спеціального використання природних ресурсів окремих об’єктів природного походження в кількостях і об’ємах, вказаних у ліцензії, що видається на підставі вимог екологічних стандартів і нормативів та інших юридично закріплених критеріїв.

Слід зазначити, що під екологічною ліцензією розуміється узагальнена назва групи дозвільних документів державного зразка, якими засвідчується право суб'єкта господарювання (ліцензіата) на провадження зазначеного в ній

виду господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів чи потенційним шкідливим впливом на довкілля, протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Слід враховувати, що у законодавстві паралельно ліцензійній розвивається й дозвільна система. Зокрема, ЗУ «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 року висуває свої, відмінні від ліцензійних, вимоги щодо отримання, переоформлення чи ліквідації відповідних дозволів.

Ліцензійна (дозвільна) система в сфері екології функціонує на підставі Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року, «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 року, «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 квітня 2011року тощо.

Функція вирішення екологічних спорів – це діяльність уповноважених державних органів управління, що спрямована на розгляд та усунення розбіжностей, пов’язаних з порушенням прав та законних інтересів власників, природокористувачів з приводу володіння, користування та розпорядження об’єктами природи.

5.4. Повноваження органів управління щодо вирішення спорів у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля

Відповідно до ст. 67 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», спори у галузі охорони навколишнього природного середовища вирішуються судом, місцевими радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України. Вирішення таких спорів є однією з функцій екологічного управління. Термін «екологічні спори» використовується в науці екологічного права як поняття для визначення різних видів спорів, в основі яких лежать різноманітні об'єкти природи або в цілому навколишнє природне середовище.

До спорів у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля можна, зокрема, віднести: земельні спори; спори з питань надрокористування; спори з питань охорони і використання атмосферного повітря, спори у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів і водних ресурсів; спори, пов’язані з використанням тваринного світу. У даний час на законодавчому рівні найбільш детально врегульовано процедуру розгляду земельних спорів.

Відповідно до ст. 158 ЗКУ, земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей. Органи місцевого самоврядування вирішують

земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, вирішує земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів. У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, спір вирішується судом.

Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів відповідно до ст. 109 ВКУ, розглядаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, місцевими радами, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством. Спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

Спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів відповідно до ст. 103 ЛКУ, вирішуються в установленому порядку органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, судами. Виключно судом вирішуються спори з питань володіння, користування і розпоряджання лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб.

Спори з питань користування надрами відповідно ст. 64 КУпН, розглядаються органом державного геологічного контролю, органом державного гірничого нагляду, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, місцевими радами або судом у порядку, встановленому законодавством України. Місцеві ради вирішують спори з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, підземних вод.

Спори з питань користування надрами, які виникають з іншими державами, а також між іноземцями, особами без громадянства, іноземними

юридичними особами та власником надр, розглядаються відповідно до законодавства України. Спори з питань користування надрами на умовах розподілу продукції вирішуються відповідно до умов, передбачених такими угодами, що укладаються відповідно до ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 року.

Міжнародні екологічні спори розглядаються, зокрема Постійним арбітражним судом відповідно до міжнародних угод (Гаазька конвенція). Низка міжнародних конвенцій екологічного характеру передбачає розгляд спорів в арбітражних (третейських) судах (трибуналах), утворюваних у порядку ad hoc (на конкретний випадок). Зокрема, йдеться про: Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті, ратифіковану Законом України від 19 березня 1999 року; Конвенцію про охорону і використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, до якої приєдналася Україна згідно з Законом від 1 липня 1999 року; Конвенцію про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року, що набула чинності для України 22 травня 1994 року, та деякі інші міжнародні акти. Відповідно до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті сторони, наприклад, можуть передати спір, що виник між ними з приводу тлумачення або застосування положень Конвенції, на розгляд арбітражного суду. За Конвенцією про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року, для розгляду спорів між сторонами утворюється арбітражний трибунал.

5.5. Правові гарантії участі громадськості в управлінні природокористуванням та природоохороною

Правовими засадами участі громадськості в управлінні природокористуванням та охороною довкілля є: Конституція України (ст. 36), ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст.ст. 9, 10, 11, 16, 21), Конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» (Орхуська конвенція), укази Президента України від 31 липня 2004 року № 854/2004 «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» та від 15 вересня 2005 року № 1276/2005 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», накази Мінприроди від 18 грудня 2003 року № 168 «Положенням про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля» та від 27 лютого 2002 року № 88 «Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» тощо.

Відповідно до ст. 9 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» громадяни України мають право на об’єднання в громадські природоохоронні формування; на вільний доступ до інформації про стан

навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; на участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля; та ін.

Відповідно до «Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля» громадськістю є одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об’єднання, організації або групи, які діють згідно з чинним законодавством України або практикою.

Формами участі громадськості в прийнятті рішень з питань, що справляють чи можуть справити негативний вплив на стан довкілля, є: робота в складі експертних та робочих груп, комісій, комітетів з розробки програм, планів, стратегій, проектів нормативно-правових актів, оцінок ризиків; робота в складі державних еколого-експертних комісій; громадське (публічне) обговорення проектів рішень центральних органів виконавчої влади та їх органів на місцях, що справляють чи можуть справити негативний вплив на стан довкілля, під час проведення парламентських слухань, конференцій, семінарів, круглих столів, обговорення результатів соціологічних досліджень, зборів громадян за місцем проживання тощо; обговорення заяв про екологічні наслідки запланованої діяльності та можливих альтернативних варіантів проектів рішень щодо цих видів діяльності при проведенні ОВНС; підготовка звернень до органів виконавчої влади з актуальних екологічних проблем з пропозиціями та рекомендаціями щодо їх вирішення в порядку, установленому ЗУ «Про звернення громадян»; виступи в засобах масової інформації з екологічних питань; інші форми, передбачені законодавством України.

Громадське обговорення є поширеною формою виявлення громадської думки для прийняття рішень з питань, що справляють чи можуть справити негативний вплив на стан довкілля, і може ініціюватися суб'єктами громадського обговорення.

Громадські організації можуть брати участь в управлінні природокористуванням і природоохороною, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України (ч. 4 ст. 16 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Важлива роль в екологічному управлінні належить громадському контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, який здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля згідно з Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженим наказом Мінприроди від 27 лютого 2002 року. Роботу громадських інспекторів організовують Держекоінспекція України та її територіальні органи.

Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, що досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли співбесіду в органах Держекоінспекції.

Громадські інспектори мають право: спільно з працівниками органів Держекоінспекції, інших державних органів, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів; за направленням органу Держекоінспекції, який призначив громадського інспектора, проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок; складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства, відповідальність за які передбачена КУпАП, і подавати їх відповідному органу Держекоінспекції для притягнення винних до відповідальності; доставляти осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, до органів місцевого самоврядування, органів внутрішніх справ та штабів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення; перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні (у тому числі плавучі) засоби та проводити огляд речей, транспортних (у тому числі плавучих) засобів, знарядь полювання і рибальства, добутої продукції та інших предметів; проводити у випадках, установлених законом, фотографування, звукозапис, кінозйомку і відеозйомку як допоміжний засіб для попередження і розкриття порушень законодавства в галузі охорони, навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів; брати участь у підготовці для передачі до судових органів матеріалів відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього середовища, та виступати в ролі свідків; роз'яснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства та їх екологічні права; одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації.

Додаток до матеріалів лекції

ОСНОВНІ НОРМАТИВН-ПРАВОВІ АКТИ ПРО ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ПРИРОДООХОРОНИ

Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546 з наступними змінами і доповненнями.

Про місцеве самоврядування в України: Закон України від 21 травня 1997 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170 з наступними змінами і доповненнями.

Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 200 з наступними змінами і доповненнями.

Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 422-IX від 20 грудня 2019 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 8. – Ст. 61 із змінами, внесеними згідно із Законом № 132-IX від 20 вересня 2019 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 30. – Ст. 1012; 2019. – № 46. – Ст.299.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні: Закон України від 16 жовтня 2012 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 46. – Ст. 640; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року. // Відомості. – 2014. – № 13. – Ст. 222 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1170-VII від 27 березня 2014 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 816.

Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України № 829 від 2 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2019. – № 71. – Ст. 2508.

Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 197 від 30 квітня 2014 року із змінами, внесеними згідно постановою Кабінету Міністрів України від 25 вересня 2019 року № 850. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 51. – Ст. 1345;; 2019. – № 78. – Ст. 2697.

Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 459 від 20 серпня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 838 від 11 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77. – Ст. 2183; 2019. – № 74. – Ст. 2588.

Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 року № 32 із змінами, внесеними згідно постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 847. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 10. – Ст. 266; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Міністерство охорони здоров'я України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 267 від 25 березня 2015 № 267 із змінами,

внесеними згідно постановою КМУ № 1073 від 27 листопада 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 38. – Ст. 1141; 2020. – № 2. – Ст. 59.

Положення про державну лісову охорону: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 року № 976 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 583 від 31 серпня 2016 року. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 71. – Ст. 2447; 2016. – № 71. – Ст. 2388.

Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 294 від 9 липня 2014 року № 294 із змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 408 від 7 червня 2017 року та № 898 від 25 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – – 2014. – № 61. – Ст. 1688; 2019. – № 88. – Ст. 2941.

Положення про Державне агентство водних ресурсів України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 393 від 20 серпня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 847. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 71. – Ст. 1995; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 521 від 8 жовтня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 847. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2333; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 22 жовтня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 847. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 86. – Ст. 2434; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 15 від 14 січня 2015 року 294 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1072 від 4 грудня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 7. – Ст. 79; 2020. – № 2 – Ст. 65.

Положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 18 від 26 січня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 931 від 15 листопада 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 8. – Ст. 191; 2019. – № 94. – Ст. 3100.

Положення про Державне агентство рибного господарства України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 895 від 30 вересня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 90. – Ст. 3018; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1052 від 16 грудня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 198 від 21 березня 2018 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 102. – Ст. 3514; 2018. – № 27. – Ст. 976.

Положення про Державну службу геології та надр України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1174 від 30 грудня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 3. – Ст. 192; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державну екологічну інспекцію України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 275 від 19 квітня 2017 року із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року

№ 847. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 36. – Ст. 1131; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства екології та природних ресурсів України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України: наказ Мінприроди України № 380 від 10 жовтня 2011 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 листопада 2011 року за № 1265/20003. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 88. – Ст. 3212.

Положення про Комісію з питань надрокористування: затверджено наказом Мінприроди України № 246 від 6 липня 2016 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 липня 2016 року за № 991/29121. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 57. – Ст. 1998.

Про затвердження положень про територіальні органи Держгеокадастру: наказ Мінагрополітики України № 333 від 29 вересня 2016 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2016 року за № 1391/29521. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 88. – Ст. 2891

Типове положення про басейнові ради: затверджено наказом Мінприроди України № 23 від 26 січня 2017 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 лютого 2017 року за № 231/30099. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 22. – Ст. 636.

Про затвердження положень про територіальні органи Держекоінспекції України: наказ Мінприроди України № 312 від 11 серпня 2017 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 вересня 2017 року за № 1080/30948. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 75. – Ст. 2318

Положення про морські екологічні інспекції: затверджено наказом Мінприроди України № 312 від 11 серпня 2017 року із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 347 від 4 жовтня 2018 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 вересня 2017 року за № 1081/30949 та 18 жовтня 2018 року за № 1174/32626. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 75. – Ст. 2318; 2018. – № 82. – Ст. 2728.

Положення про громадських інспекторів охорони навколишнього природного середовища: затверджено наказом Мінекоресурсів України № 88 від 27 лютого 2002 року. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 631.

Положення про громадських мисливських інспекторів: затверджено наказом Держкомлісгоспу України № 27 від 1 березня 2002 року. // Офіційний вісник України. – 2002. – №13. – Ст. 683.

Положення про громадських інспекторів рибоохорони: затверджено наказом Мінагрополітики № 3241 від 9 жовтня 2002 року. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 44. – Ст. 2055.

Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: затверджено наказом Мінприроди України №168 від 18 грудня 2003 року. // Офіційний вісник України. – 2004. № 6. – Ст. 357.

Положення про Департамент екології та природних ресурсів Одеської обласної державної адміністрації: затверджено розпорядженням голови Одеської обласної державної адміністрації № 110/А-2017 від 17 лютого 2017 року.

ЛЕКЦІЯ 6
ТЕМА: ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Питання до розгляду

6.1. Основні екологічні права й обов'язки громадян в сфері природокористування та природоохорони
6.2. Права і обов'язки юридичних осіб в сфері природокористування та охорони довкілля
6.3. Право природокористування та його основні види
6.4. Гарантії екологічних прав фізичних та юридичних осіб
5.5. Система способів охорони і захисту екологічних прав та їх реалізація

6.1. Основні екологічні права й обов'язки громадян в сфері природокористування та природоохорони

Друга половина XX століття ознаменувалась розвитком норм міжнародного та національного права, що регулюють екологічні права громадян. Історично екологічні права громадян спочатку віднайшли своє відображення у міжнародних документах. Загальна декларація прав людини[1], хоча і не закріплювала напряму екологічних прав, у ст. 25 проголосила право кожної людини на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. У ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права[2] передбачено право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї та на неухильне поліпшення умов життя. Принципом 10 Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку[3] вперше проголошено право кожної людини на відповідний доступ до інформації, що стосується навколишнього середовища, можливість приймати участь у процесах прийняття рішень та забезпечення ефективного доступу до судових і адміністративних розглядів, включаючи відшкодування і засоби судового захисту. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля[4] визнала право «кожної

---

[1] Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // Голос України. – 2008. – 10 грудня

[2] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042

[3] Декларація з навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_455

[4] Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 року

людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту» та її обов'язок «як індивідуально так і спільно з іншими людьми, захищати і покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та прийдешніх поколінь».

Визначальним досягненням в екологічному праві стало офіційне визнання екологічних прав громадян у системі прав людини і громадянина та їх законодавче закріплення на конституційному рівні. Зокрема, у ст. 50 Основного закону держави, відповідно до положень якої кожному гарантовано право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Хоча сам термін «екологічні права» з'явився дещо раніше, з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і, сьогодні, безпосередньо вживається у ст. 9, що передбачає перелік екологічних прав громадян України.

На відміну від положень Основного закону держави, що гарантує екологічні права «кожному», що свідчить про наявність законодавчого закріплення екологічних прав за загальним суб'єктом – людиною і громадянином, ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає перелік екологічних прав громадян України. Закріплення в Конституції прав людини і громадянина не свідчить про поділ даних суб'єктів і визнання людини в якості самостійного суб'єкту права, а відсутність в екологічному законі вказівки на приналежність екологічних прав людині не позбавляє дані права їх властивості природних прав людини[1].

Екологічні права визначаються як вид суб'єктивних прав, що становлять сукупну міру можливої поведінки у сфері забезпечення екологічної безпеки, належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони довкілля[2]. Пропонується їх класифікувати: 1) за юридичною силою на: конституційні (ті, що передбачені Конституцією України); встановлені у спеціальних законах (права, закріплені у Законі «Про охорону навколишнього природного середовища»); передбачені підзаконними нормативними актами і договорами; 2) за формою реалізації: індивідуальні (права, що здійснюються громадянами самостійно) і колективні (права громадських екологічних організацій); основні екологічні

(з поправками, внесеними Рішенням від 27 травня 2005 р. № II/1) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 33. – Ст. 1191.

[1] Мисник Г.А.Субъективные экологические права / Г.А. Мисник // Государство и право. – 2004. – № 12. – С. 20

[2] Анісімова Г.В. Деякі особливості кореляції екологічних природних прав та обов'язків / Г.В. Анісімова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – Випуск №13. – С. 270

права (закріплені у Конституції України) й інші екологічні права, до яких належать права в галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища, передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами[1].

Екологічні права громадян розглядаються й дещо в іншому вимірі, а саме: у вузькому розумінні – безпосередньо як право на безпечне навколишнє середовище; у широкому розумінні – як права, пов'язані з використанням і відтворенням природних ресурсів та охороною довкілля[2].

Як якісно нову групу прав громадян, які відрізняються від раніше існуючих прав природокористування спрямованістю на задоволення екологічних, а не матеріальних, духовних, естетичних потреб і інтересів, пропонує розглядати екологічні права Н.Р. Кобецька[3]. На думку вченої, слід розрізняти поняття «права громадян в галузі екологічних відносин» і «екологічні права громадян». При цьому екологічні права є більш вузьким поняттям, початковим і вихідним моментом яких є можливість людини користуватись незабрудненим довкіллям, проживати в екологічно збалансованому природному середовищі. Тоді як права громадян в галузі екологічних відносин включають всі повноваження громадян, які так чи інакше пов'язані з навколишнім природним середовищем, природними ресурсами.

Традиційно в еколого-правовій доктрині становлення екологічних прав громадян пов'язується саме з визнанням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що є центральним у системі зазначених прав. Відповідно, система екологічних прав формується на основі зазначеного права. Гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей, згідно з п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», визнано одним із основних принципів охорони довкілля. Зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це можливість проживати та користуватися довкіллям, у якому відсутня будь-яка небезпека шкідливого впливу на життя і здоров'я людини в результаті певної діяльності та інших негативних факторів; можливість користуватися безпечними природними ресурсами; можливість духовного сприйняття природного оточення тощо.

На сучасному етапі розвитку простежується тенденція до зростання ролі екологічної інформації в суспільстві. На національному рівні право на екологічну інформацію проголошено у ст. 50 Конституції України і у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» як

---

[1] Грицкевич С. Екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина / С. Грицкевич // Право України. – 2001. – № 8. – С. 55

[2] Гетьман А. Законодавчі аспекти зародження екологічних прав людини / А. Гетьман // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 1 (20). – С. 131

[3] Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 : земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право / Н.Р. Кобецька. – К., 1998. – С. 6.

право вільного доступу до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом. Різновиди права громадян на екологічну інформацію закріплені у низці спеціальних нормативно-правових актів як: право громадян на достовірну і своєчасну інформацію про стан свого здоров'я, здоров'я населення, а також про наявні та можливі фактори ризику для здоров'я та їх ступінь (ст. 4)[1]; право на отримання від суб'єкта господарської діяльності інформації про небезпеку, яка виникла на об'єктах підвищеної небезпеки і становить загрозу для людей та довкілля; самостійно збирати інформацію про стан безпеки об'єктів підвищеної небезпеки (ст. 15)[2]; право на одержання інформації у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (ст. 10) тощо.

Основний Закон держави, окрім права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантує кожному право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права (ст. 50). У п. «з» ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено право громадян України на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. На відміну від права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що за своїм характером є пасивним правом, бо підставою для його виникнення є норма закону, право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, – це активне право особи, яке реалізується шляхом звернення до суду з позовом до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди не лише здоров'ю, а й майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище[3].

Невід'ємним правом людини, проголошеним у Загальній декларації прав людини (ст. 20) та гарантованим Конституцією України (ст. 36), є право громадян на свободу об'єднання. Право громадян на об'єднання в громадські природоохоронні формування закріплено у переліку екологічних прав у п. «д» ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Правова регламентація діяльності громадських природоохоронних об'єднань передбачена Законом України «Про громадські об'єднання»[4].

---

[1] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України 24 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218 з подальшими змінами і доповненнями.

[2] Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України 18 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.

[3] Судовий захист екологічних прав громадян України: Довід. для суддів / М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, П.І. Шевчук та ін. – К.: Академія, 2001. – С. 17.

[4] Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

Окрім зазначених, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» гарантовано цілу низку інших екологічних прав, до яких належать права на: участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань (п. «б» ч. 1 ст. 9); участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів (п. «г» ч. 1 ст. 9); участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля (п. «є» ч. 1 ст. 9); одержання екологічної освіти (п. «ж» ч. 1 ст. 9); оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом (п. «и» ч. 1 ст. 9). Законами України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян.

Права не можуть існувати без обов'язку. Суб'єктивне право однієї сторони правовідносин забезпечується шляхом покладення на іншу сторону юридичного обов'язку, що відповідає цьому праву. Загальна декларація прав людини у ст. 29 закріпила, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи, а здійснення прав і свобод кожною людиною вимагає належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. У преамбулі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено про те, що кожна окрема людина має обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, що, у свою чергу, підтверджує взаємозв'язок прав і обов'язків.

Екологічні обов'язки громадян тісно пов'язані з їх правами так як реалізація останніх залежить від виконання іншими особами покладених на них обов'язків у сфері охорони довкілля. Законодавче закріплення екологічних обов'язків громадян, як правило, відбувається разом із закріпленням відповідних прав. Не випадково у Конституції України, що передбачає у ст. 50 основні екологічні права громадян, визначено й те, як ці права мають забезпечуватися. А саме, у ст. 66 Основного закону держави зазначено, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Врешті, якби конституційним правам не відповідали чиїсь обов'язки, то ці права перетворились би на конституційні фікції.

Відповідно, екологічні обов'язки громадян є регламентованою законом мірою належної поведінки з охорони навколишнього природного середовища, гарантованою державою, що забезпечує екологічні права інших осіб. Зміст екологічного обов'язку в еколого-правовій доктрині

запропоновано розглядати у двох аспектах: по-перше, в необхідності здійснювати активні позитивні дії, що відповідають вимогам екологічного законодавства. По-друге, у необхідності утримання від дій, заборонених чинним екологічним законодавством.

Загальний обсяг екологічних обов'язків громадян визначено у ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якою громадяни зобов'язані: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Даний перелік не є вичерпним так як зазначена норма містить посилання на необхідність виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законів України. Перелік таких екологічних обов'язків, що закріплені у пересурсових кодексах, інших законах, визначається уже виходячи зі специфіки самих природних ресурсів, сфери господарської діяльності тощо. Так, згідно з ч. 3 ст. 66 Лісового кодексу України на громадян під час здійснення загального використання лісових ресурсів покладено обов'язок виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах, користуватися лісовими ресурсами, способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану.

6.2. Права і обов'язки юридичних осіб в сфері природокористування та охорони довкілля

За чинним законодавством учасниками екологічних відносин визнано юридичних осіб. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, що наділена відповідною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Загальні цивілістичні ознаки юридична особа набуває з моменту її державної реєстрації. Однак, що стосується юридичних осіб як учасників екологічних відносин, варто погодитися, що для набуття останніми відповідних прав та обов'язків в екологічній сфері самого факту державної реєстрації ще є недостатньо. Необхідним є здійснення зазначеними суб'єктами впливу на довкілля чи то шляхом використання природних ресурсів, чи то шляхом провадження господарської діяльності, хоча і не пов'язаної з природокористуванням, але такої, що впливає на стан навколишнього природного середовища, його якість.

Відповідно, в екологічних правовідносинах юридичні особи є носіями прав та обов'язків у сфері природокористування та природоохорони; виступають суб'єктами господарювання будь-якої організаційно-правової

форми та форми власності, діяльність яких впливає на стан природних ресурсів та якість довкілля; є особами, які здійснюють еколого-правову діяльність, спрямовану на забезпечення охорони довкілля, захист права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, інших екологічних прав, розвиток екологічної культури та освіти. Загалом, в екологічних відносинах юридичні особи виступають як такі, що здійснюють господарську або ж природоохоронну діяльність.

Юридичні особи як активні учасники відповідних відносин наділені еколого-правовим статусом, тобто відповідними правами та обов'язками у сфері раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля. Підприємства і установи як юридичні особи, як слушно зазначає І.І. Каракаш[1], часто виступають у якості спеціальних суб'єктів екологічного права, тобто наділені спеціальною екологічною правосуб'єктністю. Це має місце при здійсненні відповідних видів господарської діяльності, при здійсненні видів діяльності, віднесених до природоохоронних. Зокрема, ч. 1 ст. 56 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Згідно з приписами ч. 1 ст. 91 Цивільного кодексу України юридична особа здатна мати такі ж права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належать лише людині. Слушною у даному контексті є висловлена точка зору[2] про те, що суб'єктами права на безпечне навколишнє природне середовище є безпосередні його власники (носії) – громадяни, тоді як юридичні особи можуть виступати суб'єктами правовідносин у сфері реалізації і захисту зазначеного права.

Якщо у процесі здійснення господарської діяльності юридична особа використовує природні ресурси, то вона стає природокористувачем і набуває відповідні права та обов'язки. Сфера діяльності такого суб'єкту регулюється природноресурсовим законодавством, а обсяг та зміст наданих прав та покладених обов'язків на суб'єктів - природокористувачів, відповідно, визначається в залежності від видів та цілей спеціального

---

[1] Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса: «Фенікс», 2012. – С. 105.

[2] Бредіхіна В.Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: дис… канд. юрид. наук: – Харків: 2005. – С. 41.

природокористування і є детально регламентованим нормами галузевих природноресурсових кодексів і законів.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 42 Водного кодексу України підприємства, установи, організації можуть бути водокористувачами в Україні. Правовий зміст спеціального водокористування складають, зокрема, суб'єктивні права вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування (ст. 43) та юридичні обов'язки щодо використання води (водних об'єктів) відповідно до цілей та умов їх надання, не допущення порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища (ст. 44).

Частина 1 ст. 17 Лісового кодексу України передбачає можливість надання спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи, у постійне користування лісів на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку. Права та обов'язки постійних лісокористувачів закріплені у ст. 19 Лісового кодексу України, відповідно до якої постійні лісокористувачі, зокрема, мають право самостійно господарювати в лісах, право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством. При цьому на них покладено обов'язок із забезпечення охорони, захисту, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів тощо.

Юридичні особи мають право вимагати відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Шкода, завдана майну юридичної особи, відповідно до ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України, відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала. Згідно з ч. 2 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. Відповідно до ч. 2 ст. 293 Цивільного кодексу України кожен вправі вимагати припинення діяльності, що призводить до знищення, псування, забруднення довкілля, що є незаконною. Можливість припинення діяльності, що перешкоджає здійсненню екологічних прав, передбачено ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Правовий аналіз вказаних законодавчих положень призводить до висновку, що припиненню підлягає будь-яка діяльність, наслідком якої є порушення прав юридичних осіб у сфері природокористування та природоохорони чи загроза такого порушення, а також інші негативні для них наслідки.

Для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших

інтересів, відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», можуть створюватися громадські об'єднання. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Ефективному розвитку в Україні природоохоронної справи, захисту довкілля, а також захисту екологічних прав фізичних та юридичних осіб, розвитку екологічної освіти та культури сприяють еколого-правові організації. На сьогодні в Україні діє ціла низка громадських природоохоронних організацій, основною метою діяльності яких є сприяння поліпшенню екологічної ситуації в країні, охорона навколишнього природного середовища та захист екологічних прав. Чималих позитивних результатів у зазначеній сфері досягли, зокрема, Українське товариство охорони природи, головною метою діяльності якого є сприяння формуванню громадянського еко-суспільства; Всеукраїнська екологічна ліга; Українська екологічна асоціація «Зелений світ»; Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ»; Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина», ВЕГО «Мама-86» тощо.

Діяльність громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до законодавства України на основі їх статутів. Їх еколого-правовий статус визначається Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Громадським природоохоронним організаціям, згідно зі ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», надано широкі повноваження у сфері охорони довкілля, зокрема, вони мають право: брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми; утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських організацій виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища; брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів; вільного доступу до екологічної інформації; виступати з ініціативою проведення всеукраїнського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки; вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду; подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій; брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з

питань охорони навколишнього природного середовища; брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань; оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Ефективність реалізації екологічних прав громадян напряму залежить від виконання відповідних обов'язків іншими суб'єктами, зокрема, юридичними особами, які здійснюють виробничу та іншу діяльність. За даними, наданими Міністерством екології та природних ресурсів України[1], основними забруднювачами навколишнього природного середовища є підприємства чорної металургії, разом з енергетичною, хімічною та гірничодобувною галузями. Застарілі технології, зношене устаткування, низький рівень використання ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій сприяє постійному збільшенню екологічного навантаження на навколишнє середовище.

Відповідно до положень ст. 68 Основного закону держави кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Юридичні особи як суб'єкти екологічних правовідносин, які здійснюють виробничу і природоохоронну діяльність, зобов'язані дотримуватися вимог екологічного законодавства. Ст. 66 Конституції України покладає на кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Як вбачається, зазначена конституційна норма має загальний характер і в однаковій мірі поширюється як на громадян так і на підприємства та установи.

На відміну від екологічних обов'язків громадян, обов'язки юридичних осіб як суб'єктів екологічних відносин у чинному законодавстві не систематизовані. Загальні вимоги до зазначених осіб та їх діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» і є детально регламентованими нормами пересурсових кодексів і законів та визначаються залежно від специфіки природних ресурсів, правового режиму їх використання і охорони, сфери відповідної господарської діяльності (будівництво, поводження з відходами тощо). Вищезазначене дає підстави для поділу обов'язків юридичних осіб у сфері природокористування та природоохорони на обов'язки загального характеру та спеціальні обов'язки юридичних осіб.

Так, відповідно до ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх

---

[1] Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України. – 2017. – С. 193.

знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів. Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Обов'язки суб'єктів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, визначені у ст. 8 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», згідно з якою зазначені суб'єкти, зокрема, зобов'язані вживати заходів, направлених на запобігання аваріям, обмеження і ліквідацію їх наслідків та захист людей і довкілля від їх впливу; повідомляти про аварію, що сталася на об'єкті підвищеної небезпеки, і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування та населення тощо.

У разі заподіяння шкоди внаслідок порушення екологічного законодавства юридична особа зобов'язана її відшкодувати. Так, згідно з ч. 4 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. При цьому, особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, відповідно до ч. 3 ст. 69 зазначеного закону, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

У разі провадження господарюючими суб'єктами діяльності, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, така діяльність підлягає припиненню в порядку, встановленому законодавством України.

6.3. Право природокористування та його основні види

У системі екологічних прав громадян самостійне місце посідає право на здійснення загального і спеціального природокористування. Так, відповідно до ст. 13 Основного закону держави кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами. Право громадян на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів передбачено у переліку екологічних прав громадян згідно ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Під використанням природних ресурсів дослідники розуміють їх експлуатацію як на праві власності так і на праві користування. У свою чергу, право природокористування в юридичній літературі традиційно розглядається як конкретна правомочність, правове відношення і правовий

інститут[1]. Зокрема, право природокористування як конкретна правомочність фізичної або юридичної особи часто позначається у вигляді суб'єктивного права, що містить визнані правовими нормами можливості одержання корисних властивостей природного об'єкта, наданого у користування.

Ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що використання природних ресурсів здійснюється у порядку загального і спеціального їх використання. Зокрема, у порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, - на пільгових умовах.

Відповідно, право спеціального природокористування – це володіння і користування природними ресурсами для здійснення виробничо-господарської та іншої діяльності з метою одержання корисних властивостей природних об'єктів (заготівля деревини, видобування корисних копалин, мисливство). Оскільки метою спеціального природокористування є здійснення виробничого-господарської та іншої діяльності, то, відповідно у процесі такого користування перш за все задовольняються економічні інтереси природокористувача.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України. Право загального природокористування доцільно визначати як використання природних об'єктів та їх ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб.

Зокрема, ст. 47 Водного кодексу України передбачає, що загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Право загального лісокористування гарантовано у ст. 66 Лісового кодексу України, згідно з якою громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами України.

---

[1] Природноресурсове право України: навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – С. 93.

Зазвичай дослідниками в якості суб'єктів права загального природокористування визначено громадян, тоді як суб'єктами права спеціального природокористування названо фізичних та юридичних осіб, наділених спеціальною екологічною правосуб'єктністю. Звернення до законодавця дає змогу зробити висновок про те, що правом загального користування хоча, як правило, і володіють громадяни, воно може належати і юридичним особам, за певних умов. Частиною 3 ст. 48 Водного кодексу України закріплено види водокористування, що не належать до спеціального водокористування, серед яких, зокрема, пропуск води через гідровузли (крім гідроенергетичних); подача (перекачування) води водокористувачам у маловодні регіони; усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення); використання підземних вод для вилучення корисних компонентів; вилучення води з надр разом з видобуванням корисних копалин; виконання розчистки русел річок, каналів і дна водойм, будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт; видобування корисних копалин (крім підземних вод) і водних рослин; прокладання трубопроводів і кабелів; проведення бурових, геологорозвідувальних робіт; інші роботи, які виконуються без забору води та скидання зворотних вод. Загальне природокористування юридичних осіб має місце, відповідно до ч. 1 ст. 67 Водного кодексу України, при користуванні річками, озерами, водосховищами, каналами, іншими водоймами, а також внутрішніми морськими водами та територіальним морем як внутрішніми водними шляхами загального користування, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю чи частково заборонено. Забір води для протипожежних потреб, відповідно до ч. 1 ст. 69 Водного кодексу України, здійснюється з будь-яких водних об'єктів без дозволу на спеціальне водокористування в кількості, необхідній для ліквідації пожежі.

Зазначені види загального природокористування можуть здійснюватися підприємствами, організаціями і установами, об'єднаннями громадян, господарськими товариствами та кооперативними підприємствами, якщо вони не є видами їх виробничо-господарської діяльності, тобто спеціальною статутною діяльністю з метою одержання прибутку[1].

Право загального користування, будучи невід'ємним правом громадян, не залежить від надання чи не надання його державою. На державу та її органи покладено обов'язок з належного забезпечення реалізації даного права і відповідальність за його порушення. Однак, можливість держави забезпечувати певне правове регулювання зазначеного права не виключається. У даному випадку мова йде про доцільність за певних підстав, визначених законом, з метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища обмежити право загального природокористування. До прикладу, це може мати місце при здійсненні

---

[1] Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів / За ред. Каракаша І.І. – Одеса: «Фенікс», 2012. – С. 162-163.

загального водокористування, з метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав. А саме районні і міські ради за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та інших державних органів встановлюють місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їх території.

У літературі дістали вияв декілька поглядів на зміст поняття «екологічні права громадян» в контексті доцільності включення до їх системи права загального і спеціального природокористування. Зокрема, віднесення до екологічних прав і права на використання природних ресурсів розглядається як логічно правильне, оскільки норми екологічного законодавства регулюють наряду з відносинами з охорони навколишнього середовища від шкідливих впливів і відносини з використання природних ресурсів[1].

Як зазначає І.І. Каракаш, права людини на використання природних ресурсів на підставі загального природокористування (переміщатися по землі, користуватися водними і озелененими об'єктами для відпочинку і оздоровлення, атмосферним повітрям для того, щоб дихати) і на здорове середовище буття є такими ж природними правами людини, як і право на життя, на здоров'я тощо. Вони невід'ємно належать людині і не залежать від держави та її органів[2].

Дещо іншої точки зору дотримується Н.Р. Кобецька, яка включення Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» в систему екологічних прав громадян права загального і спеціального використання визначає як у певній мірі умовне. Оскільки його зміст надзвичайно багатогранний і включає велику кількість повноважень громадян, в ньому опосередковано виражені різноманітні потреби і інтереси. Тому, як вважає вчена, права в галузі природокористування складають

---

[1] Бринчук М.М. Экологические права человека и гражданина / М.М. Бринчук // ЭКОС. – 2004. – № 3. – С. 16.

[2] Каракаш И.И. Права человека на пользование природной средой в международных документах и национальном законодательстве / И.И. Каракаш // Каракаш И.И. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений: Сборник избранных статей, докладов и рецензий (1997-2007). – Одесса: «Феникс», 2007. – С. 184.

окрему групу прав громадян, які разом з екологічними правами входять до загальної системи прав громадян в галузі екологічних відносин[1].

Екологічні права громадян дозволяють забезпечити рівень екологічної культури, духовності, моралі, освітні на відміну від права природокористування (насамперед, спеціального природокористування) спрямовані на задоволення екологічних, а не економічних потреб, що у певній мірі властиво й окремим видам загального природокористування (до прикладу, право вільного перебування в лісах для задоволення естетичних цілей) й не виключає доцільності їх розгляду як власне екологічних прав згідно системи, наданої у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

6.4. Гарантії екологічних прав фізичних та юридичних осіб

Істотне значення має не проголошення прав, а їх реалізація. Головне призначення гарантій прав і свобод особи якраз і полягає у забезпеченні всім і кожному рівних правових можливостей для набуття, реалізації, охорони і захисту прав і свобод. Вони покликані забезпечити найсприятливіші умови, в атмосфері яких записаний у Конституції і законах правовий статус особи і насамперед її права і свободи стали б фактичним становищем кожної людини і громадянина[2].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. На місцеві ради, органи державної влади в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів покладено обов’язок подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Система гарантій екологічних прав громадян в узагальненому вигляді визначена у ст. 10 екологічного закону, до яких належать: проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; обов’язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об’єктів економіки; участь громадських

---

[1]. Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян України : дис. … канд. юрид. наук. – К., 1998. – С.28.

[2] Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. / К.Г. Волинка – К.: МАУП, 2003. – С. 217.

організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації. Крім того, у нормах зазначеної статті передбачено можливість припинення в порядку, встановленому законом, діяльності у разі, якщо вона перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав.

Більшість з зазначених гарантій забезпечення реалізації екологічних прав віднайшли своє втілення та конкретизовані у інших актах екологічного законодавства, а також тих нормах, що регулюють відповідну сферу господарської діяльності[1].

Різноплановість юридичного змісту гарантій забезпечення екологічних прав обумовлює доцільність їх класифікації. О.Ф. Скакун гарантії прав, свобод і обов'язків людини і громадянина за сферою їх дії поділяє на внутрішньодержавні (національні) і міжнародні[2], що у повній мірі застосовується дослідниками й до гарантій забезпечення реалізації екологічних прав громадян як різновиду гарантій прав людини і громадянина.

Загальновизнаним є підхід дослідників щодо доцільності виділення загальних і спеціальних гарантій екологічних прав. Також пропонується класифікувати гарантії екологічних прав за такими критеріями як суб'єкт реалізації; зміст; форми (стадії) забезпечення; спрямованість, сфера[3]. Зокрема, за сферою виділяють гарантії у сфері здійснення господарської діяльності, до прикладу, при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки; гарантії у сфері управлінської природоохоронної діяльності, до прикладу, здійснення державного та громадського контролю за додержанням екологічного законодавства; гарантії у сфері застосування законодавства про охорону

---

[1] Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №29. – Ст.315; Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343; Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2011 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №15. – Ст. 73.

[2] Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – [3-тє видання]. – К.: Алерта, 2012. – С. 76.

[3] Антонюк У.В. Гарантії екологічних прав: проблеми наукової та нормативно-правової диференціації / У.В. Антонюк / Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – Випуск 3. – С. 104-108.

навколишнього природного середовища, до прикладу, невідворотність відповідальності за порушення законодавства.

Гарантіями забезпечення належного виконання екологічних обов'язків громадянами виступають стимулюючі засоби матеріально-економічного та морально-етичного змісту, а також передбачені види і міри юридичної відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства[1]. Заходи зі стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовищ на законодавчому рівні передбачені у ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», до яких, зокрема, належать: надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідхідні та ресурсозберігаючі і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища тощо.

Головним гарантом дотримання прав людини та громадянина є держава, якій відведена важлива роль у системі гарантій забезпечення реалізації екологічних прав людини та громадянина. Конституцією України у ст. 16 проголошено обов'язок держави з забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу. З одного боку, держава виступає як один із суб'єктів, на якого покладені визначені Конституцією обов'язки, з іншого боку, у рамках відповідних правовідносин, держава є уповноваженою стороною, яка наділена правом вимагати від інших суб'єктів виконання ними відповідних обов'язків. Так, основними гарантами екологічних прав, за Конституцією України, є Президент України як глава держави, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, Конституційний Суд України, органи місцевого самоврядування, міжнародні судові установи тощо.

---

[1] Каракаш І.І. Екологічні права та обов'язки людини і громадянина, гарантії їх реалізації та забезпечення захисту. / Каракаш И.И. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений: Сборник избранных статей, докладов и рецензий (1997-2007). – Одесса: «Феникс», 2007. – С. 262.

6.5. Система способів охорони і захисту екологічних прав та їх реалізація

Захист екологічних прав – це система правових заходів, що підлягають застосуванню спеціально уповноваженими органами та (або) громадянами самостійно у випадках та в порядку, визначеному законом, з метою відновлення екологічних прав та усунення перешкод у їх реалізації.

Підставою та ядром інституту захисту прав людини і громадянина прийнято вважати право на їх захист. Право на захист екологічних прав громадян є самостійним суб'єктивним правом, під яким необхідно розуміти юридично забезпечену можливість особи шляхом застосування встановлених нормами чинного законодавства способів, форм і засобів захисту у порядку, визначеному законами України, здійснювати дії, спрямовані на відновлення суб'єктивних екологічних прав, усунення перешкод у їх реалізації у разі їх порушення, невизнання, оспорювання чи загрози вчинення таких дій у майбутньому, а також при наявності інших негативних наслідків.

Формою захисту екологічних прав громадян є комплекс узгоджених організаційних заходів, що здійснюється уповноваженими органами і (або) громадянами самостійно та спрямований на відновлення екологічних прав у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання та усунення перешкод у реалізації екологічних прав при наявності інших негативних для них наслідків. Захист екологічних прав громадян може здійснюватися у двох формах: юрисдикційній (судова й адміністративна) та не юрисдикційний (громадський захист і самозахист). Зокрема, право кожного на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з індивідуальними чи колективними письмовими зверненнями гарантує ст. 40 Конституції України, покладаючи на останніх обов'язок з розгляду звернення і надання обґрунтованої відповіді у встановлений законом строк. Адміністративна форма захисту екологічних гарантується також і Законами України «Про звернення громадян»[1], «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»[2], «Про прокуратуру»[3] та іншими нормативно-правовими актами. Найбільш ефективною і пристосованою до вирішення складних питань, пов'язаних із захистом екологічних прав громадян, визнано судову форму їх захисту. Підставами виникнення права на захист екологічних прав громадян є не лише їх порушення, а й невизнання, оспорювання чи загроза вчинення таких дій у майбутньому, а також інші негативні наслідки. При цьому невизнання екологічних прав полягає в запереченні зобов'язаними особами в повному

---

[1] Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 257.

[2] Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №20. – Ст. 99.

[3] Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.

обсязі чи частково наявності у громадянина певного екологічного права, у результаті чого останній позбавляється можливості його практичної реалізації. Оспорювання екологічних прав громадян матиме місце у разі наявності спору між суб'єктами щодо наявності чи відсутності суб'єктивного екологічного права, що має наслідком невизначеність у праві. У разі оспорювання екологічного права присутнє звернення громадянина до юрисдикційних органів з вимогою про визнання належності за ним права.

Осіб, які мають право на звернення до суду та інших компетентних органів за захистом екологічних прав громадян, умовно можна поділити на наступні групи: 1) ті, які звертаються за захистом належних їм екологічних прав (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, громадські природоохоронні організації); 2) ті, які звертаються за захистом екологічних прав громадян від імені останніх (представники на умовах законного, договірного представництва); 3) ті, які звертаються від свого імені за захистом екологічних прав громадян, невизначеного кола осіб в інтересах суспільства, держави (органи прокуратури, органи місцевого самоврядування, громадські природоохоронні організації).

Кожна галузь права містить норми, що регламентують застосування способів захисту суб'єктивних прав. В еколого-правовій сфері захист екологічних прав громадян гарантує ст. 11 Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», ч. 3 якої передбачено можливість поновлення в суді порушених прав громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища, та низка інших нормативно-правових актів. Так, згідно з ч. 2 ст. 95 Водного кодексу України діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди водам (водним об'єктам) може бути припинена за рішенням суду. Підлягають припиненню, відповідно до ст. 109 Лісового кодексу України, роботи, що здійснюються підприємствами, установами, організаціями і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення тощо.

Так як способи захисту екологічних прав в узагальненому вигляді екологічним законодавством не визначені, то вони випливають із загальних способів захисту цивільних прав, що закріплені у ст. 16 Цивільного кодексу України, відповідно до положень ч. 2 якої способами захисту цивільних прав та інтересів може бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Зазначений перелік не є вичерпним так зазначеною нормою передбачено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених

законом випадках. Буквальне тлумачення положень ст. 16 Цивільного кодексу надає змогу дійти висновку щодо законодавчого закріплення переліку способів захисту прав, можливість застосування яких належить лише суду. Судовою формою захист екологічних прав не обмежується, а окремого узагальненого переліку способів, які б підлягали застосуванню іншими компетентними органами, цивільне законодавство не містить.

У юридичній літературі широкого вжитку набула класифікація способів захисту суб'єктивних прав, залежно від сфери їх застосування, на загальні, що закріплені у ст. 16 Цивільного кодексу України, і спеціальні, що підлягають застосуванню тільки у випадках, прямо передбачених законом чи договором, і, як правило, закріплені у спеціальних нормативно-правових актах. Способи захисту екологічних прав громадян доцільно класифікувати на загальні і спеціальні, з уточненням, що загальними способами захисту екологічних прав громадян є такі способи їх захисту, що є прийнятними до застосування для захисту переважної більшості екологічних прав громадян. Оскільки навряд чи є можливим у разі порушення права на вільний доступ до екологічної інформації застосувати такий загальний спосіб захисту як відновлення становища, яке існувало до порушення. Або ж у випадку порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля навряд чи можливо застосування такого способу захисту як, наприклад, визнання правочину недійсним, примусове виконання обов'язку в натурі, що, в свою чергу, є прийнятними при захисті права громадян на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів. Відповідно, в залежності від об'єкту правового захисту способи захисту екологічних прав можна поділяти на: а) ті, які підлягають застосуванню для захисту окремих екологічних прав громадян; б) ті, які підлягають застосуванню для захисту переважної більшості екологічних прав громадян.

Екологічні права громадян як об'єкт правового захисту мають низку особливостей. Відповідно, і відносини з захисту названих прав також характеризуються певною специфікою. У зв'язку з чим способи захисту екологічних прав доцільно систематизувати шляхом закріплення їх узагальненого переліку у нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Ефективність захисту порушеного екологічного права залежить від вибору способу (способів) такого захисту. Особа вправі обрати один чи декілька способів захисту порушеного права. При цьому може скористатися як способом, що прямо визначений спеціальною нормою, або ж у разі відсутності такого скористатися одним або сукупністю способів, визначених в узагальненому вигляді в нормах ст. 16 Цивільного кодексу України. Критеріями вибору способу (способів) захисту порушених екологічних прав громадян доцільно визначати: 1) норми права, що регулюють екологічні відносини у сфері застосування способів захисту екологічних прав; 2) зміст екологічних прав, що підлягають захисту; 3) характер дії, що спричинила порушення, невизнання, оспорювання екологічних прав чи інші негативні для них наслідки; 4) суб'єктний склад осіб, діями чи бездіяльністю яких

порушені екологічні права громадян чи створені перешкоди для їх реалізації; 5) наслідки порушення екологічних прав громадян; 6) забезпечення відновлення порушених екологічних прав, усунення перешкод у їх реалізації.

На відміну від способів захисту, узагальнений перелік способів самозахисту екологічних прав ані екологічним, ані цивільним законодавством не визначений і це є цілком зрозумілим, оскільки неможливо врахувати і вказати у законі всі порушення прав, які можуть бути вчинені, і всі способи самозахисту від можливих порушень, а правильність вибору того чи іншого способу самозахисту є вкрай важливою, так як під час недотримання вимог закону щодо його вибору дії захисту порушених прав можуть перерости в правопорушення (зловживання правом, самоуправство). Вибір способу самозахисту порушених екологічних прав, як і вибір способів захисту, залежить від характеру і змісту права, що підлягає захисту, характеру дії, а також наслідків такого порушення.

Екологічне законодавство не містить обмежень у здійсненні дій щодо захисту екологічних прав. Загальне правило щодо належного здійснення суб’єктивних прав закріплене у ст. 68 Конституції України, відповідно до ч. 1 якої кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб. Ст. 13 Цивільного кодексу передбачає, що цивільні права особа здійснює в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Не допускаються дії особи, що здійснюються з наміром завдати шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні своїх прав особа зобов’язана утримуватись від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоду довкіллю або культурній спадщині.

ЛЕКЦІЯ 7
ТЕМА: ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ОСВІТА І ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Питання до розгляду

7.1. Вплив соціальної культури на взаємодію людини і суспільства на природне оточення
7.2. Еколого-правова освіта та її значення для формування еколого-правової культури
7.3. Форми еколого-правового виховання і критерії її ефективності
7.4. Еколого-правова свідомість та форми її прояву
7.5. Еколого-правова культура як складова сучасної цивілізаційної культури

7.1. Вплив соціальної культури на взаємодію людини і суспільства на природне оточення

Античні мудреці високо цінили велику матеріальну і духовну роль природи в житті людини. Так, Піфагор підкреслював унікальність природи, її божественну роль та закликав до її збереження. Не менш цікаві думки висловлював Геракліт, який вважав, що велика мудрість полягає в тому, щоб прислуховуватись до природи і діяти узгоджено з нею. Відомий грецький мудрець Демокрит підкреслював, що розуму навчає не час, а належне виховання і природа.

Природа завжди впливала на характер світоглядів людей, їх релігії, моральні устої, засоби виробництва, предмети побуту, їх літературу і мистецтво тощо. Взаємодія людини і природи постійно були у центрі уваги багатьох наук: історії, філософії, археології, культурології та інших галузей знань. Видатний філософ Іммануїл Кант вбачав головне призначення природи по відношенню до культури у підготовці людей до свободи[1]. Російський історик Л. М. Гумильов розглядав розвиток культури як наслідок дії космічних сил, а появу нових етносів пов’язував з їх пасіонарністю[2].

Багато уваги проблемам єдності природи і культури у своїх наукових дослідженнях приділяли такі видатні вчені як В.І. Вернадський та О.Л. Чижевський. Так, В.І. Вернадський пояснював виникнення культури проявами самої природи та космосу[3], а О.Л. Чижевський підкреслював наявність зв’язків соціокультурних процесів на Землі з фізичними явищами, які відбуваються на Сонці, та заклав основи біосферної концепції культури[4].

---

[1] Кант Иммануил. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – Т. 5. – М.: 1996.

[2] Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – Л.: 1990.

[3] Вернадский В.И. Научная мысль, как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М.: 1991.

[4] Чижевский О.Л. Космический пульс жизни / О. Л. Чижевский. – М.: 1995.

Екологічна криза активізувала увагу сучасних вчених до проблем залежності існування природи від соціокультурної практики, від розвитку науки, техніки і технологій. Вони розглядаються вченими різних напрямів науки: біологами, фізиками, геологами, психологами, істориками, юристами, культурологами та науковцями інших галузей знань. Слід відзначити, що саме культурологи перенесли свою увагу із суто еколого-технологічних проблем на морально-етичні аспекти взаємодії людини і суспільства до природного оточення[1].

У сучасній науці нараховується чисельна кількість визначень поняття «культура», які не є загальноприйнятими. Різноманітне визначення культури відображає різні теорії щодо розуміння та оцінки процесів, що відбуваються в суспільстві. В широкому розумінні культура поєднує сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей, властивих суспільству в цілому або окремій соціальній групі[2].

Терміном «природа» (від латинського – natūra) позначають матеріальний світ. В побуті слово «природа» часто вживається для позначення природного середовища, тобто усього того, що нас оточує, за винятком створеного людською діяльністю. Між людським існуванням та його природним оточенням завжди існував безпосередній зв’язок, скріплений підпорядкуванням людини законам природи. Людині потрібні якісна їжа, сонячна енергія, чиста вода, свіже повітря, захист від холоду тощо. Все наведене та інші необхідні засоби та умови життєдіяльності для людини може надати тільки природа.

Проте, завдяки своєму розуму, активній творчій діяльності та накопиченню практичного досвіду людина виходить за межі суто біологічного існування у природному середовищі. Взаємодія людини з природним оточенням опосередковується штучним соціальним середовищем. На відміну від тварин і рослин, люди вступають у взаємодію з природою не тільки на основі біологічних потреб, а й на основі соціально-культурних зв’язків, що задовольняються за допомогою предметів виробництва та побуту, наукових знань та моральних норм, тобто за допомогою предметів та здобутків культури.

При аналізі явищ культури доводиться констатувати, що культура виникла не в абстрактному просторі, а в умовах реальної людської практики, на основі законів природи, використання природної сировини, сприйняття природних ритмів, кольорів, звуків тощо. У зв’язку з цим невипадково культуру називають «другою природою». Можливості виникнення та розвитку культури, як і самої людини, задаються природою. У сучасних науково-дослідницьких роботах наполегливо підкреслюється, що природне оточення надає людині і суспільству не тільки природні компоненти для створення матеріальних цінностей, а й впливає на зміст і характер духовної культури, наприклад, на моральні норми, національні традиції, ритми танців,

---

[1] Быстрова А.Н. Мир культуры. Основы культурологии / А.Н. Быстрова. – М.: 2002.
[2] Гуревич П.С. Культурология: курс лекций / П. С. Гуревич. – М.: 2003.

мелодію пісень, декоративно-прикладні вироби. Природа впливає на зміст творів мистецтва, форму народного одягу, прагматичне застосування предметів побуту тощо.

До системи засобів взаємодії людини з природним середовищем та використання її ресурсів можна віднести обробку землі та приручення тварин, виготовлення знарядь праці та засобів виробництва, будівництво житла і виготовлення транспорту тощо. У свою чергу приручені тварини служили людині та допомагали вирішувати соціально-культурні проблеми. Наприклад, за їх допомогою люди обробляли землю, перевозили вантажі, будували житло, використовувалися у якості транспорту тощо. Через використання тварин люди виховали в собі любов до природи, гуманне ставлення до живих істот. Таким чином, можна констатувати, що тваринний світ займав і займає значне місце не тільки в створенні матеріальної культури, а й у формуванні морального світогляду людини.

Саме природа «навчила» людину використовувати вогонь і теплову енергію, допомогла створити колесо, літальні апарати і плавальні засоби. Коли б людина не спостерігала явища природного оточення, наприклад політ птахів, плаваючих предметів на воді, не накопичувала знання і досвід про дію її законів, то вона не змогла б створити цінності культури: машини, електростанції, заводи, фабрики, літаки та кораблі, а відтак і сама не розвивалась би в соціально-культурному та інтелектуальному напряму.

Проте, концентруючи свою увагу на розвиткові культури, людство не помічало проблем, які виникали у самій природі. Шукаючи в культурі більш ефективного захисту від природних явищ, створюючи більш надійне середовище існування, зосереджуючи увагу на предметах комфорту, людство вважало, що природа завжди стабільна, непорушна і невичерпна та не потребує підтримки і турботи з боку суспільства. Такий підхід спричинив дуалістичне ставлення до оточуючого природного середовища, розділив сферу існування людини на дві самостійні та протилежні субстанції. В результаті такого становища людство змінило своє ставлення до природи, а природа у їх свідомості витіснилась за межі соціальної сфери. Таким чином, людська історія відокремлювалась від розвитку природи.

Природне оточення у такий ситуації змінювалась не тільки у людський свідомості, а й на фізичному рівні. Однобічний розвиток культури без урахування закономірностей розвитку природи набув загрозливого характеру як для культури, так і для природи. Таке становище примусило суспільство змінити своє ставлення до природного середовища. На основі аналізу взаємодії культури і природи дослідники приходять до висновку, що соціальна культура відбиває людське відношення до природи, що виникло і сформувалося в ході історії розвитку цивілізації. Тому для культурології важливим є не тільки визнання самого факту взаємодії природи і культури, а й вивчення динаміки та характеру цих відносин на різних історичних етапах. При цьому гострою проблемою залишається встановлення причин благотворного та руйнівного впливу людської діяльності на довкілля.

Термін «екологічна культура» з'явився у 20-х роках XX століття в роботах представників американської школи «культурної екології». Проте в силу відомих соціально економічних і культурно-ідеологічних відмінностей у соціальних системах, що виникли у той час, вона не мала суттєвого впливу на формування та розвиток російської та української екологічної культури. Українська екологічна культура завжди мала низку суттєвих відмінностей від інших національних ставлень до природного оточення. Індивідуалізм українського народу суттєво вплинув на національну екологічну культуру створенням регламентованої аграрним календарем послідовної сільськогосподарської діяльності та пов'язаної з нею системи поглядів, звичаїв, традицій та обрядів. В українському світогляді основним джерелом природних багатств є земля і землеробство. Можливо, саме це екологічно грамотне ставлення до землі зробило український етнос більш стійким до впливу природного оточення.

Негативну ж роль у формуванні екологічної культури відігравала певна пасивність українського етносу. Українці, як правило, не поспішають розв'язувати виникли проблеми свого оточення. Це пов'язано з небажанням змінювати обставини, а спробами самому змінюватися в нових умовах. Такий висновок випливає, наприклад, з наявної пасивності у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а спробами пристосовувалися до ситуації, що склалася після катастрофи.

Нинішній стан екологічної свідомості українського народу суперечливий. Дослідження виявляють в ній емоції та ґрунтовні наукові знання, міцно вкорінені міфологеми і теоретично доведені принципові положення. Вони є складовими загального світогляду та культури українців. Тому магістральним шляхом формування національної екологічної свідомості може стати викорінення міфологем та збільшення науково доведеного, обґрунтованого знання, істинність якого підтверджено практичним досвідом. Найбільш ефективними формами його реалізації є екологічна освіта та наука, які б пояснювали та пропагували єдність природного оточення та екологічної культури.

Емоційно-естетична домінанта спричинила поетизацію української екологічної культури. Загасання багатьох екологічних рухів в Україні зумовлено тим, що заклик до розв'язання екологічних проблем не є раціональним, а здебільшого ґрунтується на емоціях. Серед перспектив розвитку екологічної культури в Україні сучасні науковці центральне місце відводять екологічній освіті та екологічному вихованню і на цій основі – формуванню екологічної свідомості населення країни.

7.2. Еколого-правова освіта та її значення для формування еколого-правової культури

Еколого-правова освіта як екологічна функція держави – самостійний напрям діяльності у сфері правового регулювання використання природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища. Вона являє

собою важливу функцію державного управління в галузі природокористування і природоохорони. Змістом еколого-правової освіти є система знань про правове опосередкування взаємодії суспільства з природним середовищем на відповідному етапі суспільного розвитку.

Право громадян на одержання екологічної освіти закріплено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». У ст. 7 вказаного Закону зазначено, що підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовищ.

Відповідно до ст. 17 Природоохоронного закону, організація екологічної освіти й екологічного виховання громадян покладена на Кабінет Міністрів України. Одночасно ст. 19 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», організація екологічної освіти та екологічного виховання громадян віднесена до компетенції виконавчих і розпорядчих органів місцевих рад. Таким чином, однією з форм всеосяжної реалізації екологічної функції є організація екологічної освіти та проведення екологічного виховання на усіх освітніх рівнях, що забезпечує його безперервний та системний характер.

З метою створення сталої системи екологічної освіти необхідно впровадити викладання основ екологічних знань в усіх середніх та вищих навчальних закладах, незалежно від їхнього профілю, а також піддати екологізації інші навчальні дисципліни. У спеціальних середніх та вищих навчальних закладах згідно їх профілю доцільно передбачити викладання спеціальних курсів з охорони навколишнього природного середовища, природокористування та соціальної екології.

Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджені Законом України від 21 грудня 2010 року, передбачають відповідне освітнє та наукове забезпечення формування і реалізації національної екологічної політики, зокрема розроблення методологічних основ та запровадження безперервної екологічної освіти, що сприятимуть успішній реалізації національної екологічної політики. Такі її складові, як екологічна освіта для сталого розвитку, програма екологічної освіти в рамках державних освітніх програм для дошкільних навчальних закладів, для загальноосвітніх навчальних закладів та вищих навчальних закладів, програми післядипломної освіти та курсової перепідготовки фахівців, є критерієм успішності реалізації стратегії. Випереджаючими темпами має розвиватися всеохоплююча екологічна просвіта та виховання підростаючого покоління шляхом підтримки діяльності позашкільних

закладів освіти, еколого-натуралістичних центрів та природничих секцій центрів дітей та юнацтва.

Еколого-правове виховання та еколого-правова освіта, як частини екологічного виховання й освіти, ґрунтуються на наступних принципах: всезагальності екологічного виховання й екологічної освіти та їх поширення на все населення країни, з урахуванням індивідуальних та професійних інтересів, особливостей освітнього рівня окремих соціальних груп та стану довкілля у місцевості чи території; комплексності здійснення екологічного виховання й екологічної освіти в системі навчання, з урахуванням науково-обґрунтованих методичних вимог; безперервності процесу навчання, у тому числі на рівні перепідготовки кадрів та підвищення кваліфікації. Останнє має самостійне значення в системі екологічного виховання й освіти та безпосередньо пов’язано з професійною підготовкою керівників і фахівців. У зв’язку з цим Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року передбачає удосконалення системи безперервної фахової освіти для осіб, які працюють у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Важливе значення для цілеспрямованого впливу на світогляд та формування екологічної свідомості має діяльність заповідників і національних природних парків України. Основні напрями діяльності цих установ стосовно організації та проведення еколого-освітньої і виховної роботи відбиті в Положенні про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків.

Головними напрямками екологічної освітньо-виховної діяльності цих установ є: формування на базі заповідників і національних природних парків регіональних, національних і міжнародних центрів підготовки кадрів у сфері еколого-освітньої та виховної роботи; ведення природоохоронної пропаганди; здійснення навчально-методичної та науково-дослідної роботи з шляхом створення і реалізації спільних еколого-освітніх програм і проектів, з різними установами й організаціями природоохоронної спрямованості; організація масових еколого-освітніх заходів; співробітництво із спільними та міжнародними еколого-освітніми організаціями.

В системі еколого-правової освіти та формування еколого-правової культури суттєве значення має соціальна екологія – відносно нова комплексна наука і навчальна дисципліна. Соціоекологія є теоретичною базою для будь-якої практичної діяльності в сфері раціонального використання природних об’єктів та охорони природних ресурсів. Вона забезпечує оволодіння знаннями закономірностей взаємодії суспільства з природним середовищем. Соціоекологія формує відповідне уявлення про роль і місце людини у навколишньому середовищі, усвідомлення необхідності раціонального та ефективного природокористування, підвищення рівня екологічної свідомості громадян, особливо молодого покоління. Саме з цим пов’язано ведення обов’язкового навчального курсу «Основи соціоекології» для підготовки фахівців за усіма спеціальностями.

Екологічна й еколого-правова освіта є безперервним процесом передачі інформації та обновлення знань щодо стану та змін навколишнього середовища. Цей процес продовжується протягом усього життя людини і суспільства. Особливу актуальність він набуває стосовно молоді і студентів, від діяльності яких у майбутньому залежить забезпечення якості довкілля. На це звертається увага в Положенні про Всеукраїнську науково-методичну раду з екологічної освіти та виховання дітей та учнівської молоді, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 284 від 13 травня 2003 року. Згідно з вказаним Положенням, основними завданнями ради є: забезпечення розробки теоретичних і методологічних засад екологічної освіти та виховання, формування екологічної свідомості та екологічної культури учнівської молоді; здійснення науково-методичної координації діяльності навчальних закладів з екологічної освіти та природоохоронної роботи з дітьми та учнівською молоддю; сприяння оновленню змісту, форм і методів екологічної освіти та виховання в загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладах України; поширення й популяризація інноваційного досвіду та здобутків педагогічної науки в сфері екологічного виховання; здійснення керівництва екологічною та природоохоронною роботою з дітьми та учнівською молоддю; сприяння реалізації концепції екологічної освіти в Україні.

Ступень інформованості про вимоги природоохоронного законодавства, зміст і обсяг професійних знань щодо правової охорони навколишнього природного середовища мають бути розроблені з урахуванням особливостей професійної діяльності. Юристи мають одержати глибокі знання природоохоронного законодавства і практики його застосування. За допомогою еколого-правової освіти забезпечується рішення загального завдання – екологізації юридичної освіти та підготовки юристів-екологів. В даний час екологічне право є обов’язковою (нормативною) навчальною дисципліною і викладається студентам усіх юридичних навчальних закладів.

Слід зазначити особливу значимість формування у студентів правознавчої спеціальності стійких еколого-правових поглядів, прогресивного еколого-правового світогляду, оволодіння навичками вирішення сучасних еколого-правових питань на різних рівнях. Вони готуються до державно-правової служби та прийняття свідомих і виважених рішень щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Це необхідно враховувати при складанні навчальних програм, у змісті яких мають відбиватися сучасні тенденції розвитку екологічного законодавства і права, потреби держави в юристах-екологах вищої кваліфікації. Вони обумовлюють потреби у введенні нових курсів і спецкурсів для майбутніх юристів, що спеціалізуються у галузі екологічного законодавства і права.

Складною проблемою впровадження еколого-правової освіти є підготовка кадрів в системі засобів масової інформації. Журналісти мають володіти не тільки сформованим еколого-правовим світоглядом, а і

глибокими правовими й екологічними знаннями, що забезпечують здатність швидко висвітлювати екологічну проблематику, адекватно роз'яснювати її населенню, формувати відповідну суспільну думку, показувати правові шляхи вирішення екологічних конфліктів. За своїм змістом підготовка журналістів має бути близької до підготовки юристів-екологів.

Екологічне навчання молоді вимагає міждисциплінарного підходу та міжпредметної координації. У даний час назріла необхідність екологізації дисциплін, досліджуваних у вищій школі, що мають «виходи» до охорони довкілля і стосуються проблем взаємодії суспільства з природним середовищем. Потребує посилення екологічної спрямованості гуманітарні науки, також психолого-педагогічної підготовки молоді і студентів.

Комплексний характер діяльності стосовно охорони навколишнього природного середовища охоплює усю цілісну систему, що включає екологічну, ідеологічну, етичну, психологічну та правову підсистеми. Фахівці, безпосередньо зайняті вивченням стану природи та дослідженням наслідків використання її ресурсів (біологи, географи, геологи, фахівці аграрних, інженерно-технічних закладів), мають володіти достатніми знаннями про систему природоохоронного законодавства, а в залежності від спеціальності – поглибленими знаннями щодо окремих правових інститутів. Для підготовки, наприклад фахівців водного господарства, треба поширено надавати знання з водного законодавства, для інженерних кадрів у лісотехнічних навчальних закладах необхідні поглиблені знання Лісового законодавства, для фахівців сільськогосподарських спеціальностей – у сфері Аграрного та Земельного законодавства і права тощо.

Підготовка фахівців інженерних спеціальностей, які будуть працювати у сфері виробництва, пов'язаного з потенційно шкідливими речовинами (хімічне, металургійне, енергетичне, будівельне, технологічне), мають одержати знання: про правове регулювання викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище; про встановлені законодавством гранично допустимі концентрації шкідливих речовин і гранично допустимі викиди; про заборони у сфері господарської діяльності, що спричиняє чи може спричинити шкідливий вплив на навколишнє середовище та здоров'я населення; про види та заходи юридичної відповідальності за порушення встановлених законодавчих вимог.

У ряді випадків стандарти освіти, у тому числі у сфері охорони навколишнього природного середовища, визначені міжнародними нормами. Це має місце, наприклад, при підготовці фахівців із судноплавства та морегосподарського комплексу. Представники гуманітарних спеціальностей (філологи, історики, філософи, соціологи, педагоги) мають одержати загальні еколого-правові знання з метою їхнього поширення серед широких прошарків населення, виховання дбайливих та ощадливих відносин до природних об'єктів та їх ресурсів, заснованих на вимогах чинного законодавства. У цьому зв'язку необхідним є введення курсу «Основ екологічного права» для студентів неюридичних факультетів за спеціальними програмами, головними завданнями яких є: вивчення

законодавства про охорону навколишнього природного середовища; оволодіння механізмами його реалізації на рівні базової освіти; формування відповідного рівня еколого-правової свідомості[1] тощо.

Для підвищення професійної підготовки фахівців на природних факультетах доцільним є введення окремих еколого-правових спецкурсів, наприклад, правового регулювання біологічного, хімічного чи фізичного захисту довкілля, медичного та ветеринарного законодавств тощо. Удосконалювання еколого-правової освіти наполегливо вимагає: відповідної наукової й навчально-методичної бази; систематизації та відображення сучасних підходів у навчальній літературі; створення оптимального навчально-методичного забезпечення сприйняття еколого-правових явищ, специфіки їх відображення в екологічному законодавстві; усталення логічно послідовної та зрозумілої системи екологічного права; обґрунтування теоретичних положень захисту та реалізації екологічних прав громадян.

Формування системи еколого-правових знань створює передумови для оволодіння природоохоронними навичками. Однак еколого-правові знання й еколого-правова свідомість не тотожні. Відомо, що для того, щоб знання ввійшло в систему домінуючих потреб, мотивацій, соціальних очікувань та ціннісних орієнтацій особистості, воно повинно бути сприйнято на почуттєвому рівні. Тільки таким шляхом погляди, переконання та почуттєві сприйняття в системі екологічної освіти і виховання стають структурним компонентом екологічного світогляду людини і громадянина.

7.3. Форми еколого-правового виховання і критерії її ефективності

Завданням еколого-правового виховання є цілеспрямоване формування необхідних екологічних, правових і моральних поглядів на природу та місце в ній людини, правової поведінки у природному середовищі й активної екологічної позиції. Виходячи з цього *еколого-правове виховання являє собою систематичний і послідовний вплив на свідомість людини з метою формування поваги до еколого-правових норм та досягнення сталих переконань у необхідності дотримання їх вимог у процесі взаємодії з природним середовищем.*

Еколого-правове виховання є складовою державної екологічної політики як цілеспрямованого впливу на екологічну свідомість, заснованої на гармонійному співіснуванні людини і суспільства з природним середовищем та нерозривному взаємозв’язку і взаємозалежності. Об’єктом еколого-правового виховання, насамперед, є особистість. У процесі свого становлення особистість засвоює соціальні, у тому числі еколого-правові, норми поводження із довкіллям.

---

[1] Скребец В.А. Исследование экологического сознания методом психодиагностических изменений / В. А. Скребец // Экологическая психология. – К.: 1998. – С. 90-102.

Еколого-правові норми впливають на свідомість і поведінку людини, стимулюючи правомірне поводження з природним оточенням, або стримуючи мотиви, що ведуть до скоєння екологічних правопорушень. У праві закладені величезні виховні засади впливу на свідомість і поведінку особистості. Однак для їх реалізації необхідна відповідна організація виховного процесу. Таким чином, екологічне право виконує ціннісно-нормативну функцію, що полягає у впливі еколого-правових норм на переконання людини, її орієнтири, установки, почуття й емоції.

Одним з найважливіших вимог еколого-правового виховання людини є врахування її соціально-психологічних особливостей. Еколого-правове виховання має бути адресовано до конкретних соціальних груп та категорій населення. При цьому необхідно враховувати як соціальні (спеціальність, освіту, сферу зайнятості, місце проживання), так і психологічні характеристики об’єкта виховання (рівень еколого-правової свідомості, ставлення до природного оточення, оцінку ним рішень, що приймаються). Підхід до еколого-правового виховання є різним, наприклад для молоді, посадових осіб чи підприємців, учасників екологічних об’єднань і рухів, оскільки ці соціальні групи мають різний рівень еколого-правової свідомості та екологічної культури.

Еколого-правове виховання молоді повинно носити активний, практично діючий характер. Сфера діяльності молоді у сфері охорони навколишнього природного середовища може бути досить широкою: оперативна робота (рейди-перевірки щодо дотримання природоохоронного законодавства, попередження екологічних правопорушень); наукова творчість (написання рефератів, виконання науково-дослідних робіт); поширення природоохоронних знань і пропаганда природоохоронного законодавства серед населення (виступи з інформаціями, проведення бесід). Формуванню цілісної екологічної й еколого-правової свідомості молоді сприяє інтеграція навчальної, науково-дослідної та громадської діяльності.

Однією з важливих форм еколого-правового виховання є залучення до природоохоронної діяльності широких верств населення. З цією метою необхідним є створення організаційних і правових умов для діяльності громадських екологічних об’єднань і рухів, забезпечення реальної можливості їхньої участі в підготовці та прийнятті екологічно значущих соціальних, економічних, політичних і правових рішень.

Завдяки діяльності громадських екологічних об’єднань і рухів формується активна позиція громадян відносно їх участі у підготовці, прийнятті, реалізації та контролю за виконанням екологічних рішень. Тому громадські екологічні організації невід’ємною складовою цивільного суспільства. Проведення ними презентацій природоохоронних програм та їх рекламування у засобах масової інформації, організація і проведення екологічних мітингів, ініціювання референдумів щодо охорони довкілля та використання природних ресурсів, їх діяльність стосовно захисту прав і інтересів населення у сфері охорони навколишнього природного середовища

формує суспільну екологічну свідомість, що впливає на екологічну політику держави та засоби її реалізації.

Еколого-правове виховання вимагає комплексного підходу до процесу його реалізації. Комплексний підхід об'єктивно вимагає побудови і функціонування таких засобів і форм виховання, що забезпечують єдність навчання і виховання, а саме: виховання і самовиховання; навчальної, поза навчальної та науково-дослідної роботи; екологічної свідомості, відповідної поведінки і практичної діяльності.

Вдосконалювання форм екологічного й еколого-правового виховання припускає створення моделі такого виховання, наприклад, на території міста чи мікрорайону, у курортній чи сільській місцевості, на базі особливо охоронюваних природних територій та об'єктів. Це може відбуватися у формі організації екологічних лекторіїв, відкритих університетів, еколого-просвітницьких полігонів для проведення літніх екологічних практикумів учнів і студентів, а також організації та проведення еколого-просвітницької роботи в місцях масового відпочинку населення.

Еколого-правове виховання є невід'ємним елементом підвищення ефективності еколого-правового механізму охорони навколишнього природного середовища. Його реалізація має відбуватися на усіх юрисдикціонних стадіях – правотворчої, правоохоронної та правозастосовної, й охоплювати всіх суб'єктів цього процесу в особі структур законодавчої, виконавчої та судової влади.

Критеріями ефективності еколого-правового виховання на відповідних стадіях його здійснення мають бути певні результати. На першій стадії еколого-правове виховання формується на рівні природоохоронних законопроектів з відповідними експертизами, а також на якості прийнятих правотворчим органом законодавчих актів. На другій стадії – стадії виконавчо-розпорядчій діяльності – еколого-правове виховання проявляється у забезпеченні посадових осіб відповідними текстами природоохоронних нормативно-правових актів та підвищенні їхньої відповідальності за невиконання еколого-правових норм. На третій стадії про результативність еколого-правового виховання можна судити за кількістю та якістю узагальнень та роз'яснень судових інстанцій з питань застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища, організації навчання суддів і поглиблення їхньої екологічної спеціалізації.

На всіх стадіях еколого-правового виховання варто забезпечити: повну відкритість екологічної інформації, що передбачає комплекс заходів її доведення до населення; навчання громадян поводженню з наданою екологічною інформацією; державну підтримку засобів масової інформації, які сприяють еколого-правовому вихованню; масовий випуск літератури з природоохоронної тематики. Замовлення та випуск екологічної літератури й еколого-правових видань має відбуватися за державною підтримкою.

Основними напрямами у виданні відповідної літератури можуть бути: створення системи вивчення споживчого попиту на видання екологічної літератури; видання навчальних матеріалів для відповідних рівнів

екологічної освіти населення, а також видання довідкової літератури щодо стану довкілля; підтримка видавництв, що випускають літературу з найбільш актуальних екологічних проблем, а також підтримка періодичних екологічних видань, тиражування аудіоматеріалів та відеоматеріалів, комп'ютерних програм та гральних засобів екологічної спрямованості. Актуальним у даний час є видання науково-практичних коментарів основних екологічних законів.

Сучасний стан навколишнього природного середовища в Україні у певній мірі детермінований ступенем загального екологічного виховання та рівнем еколого-правової культури населення[1]. Їх постійне вдосконалення та поступальний розвиток на основі екологічного й еколого-правового виховання, спрямованого на гармонізацію взаємодії людини і суспільства з природним оточенням можуть забезпечити збереження національних природних багатств та стійке функціонування природного середовища в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь людей.

7.4. Еколого-правова свідомість та форми її прояву

Еколого-правова свідомість охоплює знання еколого-правових норм, їх розуміння та усвідомлення необхідності їх дотримання. Отже *еколого-правова свідомість (екологічна правосвідомість) являє собою систему еколого-правових поглядів, ідей та уявлень про правове регулювання екологічних відносин, зміст природоохоронного законодавства, його обґрунтованість, справедливість та ефективність застосування.*

Еколого-правова свідомість проявляється у поведінці людини, що відбиває: по-перше, характер відносин до охорони довкілля засобами екологічного права; по-друге, сприйняття вимог конкретних природоохоронних заходів та норм; по-третє, ставлення до правозастосовчих і правоохоронних органів та їх діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища; по-четверте, ступінь соціально-правової активності особистості у природоохоронній сфері. Зазначені аспекти дозволяють усвідомити структуру еколого-правової свідомості та функціонування її окремих елементів у поведінкових вчинках.

Перший аспект еколого-правової свідомості полягає у наступному: знанні та розумінні цілей і значення природоохоронного законодавства для забезпечення життєдіяльності суспільства на сучасному етапі, динамічності розвитку законодавства та його відповідності сучасним природним та техногенним викликам; оцінці значення права як інструмента управління якістю навколишнього природного середовища; уявленні шляхів удосконалювання діючого природоохоронного законодавства; мотивації

---

[1] Каракаш І.І. Еколого-правова культура як складова цивілізаційної культури. // Правове життя сучасної України. Матеріали міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу НУ «ОЮА» у 2-х томах. / Каракаш І.І. – Одеса: 2011. – Т. 2. – С. 429-431.

дотримання вимог законодавства; характері поводження у сфері дії права; змісті висловлень про чинне природоохоронне законодавство; оцінці ефективності діючого екологічного права; оцінці власних дій та вчинків, а також інших осіб у сфері права в минулому; характері активних дій особистості, за якими визначається схвалене чи несхвальне ставлення до норм екологічного права; участі у здійсненні функцій природоохоронними органами; припиненні екологічних правопорушень своїми діями; прагненні до розширення кола еколого-правових знань тощо.

Другий аспект виявляється у: знанні мети і призначення конкретних норм екологічного права й оцінці ефективності їх дії; оцінці ступеня справедливості покарання за окремі екологічні правопорушення; оцінці відповідності санкцій конкретних норм права вчиненим екологічним правопорушенням; можливої поведінці у тієї чи іншій заданій правовій ситуації; характері поводження особистості в минулий і даний час у певних правових ситуаціях.

Третій аспект розкривається через: знання цілей і призначення природоохоронних органів; оцінку ролі цих органів для реалізації екологічних функцій держави й екологічних прав особистості; ставлення до діючої системи природоохоронних органів та ефективності їх діяльності; оціночні висловлювання про природоохоронні органи та їх конкретну роботу щодо охорони довкілля; оцінку власних дій у сфері попередження екологічних правопорушень.

Четвертий аспект характеризується: ступенем участі особистості у різних формах правотворчості; участю у діяльності природоохоронних органів та громадських екологічних організацій; наданими законодавчими можливостями самостійно припиняти екологічні правопорушення.

Надана розгорнута характеристика еколого-правової свідомості є засадничою основою для його вивчення за допомогою проведення соціологічних досліджень. Виділення його окремих елементів і блоків дозволяє поглиблено пізнавати зміст і характер еколого-правової свідомості, а також розробити ефективну методику оцінки різних її проявів та рівнів.

Еколого-правова культура та її рівень визначається наступними факторами: станом еколого-правової свідомості (знанням еколого-правових норм та усвідомленням необхідності їх дотримання); станом природоохоронного законодавства (ступенем досконалості його змісту і форми, екологічної обґрунтованості та адекватності суспільним відносинам); станом законності і правопорядку у сфері охорони навколишнього природного середовища (реальності застосування передбачених заходів і мір впливу, дотримання вимог еколого-правових норм); станом правозастосовної діяльності судів, прокуратури та інших правоохоронних і спеціальних природоохоронних органів (застосування ними природоохоронного законодавства, забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, послідовне впровадження принципу законності у діяльності державних і громадських організацій); системою еколого-правових поглядів, уявлень, думок (про зміст природоохоронного

законодавства, ступені його досконалості, обґрунтованості, справедливості та ефективності застосування); станом еколого-правового виховання й освіти.

У сфері суб'єктного складу виділяють індивідуальну, групову і суспільну еколого-правову свідомість. Еколого-правова свідомість впливає на екологічно значиму поведінку людини та мотиви прийняття ним відповідних рішень стосовно охорони та використання довкілля. Вона пов'язана з наявністю у індивіда чи соціальної групи визначеного ставлення до еколого-правової інформації, природоохоронного законодавства, конкретних вимог його норм, діяльності уповноважених органів у вирішенні екологічних проблем тощо.

Еколого-правова свідомість характеризує визначений «зріз» суспільної свідомості на стику двох його форм – екологічної та правової. Екологічна свідомість проявляється у здатності розуміння нерозривного зв'язку людини і суспільства з природним середовищем, залежності буття та існування людини і суспільства від цілісності та відносної незмінності природного середовища, використання цього розуміння у повсякденній діяльності.

Генезис екологічної свідомості тісно пов'язаний з поширенням інформації про глибинні зміни екологічної ситуації, із зміненням традиційних уявлень про невичерпаність природних ресурсів, з усвідомленням відповідальності людини і суспільства за свою долю. Формування екологічної свідомості охоплює такий стан поглядів і уявлень людини, коли засвоєні ним еколого-правові норми стають нормами його поведінки у природному середовищі. Якщо екологічні та еколого-правові знання, сприйняті людиною, не виявляються для нього імперативом поводження у довкіллі, то можна говорити не про наявність у нього еколого-правової свідомості, а лише про передумови на шляху до неї.

Однією з ознак низького стану правової свідомості громадян є невміння захищати свої екологічні права. Причинами такого стану є не усвідомлення громадянами природного характеру екологічних прав, відчуження держави від громадян, високий рівень корупції, у тому числі при прийнятті екологічно значимих рішень, недостатній рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, насамперед масових екологічних рухів на національному рівні, правовий нігілізм, незадовільність ефективністю адміністративного та судового захисту екологічних прав громадян, низький матеріальний і духовний рівень життя людей тощо.

Функціональна єдність екологічної та правової свідомості обумовлена їх призначенням – створенням ціннісно-регулятивної орієнтації людини у природному середовищі. Аксіологічний характер такого зв'язку виявляється у визнанні та нормативному закріпленні не тільки вищої цінності – людського життя, а і цінності всього живого на Землі[1]. Тому нормативно-регулююча функція складає особливість не тільки правосвідомості, а й інших форм суспільної свідомості, у тому числі екологічної. І екологічні, і правові

---

[1] Иванова Т.В. Экологические ценности в общественном сознании / Т. В. Иванова. // Вопросы психологии. – М.: 1999. – № 3. – С. 83–88.

норми містять вимоги можливої та належної поведінки. Проте, якщо екологічним нормам у більшій ступені притаманно емоційне ставлення до вчинків, то правова оцінка в основному містить елементи раціональності. Правосвідомість оцінює вчинки з погляду законності, правомірності та юридичної відповідальності.

Еколого-правова свідомість виконує ведучу роль у процесі освоєння природоохоронних норм, забезпечуючи переосмислення соціально-екологічних потреб суспільства у реальний правотворчій процес. Як правило, стимулом для освоєння норм природоохоронного законодавства становляться екологічні негаразди різного рівня. Тому підвищення прогностичної ролі екологічної правосвідомості є дієвим засобом випередження нормативно-правового регулювання потенційно небезпечних видів діяльності.

Еколого-правова свідомість поряд з іншими факторами забезпечує ефективність застосування природоохоронного законодавства. У структурі еколого-правової свідомості можна виділити три її рівні, що розрізняються за характером та глибиною відображення дійсності: повсякденний (побутовий), професійний (систематизований) і теоретичний (науковий). У просторовому вимірі можна говорити про регіональну, національну і міжнародну екологічну правосвідомість. Варто також розрізняти державний і суспільний рівень екологічної правосвідомості.

Повсякденна (побутова) еколого-правова свідомість являє собою безпосереднє відображення правової дійсності у сфері взаємодії суспільства з природним середовищем у свідомості людини і відповідає рівню емпіричної свідомості. Професійна (систематизована) еколого-правова свідомість – це представлення про екологічне право, що формується в юристів, працівників правоохоронних і спеціальних природоохоронних органів на основі знання та досвіду застосування природоохоронного законодавства. Теоретична (наукова) еколого-правова свідомість охоплює більш широке, науково-обґрунтоване усвідомлення екологічних інтересів та потреб людини і суспільства і є більш глибоким розумінням ролі права у їх забезпеченні.

Безумовно, теоретична (наукова) еколого-правова свідомість є найбільш високим рівнем свого формування. Вона відповідає рівню наукового пізнання та обґрунтованого відображення еколого-правової дійсності. Тому еколого-правова свідомість на науковому рівні охоплює широкий спектр поглядів, ідей та уявлень, спрямованих на формування й удосконалювання природоохоронного законодавства.

7.5. Еколого-правова культура як складова сучасної цивілізаційної культури

Екологічна культура є важливим чинником рішення завдань охорони навколишнього природного середовища. Вона обумовлює прагнення до оптимальної взаємодії суспільства з довкіллям, забезпечує людей необхідними для цього знаннями, стимулює процеси екологізації

матеріального виробництва тощо. Необхідною умовою для формування екологічної культури є оволодіння відповідними знаннями в сфері екології. Екологічна культура являє собою невід'ємну частину загальної культури людини. Як і загальна культура, вона підрозділяється на матеріальну і духовну. Об'єктами матеріальної екологічної культури є природні ландшафти та штучні спорудження природоохоронного призначення. Духовну екологічну культуру можна розглядати як систему знань, звичаїв і традицій, що відносяться до охорони природного середовища.

Формами прояву духовної екологічної культури можна вважати звичаї і традиції природокористування, що склалися в суспільстві, природоохоронне законодавство, техніко-юридичні норми (екологічні стандарти, гранично допустимі концентрації, нормативи змісту шкідливих речовин), маловідходні та ресурсозберігаючі технології у виробництві та господарській діяльності, наукові дослідження з проблем екології, здобутки літератури, науки і мистецтва стосовно охорони довкілля тощо. У залежності від сфери прояву екологічну культуру можна підрозділяти на: екологічну культуру матеріального виробництва; екологічну культуру державного управління; екологічну культуру наукової, технічної та художньої творчості; екологічну культуру людини і суспільства; особисту екологічну культуру.

В системі екологічної культури важливе місце займає еколого-правова культура. Вона є результатом синтезу екологічної культури як сукупності усіх видів людської діяльності, що пов'язані з пізнанням, освоєнням та перетворенням природи та правової культури як системи правових знань, оцінок, відношення до права і правозастосовної діяльності[1]. У зв'язку із зазначеним *еколого-правова культура – це соціально-значущий, передбачений нормами права спосіб діяльності у сфері пізнання та впливу на природне середовище, що охоплює раціональне використання природних ресурсів, ефективну охорону довкілля і забезпечення екологічної безпеки, та відображає свідоме ставлення до еколого-правових норм і способів їх освоєння в суспільстві.*

Безумовно, еколого-правова культура формується на основі еколого-правової освіти й еколого-правового виховання. Однак, розглядаючи еколого-правову культуру як важливий фактор підвищення ефективності еколого-правового механізму охорони навколишнього природного середовища, варто виділити еколого-правовий світогляд у якості її структурної складові. Еколого-правовий світогляд відображає уявлення місця людини у природному оточенні та ролі навколишнього природного середовища у житті суспільства. Тому *еколого-правовий світогляд являє собою сукупність орієнтирів та оцінок щодо еколого-правових норм, які регулюють форми і методи впливу суспільства на природу і ставлення до самої природи як до об'єкту правової охорони.*

---

[1] Гирусов Э.В. Экология и культура. / Є. В. Гирусов, И. Ю. Широкова. – М.: 1984. – С. 37-49.

Формування екологічного світогляду, екологізація суспільної свідомості, підвищення рівня екологічної культури є реальними історично обумовленими процесами, що впливають на переосмислення значення природного середовища для життя людини і суспільства, їх еволюції у безпосередньому зв'язку з еволюційним розвитком природи. Вони є актуальними для усіх сфер суспільної свідомості та усім її рівням – від повсякденного-емпіричного до науково-теоретичного.

Еколого-правовий світогляд як основа екологічної культури не може виникнути стихійно, а його основні установки не можуть суперечити уявленням про заходи та засоби охорони довкілля. У зв'язку з цим, необхідно перебороти стереотипи попередніх підходів та інертність мислення щодо розуміння нової соціоприродної реальності. Сучасний еколого-правовий світогляд вимагає певної орієнтації на концептуальні засади природного права, з урахуванням гуманітарних досягнень суспільства та сучасних природничо-наукових досліджень. У його основу має бути покладено уявлення про необхідність відновлення рівноваги в системі «суспільство-природа». Глобальний характер екологічних проблем сучасності вимагає не тільки відповідного біосферного мислення, а і стійкої еколого-правової культури, що ґрунтується на розвинутій системі екологічного законодавства. Це відноситься і до необхідності узгодження правових норм з природними імперативами, що випливають із закономірностей розвитку природи.

ЛЕКЦІЯ 8
ТЕМА: ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОСОБЛИВО ОХОРОНЮВАНИХ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ І ТЕРИТОРІЙ

Питання до розгляду

8.1. Поняття природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні
8.2. Особливості правового режиму природних та штучно створених територій та об'єктів природно-заповідного фонду
8.3. Правове регулювання використання та охорони курортів та лікувально-оздоровчих зон
8.4. Правовий режим рекреаційних зон та територій
8.5. Правова охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу

8.1. Поняття природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

Серед існуючих форм охорони навколишнього природного середовища особливої уваги заслуговує так звана консервативна форма охорони природи, яка полягає у збереженні природних комплексів, об'єктів та екосистем шляхом визначення їх меж та встановлення особливого порядку охорони, відтворення та раціонального використання. До об'єктів правової охорони навколишнього природного середовища, визначених ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», відносяться і об'єкти особливої державної охорони, що виконують важливі природоохоронні функції та мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, основна мета виділення чи створення яких є збереження та відновлення сприятливої екологічної обстановки, попередження та недопущення настання негативних природних процесів і явищ.

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються чинним законодавством. Особливій охороні підлягають і інші території, що визначені Законом «Про екологічну мережу» і входять до складових структурних елементів екомережі. Відповідно до ст.3 спеціального закону екологічна мережа представляє єдину територіальну систему, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони

навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України» природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання.

До складу природно-заповідного фонду України входять: природні території та об'єкти - природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; а також штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Об'єкти природно-заповідного фонду залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть мати статус об'єктів загальнодержавного, регіонального чи місцевого значення. До об'єктів загальнодержавного значення відносяться: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки. Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від рівня охоронного режиму, обумовленого цінністю об'єкта, можуть бути об'єктами загальнодержавного або місцевого значення, а регіональні ландшафтні парки можуть мати статус об'єктів регіонального чи місцевого значення.

Заказники та пам'ятки природи залежно від походження та інших особливостей природних комплексів та об'єктів, мети та необхідного режиму охорони, мають внутрішню класифікацію. Так, заказники залежно від їх профілю поділяють на 11 видів (ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні), а пам'ятки природи на 6 видів (комплексні, пралісові, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні).

Об'єктами особливої державної охорони виступають курортні та лікувально-оздоровчі території. Згідно ст. 62 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування та оздоровлення людей. У зв'язку з прийняттям Закону «Про курорти» було поглиблено законодавче розмежування правових режимів курортів та лікувально-оздоровчих місцевостей.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про курорти», курортом є освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні. Під лікувально-оздоровчою місцевістю розуміється природна територія, що підлягає особливій охороні і має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Як випливає із наведених визначень, лікувально-оздоровчою місцевістю можна визнати таку природну територію, на якій знаходяться природні лікувальні ресурси, але ця територія є не освоєною і не має відповідної інфраструктури для лікування та оздоровлення людей.

Лікувально-оздоровчі місцевості відрізняються від курортів за своїм функціональним призначенням: лікувально-оздоровчі місцевості і їх природні ресурси – використовуються лише для лікувально-оздоровчих потреб, а території курортів і їх ресурси використовуються крім лікувально-оздоровчих також і в рекреаційних цілях. Лікувально-оздоровча місцевість може розглядатися як потенційний резерв для створення в майбутньому курорту. Поєднує лікувально-оздоровчі місцевості і курорти те, що вони відносяться до об'єктів підвищеної охорони, оскільки вони мають природні лікувальні ресурси, а також оздоровчі фактори, експлуатація яких надає змогу зцілювати людей шляхом лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Наступним об'єктом правової охорони є рекреаційні зони. Чинне законодавство містить визначення рекреаційних зон і земель рекреаційного призначення. Так, відповідно до ст. 63 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму. В Правилах утримання зелених насаджень у населених пунктах України[1] теж міститься визначення рекреаційної зони - це спеціально виділена генеральним планом і організована територія в місті і зеленій зоні, призначена для відпочинку населення. Згідно зі ст. 50 Земельного кодексу України, до земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

Приблизний перелік рекреаційних зон і територій закріплює ст. 51 ЗКУ: це земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок,

---

[1] Правила утримання зелених насаджень у населених пунктах України: наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 105 від 10 квітня 2006 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 липня 2006 року за № 880/12754. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 31. – Ст. 2276 з наступними змінами і доповненнями.

маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об’єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об’єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об’єктів стаціонарної рекреації.

Об’єктами правової охорони є також рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, відомості про яких заносяться до Червоної книги України. Охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу переслідує головну мету – зберегти біологічне різноманіття.

Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення. Червона книга є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї.

8.2. Особливості правового режиму природних та штучно створених територій та об’єктів природно-заповідного фонду

Визначення режиму територій природно-заповідного фонду міститься у ст. 14 Закону «Про природно-заповідний фонд України», за якою це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, що визначають правовий статус, призначення цих територій та об’єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання та відтворення їх природних комплексів. За ступенем забезпечення заповідання розрізняються наступні види режимів: заповідний, абсолютної заповідності, регульованої заповідності, заказаний та прямого природокористування[1].

Особливістю заповідного режиму є повне невтручання або обмежене втручання людини (лише у виключних випадках) у структуру екосистем та

---

[1] Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища № 67 від 16 лютого 2005 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11 березня 2005 року за № 298/10578. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 11. – Ст. 540 з наступними змінами і доповненнями.

перебіг природних процесів. Режим абсолютної заповідності характеризується повним невтручанням людини у хід природних процесів з будь-якою метою. Для режиму регульованої заповідності притаманне обмежене науково обґрунтоване втручання людини в природні процеси, при якому не переслідуються ніякі цілі, крім збереження біологічного різноманіття на основі підтримання екологічної рівноваги (виконання природоохоронних, біотехнічних та науково-технічних заходів з метою регулювання та запобігання виникненню негативних змін в екосистемах). Заказний режим вирізняється особливим порядком використання та охорони природних об'єктів, при якому забороняється здійснення окремих видів і форм господарської діяльності для забезпечення збереження окремого компонента чи окремих екосистем. Для режиму непрямого використання характерним є здійснення обмеженого використання природних ресурсів у рекреаційних, оздоровчих, спортивних, туристичних, освітніх та інших пізнавальних цілях. Щодо режиму прямого природокористування, то цей режим дозволяє здійснювати збалансоване ведення традиційної господарської діяльності, що не призводить до дестабілізації екологічної рівноваги на природно-заповідній території та погіршення загального стану довкілля в регіоні. Вказані види режимів використання та охорони заповідних територій та об'єктів можуть поєднуватися у рамках диференційованих режимів, характерних для певних видів організаційно-правових форм заповідування, чи виступати у якості самостійного уніфікованого режиму (у випадку коли функціональне зонування території не передбачене чинним законодавством).

Особливості правового режиму, характеру функціонування та порядку використання природних об'єктів природних та біосферних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків, заказників, ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків визначаються у Положеннях про них, які розробляються і затверджуються центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища (щодо об'єктів загальнодержавного значення) чи місцевими органами виконавчої влади (щодо об'єктів місцевого значення). Завдання, особливості природоохоронного режиму пам'яток природи та заповідних урочищ визначаються на основі спеціального закону безпосередньо в їх первинних облікових документах.

Природними заповідниками визнаються природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання та вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Особливість правового режиму природних заповідників полягає в тому, що весь природний комплекс з усією сукупністю їх компонентів повністю вилучається із господарського і рекреаційного використання, в їх межах

забороняється будь-яка діяльність, що може негативно вплинути на стан природного комплексу, а саме: будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників, розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення, стоянка транспорту, проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, лісосплав, проліт літаків та гелікоптерів нижче 2000м над землею, подолання літаками звукового бар'єру над територією заповідника та інші види штучного шумового впливу, що перевищують встановлені нормативи; геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень, застосування хімічних засобів, усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування, інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів; мисливство, рибальство, лісокультурні роботи, рубка дуплястих дерев, всі види екскурсій, крім пішохідних, біотехнічні заходи, сінокосіння механізованими засобами, туризм, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємність угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, крім матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень.

Особливий правовий режим створення та функціонування характерний для *біосферних заповідників*. Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Біосферні заповідники включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та набувають міжнародного статусу.

Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів і тому згідно з функціональним зонуванням виділяються три зони: заповідна зона – включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних і мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу. Її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Наступною зоною в функціональному зонуванні біосферних заповідників є буферна зона, яка включає території, що виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях. Режим буферної зони визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників. Третьою зоною біосферного

заповідника є зона антропогенних ландшафтів. Ця зона включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

У межах територій біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо використання та охорони їх природних комплексів.

Правовий режим *національних природних парків* теж має свої особливості. Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об’єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об’єктами вилучаються із господарського використання і надаються національним природним паркам в порядку, встановленому діючим законодавством.

На території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об’єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням: заповідна зона; зона регульованої рекреації; зона стаціонарної рекреації та господарська зона. Заповідна зона призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. В цій зоні також забороняється проведення рубок головного користування та всіх видів поступових та суцільних рубок, вирубування дуплястих дерев, а також добування піску та гравію в річках та інших водоймах. В межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам’ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й промислове добування мисливських тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об’єктів заповідної зони. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об’єктів обслуговування відвідувачів парку. В межах господарської зони проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об’єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, що включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Зонування має на меті виділення не лише цільового призначення кожної зони, але й підкреслити їх особливий правовий режим. Конкретизація режиму тієї чи іншої зони

(можливість доступу, кількість відвідувань, правила внутрішнього розпорядку, тощо) дозволяє забезпечити нормальний рівень антропогенно-рекреаційного навантаження на територію парку і створює передумови збереження ландшафту.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Регіональні ландшафтні парки організовуються, як правило, без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників та користувачів. В разі необхідності вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів для потреб регіонального ландшафтного парку провадиться у порядку, встановленому діючим законодавством. Особливістю правового режиму регіональних ландшафтних парків є те, що на їх територіях з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, може проводитися зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Оголошення заказників провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у власників чи користувачів. На територіях заказників забороняються суцільні, прохідні, лісовідновні та поступові рубки, видалення захаращеності, а також полювання та інша діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Перелік заборонених видів діяльності визначається відповідно до задач кожного заказника. Так, наприклад, в ботанічних заказниках забороняється випас худоби, сінокосіння, збір квітів, викопувати коріння рослин, заїзд і пересування транспортних засобів, розорювання, випалювання сухої рослинності тощо.

В ландшафтних (болотних) заказниках забороняється господарська та інша діяльність, що може призвести до змін в структурі болотних екосистем, а також зміні умов існування представників флори та фауни. В орнітологічних заказниках забороняється будь-яка діяльність в акваторії та на виділеній під заказник прибережної території, яка може негативно вплинути на середовище перебування водоплавних та коловодних птахів (випасання худоби, сінокосіння, плавання на човнах тощо). В загальногеологічних заказниках забороняється добування каменю, гравію, піску, збирання закаменілостей, пошукові і наукові дослідження, пов'язані з порушенням природного об'єкту. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних

об’єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов’язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Пам’ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території пам’яток природи забороняються суцільні, поступові, лісовідновні та прохідні рубки, видалення захаращеності, полювання та будь-яка інша діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану. На території пралісових пам’яток природи забороняються всі види рубок, у тому числі санітарні, рубки формування і оздоровлення лісів та видалення захаращеності (крім догляду за лінійними об’єктами та вирубування окремих дерев під час гасіння пожежі), будівництво споруд, прокладання шляхів, лінійних та інших об’єктів транспорту і зв’язку, випасання худоби, промислова заготівля недеревинних лісових продуктів, проїзд транспортних засобів (крім доріг загального користування та транспортних засобів оперативних і спеціальних служб).

Охоронні зони навколо пралісових пам’яток природи установлюються завширшки не менше подвійної висоти деревостану пралісу, в яких забороняються будь-які суцільні, у тому числі санітарні, а також поступові рубки. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об’єктів, оголошених пам’ятками природи, беруть на себе зобов’язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження. Визначення належності територій до пралісових пам’яток природи здійснюється за спеціальною методикою, яка розробляється і затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Оголошення заповідних урочищ провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об’єктів у їх власників чи користувачів. На територіях заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Власники або користувачі земельних ділянок, водних або інших природних об’єктів, оголошених заповідними урочищами, беруть на себе зобов’язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. Ботанічні сади можуть бути заповідними об’єктами загальнодержавного та місцевого значення.

Ботанічні сади загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами, статус науково-дослідних установ може

бути наданий в установленому порядку і ботанічним садам місцевого значення. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються ботанічним садам у порядку, встановленому діючим законодавством.

На території ботанічних садів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій флори. З метою забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання у межах території ботанічних садів можуть бути виділені наступні зони: експозиційна - її відвідування дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду; наукова – до її складу входять колекції, експериментальні ділянки тощо, відвідувати її мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду; заповідна – відвідування її забороняється, крім випадків, коли воно пов'язано з проведенням наукових спостережень; адміністративно-господарська – в цій зоні розміщені адміністративні будівлі та допоміжні господарські об'єкти.

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Дендрологічні парки можуть бути як об'єктами загальнодержавного так і місцевого значення.

Дендрологічні парки загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами, дендрологічним паркам місцевого значення також може бути наданий статус науково-дослідних установ у встановленому порядку. При створенні дендрологічного парку, земельні ділянки з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються парку в установленому порядку.

Загальною є вимога відносно забезпечення режиму дендрологічних парків: забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій. На територіях дендрологічних парків може бути проведене зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ розведення її у неволі. Зоологічні парки можуть бути об'єктами загальнодержавного та місцевого значення. Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми та науково-дослідними установами.

Природоохоронний режим зоологічного парку забезпечується забороною будь-якої діяльності, що не пов'язана з виконанням покладених завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків. Територія зоологічного парку може мати наступні зони: експозиційну, наукову, рекреаційну та господарську.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть бути об'єктами загальнодержавного чи місцевого значення. Парки загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. Оголошення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва провадиться з вилученням у встановленому порядку або без вилучення земельних ділянок, водних та інших об'єктів у їх власників чи користувачів. На територіях парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можуть проводитися наукові дослідження.

Для забезпечення правового режиму парків-пам'яток садово-паркового мистецтва на їх території забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню. На територіях парків-пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

8.3. Правове регулювання використання та охорони курортів та лікувально-оздоровчих зон

Природна територія, на якій знаходяться природні лікувальні ресурси, може мати статус лікувально-оздоровчої місцевості. У ст. 62 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» міститься загальне визначення курортних і лікувально-оздоровчих зон: це території, які мають виражені природні лікувальні фактори у вигляді мінеральних джерел, кліматичних та інших умов, сприятливих для лікування і оздоровлення людей. Як вбачається із наведеного визначення, законодавець в цьому Законі не розмежовує окремо поняття «курортних» і «лікувально-оздоровчих зон», визначення цих понять міститься в Законі «Про курорти».

Згідно зі ст. 1 Закону «Про курорти», курортом є освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні. Під лікувально-оздоровчою місцевістю розуміється природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Як випливає із наведених визначень, лікувально-оздоровчою місцевістю можна визнати таку природну територію, на якій знаходяться природні лікувальні ресурси, але ця територія є не освоєною і не має відповідної інфраструктури для лікування та оздоровлення людей.

Лікувально-оздоровчі місцевості відрізняються від курортів за своїм функціональним призначенням: лікувально-оздоровчі місцевості і їх природні ресурси – використовуються лише для лікувально-оздоровчих

потреб, а території курортів і їх ресурси використовуються крім лікувально-оздоровчих також і в рекреаційних цілях. Лікувально-оздоровча місцевість може розглядатися як потенційний резерв для створення в майбутньому курорту. Поєднує лікувально-оздоровчі місцевості і курорти те, що вони відносяться до об'єктів підвищеної охорони, оскільки вони мають природні лікувальні ресурси, а також оздоровчі фактори, експлуатація яких дає змогу зцілювати людей.

Згідно зі ст. 6 Закону «Про курорти», природні лікувальні ресурси – це мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, морська вода, ропа лиманів та озер. Виявлення таких ресурсів здійснюється шляхом проведення комплексних медико-біологічних, кліматологічних, геолого-гідрологічних, курортологічних та інших дослідницьких робіт. Медико-біологічна оцінка якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання здійснюються центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я на підставі вищевказаних дослідницьких робіт. Визначені за результатами геологорозвідувальних робіт експлуатаційні запаси родовищ лікувальних підземних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, затверджуються та вносяться до Державного фонду родовищ, корисних копалин України і передаються для використання за призначенням відповідно до законодавства.

Виявлені природні лікувальні ресурси лікувально-оздоровчих місцевостей можуть використовуватися юридичними та фізичними особами виключно з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Підземні лікувальні мінеральні води можуть використовуватися для промислового розливу. Порядок надання у користування таких родовищ визначається Кодексом України про надра та іншими актами законодавства. Якість лікувальних грязей для визначення перспективності їх використання оцінюється за комплексом фізико-хімічних, токсикологічних, радіологічних та мікробіологічних показників згідно з Порядком здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України[1].

На території лікувально-оздоровчих місцевостей, крім природних лікувальних ресурсів, можуть знаходитися також природні оздоровчі ресурси і природні оздоровчі фактори. До природних оздоровчих ресурсів відносяться природні утворення, які формують особливі ландшафти і мікрокліматичні умови в регіоні, що справляють на організм людини оздоровчий ефект – пляжі, акваторії морів, внутрішні водосховища, парки,

---

[1] Порядок здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання: наказ Міністерства охорони здоров'я України № 243 від 2 червня 2003 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 серпня 2003 року за № 752/8073. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 36. – Ст. 1970 з наступними змінами і доповненнями.

лісопарки, лісові й гірські масиви, повітряний басейн, соляні (гірські) виробки, печери тощо. Природними оздоровчими факторами є природні явища, які виявляються в конкретній місцевості в найоптимальніших для організму людини концентраціях і сполученнях: тривалість, інтенсивність і радіаційна безпека сонячного випромінювання, вологість повітря, інтенсивність та направленість вітрів, рівень аеровізації атмосфери, температура навколишнього середовища тощо.

Лікувально-оздоровчі місцевості знаходяться на землях оздоровчого призначення. Відповідно до ст. 47 ЗКУ, до земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

Правовий режим лікувально-оздоровчих місцевостей і земель оздоровчого призначення базуються на певних обмеженнях та заборонах щодо ведення окремих видів господарської діяльності, встановлених екологічним і природноресурсовим законодавством. На цих територіях є недопустимими екологічно шкідливі види виробництв, що спричиняють забруднення довкілля, впливають на стан природних лікувальних ресурсів та призводять до погіршення екологічної ситуації на місцевості. Згідно з ч. 3 ст. 62 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», в межах лікувально-оздоровчих зон забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно впливати на лікувальні якості і санітарний стан відповідних територій.

В чинному Земельному кодексі України (далі ЗКУ) також містяться певні заборони щодо ведення господарської діяльності на землях оздоровчого призначення. Так, відповідно до ст. 48 ЗКУ, на землях цієї категорії забороняється будь-яка діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель. На територіях лікувально-оздоровчих місцевостей встановлюються округи і зони санітарної (гірничо-санітарної) охорони, в межах яких забороняється передача земельних ділянок у власність і надання у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам для діяльності, несумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення.

На територіях лікувально-оздоровчих місцевостей можуть знаходитись водні об’єкти, що мають лікувальні властивості. Водний кодекс України (далі ВКУ) закріплює особливий порядок їх охорони та використання. Відповідно до ст. 62 ВКУ, водні об’єкти, що мають природні лікувальні властивості, відносяться до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку. Перелік таких водних об’єктів із зазначенням запасів вод та їх лікувальних властивостей, а також інших сприятливих для лікування і

профілактики умов, затверджується Кабінетом Міністрів України[1] за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань геології та використання надр і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань водного господарства. Як вбачається із затвердженого переліку водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, одна частина таких водних об'єктів знаходиться на землях курортів, а друга частина – за їх межами.

Відповідно до ст. 104 Водного кодексу, охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, здійснюється в порядку, встановленому для санітарної охорони курортів. З метою збереження лікувальних якостей цих об'єктів, запобігання забрудненню та передчасному їх виснаженню встановлюються округи санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів. Використовуватися водні об'єкти, віднесені до категорії лікувального призначення, можуть виключно у лікувально-оздоровчих цілях. Забороняється скидання будь-яких зворотних вод у такі об'єкти.

Відповідно до ст. 39 Лісового кодексу, всі ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних функцій поділяються на відповідні категорії, серед яких є категорія рекреаційно-оздоровчих лісів. Ліси цієї категорії виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції і використовуються, крім іншого, для санаторно-курортного лікування і відпочинку. Рекреаційно-оздоровчі ліси, як правило, розташовані у межах: міст, селищ та інших населених пунктів; округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; у лісах зелених зон навколо населених пунктів. Площа таких лісових ділянок визначається за нормативами, які встановлені в Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 733 від 16 травня 2007 року.

Навколо лікувально-оздоровчих об'єктів, якщо для них в установленому порядку не визначено округи санітарної охорони, виділяються лісові ділянки згідно з існуючими нормативами виділення лісових ділянок, що розташовані поза межами лісів зелених зон і виконують переважно рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію. Навколо лікувально-оздоровчих об'єктів та мінеральних джерел, які використовуються з лікувальною метою або мають перспективне значення виділяються лісові ділянки радіусом в один кілометр. Оголошення природних територій лікувально-оздоровчими зонами здійснюється Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом

---

[1] Про затвердження Переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних: постанова Кабінету Міністрів України № 1499 від 11 грудня 1996 року. // zakon.rada.gov.ua

Міністрів України та Урядом Автономної Республіки Крим відповідно до законодавства України.

8.4. Правовий режим рекреаційних зон та територій

Під рекреацією розуміють відновлення за межами постійного місця проживання у визначених згідно із законодавством місцях розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-розважального та пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення, любительського та спортивного рибальства, полювання тощо. Рекреація має чітко виражену природно-ресурсну орієнтацію і при визначенні можливості використання певної території для рекреаційних потреб наявність на ній природних рекреаційних ресурсів є визначальним фактором.

У чинному законодавстві міститься визначення рекреаційних зон і земель рекреаційного призначення. Так, відповідно до ст. 63 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму. В Законах «Про туризм» і «Про фізичну культуру та спорт» розкривається визначення понять «туризм» та «спортивні заходи». Відповідно до ст. 1 Закону «Про туризм», під туризмом розуміється тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання для оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілей без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування. У ст. 1 Закону «Про фізичну культуру і спорт» визначено фізичну культуру як складову частину загальної культури суспільства, спрямовану на зміцнення здоров’я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини для гармонійного формування її особистості. Спортивними заходами визнаються змагання, що проводяться організатором цих заходів з метою порівняння досягнень спортсменів та визначення переможців відповідно до правил спортивних змагань з видів спорту та затвердженого організатором спортивних заходів положення (регламенту) про змагання, що відповідає вимогам, визначеним центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту.

У ст. 51 Земельного кодексу закріплено приблизний перелік рекреаційних зон і територій: це земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об’єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об’єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об’єктів стаціонарної рекреації.

До рекреаційних зон відносяться: ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, кемпінгів, туристських баз, стаціонарних і

наметових туристсько-оздоровчих загонів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристських станцій, навчально-туристських стежин, маркованих трас, дитячих і спортивних загонів, розташованих за межами земель оздоровчого призначення; ділянки парків, приміських зелених зон навколо міст та інших населених пунктів; ділянки ботанічних садів, дендрологічних і зоологічних парків; місцевості, що використовуються для туристичних походів, подорожування, спорту та відпочинку, огляду мальовничих краєвидів та історичних пам'яток, для фенологічних спостережень тощо. Зазначений перелік не є вичерпним, бо до складу рекреаційних зон можуть входити й інші території, призначені для відпочинку населення .

На території рекреаційних зон повинні знаходитися рекреаційні ресурси (об'єкти природного та історико-культурного середовища), які охоплюють компоненти географічного середовища та об'єкти антропогенної діяльності. Завдяки своїй унікальності, історичній та художній цінності, естетичній привабливості рекреаційні ресурси використовуються для організації різних видів та форм рекреаційних заходів – відпочинку, відновлення життєвих сил, туризму та для проведення спортивних заходів.

Відомо, що рекреація безпосередньо пов'язана з використанням природного середовища, тому здатність природного середовища справляти на людей певний сприятливий фізіологічний і психологічний вплив, відновлювати їх сили та здоров'я розглядається спеціалістами як рекреаційний потенціал, складовими частинами якого є не лише природні рекреаційні ресурси, а й матеріально-технічна база (інфраструктурний потенціал), культурно-історичні та соціально-економічні передумови для організації рекреаційної діяльності. Таким чином, можна стверджувати, що рекреаційні зони є комплексами і об'єктами комплексної правової охорони.

Єдиного правового регулювання використання та охорони рекреаційних зон, порядку їх створення та господарювання в них у чинному законодавстві не встановлено. Правовий режим конкретної рекреаційної зони залежить від її місцезнаходження та визначається нормами різних законодавчих актів.

Рекреаційне призначення мають зелені зони і зелені насадження міст та інших населених пунктів. За межами міст та інших населених пунктів до складу земель рекреаційного призначення входять землі з об'єктами озеленення, що виконують захисні та санітарно-гігієнічні функції і є місцем відпочинку населення. В межах населених пунктів землі рекреаційного призначення входять до рекреаційних зон, що створюються при функціональному зонуванні території згідно з генеральними планами населених пунктів та іншою містобудівною документацією. Відповідно до Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України № 173 від 19

червня 1996 року1, територія населеного пункту з урахуванням переважного функціонального використання поділяється на: сельбищну, виробничу та ландшафтно-рекреаційну територію. Ландшафтно-рекреаційна територія охоплює приміські ліси, лісопарки, лісозахисні смуги, водоймища, зони відпочинку та курортні зони, землі сільськогосподарського використання та інші, які разом з парками, садами, скверами, бульварами сельбищної території формують систему озеленення та оздоровчих зон.

Правовий режим зелених насаджень населених пунктів визначають однойменні Правила, затверджені наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 105 від 10 квітня 2006 року . Згідно з цими Правилами, зелені насадження населених пунктів поділяються на три категорії: загального і обмеженого користування та спеціального призначення. Рекреаційне призначення мають зелені насадження загального користування: це зелені насадження, які розташовані на території загальноміських і районних парків, спеціалізованих парків, парків культури та відпочинку; на територіях зоопарків та ботанічних садів, міських садів і садів житлових районів, міжквартальних або при групі житлових будинків; скверів, бульварів, насадження на схилах, набережних, лісопарків, лугопарків, гідропарків і інших, які мають вільний доступ для відпочинку.

Концепцією сталого розвитку населених пунктів, що схвалена постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року[2] для забезпечення раціонального використання рекреаційних ресурсів передбачається проведення інвентаризації існуючого рекреаційного фонду України з визначенням його частини, яка може підлягати сертифікації за міжнародними вимогами і використовуватися для вітчизняного та іноземного туризму, у тому числі: розширення системи приміських природоохоронних територій з подвійною функцією, як «легенів» міст і зон короткочасного відпочинку; врахування вимог та умов щодо розвитку і охорони рекреаційних ресурсів під час планування і забудови населених пунктів.

Рекреаційні зони можуть створюватись і в окремих об’єктах природно-заповідного фонду згідно з Законом «Про природно-заповідний фонд України». Згідно з функціональним зонуванням природно-заповідних територій зони рекреаційного призначення створюються в біосферних заповідниках, національних природних парках, регіональних ландшафтних парках, дендрологічних і зоологічних парках та парках-пам’ятках садово-паркового мистецтва. Так, в біосферних заповідниках виділяється зона антропогенних ландшафтів, яка включає території традиційного

---

[1] Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів: затверджені наказом Міністерства охорони здоров’я України від 19 червня 1996 року №173 // zakon2.rada.gov.ua

[2] Концепція сталого розвитку населених пунктів: схвалена постановою Верховної Ради України № 1359 від 24 грудня 1999 року. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 1, Ст. 6.

землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення та рекреації. В національних природних парках створюються зони регульованої та стаціонарної рекреації. В межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. Дозволяється у цій зоні влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок, а забороненими є такі види діяльності, як рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку. Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. На території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей проводиться зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків. Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. На території зоологічних парків виділяється рекреаційна зона, яка призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами.

До рекреаційних зон слід віднести також туристично-рекреаційні зони, які, згідно зі ст. 403 Господарського кодексу, віднесені до одного із можливих типів спеціальних (вільних) економічних зон. Правовий режим однієї зони такого типу визначений Законом «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець»»[1] та відповідним Положенням про цю спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу. Правовий режим рекреаційних зон визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими Радами відповідно до вимог чинного законодавства.

8.5. Правова охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу

---

[1] Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець»: Закон України від 18 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 139 з наступними змінами і доповненнями.

У різних куточках нашої планети дедалі частіше відбуваються екологічні катастрофи різних масштабів. Це втрата родючості земель, забруднення атмосферного повітря та водних об'єктів, знищення лісів, водних ресурсів, безповоротні зміни гідрологічних режимів цілих регіонів внаслідок необґрунтованих гігантських масштабів меліоративних робіт, тощо. Негативні зміни, що відбуваються у навколишньому середовищі, визначальним чином впливають на стан біологічного різноманіття. Живі організми, які в процесі еволюційного розвитку пристосувалися до певних життєвих умов, не можуть за відносно короткий термін адаптуватися до змінених умов існування, а тому без допомоги людини живі організми приречені на вимирання.

Слід зазначити, що зникнення певних видів тварин і рослин, як і утворення нових видів, - це еволюційний процес, проте темпи природного вимирання настільки незначні порівняно з темпами знищення їх людиною, що процес утворення нових видів не може компенсувати ці втрати. Вже давно слід переглянути тезу про те, що людина – перетворювач природи. Історія розвитку цивілізації нагромадила незаперечні факти саме бездумного, хижацького, безвідповідального ставлення до природи, безсистемного використання і винищення її багатств людиною.

Біологічне різноманіття є не лише умовою існування екосфери, але і повинно розглядатися як важливий ресурс техносфери. Генотипи багатьох видів рослин, тварин та мікроорганізмів широко застосовуються у сільському господарстві, медицині, біологічній промисловості і дають чималий економічний ефект. Отримані матеріали з дикої флори та фауни використовуються для виготовлення ефірних олій, клеїв, різноманітних смол, фарбників, дубильних речовин, лікарських препаратів, інсектицидів тощо. Але кількість біологічного різноманіття суттєво зменшується у всьому світі внаслідок деяких видів людської діяльності, і це стало приводом для стурбованої світової громадськості поставити це питання на порядок денний Конференції ООН по навколишньому середовищу та розвитку (Ріо-де-Жанейро, червень 1992 року) і прийняти Конвенцію про охорону біологічного різноманіття. Відповідно до ст. 2 Конвенції про охорону біологічного різноманіття під біологічним різноманіттям розуміють різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем[1].

Правові засади регулювання відносин, пов'язаних з веденням Червоної книги України, охороною, використанням та відтворенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, визначені законами України

---

[1] Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року: ратифіковано Законом України від 29 листопада 1994 року. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 22. Ст. 932 з наступними змінами і доповненнями.

«Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про Червону книгу України» та іншими нормативно-правовими актами.

Об'єктами Червоної книги України є рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних чи штучно створених умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Залежно від стану та ступеня загрози зникнення видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України, вони поділяються на такі основні категорії: зниклі - види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших відомих та можливих місцях поширення, відсутня будь-яка інформація про наявність їх у природі чи спеціально створених умовах; зниклі в природі - види, які зникли в природі, але збереглися у спеціально створених умовах; зникаючі - види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоймовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій; вразливі - види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій; рідкісні - види, популяції яких невеликі і на даний час не належать до категорії зникаючих чи вразливих, хоча їм і загрожує небезпека; неоцінені - види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до неї; недостатньо відомі - види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації. Національною комісією з питань Червоної книги України можуть бути внесені пропозиції про встановлення й інших категорій видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України.

Ведення Червоної книги України здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, а наукове забезпечення її ведення, підготовку пропозицій про занесення та про виключення з неї рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, організацію наукових досліджень, розроблення заходів щодо збереження і охорони таких видів та контроль за їх виконанням, координацію відповідної діяльності органів державної влади та громадських організацій здійснює Національна комісія з питань Червоної книги України.

Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом: установлення особливого правового режиму охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, заборони їх використання (добування та збирання) в господарських та військових цілях; урахування вимог щодо їх охорони під час розроблення нормативно-правових актів; систематичної роботи з виявлення місць їх

перебування (зростання), проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій; пріоритетного створення заповідників, інших територій та об’єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об’єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції таких видів; створення центрів та «банків» для збереження генофонду зазначених об’єктів; розведення їх у спеціально створених умовах (зоологічних парках, розплідниках, ботанічних садах, дендрологічних парках тощо); урахування спеціальних вимог щодо охорони об’єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, здійснення оцінки впливу на довкілля.

ЛЕКЦІЯ 9
ТЕМА: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У МІСТАХ ТА МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЯХ

Питання до розгляду

9.1. Особливості правової охорони природного середовища міст та міських агломерацій
9.2. Формування міського ландшафту й охорона природних ресурсів в населених пунктах
9.3. Правові засоби уникнення забруднення середовища міст та міських агломерацій шкідливими фізичними, хімічними, біологічними факторами, промисловими і побутовими відходами
9.4. Органи влади та управління, що здійснюють охорону довкілля у містах та інших населених пунктах та їх природоохоронні функції
9.5. Особливості правової охорони зеленої та захисної рослинності в містах та міських агломераціях

9.1. Особливості правової охорони природного середовища міст та інших населених пунктів

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку Україна є урбанізованою державою, на території якої налічується 460 міст, 885 селищ міського типу та 28377 сільських населених пунктів1, де розташована значна частина промислових підприємств (понад 80 %), що формують основне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. Висока урбанізація та індустріалізація територій міст України, поряд з їх стихійною забудовою, ущільненістю населення, високим антропогенно-техногенним навантаженням на природне середовище та іншими чинниками, є причиною загострення екологічної ситуації та призводить до нераціонального використання земель, забруднення повітряного і водного басейну, шумового забруднення, шкідливого впливу електромагнітних хвиль. Через погіршення стану всіх компонентів природних ландшафтів під загрозою опиняється екологічна безпека функціонування багатьох населених пунктів.

Комплексне уявлення про забезпечення правової охорони природного середовища міст та інших населених пунктів формується шляхом узагальнення екологічного, містобудівного, санітарного законодавства, законодавства про охорону здоров’я та іншого спеціального законодавства. Так, охорона урбанізованого природного середовища та його природних компонентів регулюється Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» «Про основи містобудування», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» «Про архітектурну діяльність», «Про Генеральну схему планування території України» від 7

[1] Статистичний збірник «Чисельність наявного населення України» на 1 січня 2018 року. – Київ, Державна служба статистики України, 2018.

лютого 2002 року, «Про благоустрій населених пунктів», «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року, «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах» та інші законодавчі акти. Особливе місце у містобудуванні посідає Земельний кодекс, Закон «Про землеустрій» та інші акти земельного законодавства, які регламентують використання земель в межах населених пунктів для потреб містобудування, з урахуванням їх ресурсово-екологічної цінності як простору поселення, природного ресурсу життєдіяльності та екологічної умови життєзабезпечення.

Питома вага серед нормативно-правових актів щодо правової охорони природного середовища міст та інших населених пунктів містяться у підзаконних актах. Важливими серед них «Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів», постанова Кабінету Міністрів України «Про містобудівний кадастр» та інші нормативно-правові акти.

До нормативно-технічних документів, регулюючих окремі питання охорони навколишнього середовища при плануванні та забудові населених пунктів, відносяться державні будівельні норми і стандарти у сфері містобудування, а саме: наказ Міністерства охорони здоров’я України «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів», Державні будівельні норми – Містобудування: планування і забудова міських і сільських поселень (ДБН 360-92), затверджені наказом Держкоммістобудування України та інші акти.

Навколишнє середовище населених пунктів складається з двох частин: штучної і природної. Саме у такому сенсі термін «навколишнє середовище» розглядається в Модельному законі про охорону навколишнього середовища, прийнятому Радою Європи в 1994 році. Руйнівна дія штучним середовищем, створеним людиною, середовища природного створює екологічні проблеми. Гармонійна взаємодія штучного і природного середовища означає екологічне благополуччя. Законодавство про охорону урбанізованого природного середовища спрямоване на підтримку екологічного благополуччя в населених пунктах.

Виходячи із змісту ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», урбанізоване природне середовище є сукупністю природних і природно-соціальних умов та процесів місць масового проживання населення в їх взаємозв'язку, що безпосередньо впливають на здоров'я людини. Це природний комплекс населених пунктів (довкілля населених пунктів). Правова охорона урбанізованого природного середовища в містах та інших населених пунктах є сукупністю правових засобів, спрямованих на забезпечення сприятливого і безпечного стану навколишнього природного середовища в населених пунктах. Формою правової охорони цього середовища є діяльність, спрямована на виявлення і

усунення чинників негативного впливу на неї. Такими чинниками є способи дії на навколишнє середовище, що становлять загрозу для здоров'я і життєдіяльності людини.

Особливістю правової охорони урбанізованого природного середовища є однотипний набір чинників в різних населених пунктах і стандартизований арсенал правових засобів управління вказаними чинниками. Найбільш поширеними негативними чинниками є: забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, підвищений рівень шуму і вібрації, порушення природних ландшафтів, засмічення водних ресурсів, порушення тектонічних і сейсмічних процесів, забруднення і руйнування ґрунтів, порушення санітарного режиму побутовими і виробничими відходами, руйнування зелених зон, ризик виникнення надзвичайних екологічних ситуацій природного і техногенного характеру, радіаційне, хімічне і бактеріологічне забруднення і інші негативні чинники.

Правові засоби управління негативними чинниками включають: екологічні вимоги по плануванню і забудові населених пунктів, їх впорядкуванню, забезпеченню правового режиму зелених, санітарно-захисних і інших охоронних зон, нормування рівня шуму і скиду шкідливих речовин в навколишнє середовище стаціонарними і пересувними джерелами, правове забезпечення розробки регіональних і локальних екологічних програм, забезпечення санітарного режиму населених пунктів, охорону земель, вод і атмосферного повітря в населених пунктах, забезпечення радіаційної безпеки населення, підтримка системи реагування на надзвичайні екологічні ситуації, екологічний моніторинг навколишнього середовища населених пунктів, міжнародна співпраця у сфері забезпечення сприятливого і безпечного середовища, юридична відповідальність за порушення заходів правової охорони урбанізованого природного середовища та інші заходи.

Правовий режим охорони урбанізованого природного середовища – поняття більш широке, ніж правовий режим охорони окремих природних об'єктів і комплексів, що є елементами цього середовища. Охорона середовища і охорона елементів середовища співвідносяться між собою як загальне і окреме, оскільки будь-яка правова міра охорони елементу природного середовища є одночасно елементом правового режиму охорони цього середовища в цілому. Крім охорони окремих елементів середовища, охорона природного середовища населених пунктів включає і правові заходи загального характеру, спрямовані на забезпечення сприятливого і безпечного природного середовища в цілому. До таких заходів можна віднести: екологічне планування і нормування, методики оцінки екологічного ризику, санітарно-гігієнічні норми, що визначають санітарно-епідемічне благополуччя населення, механізм управління негативними чинниками і т. п.

Разом з особливостями правової охорони природних компонентів урбанізованого середовища, що відносяться до однотипних негативних чинників і правових заходів управління цими чинниками, можна виділити також особливості правової охорони урбанізованого природного середовища, пов'язані з диференціацією негативних чинників і правових заходів

управління цими чинниками. Ці особливості полягають в тому, що, не дивлячись на спільність екологічних проблем для всіх населених пунктів, конкретний набір негативних чинників і гострота їх прояву є особливими для кожного населеного пункту. Крім того, населені пункти сільського типу мають екологічні проблеми, відмінні від екологічних проблем міст, а гострота прояву негативних чинників в крупних містах, як правило, вище за таку в малих містах.

Особливістю правової охорони природного середовища населених пунктів є зміщення тягаря правового регулювання від центру на місця. Іншими словами, правова охорона їх природного середовища здійснюється, як правило, місцевими нормативними актами, а на державному рівні встановлюються лише загальні нормативи, вимоги, зразки і моделі управління негативними чинниками. Тому, не дивлячись на спільність екологічних проблем населених пунктів, конкретний набір правових засобів управління негативними чинниками в різних населених пунктах різний і обумовлюється як матеріально-технічними можливостями населеного пункту, так і особливостями інтенсивності негативних чинників в даному населеному пункті. Такий підхід відповідає Концепції сталого розвитку населених пунктів, відповідно до якої, правові основи державної політики у сфері сталого розвитку населених пунктів розробляються на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях. Концепція розроблена на підставі таких міжнародних еколого-правових документів, як Порядок денний на XXI століття і Декларації по навколишньому середовищу (Ріо-де-Жанейро, 1992), Порядок денний ХАБИТАТ, Стамбульська декларація за населеними пунктами 1996 року та іншими документами.

Концепція встановлює, що сталий розвиток населених пунктів є соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання природних ресурсів, технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини. Виходячи з наведеного визначення, заходи з охорони природних компонентів урбанізованого середовища є складовою частиною державного механізму забезпечення сталого розвитку населених пунктів.

9.2. Формування міського ландшафту й охорона природних ресурсів в населених пунктах

Сучасний міський ландшафт уявляє собою гармонійне поєднання та взаємодію природних та природно-соціальних умов та процесів з антропогенними об’єктами. Природні умови та процеси у вищевикладеному визначенні означають усі фактори навколишнього середовища, які були

утворені без трудової участі людини: земля та її надра, моря та ліси, об'єкти тваринного та рослинного світу, атмосферне повітря тощо. Природно-соціальні умови та процеси означають фактори навколишнього середовища, обумовлені природними процесами, які опосередковані розумом людини: міські парки, висаджені людиною, болота та водойми, утворені під впливом людини. Природно-соціальні умови та процеси припускають формування об'єктів під впливом природних сил, які використовуються людиною для їх створення та включення в екосистему, у наступному розвинуті як природні об'єкти за природними закономірностями[1].

На відміну від природно-соціальних умов та процесів антропогенні об'єкти формуються людиною в процесі її життєдіяльності. До них відносяться будинки, споруди, шляхи. Раніше ці об'єкти в природі не існували і не були частиною природної екосистеми. Таким чином, міський ландшафт (ландшафт населеного пункту) – це складний природний, соціальний та виробничий комплекс, розвивається як єдине ціле та характеризується тим, що постійно перетворюється господарською діяльністю людини. Він включає промисловість, транспорт, архітектурно-будівельні ансамблі, заклади науки, освіти, культури, жилі і комунально-побутові, міські угіддя, парки відпочинку, зелені зони тощо.

Правовий режим охорони міських ландшафтів – поняття більш широке, ніж правовий режим охорони окремих природних ресурсів в населених пунктах, які виступають компонентами цих ландшафтів. Охорона ландшафтів і охорона компонентів ландшафтів співвідносяться між собою як загальне та окреме, оскільки будь-яка правова охорона компонента ландшафту є одночасно елементом режиму охорони ландшафту в цілому. Міста мають багато екологічних проблем, що виникають і нагромаджуються в зв'язку з науково-технічним прогресом. Саме в містах спостерігається: забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, підвищений рівень шуму, порушення природних ландшафтів, засмічення водних ресурсів, забруднення та руйнування ґрунтів, порушення санітарного режиму побутовими та виробничими відходами, порушення зелених зон тощо. А тому до якості навколишнього природного середовища міст та населених пунктів висуваються більш високі вимоги.

Правова охорона навколишнього природного середовища в містах та інших населених пунктах здійснюється на підставі загальних екологічних правових норм, спрямованих на охорону земель від ерозії, вод і атмосферного повітря від забруднення, тобто на забезпечення сприятливого та безпечного стану навколишнього природного середовища в населених пунктах. Разом з тим специфіка об'єкта охорони визначає і специфіку природоохоронних заходів, що притаманні лише охороні природного середовища населених пунктів. До таких заходів відносяться: еколого-вимогливе планування, проектування, будівництво міст та інших населених

---

[1] Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 537.

пунктів, їх благоустрій; правові вимоги при розміщенні та розвитку в містах виробничих об'єктів господарського комплексу; забезпечення охорони атмосферного повітря, вод, земель в населених пунктах; охорона зеленої та захисної рослинності в містах та інших населених пунктах.

Екологічне законодавство забезпечує охорону середовища міст та інших населених пунктів через екологічно обґрунтоване планування і забудову населених пунктів, що дозволяє звести до мінімальних наслідків більшість негативних факторів, характерних для сучасних населених пунктів та здійснювати управління ними через запобігання їх настання[1]. Згідно ст. 19 Закону «Про основи містобудування», при розробці містобудівної документації та її реалізації, будівництві і реконструкції підприємств, будинків, споруд, комплексів та інших об'єктів суб'єкти містобудівної діяльності зобов'язані дотримуватись встановлених природоохоронним законодавством і нормативно-технічними документами вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, збереження та раціонального використання природних ресурсів, санітарно-гігієнічні вимоги щодо охорони здоров'я людини, передбачити заходи для нейтралізації, утилізації, знищення або переробки усіх шкідливих речовин і відходів. Відповідно до ст. 27 «Основ законодавства про охорону здоров'я» в країні встановлені єдині санітарно-гігієнічні вимоги до планування і забудови населених пунктів.

Важливим законодавчим актом, регулюючим планування та забудову населених пунктів, є Закон «Про регулювання містобудівної діяльності»[2]. Згідно ст. 2 вказаного Закону, планування та забудова територій – це діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, яка передбачає: прогнозування розвитку територій; забезпечення раціонального розселення і визначення напрямів сталого розвитку територій; обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням; взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій; визначення і раціональне взаємне розташування зон житлової та громадської забудови, виробничих, рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих, історико-культурних та інших зон і об'єктів; встановлення режиму забудови територій, на яких передбачено провадження містобудівної діяльності; розроблення містобудівної та проектної документації, будівництво об'єктів; реконструкцію існуючої забудови та територій; збереження, створення та відновлення рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів, ландшафтів, лісів, парків, скверів, окремих зелених насаджень; створення та розвиток інженерно-транспортної інфраструктури; створення безперешкодного

---

[1] Платонова Є.О. Еколого-правові вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції у 2-х томах (м. Одеса 20-21 травня 2011 року). // Національний університет «Одеська юридична академія». – О.: Фенікс, 2011. – Т. 2. С. – 432.

[2] Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 18. – Ст. 735.

життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення; проведення моніторингу забудови; ведення містобудівного кадастру; здійснення контролю у сфері містобудування.

Планування та забудова населених пунктів здійснюється на підставі кількох видів планової документації: генерального плану населеного пункту; плану зонування території, детального плану території тощо. Генеральний план населеного пункту – це нормативний акт, який призначений для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови території населеного пункту. Генеральний план обов'язково повинен містити дані про навколишнє природне середовище у даному населеному пункті, основних факторах впливу на природне середовище, містобудівні заходи щодо поліпшення екологічного і санітарно-гігієнічного стану, визначення територій з санітарно-гігієнічними та природоохоронними обмеженнями.

На підставі генеральних планів розробляються плани зонування та детальний план території міст та їх окремих частин з урахуванням соціальних, природно-кліматичних, гідрогеологічних, екологічних та інших умов. Відповідно до ст. 59 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», планування, розміщення, забудова та розвиток населених пунктів здійснюється за рішенням місцевих рад з урахуванням екологічної ємності територій, з додержанням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Розміщення та розвиток в містах виробничих об'єктів господарського комплексу повинно виключати несприятливий вплив негативних факторів на здоров'я та санітарно-побутові умови життя населення. Екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів передбачаються ст. 51 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». При розміщенні та розвитку в містах виробничих об'єктів повинні забезпечуватись екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Виробничі об'єкти, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів. Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей. Згідно ст. 31 Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» до проектної

документації на будівництво об’єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», додаються результати оцінки впливу на довкілля.

Оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємності території, стану навколишнього природного середовища в місті, де планується розміщення об’єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об’єктів на навколишнє природне середовище. Підприємства, установи та організації, які розміщують, проектують, будують, реконструюють, технічно переоснащують, вводять в дію виробничі об’єкти, а також проводять дослідну діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають про це спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань екології та його органам на місцях спеціальну заяву. Виробничі об’єкти, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію, забороняється вводити в дію.

9.3. Правові засоби уникнення забруднення середовища міст та інших населених пунктів шкідливими фізичними, хімічними, біологічними факторами, промисловими і побутовими відходами

Урбанізація в сучасних умовах стала фактором, який призвів до істотних змін екологічного середовища. Саме у містах відбувається найбільш інтенсивна взаємодія людини і природи, зосереджується максимальна за різноманітністю кількість джерел впливу на природне середовище, що призводить до його деградації, погіршення якості, відтворюваних та поновлених функцій, порушення екологічної рівноваги. До антропогенного забруднення середовища належать усі види та форми порушень структури та функціонування природних об’єктів, що виникають у результаті діяльності людини. Розрізняють такі види антропогенного забруднення середовища міст та інших населених пунктів: фізичне, до якого відносять знищення територій, шумові перешкоди та електромагнітне випромінювання, порушення природного теплового балансу та вібрація; хімічне, яке утворюється в результаті технічної та комунально-побутової діяльності, а також при розсіванні засобів хімізації сільського господарства; біологічне, при якому в природних та антропогенних екосистемах з’являються невластиві їм організми і продукти їх життєдіяльності; засмічення, що проявляється в надходженні до навколишнього середовища різного роду твердих відходів.

Правові засоби боротьби із забрудненням середовища міст та інших населених пунктів фізичними відходами спрямовані на запобігання та зниження шуму та вібрації. Так, ст. 21 Закону «Про охорону атмосферного повітря» передбачає створення і впровадження малошумних машин і механізмів, розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів

та інших об’єктів шуму за границями населених пунктів та їх зелених зон згідно з затвердженими картами шуму, виробництво будівельних матеріалів з шумопоглинаючими властивостями, управління міськими транспортними потоками тощо.

Повітряний кодекс у ст. 83 передбачає, що суб’єкти авіаційної діяльності зобов’язані під час експлуатації повітряних суден на землі та в повітрі дотримуватися встановлених нормативів впливу фізичних факторів і вживати заходів щодо зменшення рівня шуму, електромагнітного та радіаційного випромінювання. У разі якщо рівень шуму під час експлуатації цивільного повітряного судна перевищує встановлений гранично допустимий рівень шуму, уповноважений орган з питань цивільної авіації має право обмежити або заборонити польоти такого повітряного судна. Відповідно до ст. 49 Закону «Про дорожній рух», державні органи, які здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію механічних транспортних засобів, зобов’язані здійснювати заходи по запобіганню шуму і вібрації. При розробці проектів організації дорожнього руху передбачаються заходи відносно зниження шуму і вібрації. Особи, винні у допуску к експлуатації транспортних засобів з перевищенням нормативів шумового впливу на урбанізоване природне середовище, а також в експлуатації таких засобів, несуть адміністративну відповідальність за ст. 80 та 81 КУпАП.

Середовище міст та інших населених пунктів підлягає найбільш інтенсивному забрудненню хімічними та біологічними відходами та викидами. Так, хімічний вплив на середовище міст можна розділити на підвиди: газові та пилові викиди, тверді відходи, стічні води підприємств, поверхневий стік. У містах найбільшу небезпечність для населення становлять викиди в атмосферне повітря, які призводять до забруднення повітряного басейну. Кожний з підвидів хімічного впливу відрізняється ступенем розсіювання хімічних речовин, переважним впливом на відповідний компонент природного середовища. Тверді відходи у містах їх сховищ утворюють локальні місця забруднення, а при розмиві забруднюють ґрунти, поверхневі та підземні води. Стічні води підприємств та поверхневий стік переважно забруднюють природні води. Газові та пилові викиди є джерелами розповсюдження техногенних речовин в атмосфері і через неї у ґрунтах, поверхневих водоймах та рослинності. Поверхневий стік є важливою поставною частиною забруднення поверхневих та підземних вод. Усі види відходів характеризуються високими концентраціями забруднювачів. Поліелементність – характерна риса складу відходів, у яких концентрація у десятки разів перевищує їх середній вміст у земній корі.

Біологічно впливають на міські території джерела, які постачають у навколишнє природне середовище організми та продукти життєдіяльності останніх. До них відносяться поля зрошування, осадники, мережа каналізації, побутові та промислові звалища, а також великотоннажні підприємства мікробіологічної промисловості, целюлозно-паперові, нафтопереробні та текстильні підприємства. Невирішеною проблемою міст залишається накопичення значної маси твердих побутових та промислових відходів. Їх

кількість залежить від палива, яке використовується, від розвитку мережі громадського харчування, ступеню міського благоустрою, міського клімату. У теперішній час знешкоджування видалених з міст твердих побутових відходів відбувається на звалищах, де відходи складуються на ґрунт. В багатьох випадках звалища побутових та промислових відходів знаходяться в межах водоохоронних зон моря. Таке складування відходів внаслідок їх поганої переробки призводить до забруднення природного середовища.

Діяльність у сфері боротьби із забрудненням середовища міст та інших населених пунктів шкідливими відходами та викидами регулюється Законами «Про відходи», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про охорону атмосферного повітря» та іншим актами законодавства. Відповідно до ст. 32 Закону «Про відходи», забороняється провадити будь-яку господарську діяльність, пов'язану з утворенням відходів, без одержання від місцевих органів виконавчої влади дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; застосовувати нову техніку, устаткування, якщо вони не передбачають запобігання чи мінімізацію обсягів утворення відходів; приймати рішення про розміщення і розвиток міст та інших населених пунктів без визначення технічних та інших заходів щодо створення умов для утилізації чи видалення побутових відходів. На території міст та інших населених пунктів забороняється несанкціоноване скидання і розміщення відходів.

Згідно ст. 25 Закону «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізація отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів, здійснюються за умови дотримання санітарних норм. В містах та інших населених пунктах найбільш інтенсивного забруднення шкідливими фізичними, хімічними, біологічними, промисловими і комунально-побутовими відходами та викидами зазнають ґрунти, надра, атмосферне повітря, води. Тому ці об'єкти природного середовища урбанізованих територій підлягають особливій охороні.

Охорона атмосферного повітря в містах та інших населених пунктах відповідно з вимогами законодавства забезпечується застосуванням заходів, спрямованих на зниження викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря промисловими та енергетичними об'єктами, регулювання шкідливого впливу відпрацьованих газів автомобільного транспорту та інших транспортних засобів, виведення транспортних потоків за межі житлової зони, систематичний контроль за технічним станом транспорту, зниження кількості шкідливих викидів транспортних засобів, перехід на екологічно безпечні види транспорту та інші заходи відповідно до ст. 17 Закону «Про охорону атмосферного повітря». Він передбачає визначення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря на територіях поселень.

Охорона вод в населених пунктах передбачає не тільки охорону водних об'єктів як елементів природного середовища, об'єктів рекреаційного та оздоровчого призначення, але і як охорону джерел водопостачання

населення. Питна вода у містах та інших населених пунктах повинна відповідати Державним санітарним правилам і нормам «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання», які затверджені Міністерством охорони здоров'я. Крім того, правовими засобами боротьби із забрудненням вод у містах шкідливими відходами та викидами являється встановлення нормативів екологічної безпеки водокористування, якості води, гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах, встановлення зон санітарної охорони тощо.

Охорона земель в населених пунктах здійснюється згідно з земельним законодавством. Заходи щодо охорони цих земель передбачають запобігання зниженню їх родючості, забезпечують резерв для озеленення території міст, а також включають регулювання вмісту шкідливих речовин у ґрунтах. Підземні ділянки міст та інших населених пунктів також підлягають охороні від забруднення відходами та іншими шкідливими речовинами. У разі порушення цих вимог користування надрами може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено спеціально уповноваженими державними органами в порядку встановленому законодавством України.

Особливим напрямком правової охорони навколишнього природного середовища міст та інших населених пунктів є забезпечення в них санітарного режиму. Санітарна охорона середовища населених пунктів – це встановлена законодавством система заходів, спрямованих на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення. Ці заходи, як вказується у ст. 1 Закону «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», спрямовані на створення безпечних для здоров'я умов побуту, праці, навчання, відпочинку та інших сфер життя і діяльності людини, запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб. Забезпечення санітарного режиму міст та інших населених пунктів, крім вищевказаного Закону, регулюється Основами законодавства про охорону здоров'я, Законом «Про захист населення від інфекційних хвороб», Положенням про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України та іншими нормативними актами.

Особливу роль в правовому регулюванні санітарного режиму міст та інших населених пунктів відіграють державні санітарні норми та санітарні норми локального характеру. Вони включають: очищення та утилізацію промислових, господарчо-побутових та інших відходів, боротьбу із забрудненням природного середовища режиму населених пунктів, забезпечення контролю за належним станом водопроводів, каналізації, очисних споруд та боротьбу з засміченням, забезпечення безпечного стану міських звалищ, захист від іонізуючих та магнітних випромінювань, запровадження ефективних технологій очищення вод та атмосферного повітря від забруднюючих речовин, контроль за додержанням гігієнічних регламентів та інші заходи.

Закон «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» містить таке визначення державного санітарно-епідеміологічного нагляду: це діяльність органів державної санітарно-епідеміологічної служби по контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та по застосуванню заходів правового характеру щодо порушників. Регулярне здійснення санітарно-епідемічного нагляду здатне оздоровити і підтримувати в належному стані екологію міст та інших населених пунктів.

9.4. Органи влади та управління, що здійснюють охорону довкілля у населених пунктах та їх природоохоронні функції

Управління у сфері охорони урбанізованого природного середовища здійснюється органами державної влади, місцевого самоврядування, наділеними управлінськими повноваженнями у галузі охорони природного середовища. Перелік повноважень цих органів, порядок їх взаємодії і система заходів, спрямованих на охорону урбанізованого природного середовища, приймаються ними в межах їх компетенції. Воно здійснюється у відповідності з Держстандартом 24525.4-80 – «Управління охороною навколишнього середовища».

Система управління урбанізованими територіями складається з трьох рівнів: загальнодержавного, регіонального і локального. На державному рівні вона представлена Президентом України, Кабінетом Міністрів України і центральними органами виконавчої влади. Відповідно до ст. 106 Конституції України, Президент забезпечує екологічну безпеку населених пунктів, утворює і визначає повноваження центральних органів державної виконавчої влади у сфері охорони природного середовища, оголошує окремі населені пункти зонами надзвичайної екологічної ситуації з подальшим затвердженням Верховною Радою.

Кабінет Міністрів України, відповідно до ст. 116 Конституції України, забезпечує здійснення внутрішньої політики держави у сфері охорони природного середовища урбанізованих територій, приймає нормативні акти, що стосуються як загальних питань охорони природного середовища, так і середовища окремих населених пунктів. Наприклад, відповідно до своїх конституційних повноважень, Кабінет Міністрів прийняв постанови «Про заходи по зниженню забруднення в північно-західній частині Чорного моря в районі м. Одеси», «Про заходи щодо поліпшення роботи з використання і охорони територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення в Одеській області» і деякі інші.

Систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України, що наділяються компетенцією за предметно-функціональною ознакою. Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації

державної політики як служби, агентства, інспекції. Слід зазначити, що всі спеціально-уповноважені центральні органи виконавчої влади наділені певною компетенцією в галузі охорони урбанізованого природного середовища. Проте найбільш широкими повноваженнями в цій сфері наділені: Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державна екологічна інспекція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна архітектурно-будівельна інспекція України.

На регіональному рівні система органів управління урбанізованими територіями представлена обласними і районними державними адміністраціями, а також обласними і районними радами і їх виконавчими органами. Вони здійснюють регулювання у сфері планування і забудови населених пунктів регіону, забезпечують координацію державного управління в області охорони природного середовища населених пунктів, а також здійснюються державний контроль за дотриманням законодавства про охорону природного середовища у містах та інших населених пунктах.

Однією з найважливіших стратегічних цілей національної екологічної політики у Законі «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» – є удосконалення регіональної екологічної політики. Завданнями у цій сфері є впровадження екологічної складової в стратегічні документи розвитку міст та регіонів, законодавче забезпечення переходу від соціально-економічного планування до еколого-соціально-економічного планування розвитку регіонів і міст; зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє середовище, припинення руйнування навколишнього середовища у межах міст, підвищення показників озеленення та територій зелених насаджень загального користування, зниження рівня забруднення атмосферного повітря, водойм, шумового та електромагнітного забруднення. Так, з метою забезпечення екологічної безпеки шляхом зниження рівня забруднення навколишнього середовища, охорони, збереження і розвитку природо-заповідного фонду, зменшення обсягів відходів, викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та скидів забруднюючих речовин в водні об'єкти і запобігання негативного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини, Одеською обласною радою була прийнята Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області.

Місцевий рівень управління – це рівень конкретних населених пунктів. У складі виконавчих органів місцевих рад функції управління здійснюють: управління земельних ресурсів; управління архітектури та містобудування; управління державного архітектурно-будівельного контролю; управління міського господарства; департаменти екології та розвитку рекреаційних зон; спеціальні інспекції з благоустрою міст та інших населених пунктів. Вони

розглядають локальні проблеми забудови, використання та охорони урбанізованого природного середовища, здійснюють планування поліпшення екологічного стану міст та інших населених пунктів, зменшення антропогенного навантаження на мешканців населених пунктів. Так, наприклад, виникнення екологічно загострених проблем у сферах охорони прибережної зони, атмосферного повітря, водних ресурсів, поводження з відходами, зумовили необхідність розроблення Департаментом екології та розвитку рекреаційних зон Одеської міської ради: «Міської цільової програми охорони і поліпшення стану навколишнього природного середовища м. Одеси на 2017-2021 роки».

Метою бюджетної програми є поліпшення екологічного стану прибережної зони, охорона атмосферного повітря, водних ресурсів, раціональне використання і зберігання відходів виробництва і побутових відходів, впровадження екологічних заходів у сфері науки, інформації та молодіжної освіти, а також вжиття інших заходів, спрямованих на охорону і поліпшення стану довкілля м. Одеси.

9.5. Особливості правової охорони зеленої та захисної рослинності в містах та інших населених пунктах

Зелені насадження міст та інших населених пунктів займають важливе місце у вирішенні проблем охорони і поліпшення стану навколишнього середовища, виконують комплекс оздоровчих, рекреаційних, захисних функцій, виступають стабілізатором екологічної рівноваги. Враховуючи надзвичайно важливе значення зелених насаджень міст та інших населених пунктів для забезпечення екологічної безпеки, встановлюється їх особливий правовий режим, а саме сукупність юридично встановлених правил, вимог щодо створення, використання, управління, охорони зелених насаджень, покликаних сприяти ефективному функціонуванню цих насаджень з метою забезпечення необхідних умов життєдіяльності та безпеки населення.

Юридичне поняття «зелені насадження» населених пунктів є комплексним, і підтвердженням цьому є те, що їх правовий режим закріплений в правових нормах різних законодавчих актів. Закон «Про благоустрій населених пунктів»1 розглядає зелені насадження в якості одного з необхідних елементів благоустрою міст та інших населених пунктів. До зелених насаджень відноситься деревна, чагарникова, квіткова та трав'яна рослинність природного і штучного походження на визначеній території населеного пункту (парків, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, шляхів, площ, майданів, набережних, прибудинкових територій, пляжів, кладовищ тощо). Оскільки зелені насадження виконують рекреаційну функцію і можуть використовуватися для організації масового відпочинку населення, то їх правовий режим визначається також і ст. 63 Закону «Про

---

[1] Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 6 вересня 2005 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49. – Ст. 517.

охорону навколишнього природного середовища», який стосується рекреаційних зон.

Зелена рослинність у населених пунктах є самостійним об'єктом правової охорони. Містобудівне значення насаджень зеленої зони міста у санітарно-гігієнічному, інженерному і архітектурно-планувальному відношенні полягає у їх впливі на мікроклімат, склад і чистоту повітря, у боротьбі з міськими шумами, підвищенні рівня благоустрою архітектурно-будівельних комплексів. У місцях проживання людей вона має велике екологічне, оздоровче, рекреаційне значення. Тому озеленення міст та інших населених пунктів є обов'язковим заходом у процесі їх забудови.

Порядок охорони зелених насаджень у містах та інших населених пунктах, регулюється Правилами утримання зелених насаджень у населених пунктах України, затверджених наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України[1]. Згідно із п. 1.1 зазначених Правил, визначені правові та організаційні засади озеленення населених пунктів, спрямовані на забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини. Охорона зелених насаджень включає систему адміністративно-правових, організаційно-господарських, економічних, архітектурно-планувальних і агротехнічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення або покращення виконання зеленими насадженнями відповідних функцій.

Відповідно до п 2.1. Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах, до зелених насаджень відноситься деревна, чагарникова, квіткова та трав'яна рослинність природного і штучного походження на визначеній території населеного пункту. До зелених насаджень *загального користування* належать – зелені насадження, які розташовані на території загальноміських та районних парків, спеціалізованих парків, парків культури та відпочинку; на територіях зоопарків та ботанічних садів, міських садів і садів житлових районів, міжквартальних або при групі житлових будинків, скверів, бульварів, насадження на схилах набережних, лісопарків; лугопарків, гідропарків і інших, які мають вільний доступ до відпочинку. Зелені насадження *обмеженого користування* – насадження на територіях громадських і житлових будинків, шкіл, дитячих установ, вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, профтехучилищ, закладів охорони здоров'я, промислових підприємств і складських зон, санаторіїв, культурно-освітніх і спортивно-оздоровчих установ та інші. Зелені насадження *спеціального призначення* – насадження транспортних магістралей і вулиць, на ділянках санітарно-захисних зон довкола промислових підприємств; виставок, кладовищ і крематоріїв, ліній електропередач високої напруги; лісомеліоративні, водоохоронні, вітрозахисні, протиерозійні, насадження

---

[1] Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України: наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 105 від 10 квітня 2006 року. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 31. – Ст. 2276.

розсадників, квітникарських господарств, пришляхові насадження в межах населених пунктів.

Генеральний план розвитку населених пунктів України розробляється і реалізується з урахуванням вимог захисту зелених насаджень. Містобудівна діяльність у населених пунктах проводиться з дотриманням вимог охорони зелених насаджень. Організація розвитку та утримання зелених зон населених пунктів Законом України «Про благоустрій населених пунктів» покладається на органи місцевого самоврядування. Цим же Законом передбачено, що рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо благоустрою території певного населеного пункту є обов'язковим для виконання розміщеними на цій території підприємствами, установами, організаціями та громадянами, які на ній проживають. Виходячи з цього, місцеві органи влади визначають уповноважений орган чи/або відповідальних осіб, які б відповідали за розвиток і контроль у сфері зеленого господарства. Уповноважений орган або визначені особи аналізують генеральний план розвитку населеного пункту, матеріали інвентаризації, звіти тощо і готують рішення виконавчої влади щодо розроблення програми розвитку та збереження зелених зон окремого населеного пункту на перспективу. Програма широко обговорюється в пресі та з громадськістю населеного пункту, після чого затверджується органами місцевого самоврядування. Така програма щорічно коригується з урахуванням розвитку населеного пункту. Так, з метою охорони, розвитку, збереження та відтворення зелених насаджень як запоруки підвищення екологічного та санітарно-епідеміологічного рівня життя громадян, Одеська міська рада затвердила «Міську цільову програму розвитку та збереження зелених насаджень м. Одеси на 2017-2020 роки».

З метою посилення охорони зелених насаджень населених пунктів приймаються спеціальні нормативні акти. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів» в ред. від 28 грудня 2001 року № 1789, яка зазначає матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну зеленим насадженням. Якщо порядок відшкодування шкоди спеціальним законодавством не регулюється, він визначається за загальними правилами, Цивільним кодексом України.

ЛЕКЦІЯ 10
ТЕМА: ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОМИСЛОВОСТІ, ЕНЕРГЕТИЦІ ТА НА ТРАНСПОРТІ

Питання до розгляду

10.1. Основні напрями охорони навколишнього природного середовища в промисловості, енергетиці та на транспорті
10.2. Екологічні вимоги щодо розміщення, будівництва, реконструкції й експлуатації промислових підприємств
10.3. Правове забезпечення охорони навколишнього середовища на підприємствах паливно-енергетичного комплексу
10.4. Особливості поводження з радіоактивними відходами
10.5. Екологічні вимоги щодо експлуатації транспорту та контроль за діяльністю пересувних джерел забруднення довкілля

10.1. Основні напрями охорони навколишнього природного середовища в промисловості, енергетиці та на транспорті

Промисловість, енергетика та транспорт є основними забруднювачами навколишнього природного середовища. Використання застарілих технологій виробництва та зношеного обладнання і устаткування, низький рівень використання ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій, високий рівень концентрації екологічно небезпечних виробництв і об’єктів - все це сприяє постійному збільшенню екологічного навантаження на навколишнє середовище. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров’я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

З метою забезпечення екологічної безпеки в техногенній сфері чинне законодавство встановлює загальні екологічні вимоги щодо розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об’єктів. Так, на кожній стадії господарського процесу діяльності (доексплуатаційній, експлуатаційній та післяексплуатаційній) господарюючі суб’єкти повинні виконуватися вимоги екологічної безпеки і охорони здоров’я населення, розробляти і впроваджувати заходи з раціонального використання природних ресурсів, охорони та відтворення довкілля. Доексплуатаційна стадія включає розміщення об’єкта, проектування, будівництво, прийняття в експлуатацію; експлуатаційна - передбачає паспортизацію виробничої діяльності об’єкта, дозвіл на викиди(скиди) чи інший негативний вплив, встановлення нормативів викидів (скидів) та лімітів використання природних ресурсів, контроль за виконанням відповідних правил; післяексплуатаційна стадія включає випуск продукції і розміщення утворених відходів.

Конкретизація екологічних вимог до суб'єктів господарювання з питань розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів передбачена нормами містобудівного, санітарного, водного, надрового та екологічного законодавства. Так, відповідні приписи щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері промисловості, енергетики та транспорту містяться в нормах Земельного та Водного кодексів України, Кодексу України про надра, Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»[1], «Гірничого закону України»[2], «Про об'єкти підвищеної небезпеки»[3],«Про ринок електричної енергії»[4], «Про транспорт»[5], а також в актах підзаконного характеру: Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року[6], Державних санітарних правилах планування та забудови населених пунктів[7], Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів[8] та інших нормативно-правових актах.

Відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року стратегічними цілями та завданнями є поліпшення екологічної ситуації в країні, підвищення рівня екологічної безпеки та досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища. Досягнення визначених цілей повинно відбуватися шляхом забезпечення повного врахування природоохоронних вимог у процесі відведення земель для розміщення об'єктів промисловості, будівництва, енергетики, транспорту і зв'язку та під час вирішення питань щодо вилучення (викупу), надання, зміни цільового

---

[1] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218 з наступними змінами і доповненнями.

[2] Гірничий закон України: Закон України від 6 жовтня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 50. – Ст. 433 з наступними змінами і доповненнями.

[3] Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73 з наступними змінами і доповненнями.

[4] Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 27-28. – Ст.312.

[5] Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446 з наступними змінами і доповненнями.

[6] Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України № 603-р від 17 липня 2013 року. // Урядовий кур'єр № 170 від 19 вересня 2013 року.

[7] Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів: затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 173 від 19 червня 1996 року. // zakon2.rada.gov.ua

[8] Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів: постанова Кабінету Міністрів України №461 від 13 квітня 2011 року. // Урядовий кур'єр № 79 від 30 квітня 2011 року.

призначення земельних ділянок, а також шляхом посилення державного екологічного контролю за дотриманням законодавства у процесі розміщення, будівництва, експлуатації нових і реконструкції існуючих промислових підприємств та інших об'єктів на підставі оцінки ризику для здоров'я населення.

Екологічно та економічно обґрунтовані рішення господарюючих суб'єктів на кожній стадії процесу господарської діяльності повинні гарантувати: екологічну безпеку шляхом запровадження комплексного підходу до проведення оцінки ризиків, запобігання та мінімізації наслідків такої діяльності; впровадження екологічно безпечного технологічного устаткування і техніки; сприятливі екологічні умови для проживання населення; раціональне та ефективне використання природних та паливно-енергетичних ресурсів; випуск екологічно безпечної продукції; збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. У разі порушення цих вимог діяльність господарюючих суб'єктів може бути призупинена до усунення виявлених порушень або повністю припинена в порядку, визначеному чинним законодавством.

Забезпечення екологічної безпеки в сфері промисловості, енергетики та транспорту досягається шляхом дотримання господарюючими суб'єктами: загальних екологічних вимог на кожній стадії процесу господарської діяльності (доексплуатаційній, експлуатаційній та післяексплуатаційній); спеціальних вимог до окремих сфер господарювання; 3) вимог до містобудівної діяльності; вимог щодо поводження з небезпечними речовинами в процесі господарювання; вимог щодо поводження з виробничими відходами.

Загальні екологічні вимоги щодо розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів містяться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (розділ XI) і стосуються усіх сфер господарювання: промисловості, енергетики, транспорту, зв'язку тощо. Особливі вимоги до окремих сфер господарювання встановлені спеціальним законодавством. Так, наприклад, при будівництві об'єктів енергетики (теплових, атомних чи гідроелектростанцій) крім загальних екологічних вимог необхідно дотримуватися додаткових заходів забезпечення безпеки таких об'єктів. Спеціальні вимоги до забудови населених пунктів і територій об'єктами промисловості, енергетики і транспорту містяться у містобудівному законодавстві, норми якого спрямовані на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони довкілля, раціонального природокористування, збереження культурної спадщини та на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів. Правові вимоги щодо поводження з небезпечними речовинами в процесі господарювання містяться у низці норм екологічного законодавства і регулюють питання їх класифікації, гігієнічної регламентації, державної реєстрації, використання тощо. Екологічні вимоги щодо поводження з відходами виробництва

містяться у законодавстві про відходи і спрямовані на запобігання або зменшення обсягів утворення відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію та видалення, знешкодження та захоронення.

Чинне екологічне законодавство, крім зазначених вимог, передбачає також правові заходи забезпечення техногенної безпеки. До них, зокрема, відносяться: оцінка впливу на довкілля; ліцензування окремих видів господарської діяльності; нормування шкідливих впливів на довкілля; лімітування використання природних ресурсів; сертифікація продукції, процесів, послуг, систем і персоналу на об'єктах підвищеної небезпеки; контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки суб'єктами господарювання; юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства.

10.2. Екологічні вимоги щодо розміщення, будівництва, реконструкції й експлуатації промислових підприємств

Відповідно до ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Розміщення промислового об'єкта є важливою складовою доексплуатаційної стадії, оскільки на ній відбувається вибір земельної ділянки для подальшого проектування та будівництва промислового підприємства відповідно до вимог чинного законодавства з врахуванням існуючих вимог, обмежень та заборон. Особливості вимог до розміщення промислових та виробничих об'єктів у населених пунктах встановлено у Державних санітарних правилах планування та забудови населених пунктів (стосовно розташування та організації виробничої території, санітарної класифікації підприємств, виробництв та споруд, розмірів санітарно-захисних зон для них тощо).

Відповідно до ст. 26 Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» проектування та будівництво промислових об'єктів здійснюється власниками або користувачами земельних ділянок у наступному порядку: отримання замовником або проектувальником вихідних даних; розроблення проектної документації та проведення у визначених випадках експертизи проектів будівництва; затвердження проектної документації; виконання підготовчих та будівельних робіт; прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів; реєстрація права власності на об'єкт містобудування.

Проектування об’єкта – це діяльність спрямована на створення проектної документації на будівництво: текстових та графічних матеріалів, якими визначені містобудівні, об’ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні, технологічні рішення, а також кошторис об’єкта будівництва[1]. Порядок розробки проектної документації на будівництво об’єктів затверджений однойменним наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України[2]. Розроблена проектна документація на будівництво промислового об’єкта (нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту та технічного переоснащення об’єкту) підлягає затвердженню і проведенню експертизи, механізм здійснення яких визначений постановою Кабінету Міністрів України № 560 від 11 травня 2011 року. Проекти будівництва затверджуються на стадії проект та робочий проект і схвалюються на стадії техніко-економічне обґрунтування, техніко-економічний розрахунок та ескізний проект.

Метою проведення експертизи проектів будівництва є визначення якості проектних рішень шляхом виявлення відхилень від вимог до міцності, надійності та довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, у тому числі щодо додержання нормативів з питань створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, санітарного і епідеміологічного благополуччя населення, охорони праці, екології, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, енергозбереження, кошторисної частини проекту будівництва. Експертиза є завершальним етапом розроблення проектів будівництва.

Обов’язковій експертизі підлягають проекти будівництва об’єктів, що: за класом наслідків (відповідальності) належать до об’єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, - щодо додержання нормативів з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності, довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення; споруджуються на територіях із складними інженерно-геологічними та техногенними умовами, - щодо їх міцності, надійності та довговічності; споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії, якщо їх кошторисна вартість перевищує 300 тис. гривень, - щодо кошторисної частини проекту будівництва. За рішенням замовника будівництва може

---

[1] ДБН А.2.2-3-2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» // http: //dbn.at.ua

[2] Про Порядок розробки проектної документації на будівництво об’єктів: наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 122 в редакції від 23 березня 2012 року. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1128.

проводитися також експертиза інших проектів будівництва або окремих розділів проектної документації.

У складі проектної документації на будівництво об'єктів виробничого призначення мають міститися матеріали оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС), порядок здійснення якої визначений Законом «Про оцінку впливу на довкілля» та ДБН А.2.2.-1-2003 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд»[1]. Під впливом на довкілля розуміються будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів.

Метою оцінки впливу на навколишнє середовище є визначення доцільності і прийнятності планованої діяльності і обґрунтування економічних, технічних, організаційних, санітарних, державно-правових та інших заходів щодо забезпечення безпеки навколишнього середовища. Основними завданнями оцінки впливу на навколишнє середовище є: - загальна характеристика існуючого стану території району і майданчика (траси) будівництва або їх варіантів, де планується здійснити плановану діяльність; - розгляд і оцінка екологічних, соціальних і техногенних факторів, санітарно-епідемічної ситуації конкурентно-можливих альтернатив (у тому числі технологічних і територіальних) планованої діяльності та обґрунтування переваг обраної альтернативи та варіанта розміщення; - визначення переліку можливих екологічно небезпечних впливів і зон впливів планованої діяльності на навколишнє середовище за варіантами розміщення (якщо рекомендується подальший розгляд декількох); - визначення масштабів та рівнів впливів планованої діяльності на навколишнє середовище; - прогноз змін стану навколишнього середовища відповідно до переліку впливів; - визначення комплексу заходів щодо попередження або обмеження небезпечних впливів планованої діяльності на навколишнє середовище, необхідних для дотримання вимог природоохоронного та санітарного законодавств і інших законодавчих та нормативних документів, які стосуються безпеки навколишнього середовища; - визначення прийнятності очікуваних залишкових впливів на навколишнє середовище, що можуть бути за умови реалізації всіх передбачених заходів; - складання Заяви про екологічні наслідки планованої діяльності.

Будівельні роботи дозволяється виконувати після подання забудовником повідомлення про початок виконання будівельних робіт

---

[1].ДБН А.2.2.-1-2003 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд» //http: //dbn.at.ua

відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю - щодо об’єктів будівництва, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об’єктів з незначними наслідками (СС1) чи після видачі забудовнику органом державного архітектурно-будівельного контролю дозволу на виконання будівельних робіт – щодо об’єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об’єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками або підлягають оцінці впливу на довкілля згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля». Інформація про документ, що дає право на виконання будівельних робіт, а також відомості про клас наслідків (відповідальності) об’єкта, забудовника та підрядників розміщуються на відповідному стенді, який встановлюється на будівельному майданчику в доступному для огляду місці. Виконання будівельних робіт без відповідного документа вважається самочинним будівництвом і тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом промислових об’єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об’єктів з незначними наслідками (СС1) здійснюється шляхом реєстрації відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі поданої забудовником декларації про готовність об’єкта до експлуатації протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви, а промислових об’єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об’єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, здійснюється на підставі акта готовності об’єкта до експлуатації шляхом видачі органами державного архітектурно-будівельного контролю сертифіката.

На промисловому об’єкті, який приймається в експлуатацію, повинні бути виконані всі передбачені проектною документацією роботи згідно з будівельними нормами, стандартами і правилами, а також змонтоване і випробуване обладнання. Якщо на об’єкті виробничого призначення встановлено технологічне обладнання, то повинні бути проведені пусконалагоджувальні роботи згідно з технологічним регламентом, передбаченим проектом будівництва, створено безпечні умови для роботи виробничого персоналу та перебування людей відповідно до вимог нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки, пожежної та техногенної безпеки, а також екологічних і санітарних норм.

Експлуатація об’єктів виробничого призначення, не прийнятих в експлуатацію, забороняється. Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов’язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Підприємства, установи та організації, які розміщують, проектують, будують, реконструюють, технічно переозброюють, вводять в дію підприємства, споруди та інші об’єкти, а також проводять дослідну

діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціальну заяву про це. Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

10.3. Правове забезпечення охорони навколишнього середовища на підприємствах паливно-енергетичного комплексу

Паливно-енергетичний комплекс складається із підприємств, установ та організацій електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового та нафтогазового комплексів незалежно від форми власності. Ці промислові об'єкти є одними з основних забруднювачів довкілля. Так, об'єкти теплової енергетики викидають в атмосферне повітря близько 30 відсотків усіх шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел. Підприємства нафтогазового комплексу за рівнем шкідливого впливу на довкілля теж вважаються об'єктами підвищеного екологічного ризику. Вони є потенційними джерелами забруднення довкілля, що може статися у разі порушення технологічних режимів роботи устаткування чи аварійної ситуації. Негативним екологічним впливом характеризується і гідроенергетика. Будівництво гідровузлів на Дніпрі призвело до затоплення великих земельних площ. Водосховища підвищили рівень навколишніх ґрунтових вод, стали причиною інтенсивного руйнування крутих берегів. Безпека атомних станцій є серйозною проблемою для держави, оскільки катастрофа на Чорнобильській АЕС перетворила значну територію в зону екологічного лиха.

Особливість впливу кожного із секторів паливно-енергетичного комплексу країни обумовлюють різний: - рівень екологічних ризиків; - спектр потенційного впливу на навколишнє середовище (емісія парникових газів; загрози рослинному і тваринному світу; потрапляння забруднюючих речовин у атмосферне повітря, водні об'єкти та земельні ресурси; винищення лесів та виснаження ґрунтів; утворення та розміщення відходів тощо); - комплекс необхідних заходів із упередження та мінімізації негативних наслідків для навколишнього середовища.

Законодавчим підґрунтям забезпечення екологічної безпеки в паливно-енергетичному комплексі є низка спеціальних законодавчих актів: «Про ринок електричної енергії», «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів»[1], «Про теплопостачання»[1], «Про

---

[1] Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 9 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України . – 2011. – № 1. – Ст. 1 з наступними змінами і доповненнями.

використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»[2], «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»[3], «Про нафту і газ»[4] та інших законодавчих актів. Крім того, обов'язковість в Україні дотримання ДБН А.2.2-1-2003 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні підприємств, будинків і споруд», які передбачають передінвестиційну оцінку проектного об'єкту щодо клімату і мікроклімату, повітряного, геологічного та водного середовища, ґрунтів, рослинного і тваринного світу, заповідних об'єктів, - унеможливлює виникнення суттєвих негативних наслідків для навколишнього середовища через функціонування об'єктів паливно-енергетичного комплексу.

Електроенергетика є галуззю економіки України, що забезпечує споживачів електричною енергією, яка виробляється на об'єктах електроенергетики (електричних станціях (крім ядерної частини атомних електричних станцій), електричних підстанціях, електричних мережах).

Підприємства електроенергетики в процесі господарювання повинні дотримуватися вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу об'єктів електроенергетики на навколишнє природне середовище, а також несуть відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У разі порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності електричних станцій, об'єктів системи передачі приймається Кабінетом Міністрів України, а відповідні рішення щодо інших об'єктів електроенергетики приймають місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у межах їхніх повноважень, передбачених законом.

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» для забезпечення надійної експлуатації та охорони енергогенеруючих об'єктів і об'єктів

---

[1] Про теплопостачання: Закон України від 2 червня 2005 року // Відомості Верховної Ради України . – 2005. – № 28. – Ст. 373

[2] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України . – 1995. – № 12. – Ст. 81 з наступними змінами і доповненнями.

[3] Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19 жовтня 2000 року // Відомості Верховної Ради України . – 2001. – № 1. – Ст. 1 з наступними змінами і доповненнями.

[4] Про нафту і газ: Закон від 12 липня 2001 року // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 50. – Ст. 262 з наступними змінами і доповненнями.

передачі електричної та теплової енергії, а також безпеки населення і охорони навколишнього природного середовища встановлюються спеціальні зони об'єктів енергетики: санітарно-захисні зони та спеціальні зони об'єктів енергетики (санітарно-захисні зони атомних електростанцій; зони спостереження атомних електростанцій; охоронні зони об'єктів енергетики; санітарно-захисні зони об'єктів енергетики; охоронні зони магістральних теплових мереж), розміри та порядок використання яких визначаються в нормативно-правових актах і проектах цих об'єктів, затверджених у встановленому порядку.

Земельні ділянки в межах спеціальних зон об'єктів енергетики не вилучаються (викупляються) у власників чи користувачів земельних ділянок, а використовуються з обмеженнями (крім випадків, коли встановлення спеціальних зон призводить до неможливості використання земельних ділянок за цільовим призначенням). У разі якщо встановлення спеціальних зон об'єктів енергетики призводить до неможливості раціонального використання земельної ділянки за цільовим призначенням, власник чи користувач земельної ділянки має право вимагати вилучення (викупу) всієї земельної ділянки для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а орендар такої земельної ділянки має право вимагати в односторонньому порядку розірвання договору оренди земельної ділянки та відшкодування завданих цим збитків. Спеціальні зони об'єктів енергетики встановлюються на землях всіх категорій.

В санітарно-захисних зонах усі види господарської діяльності, дозволені режимом їх використання, можуть провадитися виключно за погодженням з власником об'єкта електроенергетики або уповноваженим ним органом відповідно до Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів». Особливо важливі об'єкти електроенергетики, перелік яких визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, і затверджується Кабінетом Міністрів України[1], у тому числі територія забороненої зони та контрольованої зони гідротехнічних споруд, охороняються відомчою воєнізованою охороною із залученням, за потреби, працівників відповідних структурних підрозділів органів державної влади. Охорона інших об'єктів електроенергетики здійснюється відповідно до законодавства.

На об'єктах електроенергетики встановлюється особливий режим допуску. На території забороненої зони гідротехнічних споруд діє особливий (внутрішньо об'єктовий та пропускний) режим. В охоронних зонах електричних мереж, а також інших особливо важливих об'єктів

---

[1] Про затвердження переліку особливо важливих об'єктів електроенергетики, які підлягають охороні відомчою воєнізованою охороною у взаємодії із спеціальними підрозділами інших центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України № 1170 від 28 липня 2003 року. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 31. – Ст. 1625.

електроенергетики діють обмеження, передбачені Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів».

Розміщення споруд та інших об'єктів в охоронних зонах електричних мереж без здійснення передбачених нормативно-технічними документами технічних заходів безпеки не допускається. На території забороненої зони та контрольованої зони гідротехнічних споруд установлюється особливий режим охорони. Доступ сторонніх осіб та всіх видів транспорту на цю територію можливий лише в порядку, встановленому власником гідротехнічних споруд або уповноваженим ним органом. Особливості охорони атомних електростанцій регулюється нормами законів України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» та «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання».

Закон «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» є основоположним у ядерному законодавстві України, його норми встановлюють пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, закріплюють права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулюють діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлюють також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Використання ядерної енергії - це сукупність видів діяльності, пов'язаних з використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання у науці, виробництві, медицині та інших галузях, а також видобуванням уранових руд та поводженням з радіоактивними відходами. З метою забезпечення радіаційної безпеки розробляються і затверджуються норми, правила і стандарти з ядерної та радіаційної безпеки, які містять критерії, вимоги і умови забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії. Дотримання таких норм, правил і стандартів є обов'язковою умовою при здійсненні будь-якого виду діяльності у сфері використання ядерної енергії. Вимоги зазначених норм, правил та стандартів приймаються з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій у сфері використання ядерної енергії.

Використання ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання на території України базується на дозвільному принципі. Дозвіл на кожен окремий вид діяльності надається органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Здійснення будь-якої діяльності, пов'язаної з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, юридичними чи фізичними особами, які не мають дозволу, виданого у встановленому порядку, забороняється.

Пропозиції щодо розміщення ядерних установок мають право вносити органи державної влади та органи місцевого самоврядування, окремі юридичні та фізичні особи. Рішення про будівництво ядерних установок приймає Кабінет Міністрів України за погодженням з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, на території яких

планується будівництво зазначених об’єктів. Рішення приймається на підставі оцінки впливу на довкілля, висновків державної експертизи безпеки установки або об’єкта та інших експертиз відповідно до законодавства.

У місцях розташування ядерної установки може бути встановлено особливий режим території: встановлюються санітарно-захисна зона і зона спостереження, в яких здійснюється контроль за радіаційним станом території. Розміри і межі зазначених зон визначаються у проекті згідно з нормами, правилами і стандартами у сфері використання ядерної енергії, а також узгоджуються з органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Відносини в сфері виробництва, транспортування, постачання і використання теплової енергії врегульовані нормами Закону України «Про теплопостачання». Діяльність в цій сфері є екологічно небезпечною і входить до Переліку видів діяльності та об’єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку.

Об’єктами теплопостачання є теплогенеруючі станції чи установки, теплові електростанції, теплоелектроцентралі, котельні, когенераційні установки, теплові мережі, які призначені для виробництва і транспортування теплової енергії, а також об’єкти та споруди, основне і допоміжне обладнання, що використовуються для забезпечення безпечної та надійної експлуатації теплових мереж. Відповідно до ст. 26 Закону «Про теплопостачання» проектування, будівництво, реконструкція об’єктів у сфері теплопостачання здійснюються на основі схем теплопостачання, державних будівельних норм та нормативно-правових актів на проведення будівельних робіт. Проектування, будівництво, реконструкція об’єктів теплопостачання здійснюються спеціалізованими організаціями, які мають відповідні дозволи та ліцензії на право здійснення таких видів діяльності. Реконструкція (розширення, технічне переоснащення), нове будівництво та модернізація теплогенеруючих об’єктів і теплових мереж здійснюються на основі оптимального поєднання централізованого та автономного теплопостачання.

Суб’єкти, що здійснюють господарську діяльність у сфері теплопостачання повинні дотримуватися вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, нести відповідальність за його порушення і здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу об’єктів у сфері теплопостачання на навколишнє природне середовище. У разі порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності суб’єктів відносин у сфері теплопостачання приймають органи місцевого самоврядування і спеціально уповноважені органи виконавчої влади у межах своїх повноважень з урахуванням прав споживачів теплової енергії. Для забезпечення безпеки населення, що мешкає в районі розташування об’єктів теплопостачання, встановлюються охоронні зони, розміри та порядок використання яких визначаються нормативно-правовими актами і проектами цих об’єктів, затвердженими у встановленому законодавством порядку.

Правові основні діяльності нафтогазової галузі України визначені Законом України «Про нафту і газ» та іншими актами. Нафтогазова галузь забезпечує пошук, розвідку та розробку родовищ нафти і газу, транспортування, переробку, зберігання і реалізацію нафти, газу та продуктів їх переробки. Відповідно до ст. 11 Закону «Про нафту і газ» користування нафтогазоносними надрами, пошук і розвідка родовищ нафти і газу, їх експлуатація, спорудження та експлуатація підземних сховищ для зберігання нафти і газу здійснюються лише за наявності спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами, що надаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, на умовах, визначених чинним законодавством.

Суб'єкти господарської діяльності незалежно від форми власності, що здійснюють користування нафтогазоносними надрами, видобуток, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію нафти, газу та продуктів їх переробки, повинні додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, нести відповідальність за його порушення і здійснювати технічні, організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу на нього. Проекти на проведення геологорозвідувальних робіт на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення підлягають обов'язковій оцінці впливу на довкілля.

10.4. Правові вимоги щодо поводження з радіоактивними відходами

На відміну від виробництв в інших галузях господарювання ядерний паливний цикл має ряд особливостей, оскільки характеризується утворенням радіоактивних відходів, появою нових радіоактивних елементів з високим рівнем активності та неможливістю відразу знешкодити відходи виробництва, які потребують спеціального поводження. Основною стадією ядерного циклу є виробництво енергії АЕС і саме ця ланка в усьому циклі значно виділяється з точки зору забезпечення радіаційної безпеки. Відповідно до ст. 1 Закону «Про поводження з радіоактивними відходами» радіоактивними відходами є матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умови, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається.

Радіоактивні відходи поділяються на два типа: довгоіснуючі та короткоіснуючі. Довгоіснуючими радіоактивними відходами є радіоактивні відходи, рівень звільнення яких від контролю органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки досягається через 300 років і більше. Короткоіснуючими радіоактивними відходами визнаються радіоактивні відходи, рівень звільнення яких від контролю органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки досягається раніше ніж через 300 років. Всі види діяльності (включаючи діяльність, пов'язану із

зняттям з експлуатації), що стосуються оперування, попередньої обробки, обробки, кондиціонування, перевезення, зберігання чи захоронення радіоактивних відходів – визначаються як поводження з радіоактивними відходами. Право на поводження з радіоактивними відходами мають господарюючі суб'єкти (юридичні та фізичні особи), які мають виданий у встановленому порядку дозвіл органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки на здійснення відповідного виду діяльності - (ліцензіати).

Ліцензіати, які виконують роботи на будь-якому етапі поводження з радіоактивними відходами, зобов'язані: забезпечувати безпеку під час вибору майданчика, проектування, будівництва, експлуатації та зняття з експлуатації споруд та обладнання, призначених для поводження з радіоактивними відходами; своєчасно здійснювати переоцінку безпеки діючих об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, з тим, щоб у разі необхідності були виконані всі практично доступні вдосконалення з метою підвищення безпеки таких об'єктів; забезпечувати розробку та реалізацію програм якості щодо безпеки поводження з радіоактивними відходами; вести власний облік радіоактивних відходів; забезпечувати фізичний захист радіоактивних відходів; забезпечувати радіаційний моніторинг місць зберігання або захоронення радіоактивних відходів; своєчасно інформувати органи державної виконавчої влади і органи місцевого самоврядування про порушення в роботі об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами; вживати заходів щодо ліквідації радіаційних аварій та їх наслідків; бути спроможними відшкодувати збитки від радіаційних аварій під час поводження з радіоактивними відходами за рахунок власних коштів або коштів страхових організацій.

Основними принципами державної політики у сфері поводження з радіоактивними відходами є: пріоритет захисту життя та здоров'я персоналу, населення та навколишнього природного середовища від впливу радіоактивних відходів згідно з державними нормами радіаційної безпеки; розмежування функцій державного контролю та управління у сфері поводження з радіоактивними відходами; реалізація державної політики у сфері поводження з радіоактивними відходами шляхом розробки та виконання довгострокової Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами; забезпечення мінімального рівня утворення радіоактивних відходів, якого можна досягти на практиці; недопущення неконтрольованого накопичення радіоактивних відходів; забезпечення державного нагляду за поводженням з радіоактивними відходами; прийняття рішень щодо розміщення нових сховищ радіоактивних відходів з участю громадян, їх об'єднань, а також місцевих органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування; гарантування надійної ізоляції радіоактивних відходів від навколишнього природного середовища при обґрунтуванні безпеки сховищ радіоактивних відходів; зберігання радіоактивних відходів у виробників відходів обмежений час з наступною передачею спеціалізованим підприємствам по поводженню з радіоактивними відходами; відповідальність виробників радіоактивних відходів за безпеку

під час поводження з радіоактивними відходами до передачі їх спеціалізованим підприємствам по поводженню з радіоактивними відходами; заборона проведення робіт по захороненню радіоактивних відходів юридичним і фізичним особам, внаслідок діяльності яких утворюються радіоактивні відходи та які поставляють і використовують радіоактивні речовини, ядерні установки; міжнародне співробітництво у сфері поводження з радіоактивними відходами; активна науково-дослідна діяльність у сфері поводження з радіоактивними відходами.

З метою реалізації державної політики у сфері поводження з радіоактивними відходами, спрямованої на захист довкілля, життя і здоров'я населення від дії іонізуючого випромінювання, була розроблена Загальнодержавна цільова екологічна програма поводження з радіоактивними відходами[1]. Програмою передбачено діяльність за такими основними напрямами: поводження з радіоактивними відходами на майданчиках підприємств, на яких вони утворюються, на спеціалізованих підприємствах до моменту їх захоронення та на етапі захоронення радіоактивних відходів. Пропозиції щодо розміщення об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, мають право вносити різні суб'єкти - органи державної влади та органи місцевого самоврядування, окремі юридичні та фізичні особи. Такі пропозиції вносяться до Кабінету Міністрів України. Для розгляду питання про розміщення об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, заявник подає підготовлені у встановленому порядку матеріали, які містять обґрунтування необхідності спорудження такого об'єкта і не менш як три варіанти - щодо майданчиків для його розміщення.

Рішення про будівництво об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, приймає Кабінет Міністрів України за погодженням з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, на території яких планується будівництво зазначених об'єктів. Рішення приймається на підставі оцінки впливу на довкілля, висновків державної експертизи безпеки об'єкта та інших експертиз відповідно до законодавства.

Прийняття в експлуатацію об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, здійснюється відповідно до законодавства і у комплексі з передбаченими у проекті об'єктами виробничого і побутового призначення. Порядок зняття з експлуатації об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, та закриття сховища для захоронення повинен бути передбачений у проекті згідно з нормами, правилами і стандартами у сфері використання ядерної енергії.

Відповідно до статей 8 та 24 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», підпункту 7 пункту 4 Положення про

---

[1] Загальнодержавна цільова екологічна програма поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 17 вересня 2008 року. // Відомості Верховної Ради. – 2009. – № 5. – Ст. 8.

Державну інспекцію ядерного регулювання України у рамках гармонізації законодавства України із законодавством ЄС, з референтними рівнями безпеки Асоціації західноєвропейських регулюючих органів (WENRA) та рекомендаціями МАГАТЕ та з метою вдосконалення норм та правил щодо регулювання ядерної та радіаційної безпеки 1 серпня 2017 року були затверджені Загальні положення безпеки при поводженні з радіоактивними відходами до їх захоронення[1] якими визначені загальна мета і принципи безпеки при поводженні з РАВ до їх захоронення; система діяльності, особливості проектування, будівництва та введення в експлуатацію, експлуатації та зняття з експлуатації об'єкта, призначеного для поводження з РАВ до їх захоронення.

З метою уникнення неконтрольованого накопичення радіоактивних відходів та забезпечення оперативного контролю за місцезнаходженням і переміщенням радіоактивних відходів, умовами їх зберігання та захоронення ведеться державний облік радіоактивних відходів. Державний облік радіоактивних відходів включає: ведення Державного реєстру радіоактивних відходів; ведення Державного кадастру сховищ радіоактивних відходів та переліку місць тимчасового зберігання радіоактивних відходів. Відповідно до ст. 17 Закону «Про поводження з радіоактивними відходами» зберігання та захоронення радіоактивних відходів дозволяється тільки у спеціально призначених для цього сховищах радіоактивних відходів. Під час їх зберігання або захоронення забезпечується надійність ізоляції від навколишнього середовища системою природних та штучних бар'єрів.

Радіаційна безпека сховищ радіоактивних відходів у звичайних умовах забезпечується дотриманням норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки. У разі екстремальних природних явищах (землетруси, повені, урагани тощо) чи аварійних ситуаціях радіаційна безпека сховищ радіоактивних відходів забезпечується науково обґрунтованими проектними рішеннями щодо можливих сценаріїв подій, якими буде доведено неперевищення меж, встановлених нормами, правилами і стандартами ядерної та радіаційної безпеки.

Чинне законодавство визначає, що довгоіснуючі радіоактивні відходи підлягають захороненню лише в твердому стані, у стабільних геологічних формаціях, з обов'язковим переведенням їх у вибухо-, пожежо-, ядерно безпечну форму, що гарантує локалізацію відходів у межах гірничого відводу надр. Кількість радіонуклідів, що підлягають захороненню, регламентується нормами, правилами і стандартами з ядерної та радіаційної безпеки.

Захоронення короткоіснуючих радіоактивних відходів в твердому стані може здійснюватися у приповерхневих і наземних сховищах радіоактивних відходів, а відпрацьоване ядерне паливо, що не підлягає переробці, після відповідної витримки зберігається у спеціальних сховищах відпрацьованого

---

[1] Про затвердження Загальних положень безпеки при поводженні з радіоактивними відходами до їх захоронення: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України № 279 від 1 серпня 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 71. – Ст. 2182.

ядерного палива, забезпечених багатобар'єрною системою ізоляції і захисту та обладнаних технічними засобами вилучення палива із цього сховища. Протягом усього часу зберігання або захоронення радіоактивних відходів регулярно здійснюється контроль за їх станом, радіаційною обстановкою у сховищах радіоактивних відходів та навколишньому середовищі.

Перевезення радіоактивних відходів можуть здійснювати юридичні або фізичні особи, які мають відповідні ліцензії, у транспортних пакувальних комплектах відповідно до затверджених норм, правил і стандартів щодо перевезення радіоактивних відходів. Нормами, правилами і стандартами щодо перевезення радіоактивних відходів передбачаються: порядок їх перевезення; права та обов'язки вантажовідправника, перевізника та отримувача; заходи безпеки; вимоги до упаковки та транспортних засобів; заходи на випадок дорожньо-транспортних подій під час перевезення радіоактивних відходів; запобігання та заходи щодо ліквідації наслідків можливих радіаційних аварій; заходи фізичного захисту.

Комплексну систему заходів щодо попередження дорожньо-транспортних подій під час перевезення радіоактивних відходів розробляє Національна поліція. Умови та режим перевезення радіоактивних відходів повітряним, залізничним, водним або автомобільним транспортом погоджуються з відповідними підрозділами Національної поліції. У разі виникнення радіаційної аварії внаслідок дорожньо-транспортної події під час перевезення радіоактивних відходів відповідальність за її ліквідацію, а також захист персоналу, населення, навколишнього природного середовища та матеріальних цінностей покладається на вантажовідправника, якщо інше не передбачено договором про перевезення.

10.5. Екологічні вимоги щодо експлуатації транспорту та контроль за діяльністю пересувних джерел забруднення довкілля

Транспорт є одним із небезпечних джерел забруднення навколишнього природного середовища. Його негативний вплив на екосистеми проявляється у забрудненні атмосферного повітря, земель, водних об'єктів, зміні хімічного складу ґрунту, утворенні відходів, виділенні тепла та відпрацьованих газів в довкілля при роботі двигунів внутрішнього згорання, створенні високих рівнів шуму та вібрації, тощо. Вплив транспорту на довкілля проявляється, перш за все, в процесі перевезень, коли використовується значний обсяг паливно-енергетичних матеріалів і відбувається хімічне та фізичне забруднення навколишнього середовища. Процеси технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів теж вимагають суттєвих енергетичних затрат і пов'язані з використанням води, викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, водні об'єкти і утворенням відходів виробництва, у тому числі токсичних. Екологічні проблеми виникають і у процесі утилізації транспортних засобів.

Правові основи діяльності транспорту визначаються нормами таких законів України: «Про охорону навколишнього природного середовища»,

«Про транспорт», «Про автомобільний транспорт», «Про трубопровідний транспорт», «Про залізничний транспорт», «Про дорожній рух», «Про міський електричний транспорт», «Про утилізацію транспортних засобів», «Про морські порти», «Про охорону атмосферного повітря», Водному кодексі, Кодексі торгівельного мореплавства, Повітряному кодексі та іншими актами вітчизняного законодавства.

Єдину транспортну систему України становлять: транспорт загального користування, який представлений залізничним, морським, річковим, автомобільним і авіаційним, а також міським електротранспортом, у тому числі метрополітеном); промисловий залізничний транспорт; відомчий транспорт; трубопровідний транспорт; шляхи сполучення загального користування. Відповідно до ст. 10 Закону «Про транспорт» всі транспортні засоби повинні відповідати вимогам безпеки, охорони праці та екології, державним стандартам та мати відповідний сертифікат.

Підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов’язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів на нього.

Виробництво і експлуатація транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи, не допускається. На керівників транспортних організацій та власників транспортних засобів покладається обов’язок щодо дотримання в процесі експлуатації встановлених для відповідного типу транспортного засобу нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, скидів забруднюючих речовин та впливу фізичних факторів пересувних джерел на стан навколишнього природного середовища. У разі перевищення таких нормативів, винні особи притягуються до юридичної відповідальності.

Відповідно до ст.16 Закону України «Про транспорт» підприємства транспорту зобов’язані забезпечувати безпеку життя і здоров’я громадян, безпеку експлуатації транспортних засобів та охорону навколишнього природного середовища. Частини території підприємств, вокзалів, станцій, портів, пристаней, аеродромів і шляхів сполучення, де здійснюється рух транспортних засобів, проводяться маневрові та вантажно-розвантажувальні роботи, є зонами підвищеної небезпеки, тому перебування громадян у цих зонах забороняється. Правила перебування в зоні підвищеної небезпеки і виконання в ній робіт встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури з

урахуванням пропозицій заінтересованих організацій та за погодженням з місцевими органами влади і самоврядування.

Розміщення об’єктів, пов’язаних з виробництвом, зберіганням, навантажуванням, транспортуванням і розвантажуванням вибухових, легкозаймистих, радіоактивних і отруйних речовин поблизу місць загального користування, споруд, житлових масивів, природних територій та об’єктів, що підлягають особливій охороні не допускається. Мінімальна відстань від таких об’єктів визначається відповідними будівельними нормами та правилами, погодженими з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури, відповідними законодавчими актами.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» закріплює обов’язок господарюючих суб’єктів щодо здійснення необхідних заходів для запобігання та недопущення перевищення встановлених санітарними нормами рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на середовище життєдіяльності людини, а також щодо відвернення і зниження шуму. З метою відвернення, зниження і досягнення безпечних рівнів виробничих та інших шумів господарюючі суб’єкти повинні забезпечувати: створення і впровадження малошумних машин і механізмів; удосконалення конструкцій транспортних та інших пересувних засобів і установок та умов їх експлуатації, а також утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття; розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об’єктів з джерелами шуму під час планування і забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм та карт шуму; виробництво будівельних матеріалів, конструкцій, технічних засобів спорудження житла, об’єктів соціального призначення та будівництво споруд з необхідними акустичними властивостями; організаційні заходи для відвернення і зниження виробничих, комунальних, побутових і транспортних шумів, включаючи запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту та інших пересувних засобів у межах населених пунктів.

Державний контроль за діяльністю суб’єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів (у тому числі небезпечних), юридичних та фізичних осіб проводиться шляхом планових, позапланових, рейдових перевірок (перевірка на дорозі). Планові та позапланові перевірки за додержанням суб’єктами господарювання, фізичними особами (на автомобільному транспорті - також фізичними особами - суб’єктами господарювання) та юридичними особами вимог законодавства про транспорт проводяться на підставі переліку питань, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті, або центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки на морському та річковому транспорті. Для проведення заходу державного нагляду (контролю) оформлюється посвідчення (направлення).

Посадові особи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки на наземному транспорті, і центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки на морському та річковому транспорті, мають право: безперешкодного доступу до всіх транспортних засобів і об'єктів суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб (на автомобільному транспорті - також фізичних осіб - суб'єктів господарювання) з метою перевірки додержання вимог законодавства та міжнародних договорів України з питань безпеки на транспорті; перевіряти в робочий час суб'єктів господарювання, юридичних та фізичних осіб з питань, віднесених до їх компетенції; пред'являти суб'єктам господарювання, фізичним та юридичним особам вимоги щодо здійснення передбачених законодавством заходів з питань безпеки на транспорті; одержувати від суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб письмові чи усні пояснення, висновки експертних обстежень, аудиту, матеріали та інформацію з відповідних питань; складати акти перевірок суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб; видавати в установленому порядку обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень і недоліків, пов'язаних з порушенням правил безпеки на транспорті; забороняти експлуатацію транспортних засобів (крім автомобільного транспорту), виконання робіт та надання послуг; направляти в установленому законодавством порядку матеріали про порушення вимог нормативно-правових актів щодо забезпечення безпеки руху до відповідних органів для вирішення питання щодо притягнення винних осіб до адміністративної або кримінальної відповідальності; залучати до перевірок представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, науково-дослідних, дослідно-конструкторських та проектних установ, експертних організацій тощо (за згодою).

ЛЕКЦІЯ 11
ТЕМА: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Питання до розгляду

11.1. Основні напрямки охорони навколишнього природного середовища у сільському господарстві
11.2. Правове забезпечення охорони ґрунтів сільськогосподарських угідь та охорони природного середовища при здійсненні меліоративних робіт у сільському господарстві
11.3. Правові заходи охорони природного середовища при хімізації сільськогосподарського виробництва
11.4. Охорона сільськогосподарських угідь в умовах розширення механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві
11.5. Правове забезпечення охорони природного середовища при експлуатації тваринницьких ферм і комплексів
11.6. Правова охорона довкілля при здійсненні господарського, житлового та шляхового будівництва у сільському господарстві

11.1. Основні напрямки охорони навколишнього природного середовища у сільському господарстві

Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (далі – Основні напрями) розроблено відповідно до ст. 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави.

Правову основу охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві складають ті норми земельного, водного, лісового та іншого природоохоронного законодавства, які сприяють екологізації використання тих чи інших об’єктів природи. Ці норми, які закріплюють порядок використання та охорони земель, інших природних об’єктів у зазначеній галузі, відповідно містяться в Земельному, Водному, Лісовому кодексах України, в Кодексі України про надра, а також у Законах України «Про охорону земель», «Про тваринний світ» та «Про охорону атмосферного повітря» та ін. Дані правові норми становлять правову основу екологізації аграрного законодавства Отже, охорона природного середовища в сільському господарстві залежить від екологізації використання земель, вод та інших природних багатств.

Сільське господарство органічно пов’язане з використанням земель, водних та інших природних ресурсів. Тому невід’ємною складовою виробничо-господарської діяльності всіх аграрних підприємств є раціональне природокористування та охорона навколишнього природного середовища.

При цьому, як справедливо зазначають вчені, у процесі здійснення сільськогосподарської діяльності виділяються два аспекти взаємодії екологічних і економічних факторів в сільському господарстві: охорона навколишнього природного середовища від негативного впливу сільськогосподарського виробництва і охорона сільського господарства від негативного впливу навколишнього середовища.

Правова охорона навколишнього середовища в сільському господарстві здійснюється з урахуванням необхідності: охорони навколишнього середовища від шкідливого впливу сільськогосподарських заходів. Сільськогосподарські підприємства та організації зобов'язані раціонально використовувати землю і водні об'єкти, проводити заходи щодо попередження їх виснаження, поліпшення земель, підвищення продуктивності ґрунтів, боротьби з ерозією, а також запобігання загибелі тварин під час здійснення сільськогосподарських робіт. Навколо великих тваринницьких та птахівничих ферм і комплексів встановлюються санітарно-захисні зони. При будівництві і експлуатації меліоративних систем повинні вживатися заходи щодо збереження водного балансу навколишньої території, охорони рибних запасів у водоймах; охорони земель, вод, лісів, надр, тваринного світу від забруднення виробничими відходами і хімічними речовинами. Будівництво та експлуатація сільськогосподарських підприємств повинні відповідати загальним вимогам законодавства про забезпечення обладнання об'єктів очисними спорудами, які мають знешкоджувати стічні води та інші відходи.

Сільськогосподарські підприємства і організації повинні дотримуватися правил транспортування, зберігання і застосування хімічних речовин по боротьбі з шкідниками і хворобами рослин, гербіцидів, пестицидів, стимуляторів росту рослин, мінеральних добрив та інших агрохімікатів, що використовуються в сільськогосподарському виробництві. Сільське господарство України – найбільш природомістка галузь, що має могутній природно-ресурсний потенціал, який включає 41,84 млн. гектарів сільськогосподарських угідь (69,3 відсотка території України), в тому числі 33,19 млн. гектарів ріллі (55 відсотків), 7,63 млн. гектарів природних кормових угідь – сіножатей і пасовищ (12,6 відсотка). У сільськогосподарському виробництві щороку використовується понад 10,9 млрд. куб. метрів води, або 36,4 відсотка її загального споживання. В розрахунку на одного мешканця припадає 0,82 гектара сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,65 гектара ріллі, тоді як у середньому по Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 гектара. Розораність сільськогосподарських угідь досягла 72 відсотка, а в ряді регіонів перевищує 88 відсотків. До обробітку залучені малопродуктивні угіддя, включаючи прируслові луки і пасовища та схилові землі. Якщо Україна в Європі займає 5,7 відсотка території, то її сільськогосподарські угіддя – 18,9 відсотка, а рілля – 26,9 відсотка. Ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому по Європі.

Важливим напрямом екологізації законодавства є закріплення екологічних вимог щодо охорони і раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Основними причинами низької віддачі земельного потенціалу в Україні є безгосподарне ставлення до землі, тривала відсутність реального власника, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку, недосконалі техніка і технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невиважена цінова політика, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства і, зокрема, повсюдне недотримання сівозмін, внесення недостатньої кількості органічних добрив, низький науково-технічний рівень проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, меліоративних, протиерозійних та інших заходів.

Якісний стан земельного фонду постійно погіршується. В окремих районах, де проведено осушення земель, відбувається неконтрольоване зниження рівня ґрунтових вод, зменшення потужності органічної маси, а в районах зрошення – підтоплення і засолення ґрунтів, деградація чорноземів, що призвело до негативних екологічних наслідків у районах Полісся та на півдні України. Нині 14,8 відсотка загальної площі поливних земель піддаються еродуванню, 1,5 відсотка – перезволоженню, понад 4 відсотки є солонцюваті та засолені. Збільшення мінералізації ґрунтових вод загрожує вторинним засоленням земель. Майже на всіх землях спостерігається неухильне зниження вмісту гумусу в ґрунтах.

Розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного та митного контролю за ввезенням небезпечних відходів, брак відповідної законодавчої бази призводять до споживацького ставлення до землі. Використання у великій кількості мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних препаратів разом з промисловим і радіаційним забрудненням може ще більше ускладнити екологічну ситуацію в Україні, знизити відтворювальну здатність біосфери та екологічну стійкість агроландшафтів.

Тому, національна екологічна політика повинна бути спрямована на досягнення наступних стратегічних цілей: інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління; забезпечення екологічно збалансованого природокористування. Завданнями у цій сфері є: створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства; двократного збільшення площ їх використання у 2020 році до базового рівня; збільшення до 2020 року частки земель, що використовуються в органічному сільському господарстві, до 7 відсотків

Отже, основними напрямами охорони навколишнього природного середовища у сільському господарстві є наступні: подальша спеціалізація екологічних вимог щодо меліорації, хімізації в сільському господарстві, здійснення окремих видів сільськогосподарської виробничої діяльності та закріплення таких спеціалізованих правових приписів комплексного

характеру на законодавчому рівні; нормативне забезпечення раціонального використання, відтворення родючості та ефективної охорони ґрунтів сільськогосподарських угідь; охорона сільськогосподарських угідь в умовах розширення механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві; правове забезпечення охорони природного середовища при експлуатації тваринницьких ферм і комплексів; правова охорона довкілля при здійсненні господарського, житлового та шляхового будівництва у сільському господарстві; законодавче забезпечення процесу екологізації сільського господарства як галузі матеріального виробництва, що передбачає як прийняття нових нормативно-правових актів, так і внесення змін та доповнень до діючих актів з питань впровадження прогресивних систем землеробства, ресурсозберігаючих технологій сільськогосподарської виробничої діяльності тощо.

11.2. Правове забезпечення охорони ґрунтів сільськогосподарських угідь та охорони природного середовища при здійсненні меліоративних робіт у сільському господарстві

Вирішення у нашій країні низки внутрішніх проблем об’єктивного та суб’єктивного характеру, пов’язаних з втратою природної родючості ґрунтів сільськогосподарських угідь міститься у площині застосування меліорації земель як одного з найефективніших чинників покращення природних властивостей земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. У системі заходів забезпечення раціонального використання, проведення меліорації земель сільськогосподарського призначення одними з провідних є правові заходи.

З прийняттям Закону України «Про меліорацію земель» від 14 січня 2000 року вперше на законодавчому рівні було закріплено понятійний апарат агромеліоративних відносин, види меліорації земель та наведено їх характеристику, основні засади управління, процедуру проведення меліорації земель, експлуатації меліоративних систем та порядок використання меліорованих земель, основні засади юридичної відповідальності та види правопорушень у сфері меліорації земель, заходи фінансового забезпечення цієї сфери суспільних відносин та необхідність додержання екологічних вимог під час проведення меліорації земель.

Правові норми, що регулюють відносини у сфері меліорації земель сільськогосподарського призначення, М.А. Дейнега відносить до субінституту правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві. Субінститут меліорації земель сільськогосподарського призначення є комплексним міжгалузевим утворенням, що об’єднує у собі правові норми аграрного, екологічного та земельного права України. Предметом правового регулювання субінституту меліорації земель сільськогосподарського призначення визначено комплекс агромеліоративних відносин, тобто відносин, що виникають, змінюються і припиняються у зв’язку зі здійсненням комплексу меліоративних заходів з метою покращення

природних властивостей земель сільськогосподарського призначення для їх найефективнішого використання відповідно до потреб сільського господарства, зокрема, для підвищення врожайності сільськогосподарських культур та отримання високоякісної продукції[1].

Меліорація земель – це комплекс гідротехнічних, культуртехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних, інших меліоративних заходів, що здійснюються з метою регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості та формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

Меліоративні заходи – це роботи, спрямовані на поліпшення хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, обводнення пасовищ, створення захисних лісових насаджень, проведення культуртехнічних робіт, поліпшення земель з несприятливим водним режимом та інженерно-геологічними умовами, проектування, будівництво (реконструкція) і експлуатація меліоративних систем, включаючи наукове, організаційне та виробничо-технічне забезпечення цих робіт. Під час розроблення та впровадження проектів меліорації земель обов’язково визначається комплексний підхід до здійснення меліоративних заходів.

Залежно від спрямування здійснюваних меліоративних заходів визначаються такі основні види меліорації земель: гідротехнічна, культуртехнічна, хімічна, агротехнічна, агролісотехнічна. *Гідротехнічна меліорація земель* передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення поліпшення земель з несприятливим водним режимом (перезволожених, переосушених тощо), регулювання водного режиму шляхом створення спеціальних гідротехнічних споруд на схилових та інших землях з метою поліпшення водного і повітряного режиму ґрунтів та захисту їх від шкідливої дії води (затоплення, підтоплення, ерозія тощо). Під час гідротехнічної меліорації земель здійснюються зрошувальні, осушувальні, осушувально-зволожувальні, протиповіневі, протипаводкові, протисельові, протиерозійні та інші меліоративні заходи. Проведення гідротехнічної меліорації пов’язано із значними капіталовкладеннями, тому вона вимагає техніко-економічних обґрунтувань.

Культуртехнічна меліорація земель передбачає проведення впорядкування поверхні землі та підготовку її до використання для сільськогосподарських потреб. З цією метою здійснюються такі заходи, як викорчування дерев і чагарників, розчищення від каміння, зрізування купин, вирівнювання поверхні, меліоративна оранка, залуження, влаштування тимчасової вибіркової мережі каналів. Культуртехнічна меліорація дає змогу поліпшити стан ґрунту шляхом видалення каміння, пеньків, кущів, планування поверхні.

---

[1] Дейнега М.А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – К.: 2012. – 19 с.

Хімічна меліорація земель передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення фізико-хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, їх хімічного складу. Хімічна меліорація земель включає роботи з гіпсування, вапнування та фосфоритування ґрунтів. Під час хімічної меліорації здійснюється використання пестицидів для боротьби із заростанням меліоративних каналів, полімерів для зменшення фільтраційних втрат води з водоймищ і каналів.

Агротехнічна меліорація земель передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збільшення потужності та поліпшення агрофізичних властивостей кореневмісного шару ґрунтів. З цією метою здійснюються такі заходи, як плантажна оранка, глибоке меліоративне розпушення, щілювання, кротовий аераційний дренаж, піскування, глинування тощо. Агротехнічна меліорація необхідна для зміни фізичних і хімічних властивостей ґрунту. Вона приводить до зміни кількості різних поживних елементів у ґрунті і забезпечує підвищення його родючості.

Агролісотехнічна меліорація земель передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення докорінного поліпшення земель шляхом використання ґрунтозахисних, стокорегулюючих та інших властивостей захисних лісових насаджень. З цією метою формуються такі поліфункціональні лісомеліоративні системи, як: площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об’єктів від виснаження та замулення шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм; лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозії та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг.

У ст. 30 Закону «Про меліорацію земель» закріплені загальні екологічні вимоги до меліорації земель[1]. Меліорація земель повинна проводитися з метою забезпечення: раціонального використання земельних, водних, лісових та мінерально-сировинних ресурсів; захисту земель від деградації, вітрової і водної ерозії; охорони ґрунтів від виснаження, засолення, заболочення, насичення пестицидами, нітратами, радіоактивними та іншими шкідливими речовинами, погіршення інженерно-геологічних властивостей.

Незважаючи на те, що меліорація розглядається чинним законодавством як природоохоронний захід, спрямований на поліпшення екологічного стану ґрунтів, непродумані меліоративні заходи можуть заподіяти істотної шкоди довкіллю. Тому будівництво меліоративних систем належить до екологічно небезпечних видів діяльності. Експлуатація меліоративних систем повинна забезпечувати оптимальний водний та повітряний режим ґрунтів, створення умов для високоефективного та екологічно безпечного використання меліорованих земель.

---

[1] Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 11. – Ст. 90 з наступними змінами і доповненнями.

Під час проектування, будівництва (реконструкції) і експлуатації меліоративних систем та окремих об’єктів інженерної інфраструктури охороні підлягають компоненти навколишнього природного середовища, що знаходяться в межах меліоративних систем і на прилеглих землях та у можливих зонах впливу, – ґрунти і надра, поверхневі та підземні води, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ, рибні запаси, природні ландшафти, природно-заповідний фонд, водно-болотні угіддя міжнародного значення, а також інші території, що підлягають особливій охороні.

Підприємства, установи і організації, що забезпечують експлуатацію меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури, зобов’язані здійснювати заходи, спрямовані на запобігання підтопленню, заболоченню, засоленню, забрудненню ґрунтів, вітровій і водній ерозії меліорованих земель, їх деградації, погіршенню стану водних об'єктів, а також збереження рослинного і тваринного світу на їх популяційному та видовому рівні. Особи, винні у недотриманні правил або установленого режиму експлуатації меліоративних систем та окремих об’єктів інженерної інфраструктури, що призвело до підтоплення, заболочення, засолення, забруднення ґрунтів, вітрової і водної ерозії меліорованих земель, їх деградації, а також погіршення стану водних об’єктів несуть відповідальність за порушення законодавства про меліорацію земель.

Власники, користувачі, у тому числі орендарі меліорованих земель зобов’язані забезпечувати: одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур шляхом застосування науково обґрунтованих технологій вирощування високоврожайних, стійких до захворювань та шкідників, адаптованих до ґрунтово-кліматичних умов сортів і гібридів сільськогосподарських культур; збереження та відтворення родючості ґрунтів, біологічне різноманіття і екологічну рівновагу в навколишньому природному середовищі; сприяння належній експлуатації відповідних меліоративних систем та об’єктів інженерної інфраструктури таких систем, а також вжиття заходів із запобігання їх пошкодженню.

Власники, користувачі, у тому числі орендарі меліорованих земель включають щороку до книг історії полів дані про призначення, розміри та основні характеристики меліорованих ділянок, якісні показники ґрунту, а також відомості про ефективність використання цих ділянок – урожайність сільськогосподарських культур, способи обробітку ґрунту, періодичність і кількість внесення добрив, здійснені меліоративні та природоохоронні заходи. Власники, користувачі, у тому числі орендарі меліорованих земель несуть відповідальність за стан їх використання та моніторинг навколишнього природного середовища в зоні впливу меліоративної системи згідно із законодавством аж до припинення права власності чи користування меліорованими землями.

11.3. Правові заходи охорони природного середовища при хімізації сільськогосподарського виробництва

Особливе значення має запровадження екологічних вимог та заходів щодо охорони довкілля у процесі хімізації земель, при здійсненні різних видів виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами, що впливають на довкілля. Значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають через забруднення ґрунтів викидами промисловості (важкі метали, кислотні дощі тощо) та використання засобів хімізації в аграрному секторі.

Хімізація є одним з напрямів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, яка передбачає внесення в ґрунти як добрив, так і пестицидів. Цей процес активно відбувається у всіх розвинених країнах світу. Внесення хімічних добрив зумовлено тим, що разом з урожаєм щорічно із ґрунту виносяться десятки мільйонів тонн поживних речовин: азот, калій, фосфор та ін., тому внесення органічних і мінеральних добрив є одним із важливих способів підвищення родючості ґрунтів.

Необхідність застосування пестицидів і хімічних засобів захисту рослин викликане спалахами масового розмноження різноманітних шкідників, бур’янів, грибкових захворювань. У сільськогосподарському виробництві за способом дії на шкідників використовують такі пестициди: гербіциди (знищення бур’янів), інсектициди (знищення шкідливих комах), нематоциди (знищення червив), фунгіциди (знищення грибкових та вірусних захворювань), бактерициди (знищення збудників хвороб), дефоліанти (знищення листя). До класу пестицидів відносять і хімічні речовини, які прискорюють або сповільнюють ріст деяких рослин. Застосування мінеральних добрив і пестицидів дозволяє збільшити врожай, однак має й негативні екологічні наслідки: накопичуючись у рослинах, вони харчовими ланцюгами потрапляють до організму людини; забруднюють підземні і поверхневі води; згубно впливають на флору і фауну; знижують урожайність через загибель мікроорганізмів у ґрунті.

Закон «Про пестициди та агрохімікати» регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів, визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян, а також повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб. Основними принципами державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами є: пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища по відношенню до економічного ефекту від застосування пестицидів і агрохімікатів; державна підконтрольність їх ввезення на митну територію України, реєстрації, виробництва, зберігання, транспортування, торгівлі і застосування; обґрунтованість їх застосування; мінімізація використання пестицидів за рахунок впровадження біологічного землеробства та інших екологічно безпечних, нехімічних методів захисту рослин; безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, транспортування, зберігання, випробування і застосування за умови

дотримання вимог, встановлених державними стандартами, санітарними нормами, регламентами та іншими нормативними документами; єдність державної політики щодо діяльності, пов’язаної з пестицидами і агрохімікатами й іншими речовинами.

Визначення термінів «пестициди» та «агрохімікати» містяться у ст. 1 зазначеного Закону. Так, пестициди – це токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур’янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб.

Агрохімікати – це органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції. Пестициди і агрохімікати вітчизняного, а також іноземного виробництва, що завозяться для використання на територію України, повинні відповідати таким вимогам: висока біологічна ефективність щодо цільового призначення; безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища за умови дотримання регламентів їх застосування; відповідність державним стандартам, санітарним нормам та іншим нормативним документам.

Законом також врегульовані відносини щодо проведення державних випробувань пестицидів і агрохімікатів. Державні випробування пестицидів і агрохімікатів проводяться у два етапи: польові і виробничі. Метою *польових випробувань* є встановлення або підтвердження біологічної ефективності нових пестицидів і агрохімікатів порівняно з тими, що застосовуються, розроблення тимчасових регламентів їх застосування та поглиблене вивчення препаративних форм. *Виробничі випробування* проводяться з метою підтвердження біологічної ефективності пестицидів і агрохімікатів у різних зонах України, уточнення та обґрунтування регламентів і способів їх застосування, санітарно-гігієнічних і екологічних нормативів, розроблення та модифікації методик визначення залишкових кількостей цих пестицидів і агрохімікатів та їх небезпечних метаболітів.

При застосуванні пестицидів і агрохімікатів здійснюється комплекс заходів відповідно до регламентів, встановлених для певної ґрунтово-кліматичної зони, з урахуванням попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів, даних агрохімічного паспорта земельної ділянки (поля) і стану посівів, діагностики мінерального живлення рослин, прогнозу розвитку шкідників і хвороб. Законом встановлені і деякі особливості застосування пестицидів і агрохімікатів на окремих територіях. Так, застосування пестицидів і агрохімікатів на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення здійснюється відповідно до законодавства. На території, що зазнала радіоактивного забруднення, а також у зонах надзвичайних екологічних ситуацій застосування пестицидів і агрохімікатів обмежується в порядку, визначеному центральним органом

виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики. У спеціальних сировинних зонах, призначених для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування, пестициди і агрохімікати застосовуються за спеціальними технологіями, які забезпечують одержання продукції, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого харчування.

Порушення законодавства про пестициди і агрохімікати тягне за собою цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством. Відповідальність несуть особи, винні у приховуванні або перекрученні інформації, що могло спричинити або спричинило загрозу життю та здоров'ю людини, а так само майну і навколишньому природному середовищу; недотриманні вимог стандартів, санітарних норм і правил та інших нормативних документів під час виробництва, транспортування, зберігання пестицидів, агрохімікатів і технічних засобів їх застосування; забрудненні пестицидами і агрохімікатами понад допустимі рівні сільськогосподарської сировини, кормів, харчових продуктів, ґрунту, води, повітря; порушенні правил утилізації, знищення сільськогосподарської сировини і продовольчих продуктів, які не відповідають вимогам щодо вмісту пестицидів і агрохімікатів тощо.

11.4. Охорона сільськогосподарських угідь в умовах розширення механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві

Впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки, поява нових технологій, енергоджерел і матеріалів призвели до змін у житті суспільства. Людство вступило в епоху науково-технічної революції, що посилило антропогенний вплив на природу. Цей вплив має суперечливий характер. У ньому переплітаються позитивні й негативні явища. З одного боку, вдосконалення технологій і зростання виробництва сприяють більш повному задоволенню потреб людей, раціональному користуванню природними ресурсами, збільшенню виробництва продуктів харчування та ін. З іншого – забруднюється природне середовище, знищуються ліси, посилюється ерозія ґрунтів, випадають кислотні дощі, зменшується озоновий шар землі, погіршується стан здоров'я людей тощо.

Сучасне сільське господарство не можливе без сучасних та ефективних засобів механізації. Агроінженерні дослідження – це важлива галузь знань про розвиток і функціонування техніко-технологічної бази сільськогосподарського виробництва. Механізація виробничих процесів, яка бурхливо розвивалась у середині минулого століття, призвела до розвитку ерозійних процесів і зниження природної родючості ґрунтів. На сучасному етапі на передній план агроінженерних досліджень, окрім задач підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, вийшли проблеми енергозбереження та екологічної безпеки. Тому розвиток техніко-технологічної бази аграрного сектору економіки України, як однієї з основних складових виробничого потенціалу галузі, має бути спрямований на вирішення таких основних задач:

- *економічних* – підвищення продуктивності праці, зменшення витрат матеріально-технічних, енергетичних та інших ресурсів на одиницю продукції, підвищення її якості та споживчих властивостей;

- *екологічних* – зниження негативного впливу на довкілля, раціональне використання земельних і водних ресурсів, збереження і розширене відтворення родючості ґрунтів;

- *соціальних* – поліпшення умов праці, заміна ручної праці механізованою тощо.

Характерною особливістю сучасного періоду розвитку техніко-технологічної бази агропромислового виробництва є забезпечення технологічної неперервності і ритмічності виробничих процесів, їх висока адаптивність до змінних природно-виробничих умов, підвищення енергоозброєності виробництва, високий технічний рівень техніки нового покоління. В цих умовах агроінженерні дослідження мають бути спрямовані на розроблення машинних технологій нового покоління, які забезпечать збереження біологічної та екологічної рівноваги в природі. Екологізація і ресурсозбереження при виробництві сільськогосподарської продукції передбачають не спрощення технологій, а обґрунтоване використання природних умов та агротехнічних заходів, які забезпечать найменші витрати матеріально-технічних ресурсів і затрати праці та екологічно безпечне виробництво сільськогосподарської продукції[1].

Вимоги до машин, робіт, послуг щодо їх безпеки для життя, здоров’я і майна покупців, а також навколишнього природного середовища встановлюються Законом України «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин»[2]. Закон регулює відносини між покупцями сільськогосподарських машин та їх виробниками, продавцями, виконавцями робіт і послуг з технічного сервісу, встановлює права та обов'язки покупців, визначає механізм реалізації державного захисту покупців, обов’язки та відповідальність виробників, продавців, виконавців робіт, послуг. Цей Закон також визначає, що безпека сільськогосподарської машини, роботи, послуги з технічного сервісу – це відсутність будь-якого ризику для життя, здоров’я, майна покупця і навколишнього природного середовища за звичайних умов їх використання, зберігання, транспортування та утилізації.

Покупці сільськогосподарських машин, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання машин, робіт, послуг з технічного сервісу для виробництва сільськогосподарської продукції мають право на: безпечність для їх життя і здоров’я, навколишнього середовища і майна, придбаних машин або виконаних робіт, послуг за

---

[1] Адамчук В.В. Пріоритетні напрямки агроінженерних досліджень / В. В. Адамчук, М.І. Грицишин. / Механізація та електрифікація сільського господарства. – 2013. – Вип. 97. – С. 14-23.

[2] Про захист прав покупців сільськогосподарських машин: Закон України від 5 червня 2003 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 315.

звичайних умов їх використання, зберігання, обслуговування, транспортування й утилізації.

Процес механізації сільськогосподарських робіт негативно позначається на якості ґрунту та його родючості. Сільськогосподарська техніка, що працювала на полях України, відрізнялася громіздкістю, великою вагою та потужністю. Маса вітчизняних тракторів і комбайнів досягає 10-15 тонн, за таких умов кожен сантиметр ріллі підпадає під дію ходових систем машин щонайменше двічі, а в середньому 3-5 разів в рік. Це призводить до переущільнення орного і підорного горизонтів. Через це порушується водний і повітряний режим, режим живлення ґрунтів, руйнується їх структура, важчає механічний склад. Особливо згубно переущільнення діє на зрошувані землі[1]. Розв'язати проблему переущільнення ґрунтів можна лише комплексно: модернізацією техніки, зниженням тиску на ґрунт колісних і гусеничних тракторів, скороченням числа проходів техніки полем. Ця проблема успішно вирішується запровадженням ґрунтозахисних екосистем обробітку землі та відповідної техніки[2].

Окремі норми щодо охорони сільськогосподарських угідь в умовах розширення механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві можна знайти й у інших нормативно-правових актах. Так, статтею 34 Закону України «Про охорону земель» закріплено нормативи показників деградації земель та ґрунтів. Використання в сільськогосподарському виробництві сільськогосподарської техніки, питомий тиск ходових частин на ґрунт якої перевищує нормативи, забороняється. Нормативи показників деградації земель встановлюються для кожної категорії земель з метою запобігання погіршення їх стану і використовуються для здійснення контролю за використанням та охороною земель. До нормативів показників деградації земель належать показники гранично допустимого погіршення стану властивостей земельних ресурсів внаслідок антропогенного впливу та негативних природних явищ, а також нормативи використання земель сільськогосподарського призначення.

Показники інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення встановлюються з урахуванням даних агрохімічної паспортизації земель. При встановленні показників інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення визначаються сільськогосподарські культури, вирощування яких обмежується або забороняється, а також технології та окремі агротехнічні операції щодо їх вирощування. Показники інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення використовуються в процесі складання

---

[1] Лихочвор В. Перспективи розвитку агротехнологій в Україні / В. Лихочвор. // Пропозиція. − 2008. − № 3 − С. 47-52.

[2] Федюшко М.П. Проблеми екологізації агропромислового комплексу України / М.П. Федюшко. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Біологія, біотехнологія, екологія. – 2015. – Вип. 214. – С. 314-318.

проектно-технологічної документації на вирощування сільськогосподарських культур. Власники і землекористувачі, в тому числі орендарі, земельних ділянок при здійсненні господарської діяльності зобов’язані: підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі на основі застосування екологобезпечних технологій обробітку і техніки, здійснення інших заходів, які зменшують негативний вплив на ґрунти, запобігають безповоротній втраті гумусу, поживних елементів тощо.

Згідно ст. 7 Закону «Про державний контроль за використанням та охороною земель» до повноважень центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, належить: додержання вимог екологічної безпеки при розробленні нової техніки і технологій для обробки ґрунтів, а також під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів.

Відповідно до п. 2 ст. 21 Закону «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України», посадові особи, уповноважені на те центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, мають право забороняти експлуатацію машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу, якщо їх технічний стан не відповідає вимогам нормативних документів щодо показників якості, технологічності та безпечності, охорони праці та охорони навколишнього природного середовища, загрожують життю і здоров'ю працюючих або створюють можливість виникнення аварії[1].

У ст. 57 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено, що при проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Забороняється впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки. У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності. Отже, одним з найбільших багатств України є земля, зокрема землі сільськогосподарського призначення, у тому числі ґрунти сільськогосподарських угідь. Тому питання їх охорони у умовах розширеної механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві, коли

---

[1] Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України : Закон України від 5 жовтня 2006 року № 229-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 47. – Ст. 464.

досягнення науково-технічного прогресу відкривають нові можливості, є принципово важливим.

11.5. Правове забезпечення охорони природного середовища при експлуатації тваринницьких ферм і комплексів

Стратегічним напрямком розвитку тваринництва в Україні визначено виробництво основних видів тваринницької продукції на високотехнологічних, високоінтенсивних тваринницьких комплексах, з високопродуктивним стадом тварин та кормовою базою.

Згідно ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року здійснення оцінки впливу на довкілля є обов'язковим у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності. Така планована діяльність підлягає оцінці впливу на довкілля до прийняття рішення про провадження планованої діяльності. Види планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля поділяються на дві категорії. Так, перша категорія включає потужності для інтенсивного вирощування птиці (60 тисяч місць і більше), у тому числі бройлерів (85 тисяч місць і більше), свиней (3 тисячі місць для свиней понад 30 кілограмів або 900 місць для свиноматок). Цей вид планованої діяльності підлягає обов'язковому розгляду щодо наявності підстав для здійснення оцінки транскордонного впливу на довкілля згідно з міжнародними зобов'язаннями України.

Друга категорія видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці впливу на довкілля, щодо сільського господарства, включає:

- потужності для вирощування: птиці (40 тисяч місць і більше); свиней (1 тисяча місць і більше, для свиноматок – 500 місць і більше); великої та дрібної рогатої худоби (1 тисяча місць і більше); кролів та інших хутрових тварин (2 тисячі голів і більше);
- установки для промислової утилізації, видалення туш тварин та/або відходів тваринництва;
- інтенсивна аквакультура з продуктивністю 10 тонн на рік і більше або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах; намив територій на землях водного фонду.

Відповідно до п. 23 Постанови Кабінет Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» від 28 серпня 2013 року[1] тваринницькі комплекси для вирощування свиней – 5 тис. голів і більше, великої рогатої худоби – 2 тис. голів і більше, хутрових тварин – 3 тис. голів і більше, птиці – 60 тис. кур - несучок і більше та 85 тис. бройлерів і більше, м'ясокомбінати та

[1] Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінет Міністрів України № 808 від 28 серпня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 87. – Ст. 3221.

м’ясопереробні підприємства, а також виробництва з перероблення та утилізації відходів тваринного походження, зокрема птахівництва, рибництва та операції з дублення шкіри є об’єктами, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Включення тваринницьких комплексів до цього переліку є цілком раціональним, оскільки вони здійснюють значний, як безпосередній, так і опосередкований, вплив на навколишнє середовище. Понад 40 відсотків органіки, отримуваної в результаті діяльності великих тваринницьких комплексів та птахофабрик, з потенційних органічних добрив перетворюються на джерела забруднення довкілля.

На промислових фермах утворюється велика кількість гною і посліду, яка також потребує правильного зберігання та утилізації. Саме дані відходи є найбільш небезпечними для водних ресурсів і шкода від них є в рази більшою, ніж від значного водокористування тваринництвом. Закон України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною»[1] виділяє три категорії даних побічних продуктів та регламентує поводження з ними, зокрема забороняє ввезення продуктів першої категорії на територію України. Прийняття даного Закону безумовно є позитивним, однак, існують проблеми з реалізацією його положень. Так, відходи зберігаються переважно у величезних відкритих лагунах. Порушення вимог щодо зберігання відходів призводить до утворення значної кількості хвороботворних бактерій та мікроорганізмів, які, у разі неналежної ізоляції з цих лагун можуть потрапляти в підземні та поверхневі води і забруднювати їх, і як наслідок негативно впливати на здоров’я жителів прилеглих населених пунктів. Саме тому ст. 98 ВК України передбачає заборону на введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, які впливають на стан води. Перед введенням в дію тваринницьких ферм та комплексів по переробці сільськогосподарської продукції слід впевнитися у дотриманні ними встановлених правил щодо забезпечення об’єктів очисними обладнаннями і спорудами, які знешкоджують стічні води.

В результаті тваринництва крім зменшення ґрунтових вод, їх забруднення, також утворюються стійкий неприємний запах та підвищений рівень шумів, що в комплексі сильно впливає на здоров’я, добробут та якість життя населення. Для зменшення такого впливу, передбачається встановлення при будівництві та експлуатації тваринницьких комплексів і ферм санітарно-захисних зон, що запобігають забрудненню ґрунтів, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря. У залежності від виду і кількості тварин на фермі чи комплексі розміри санітарних зон можуть бути від 25 до 500 метрів відповідно до санітарних правил і норм розміщення, облаштування і експлуатації малих ферм для утримання тварин (худоби, птиці, звірів). Крім встановлення захисних зон, дані правила містять ряд вимог стосовно вибору місця забудови, матеріалів та технологій, досить

---

[1] Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною: Закон України від 7 квітня 2015 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 24. – Ст. 171.

детально регламентують умови утримання тварин. Отже, найбільш оптимальним засобом усунення зазначених проблем є внесення змін до законодавства, що сприятиме належному правовому регулюванню та розвитку відносин щодо забезпечення охорони природного середовища при експлуатації тваринницьких ферм і комплексів.

У даний час необхідність створення санітарно-захисних зон також передбачається Державними санітарними правилами планування та забудови населених пунктів, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 червня 1996 року, Державними будівельними нормами України: 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень», Б.2.4-3-95 «Генеральні плани сільськогосподарських підприємств» та В.2.2-1-95 «Будівлі і споруди для тваринництва». Підприємствам необхідно враховувати їх положення ще на початковому етапі планування своєї діяльності. У разі дотримання всіх вимог, випадків порушення екологічної безпеки буде значно менше.

З метою забезпечення охорони навколишнього природного середовища при експлуатації тваринницьких комплексів і ферм законодавством, зокрема Законом України «Про ветеринарну медицину»[1] передбачено правові вимоги щодо ветеринарно-санітарної якості та безпеки продукції тваринного походження, охорони довкілля, прав і обов'язків юридичних та фізичних осіб у сфері забезпечення ветеринарного і епізоотичного благополуччя, карантину тварин, здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду. Враховуючи проблеми з відходами тваринництва, поводження з ними вимагає жорсткого регулювання, особливо для промислових ферм. Наприклад, у країнах ЄС Директива 2010/75/ЄС щодо промислових забрудників регулює екологічні вимоги для ферм потужністю більше 40 тис. курей, 2000 свиней та 750 свиноматок. Вимоги, які висуваються перед промисловими фермами щодо поводження з відходами та запобігання забрудненню унеможливлюють збір та накопичення відходів у відкритих лагунах в обсягах, характерних для України. Тому підприємства шукають альтернативні шляхи утилізації. За цих умов найбільш анаеробна переробка відходів тваринництва (окремо або в поєднанні з іншими субстратами) може розглядатися як найкраща з наявних технологій[2].

Слід зазначити, що сьогодні нагальною є проблема скорочення кількості суб'єктів господарювання, які займаються тваринництвом. Так, у Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року однією з причин наявності проблем в АПК названо відсутність мотивації у сільськогосподарських товаровиробників до розвитку трудомістких галузей та високою вартістю капіталу, що стримує їх

---

[1] Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 531 з наступними змінами і доповненнями.

[2] Марцинкевич В. Поводження з відходами тваринництва: переваги технології анаеробного зброджування / В. Марцинкевич, Н. Коломієць. – К.: НЕЦУ. – 2015. – 14 с.

розвиток, зокрема овочівництва, садівництва, виноградарства, хмелярства, тваринництва, органічного виробництва[1].

Огляд тенденцій розвитку тваринництва за останні роки на прикладі Одеської області підтверджує наявність проблем, що призводять до скорочення виробництва продукції тваринного походження. Так, відповідно до Регіональної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2016 році в цілому по області в усіх категоріях господарств у порівнянні до відповідного періоду 2015 року зменшилось виробництво м'яса (реалізація на забій в живій вазі) - на 5,2 % і становить 69,6 тис. тонн, молока - на 5,6 % і становить 363,7 тис. тонн, яєць - на 9,2 % і становить 322,3 млн. шт. Станом на 1 січня 2017 року у порівнянні з 2016 роком в усіх категоріях господарств зменшилась чисельність поголів'я великої рогатої худоби – на 5,5 % і становить 169,6 тис. гол., у т.ч. корів – на 4,0 % і становить 96,0 тис. гол., свиней – на 17,5 % (288, ,8 тис. гол.), овець і кіз – на 2,1 % (352,0 тис. гол.) та птиці – на 10,6 % (4407,9 тис. гол.)[2].

Особливо цікавим аспектом охорони навколишнього природного середовища є охорона тварин, як її складового елементу. Етичні аспекти поводження з тваринами та добробут тварин привертають все більш уваги наукових та державних установ, постачальників та споживачів. У відповідь на громадську думку, уряди країн, зокрема країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою почали вдосконалювати законодавство та його впровадження щодо етичного поводження з тваринами та добробуту тварин. Так, Закон «Про захист тварин від жорстокого поводження»[3] базується на принципах заборони жорстоких методів утримання тварин та відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Закон визначає загальні правила утримання тварин, що включають жорстокість, вимоги до транспортування та умертвіння Детальні умови утримання, розмноження, транспортування та забою регулюються стандартами та нормами, які розроблені в орієнтації на дотримання санітарної безпеки утримуваних тварин, а не захисту тварин від жорстокого поводження.

11.6. Правова охорона довкілля при здійсненні господарського, житлового та шляхового будівництва у сільському господарстві

Будівництво є галуззю народного господарства, що забезпечує зведення та реконструкцію житлових, громадських і виробничих будівель і

---

[1] Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України № 1437-р від 30 грудня 2015 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 24. – Ст. 960.

[2] Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report.

[3] Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютня 2006 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27. – Ст. 230 з наступними змінами і доповненнями.

споруд, створює базу для розвитку всіх галузей народного господарства[1]. Воно базується на будівельній індустрії, яка є сукупністю підприємств і організацій та здійснюється в навколишньому природному середовищі, взаємодіє з ним і звісно негативно на нього впливає. Завдання та конструктивні програмні дії з охорони навколишнього середовища є невід'ємною складовою проектних робіт. Це вимагає від забудовника глибоких знань взаємозв'язків між об'єктами, що проектуються, їхньої функціонально-просторової структури та екологічної ситуації, яка складається на території цих об'єктів.

Еколого-економічні аспекти будівництва стають актуальними і вимагають стратегічного бачення і врахування екологічного стану у всіх елементах екосистеми, щоб не допустити руйнування навколишнього природного середовища, зберегти біологічне розмаїття і забезпечити пріоритет екології в усіх видах будівельної діяльності.

Будівництво починається з відчуження земель, розчищення територій, зрізання рослинного шару і проведення земляних робіт. Площа земель, яка може бути використана для потреб сільського господарства, обмежена і практично вичерпана. При освоєнні будівельних майданчиків руйнується родючий шар ґрунту і рослинний покрив, відбуваються докорінні руйнування біогеоценозів. Верхній родючий шар ґрунту руйнується і на територіях, які використовуються тимчасово. На жаль, вимоги СНІП про збереження ґрунту відносяться тільки до сільськогосподарських угідь (вони рекультивуються), тому що збереження ґрунту підвищує вартість будівництва. У результаті земляних робіт розробляються мільярди кубічних метрів ґрунту за рік. Більша частина розробленого ґрунту йде у відвали. Розробка і перевезення ведуть до забруднення повітря пилом, токсичними вихлопами газів будівельних, дорожніх машин і транспорту. Відвали вивезеного ґрунту змінюють природний ландшафт, морфологію ділянок земної поверхні, сприяють ерозії тощо. Все це створює несприятливі умови для життя людей.

На довкілля впливають також самі будівельні матеріали (радіоактивність, токсичність, пилоутворення), які використовуються в будівництві; будівельні машини і транспорт; організація і культура виробництва (руйнування ґрунтового шару тимчасовими під'їзними шляхами, токсичні викиди машин і транспорту, шум, вібрація, електромагнітні поля)[2]. Крім того будівництво супроводжується великим обсягом будівельних відходів. Існуючий рівень утилізації відходів вторинних ресурсів не впливає на поліпшення стану довкілля. Відсутні техніка та обладнання для переробки відходів будівництва і побутових відходів комунального господарства. Будівельні машини та обладнання – основа будь-якого технологічного процесу зведення будівель, споруд,

---

[1] Енциклопедія сучасної України. – К.: 2001. – Т. 3. – 2004. – 696 с.

[2] Зубко К. Ю. Аналіз впливу результатів будівництва на навколишнє природне середовище / К. Ю. Зубко, В. О. Лук'янихін / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://core.ac.uk/download/pdf/14058299.pdf

автомобільних шляхів тощо. Вони виконують роботи, взаємодіють з навколишнім середовищем і також негативно впливають на повітряне середовище, ґрунт, біосферу, поверхню, ґрунтові води тощо.

Особливість охорони земель у межах сільських населених пунктів полягає в тому, що їх землі – це переважно родючий ґрунт, якому загрожують негативні наслідки в процесі здійснення господарського, житлового та шляхового будівництва (ерозія, виснаження, засмічення, забруднення тощо). Охорона земель при здійсненні господарської діяльності (в тому числі господарського, житлового та шляхового будівництва) на землях сільськогосподарського призначення перш за все базується на принципі обмеження їх вилучення (викупу) для несільськогосподарських потреб. Згідно зі ст. 36 Закону України «Про охорону земель» зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення допускається лише за умови обґрунтування доцільності такої зміни в порядку, визначеному законом.

У разі вилучення (викупу) земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб забезпечується пріоритет максимального збереження продуктивних земель. Черезсмужжя та конфігурація земельних ділянок, що створюють перешкоди в ефективному їх використанні і здійсненні природоохоронних заходів, а також порушують ландшафтну цілісність території, підлягають упорядкуванню відповідно до затвердженої документації із землеустрою.

Забезпечення виконання вимог щодо охорони довкілля в процесі господарського будівництва в сільському господарстві досягається шляхом обов’язкового дотримання визначеної чинним законодавством процедури попереднього узгодження місця розташування об’єкту, відведення земельної ділянки в натурі і видачі документів, що засвідчують право господарюючого суб’єкта на освоєння даної земельної ділянки. На стадії проектування до проектних і дослідницьких організацій висуваються вимоги щодо забезпечення раціонального використання земель та інших природних ресурсів, а також охорони навколишнього природного середовища. При розробці проектів мають бути використані природоохоронні стандарти, методики нормування видів сільськогосподарського виробництва. Закладені в проекти технічні рішення повинні забезпечувати запобігання забрудненню довкілля в ході виробничих процесів[1].

З метою забезпечення охорони земель при спорудженні та експлуатації лінійних інженерних споруд (доріг, трубопроводів, ліній електропередачі та зв’язку, а також інших лінійних інженерних споруд), відповідно до ст. 44 Закону України «Про охорону земель», на спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони земель покладений обов’язок здійснення

---

[1] Сидор В.Д. Правове регулювання охорони природного середовища у сільському господарстві. / Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів. / За ред.. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 579.

постійного контролю за станом ґрунтового покриву на цих та прилеглих до них земельних ділянках.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про автомобільні дороги» до основних обов'язків органів місцевого самоврядування належить організація будівництва, реконструкції, ремонту та утримання вулиць і доріг міст та інших населених пунктів за встановленими для них будівельними нормами, державними стандартами та нормами; забезпечення дотримання норм природоохоронного законодавства у процесі будівництва, реконструкції, ремонту та утримання вулиць і доріг міст та інших населених пунктів тощо. В процесі будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг повинні виконуватися вимоги та передбачатися заходи щодо охорони довкілля згідно з природоохоронним законодавством. Земельні ділянки, що тимчасово були зайняті у процесі будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг, підлягають рекультивації згідно з природоохоронним законодавством[1].

Для зменшення негативного впливу господарського, житлового та шляхового будівництва у сільському господарстві на довкілля необхідним є здійснення наступних заходів: раціональне використання земель сільськогосподарського призначення для господарського, житлового та шляхового будівництва, розміщення будівельних майданчиків за межами смуг охоронних зон, рекультивація земель; чітке дотримання визначеної чинним законодавством процедури попереднього узгодження місця розташування об'єкту; зрізання, зберігання, відновлення ґрунту; обов'язкове додержання природоохоронних стандартів при здійсненні будівництва, методики нормування видів сільськогосподарського виробництва; створення обмежувального режиму будівельної діяльності у сільському господарстві на користь охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів; заборона забруднення ґрунту аерозольними, рідкими, твердими токсичними речовинами; заборона забруднення пально-мастильними матеріалами, будівельним сміттям при будівництві автомобільних шляхів тощо. Отже, належне правове закріплення та забезпечення практичного використання вказаних еколого-економічних заходів сприятиме ефективному функціонуванню всіх галузей сільського господарства, забезпеченню створення у сільській місцевості сприятливого середовища для життєдіяльності людей, а також забезпеченню сталого розвитку сільського господарства в Україні.

---

[1] Про автомобільні дороги: Закон України від 8 вересня 2005 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. - № 51. – Ст. 556 з наступними змінами і доповненнями.

ЛЕКЦІЯ 12
ТЕМА: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Питання до розгляду

12.1. Поняття відходів та їх класифікація: основні напрями державної політики в сфері поводження з відходами
12.2. Компетенція органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами
12.3. Законодавчі вимоги та заходи щодо запобігання утворенню відходів та екологічно безпечного поводження з ними
12.4. Правове регулювання особливостей поводження з небезпечними та побутовими відходами
12.5. Економічне й екологічне стимулювання утилізації відходів і зниження обсягів їх накопичення та зберігання

12.1. Поняття відходів та їх класифікація; основні напрями державної політики в сфері поводження з відходами

Правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України визначає Закон України «Про відходи». Відповідно до ст. 1 названого Закону, *відходи визначаються як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення*. Тобто відходи: можуть бути речовинами, матеріалами, предметами і товарами (продукцією); утворюються чи виявляються; утворюються у процесі виробництва чи споживання; не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення; мають власника; від них їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися; позбутися їх треба шляхом утилізації чи видалення.

Серед окремих видів відходів, особливості поводження з якими регулюється цим Законом, – небезпечні відходи, відходи як вторинна сировина, побутові відходи; тверді та рідкі відходи; безхазяйні відходи; великогабаритні та ремонті відходи. Закон дає такі визначення: *небезпечні відходи* – відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними; *відходи як*

вторинна сировина – відходи, для утилізації та переробки яких в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови; *побутові відходи* – відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення; *тверді відходи* – залишки речовин, матеріалів, предметів, виробів, товарів, продукції, що не можуть у подальшому використовуватися за призначенням; *рідкі відходи* – побутові відходи, що утворюються у будинку за відсутності централізованого водопостачання та каналізації і зберігаються у вигрібних ямах; відходи, щодо яких не встановлено власника або власник яких невідомий, вважаються *безхазяйними*.

Закон України «Про відходи» не дає визначення виробничих відходів, хоча містить положення щодо них. Державний класифікатор відходів: ДК 005-96 до *відходів виробництва* відносить залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, тощо, утворені в процесі виробництва продукції або виконання робіт і втратили цілком або частково вихідні споживчі властивості (наприклад, відходи перероблення та консервування риби; текстиль, одяг та взуття зіпсовані чи забруднені; залишки синтетичних волокон; скло технічне зіпсоване тощо)[1].

Згідно із ст. 4 Закону «Про відходи», дія цього Закону не поширюється на відносини у сфері поводження з побічними продуктами тваринного походження, не призначені для споживання людиною. Особливості регулювання відносин щодо поводження з невловлюваними газоподібними речовинами, що викидаються безпосередньо у повітря, речовинами, що скидаються із стічними водами у водні об'єкти (крім тих, які акумулюються і підлягають вивезенню у спеціально відведені місця складування), радіоактивними відходами і речовинами, забрудненими ними, розкривними породами гірничодобувних підприємств, які за технологією зворотного відвалоутворення використовуються для закладення виробленого простору, металобрухтом, включаючи побічні продукти від виробництва та обробки чорних і кольорових металів та їх сплавів (шлаки, шлами та інше), а також вторинними матеріальними чи енергетичними ресурсами та іншими відходами визначаються відповідними законами.

Окремі види та особливості поводження із наведеними речовинами, матеріалами, предметами і товарами (продукцією) визначаються, зокрема, Законами України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» від 7 травня 2015 року, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року, «Про

---

[1] Класифікатор відходів: ДК 005-96. – К.: Держстандарт України, 1996. – 266 с. – (Національний стандарт України).

металобрухт»[1], «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 року[2], «Про хімічні джерела струму» від 23 лютого 2006 року[3], «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 року[4], Кодексом України про надра тощо.

Відповідно до ст. 5 Закону «Про відходи», основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист навколишнього середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку.

До основних напрямів державної політики щодо реалізації зазначених принципів належать: забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними; зведення до мінімуму утворення відходів та зменшення їх небезпечності; забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів; сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого повторного чи альтернативного використання ресурсно-цінних відходів; забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів та засобів поводження з відходами; організація контролю за місцями чи об'єктами розміщення відходів для запобігання шкідливому впливу їх на навколишнє природне середовище та здоров'я людини; здійснення комплексу науково-технічних та маркетингових досліджень для виявлення і визначення ресурсної цінності відходів з метою їх ефективного використання; сприяння створенню об'єктів поводження з відходами; забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами; обов'язковий облік відходів на основі їх класифікації та паспортизації; створення умов для реалізації роздільного збирання побутових відходів шляхом запровадження соціально-економічних механізмів, спрямованих на заохочення утворювачів цих відходів до їх роздільного збирання; сприяння залученню недержавних інвестицій та інших позабюджетних джерел фінансування у сферу поводження з відходами.

---

[1] Про металобрухт: Закон України від 5 травня 1999 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.

[2] Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 9 листопада 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 99. – Ст. 3030.

[3] Про хімічні джерела струму: Закон України від 23 лютого 2006 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 33. – Ст. 279 з наступними змінами і доповненнями.

[4] Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14 січня 2000 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 95 з наступними змінами і доповненнями.

Однак, відповідно до Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році[1], ситуація у сфері поводження з відходами характеризується подальшим розвитком екологічних загроз, пов'язаних з відходами – їх утворенням, зберіганням, видаленням та захороненням. Збільшуються обсяги накопичення відходів, виникають несанкціоновані звалища, не вирішуються проблеми поводження з небезпечними відходами. Гострота цих питань стосується як в цілому України, так і окремих регіонів – через великі обсяги утворення та накопичення відходів та недосконалу систему управління у цій сфері.

У 2015 році в Україні за даними Державної служби статистики на підприємствах та у домогосподарствах утворено 312,3 млн. т відходів. Із загального обсягу утворених відходів 98,1% припадає на відходи, що утворились унаслідок економічної діяльності підприємств та організацій, а 1,9% – у домогосподарствах. Найбільша кількість відходів утворюється на підприємствах гірничо-металургійної, вугільної, хімічної промисловості та енергетики. У територіальному розрізі найбільшого техногенного навантаження зазнають промислово розвинені регіони – сумарний обсяг відходів, що утворилися у Дніпропетровській, Кіровоградській та Донецькій областях, становив 88,8 %.

У 2015 році техногенне навантаження в цілому на територію України становило 21,7 тис. т на 1 кв. км. Із загальної кількості накопичених в Україні відходів обсяги накопичення відходів I-III класів небезпеки становили 12,055 млн. т. За категоріями матеріалів переважну частину складають мінеральні відходи (53,3%), відходи кислот, лугів чи солей (18,8), осад промислових стоків (8%), хімічні відходи (7,3%) тощо. В територіальному розрізі біля 90% відходів I-III класів небезпеки розміщені в чотирьох регіонах, зокрема, в Запорізькій, Сумській, Луганській, Донецькій областях.

Загальною тенденцією для України, на відміну від європейських держав, є низький рівень перероблення й утилізації твердих побутових відходів та високий показник їх захоронення на полігонах. При захороненні відходів на полігонах та звалища відбувається процес забруднення ґрунтів фільтраційними стоками звалищ, що призводить до забруднення підземних вод та негативно впливає на здоров'я людей. Значна частина полігонів працюють в режимі перевантаження, не відповідають санітарним і природоохоронним нормам. Крім того почастішали випадки вивезення твердих побутових відходів на невпорядковані звалища, а також виникнення несанкціонованих звалищ, особливо у приватному секторі.

Стратегічним документом національного рівня, який суттєво реформує сферу поводження з відходами в Україні, має стати Національна стратегія

---

[1] Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, – 2017. – 308 с. // https://menr.gov.ua/news/31768.html.

управління відходами до 2030 року[1]. Головна стратегія включає у себе шість стратегій щодо окремих відходів, а саме: побутових відходів; промислових відходів; відходів будівельно-ремонтних робіт; небезпечних відходів; відходів виробництва продукції сільського господарства; специфічних видів відходів (відходів упаковки, відходів електричного та електронного обладнання, відпрацьованих батарейок, батарей та акумуляторів, медичних відходів). Стратегія базується на принципі ієрархії поводження з відходами, який передбачає дії стосовно поводження з відходами у такій послідовності: запобігання утворенню відходів з метою оптимізації процесів проектування видобутку ресурсів, виробництва товарів та утворення відходів; підготовку до повторного використання - створення цілої галузі для проведення перевірки, очистки чи визначення придатності продуктів або їх компонентів для повторного їх використання без попередньої обробки; перероблення відходів - утилізація з поверненням у виробничий цикл різних матеріалів, що містяться у відходах; інші види утилізації відходів, у тому числі енергетична утилізація, - використання відходів як вторинних енергетичних ресурсів; видалення відходів - захоронення їх у спеціально обладнаних місцях/об’єктах та знищення (знешкодження) на установках, що відповідають екологічним нормативам, лише у разі відсутності можливості виконати попередні ступені ієрархії. Серед інших базових принципів – принцип переходу до економіки замкненого циклу; принцип наближеності; принцип попередженості; принцип спільної відповідальності, участі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб’єктів господарювання, а також громадськості під час прийняття рішень щодо досягнення цілей екологічної політики; принцип розширеної відповідальності виробника; принцип самодостатності; принцип «забруднювач платить».

12.2. Компетенція органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами

Компетенції органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами присвячено розділ IV Закону «Про відходи». У цьому розділі визначено компетенцію Кабінету Міністрів України, Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, органів місцевого самоврядування, уповноважених органів виконавчої влади у цій сфері – Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

---

[1] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України № 820-р від 8 листопада 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 94. – Ст. 2859.

До компетенції Кабінету Міністрів України у сфері поводження з відходами належить: реалізація державної політики; забезпечення розроблення і виконання загальнодержавних і міждержавних програм; забезпечення організаційно-економічних засад; координація роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади; затвердження порядку надання дозволів на здійснення операцій у цій сфері; затвердження переліку небезпечних відходів; затвердження переліку відходів, транскордонне перевезення і видалення яких підлягає державному регулюванню, та організація контролю за їх перевезенням і видаленням; затвердження переліку операцій, пов'язаних з утилізацією та видаленням відходів; забезпечення створення в Україні об'єктів для захоронення небезпечних відходів, що не підлягають знешкодженню та утилізації; визначення порядку обліку утворення, утилізації та видалення відходів; встановлення квот на ввезення в Україну для утилізації відходів як вторинної сировини; визначення органу ліцензування операцій у сфері поводження з небезпечними відходами; встановлення порядку надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів; встановлення порядку ввезення, вивезення і транзиту через територію України окремих видів відходів; затвердження вимог до систем поводження з відходами; затвердження форми декларації про відходи та порядку її подання.

Повноваженнями Автономної Республіки Крим у сфері поводження з відходами є: участь у формуванні державної політики; забезпечення виконання на території Автономної Республіки Крим загальнодержавних програм; затвердження та забезпечення виконання програм Автономної Республіки Крим; координація і сприяння розробленню і виконанню місцевих програм; контроль за дотриманням законодавства на території Автономної Республіки Крим; розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів.

До повноважень місцевих державних адміністрацій у сфері поводження з відходами належить, зокрема: організація розроблення та здійснення регіональних і місцевих програм, забезпечення реалізації загальнодержавних програм; сприяння розвитку підприємницької діяльності; здійснення контролю за використанням відходів та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища; здійснення контролю за діяльністю об'єктів поводження з відходами; розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів; організація та сприяння створенню спеціалізованих підприємств для збирання, оброблення, утилізації та видалення відходів, а також для виготовлення, монтажу та сервісного обслуговування відповідного устаткування; залучення та об'єднання на договірних засадах коштів підприємств, установ, організацій та громадян, місцевого бюджету і позабюджетних фондів для фінансування будівництва нових, розширення та реконструкції діючих об'єктів поводження з відходами, а також для вивчення можливості утилізації відходів, їх маркетингу тощо; складання і ведення реєстру об'єктів утворення,

оброблення та утилізації відходів і реєстру місць видалення відходів; організація ведення обліку утворення, оброблення, знешкодження, утилізації та видалення відходів, їх паспортизації; організація збирання і видалення побутових та інших відходів, у тому числі відходів дрібних виробників, створення полігонів для їх захоронення, а також здійснення роздільного збирання корисних компонентів цих відходів; видача дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами терміном на три роки; забезпечення ліквідації несанкціонованих і неконтрольованих звалищ відходів самостійно або за рішенням уповноважених на те органів; сприяння роз'ясненню законодавства про відходи серед населення, створення необхідних умов для стимулювання залучення населення до збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини; здійснення контролю за додержанням юридичними та фізичними особами вимог у сфері поводження з виробничими та побутовими відходами та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи.

У сфері поводження з відходами до повноважень обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій також належить: забезпечення здійснення оцінки впливу на довкілля та надання висновку з оцінки впливу на довкілля щодо науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об’єктів відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля; видача дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами терміном на три роки; погодження місць розміщення об'єктів поводження з відходами (крім небезпечних відходів).

До повноважень органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища належить: забезпечення здійснення оцінки впливу на довкілля та надання висновку з оцінки впливу на довкілля щодо науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об’єктів відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля; видача відповідно до закону дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами терміном на три роки; погодження місць розміщення об'єктів поводження з відходами (крім небезпечних відходів).

Органи місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами, зокрема, забезпечують: розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів; організацію збирання і видалення побутових відходів; затвердження місцевих і регіональних програм та контроль за їх виконанням; вжиття заходів для стимулювання суб'єктів господарювання; вирішення питань щодо розміщення на своїй території об'єктів поводження з відходами; координацію діяльності суб'єктів підприємницької діяльності; здійснення контролю за раціональним використанням та безпечним поводженням з відходами; ліквідацію несанкціонованих і неконтрольованих

звалищ відходів; сприяння роз'ясненню законодавства про відходи серед населення, створення необхідних умов для стимулювання залучення населення до збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини; надання згоди на розміщення на території села, селища, міста місць чи об'єктів для зберігання та захоронення відходів, сфера екологічного впливу функціонування яких згідно з діючими нормативами включає відповідну адміністративно-територіальну одиницю; здійснення контролю за додержанням вимог у сфері поводження з відходами та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи. Органи місцевого самоврядування приймають рішення про відвід земельних ділянок для розміщення відходів і будівництва об'єктів поводження з відходами.

До компетенції Міністерства екології та природних ресурсів України віднесено, зокрема: забезпечення здійснення оцінки впливу на довкілля та надання висновку з оцінки впливу на довкілля щодо науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об’єктів відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля; створення інформаційно-аналітичних систем і банків даних про обсяги утворення та поводження з відходами; надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів; погодження місць розміщення небезпечних об'єктів поводження з відходами; розроблення пропозицій щодо розміщення об'єктів для поводження з небезпечними відходами та їх перевезення по території України; забезпечення обміну інформацією з відповідними органами влади інших держав та міжнародними організаціями; здійснення функцій компетентного органу виконавчої влади, який забезпечує виконання положень Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням; формування і ведення державного банку даних щодо впроваджених в Україні технологій утилізації відходів; розроблення та впровадження систем поводження з відходами; координація роботи інших уповноважених органів виконавчої влади; встановлення порядку здійснення операцій у сфері поводження з відходами; участь у розробленні та погодженні нормативних документів, що регулюють питання поводження з відходами; укладення міжвідомчих міжнародних договорів України щодо співробітництва у сфері поводження з відходами та контролю за транскордонним перевезенням відходів; забезпечення обміну інформацією з відповідними органами влади інших держав та міжнародними організаціями; затвердження переліку небезпечних властивостей відходів за погодженням з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

У сфері поводження з відходами до компетенції *Державної екологічної інспекції України* належить здійснення державного нагляду (контролю) за виконанням вимог законодавства про поводження з відходами щодо: дотримання вимог виданих дозволів на здійснення операцій у сфері

поводження з відходами; складання і ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів та реєстру місць видалення відходів; перевезення небезпечних відходів територією України та за транскордонним перевезенням відходів; збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення, захоронення відходів; ведення первинного обліку кількості, типу і складу відходів, що утворюються, збираються, перевозяться, зберігаються, обробляються, утилізуються, знешкоджуються та видаляються, подання відповідної статистичної звітності в установленому порядку та паспортизації таких відходів; дотримання вимог нормативно-технічної і технологічної документації при виробництві продукції (крім дослідних зразків) з відходів чи з їх використанням; дотримання правил і режиму експлуатації установок, виробництв з оброблення та утилізації відходів; дотримання правил зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації, захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин, небезпечних речовин; дотримання вимог екологічної безпеки при транспортуванні, зберіганні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних речовин і відходів; своєчасного та повного виконання заходів із захисту земель від забруднення відходами.

На Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів у сфері поводження з відходами покладається здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за дотриманням державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів під час утворення, збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів, а також забезпечення у стандартах, нормах і правилах та інших нормативних документах щодо поводження з відходами вимог безпеки для здоров'я людини; визначення пріоритетних заходів щодо охорони здоров'я людини від негативного впливу відходів; проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи проектно-кошторисної документації з метою визначення місць розташування та техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва, розширення, реконструкції об'єктів поводження з відходами; видача висновків державної санітарно-гігієнічної експертизи щодо об'єктів поводження з відходами; встановлення санітарно-гігієнічних вимог до продукції, що виробляється з відходів, та видача гігієнічного сертифіката на неї; методичне забезпечення та здійснення контролю при визначенні рівня небезпечності відходів; погодження республіканських Автономної Республіки Крим, обласних (міст Києва та Севастополя) програм у сфері поводження з відходами тощо.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у сфері поводження *з побутовими відходами* відповідальне за формування та реалізацію державної політики, забезпечення розроблення державних програм, планів та заходів; координацію діяльності місцевих органів виконавчої влади; нормативно-методичне забезпечення; розроблення та затвердження державних стандартів, норм і правил; погодження республіканських Автономної

Республіки Крим, обласних (міст Києва та Севастополя) програм; встановлення за погодженням із Міністерством екології та природних ресурсів та Міністерством охорони здоров'я України порядку розроблення, погодження та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів; затвердження за погодженням із Міністерством екології та природних ресурсів правил експлуатації та утримання об'єктів поводження з побутовими відходами тощо.

Визначенню основ здійснення функцій державного обліку, моніторингу та інформування у сфері поводження з відходами присвячено Розділ V Закону «Про відходи». Державному обліку та паспортизації підлягають в обов'язковому порядку всі відходи, що утворюються на території України і на які поширюється дія цього Закону. Система і форми звітності, порядок надання і використання відповідної інформації про відходи, а також порядок перегляду їх номенклатури розробляються на основі державного класифікатора відходів і затверджуються Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України та інших заінтересованих центральних органів виконавчої влади. Порядок ведення державного обліку та паспортизації відходів затверджено постановою Кабінету Міністрів України[1]. Окремим правовим актом передбачений порядок ведення обліку безхазяйних відходів, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України[2].

З метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про об'єкти утворення, оброблення та утилізації відходів ведеться їх реєстр, в якому визначаються номенклатура, обсяги утворення, кількісні та якісні характеристики відходів, інформація про поводження з ними та заходи щодо зменшення обсягів утворення відходів і рівня їх небезпеки. Реєстр об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів ведеться на підставі звітних даних виробників відходів, відомостей уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами. Порядок ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів затверджений постановою Кабінету Міністрів України[3].

З метою повного обліку та опису функціонуючих та законсервованих місць видалення відходів, їх якісного і кількісного складу, а також здійснення контролю за впливом відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини ведеться реєстр місць видалення відходів. Реєстр місць видалення відходів ведеться на підставі відповідних паспортів, звітних даних

---

[1] Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів: постанова Кабінету Міністрів України № 2034 від 1 листопада 1999 року.// Офіційний вісник України. – 1999. – № 44. – С. 68.

[2] Про затвердження Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів : постанова Кабінету Міністрів України № 1217 від 3 серпня 1998 року. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 31. – Ст. 95.

[3] Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів: постанова Кабінету Міністрів України № 1360 від 31 серпня 1998 року. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 35. – Ст. 25.

виробників відходів, відомостей уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами. Дані реєстру підлягають щорічному уточненню. Порядок ведення реєстру місць видалення відходів затверджено постановою Кабінету Міністрів України[1].

З метою визначення та прогнозування впливу відходів на навколишнє природне середовище, своєчасного виявлення негативних наслідків, їх відвернення та подолання виробники відходів, їх власники, а також Міністерство екології та природних ресурсів України, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим - орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища здійснюють моніторинг місць утворення, зберігання і видалення відходів. Моніторинг місць утворення, зберігання і видалення відходів є складовою єдиної системи державного моніторингу навколишнього природного середовища.

Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та інші уповноважені органи виконавчої влади у сфері поводження з відходами забезпечують заінтересовані органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадян та їх об'єднання інформацією про розташування місць чи об'єктів зберігання і видалення відходів, їх вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людини.

12.3. Законодавчі вимоги та заходи щодо запобігання утворенню відходів та екологічно безпечного поводження з ними

Поводження з відходами Закон «Про відходи» визначає як дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. Заходи і вимоги щодо запобігання або зменшення утворення відходів та екологічно безпечного поводження з ними передбачені Розділом VI Закону «Про відходи».

Зокрема, ст. 31 Закону передбачає, що з метою запобігання або зменшення обсягів утворення відходів та стимулювання впровадження маловідходних технологій Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади в межах своєї компетенції здійснюють: розроблення та впровадження науково обґрунтованих нормативів утворення відходів на одиницю продукції (сировини та енергії), виконання робіт і надання послуг, що регламентують їх кількісний та якісний склад, відповідно до передових технологічних досягнень; періодичний

---

[1] Про затвердження Порядку ведення реєстру місць видалення відходів: постанова Кабінету Міністрів України № 1216 від 3 серпня 1998 року. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 31. – Ст. 90.

перегляд встановлених нормативів утворення відходів, спрямований на зменшення їх обсягів, з урахуванням передового вітчизняного і зарубіжного досвіду та економічних можливостей; розроблення та впровадження системи поводження з пакувальними матеріалами і тарою; системи збирання, видалення, знешкодження та утилізації відпрацьованих мастил (олив); системи збирання, заготівлі та утилізації зношених шин, резино-технічних виробів та відходів резино-технічного виробництва; системи заготівлі та утилізації непридатних до використання транспортних засобів; системи збирання та утилізації електричного та електронного обладнання; системи збирання, видалення, знешкодження, утилізації відходів, що утворюються у процесі медичного обслуговування, ветеринарної практики, пов’язаних з ними дослідних робіт; розроблення загальних вимог щодо поводження з побутовими відходами; розроблення системи інформаційного, науково-методичного забезпечення виробників відходів відомостями про технологічні та інші можливості зменшення обсягів утворення та утилізації відходів.

Відповідно до ст. 32 Закону «Про відходи», з метою обмеження та запобігання негативному впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини забороняється: провадити будь-яку господарську діяльність, пов’язану з утворенням відходів, без одержання від місцевих органів виконавчої влади дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами відповідно до вимог цього Закону; використовувати результати наукових досліджень, впроваджувати в практику винаходи, застосовувати нову техніку, імпортне устаткування, технології та системи, якщо вони не передбачають запобігання чи мінімізацію обсягів утворення відходів на всіх стадіях технологічного процесу, їх утилізацію та безпечне видалення; визначати місця розміщення підприємств, установок, полігонів, комплексів, сховищ та інших об'єктів поводження з відходами, проектувати та будувати регіональні і міжрегіональні комплекси оброблення, знешкодження, утилізації та видалення відходів, якщо вони не відповідають екологічним та санітарно-гігієнічним вимогам; приймати рішення про розміщення і розвиток міст та інших населених пунктів без визначення технічних та інших заходів щодо створення умов для утилізації чи видалення побутових відходів; вводити в дію нові і реконструйовані підприємства та інші об'єкти, не забезпечені устаткуванням і технологіями для безпечного поводження з відходами, та в разі відсутності даних, необхідних для оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини, згідно з установленим порядком; передавати чи продавати небезпечні відходи громадянам, підприємствам, установам та організаціям, якщо вони не забезпечують утилізації чи видалення цих відходів екологічно безпечним способом; залучати дітей і підлітків до організованого збирання відходів (як вторинної сировини), небезпечних для здоров'я; порушувати строки переробки відходів, ввезених в Україну відповідно до встановлених квотами умов; порушувати встановлені квоти на ввезення в Україну відходів як вторинної сировини; ввезення в Україну, за винятком транзитного перевезення, будь-яких відходів з метою їх зберігання чи видалення; з 1 січня

2018 року захоронення непереоблених (необроблених) побутових відходів. Законодавством України можуть передбачатися й інші спеціальні заходи щодо обмеження та запобігання негативному впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Статтею 33 Закону «Про відходи» вставлено вимоги щодо зберігання та видалення відходів. Зберігання та видалення відходів здійснюються відповідно до вимог екологічної безпеки та способами, що забезпечують максимальне використання відходів чи передачу їх іншим споживачам (за винятком захоронення). На кожне місце чи об'єкт зберігання або видалення відходів складається спеціальний паспорт, в якому зазначаються найменування та код відходів (згідно з державним класифікатором відходів), їх кількісний та якісний склад, походження, а також технічні характеристики місць чи об'єктів зберігання чи видалення і відомості про методи контролю та безпечної експлуатації цих місць чи об'єктів.

Видалення відходів здійснюється відповідно до встановлених законодавством вимог екологічної безпеки з обов'язковим забезпеченням можливості утилізації чи захоронення залишкових продуктів за погодженням з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Зберігання та видалення відходів здійснюються в місцях, визначених органами місцевого самоврядування з врахуванням вимог земельного та природоохоронного законодавства, за наявності дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, в якому визначені види та кількість відходів, загальні технічні вимоги, заходи безпеки, відомості щодо утворення, призначення, методів оброблення відходів відповідно до встановлених умов їх зберігання.

Визначені для зберігання та видалення відходів місця чи об'єкти повинні використовуватися лише для відходів, заявлених на одержання дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. Забороняється змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія. Забороняється несанкціоноване скидання і розміщення відходів, у тому числі побутових, у підземних горизонтах, на території міст та інших населених пунктів, на територіях природно-заповідного фонду, на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, в межах водоохоронних зон та зон санітарної охорони водних об'єктів, в інших місцях, що може створювати небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людини. Захоронення відходів у надрах допускається у виняткових випадках за результатами спеціальних досліджень з дотриманням стандартів, норм і правил, передбачених законодавством України.

10.4. Правове регулювання особливостей поводження з небезпечними та побутовими відходами

У ст. 34 Закону «Про відходи», присвячена вимогам щодо поводження з небезпечними відходами. Усі небезпечні відходи за ступенем їх шкідливого

впливу на навколишнє природне середовище та на життя і здоров'я людини поділяються на чотири класи небезпеки: I клас – надзвичайно небезпечні; II клас – високонебезпечні; III клас – помірно небезпечні; IV клас – мало небезпечні[1] і підлягають обліку. Відповідний клас відходів визначається виробником відходів відповідно до нормативно-правових актів, що затверджуються Міністерством охорони здоров’я України, за погодженням із Міністерством екології та природних ресурсів України.

Суб'єкт господарської діяльності, у власності або у користуванні якого є хоча б один об'єкт поводження з небезпечними відходами, зобов'язаний: забезпечити запобігання забрудненню ними навколишнього природного середовища, а у разі виникнення такого забруднення – ліквідувати забруднення та його наслідки для навколишнього природного середовища та здоров'я людини; вживати заходів, направлених на запобігання аваріям, обмеження і ліквідацію їх наслідків та захист людей і навколишнього природного середовища від їх впливу; повідомляти про аварію, що сталася на зазначеному об'єкті, і про заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та населення; забезпечувати експлуатацію зазначених об'єктів і перевезення небезпечних відходів з додержанням вимог природоохоронного законодавства; мати ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами (не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб’єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб’єктам господарювання, що мають ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами); ідентифікувати об'єкти поводження з небезпечними відходами відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»[2]; мати план локалізації та ліквідації аварії на об'єкті; мати декларацію безпеки; надавати інформацію про такі об'єкти відповідно до Закону «Про об'єкти підвищеної небезпеки». У разі порушення суб'єктом господарської діяльності ліцензійних умов поводження з небезпечними відходами ліцензія анулюється у встановленому законом порядку. Ліцензійні умови провадження діяльності із здійснення відповідних операцій у сфері поводження з небезпечними відходами затверджені постановою Кабінету Міністрів України[3].

---

[1] Про затвердження інструкцій щодо заповнення форм державних статистичних спостережень з охорони навколишнього природного середовища : наказ Державного комітету статистики України № 494 від 24 жовтня 2006 року. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 46. – Ст. 3097.

[2] Про об’єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73 з наступними змінами і доповненнями.

[3] Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами: постанова Кабінету Міністрів України № 446 від 13 липня 2016 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 57. – Ст. 1975.

До поводження з небезпечними відходами допускаються особи, які мають професійну підготовку, підтверджену свідоцтвом (сертифікатом) на право роботи з небезпечними речовинами, та не мають медичних протипоказань. Допуск працівників до роботи забезпечується відповідною посадовою особою підприємства, установи, організації. Перевезення небезпечних відходів дозволяється лише за наявності їх паспорта та ліцензії на поводження з ними і в порядку, визначеному законодавством про перевезення небезпечних вантажів. Перевезення небезпечних відходів здійснюється за умови обов'язкового страхування цивільної відповідальності перевізника за збитки, які можуть бути завдані ним під час перевезення, відповідно до закону. Порядок і правила проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України[1]. Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням затверджене постановою Кабінету Міністрів України[2].

Розміщення небезпечних відходів дозволяється лише у спеціально обладнаних місцях та здійснюється відповідно до ліцензійних умов щодо поводження з небезпечними відходами. Провадження інших видів діяльності, не пов'язаної з поводженням з небезпечними відходами, на території, відведеній для їх розміщення, забороняється.

Підприємства, установи та організації – суб'єкти господарської діяльності, на території яких зберігаються небезпечні відходи, відносяться відповідно до закону до об'єктів підвищеної небезпеки. Відповідальність суб'єкта господарської діяльності, у власності або у користуванні якого є хоча б один об'єкт поводження з небезпечними відходами, за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на таких об'єктах життю, здоров'ю, майну фізичних та/або юридичних осіб, підлягає обов'язковому страхуванню відповідно до закону.

Порядок надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів передбачений ст. 34-1 Закону «Про

---

[1] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів: постанова Кабінету Міністрів України № 1219 від 19 серпня 2002 року. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 34. – Ст. 1614.

[2] Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням : постанова Кабінету Міністрів України № 1120 від 13 липня 2000 року. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – Ст. 1217.

відходи». Письмова згода (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів надається Міністерством екології та природних ресурсів протягом 60 днів до запланованої дати їх першого перевезення. Підставами для прийняття рішення про відмову у наданні письмової згоди (повідомлення) є: недостовірність даних у документах, поданих для отримання письмової згоди (повідомлення); подання документів, необхідних для отримання письмової згоди (повідомлення), не в повному обсязі та/або невідповідність їх встановленим законодавством вимогам; непогодження матеріалів іншими уповноваженими органами виконавчої влади; відсутність фінансових гарантій за завдану шкоду під час здійснення транскордонного перевезення відходів територією України залежно від виду та класу небезпеки відходів. Письмова згода (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів надається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами» від 21 січня 2010 року в Закон «Про відходи» було доповнено, зокрема, вимогами щодо поводження з побутовими відходами (ст. 35-1). Поводження з побутовими відходами здійснюється відповідно до державних норм, стандартів і правил. Власники або наймачі, користувачі, у тому числі орендарі, джерел утворення побутових відходів, земельних ділянок укладають договори з юридичною особою, яка визначена виконавцем послуг на вивезення побутових відходів, здійснюють оплату таких послуг та забезпечують роздільне збирання твердих побутових відходів. Збирання та вивезення побутових відходів у межах певної території здійснюються юридичною особою, яка уповноважена на це органом місцевого самоврядування на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, спеціально обладнаними для цього транспортними засобами.

Під час проектування житлових будинків, громадських, виробничих, складських та інших споруд передбачаються будівництво та облаштування контейнерних майданчиків для роздільного збирання і зберігання побутових відходів, урн для побутових відходів. Житлові масиви і внутрішньодворові території, дороги загального користування та інші об'єкти благоустрою населених пунктів, а також місця проведення масових заходів обладнуються контейнерними майданчиками, урнами для побутових відходів.

Роздільне збирання побутових відходів здійснюється їх власниками згідно з методикою роздільного збирання побутових відходів, яка затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства. Великогабаритні та ремонтні відходи у складі побутових відходів мають збиратися окремо від інших видів побутових відходів.

Небезпечні відходи у складі побутових відходів збираються окремо від інших видів побутових відходів, а також мають відокремлюватися на етапі збирання чи сортування та передаватися спеціалізованим підприємствам, що одержали ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з

небезпечними відходами. Перевезення побутових відходів здійснюється спеціально обладнаними транспортними засобами. Орган місцевого самоврядування на конкурсних засадах визначає виконавця послуг з перевезення побутових відходів з певної території населеного пункту. Механізм надання суб'єктами господарювання послуг з вивезення побутових відходів у містах, селищах і селах регулюється Правилами надання послуг з вивезення побутових відходів, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України[1].

Захоронення побутових відходів дозволяється тільки на спеціально обладнаних для цього полігонах/звалищах. Під час обрання органами місцевого самоврядування або місцевими державними адміністраціями схеми санітарного очищення перевага надається пропозиціям, що передбачають більший ступінь перероблення чи утилізації побутових відходів. Порядок розроблення, погодження та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів затверджено наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України[2].

Термічне оброблення (спалювання) побутових відходів дозволяється лише на спеціально призначених для цього підприємствах чи об'єктах. Спалювання побутових відходів дозволяється лише на енергетичні цілі з метою одержання теплової та/або електричної енергії. Забороняється проектування, будівництво та експлуатація полігонів побутових відходів без оснащення системами захисту ґрунтових вод, вилучення та знешкодження біогазу та фільтрату.

12.5. Економічне й екологічне стимулювання утилізації відходів і зниження обсягів їх накопичення та зберігання

Значення економічного стимулювання у вирішенні проблем у сфері поводження з відходами має два основні аспекти. По-перше, за його допомогою можна вплинути на поведінку юридичних і фізичних осіб, стимулюючи їх виконувати екологічні вимоги. По-друге, його застосування є одним з джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища під час поводження з відходами.

Економічне забезпечення заходів щодо утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення передбачається Розділом VII Закону «Про відходи». В цьому розділі визначаються положення щодо організаційно-економічних заходів щодо утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення (ст. 38),

---

[1] Про затвердження Правил надання послуг з вивезення побутових відходів : постанова Кабінету Міністрів України № 1070 від 10 грудня 2008 року. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 95. – Ст. 3138.

[2] Про затвердження Порядку розроблення, погодження та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 57 від 23 березня 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 40. – Ст. 1270.

плати за розміщення відходів (ст. 39), стимулювання заходів у зазначеній сфері (ст. 40), а також їх фінансування (ст. 41).

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення передбачають: встановлення ставок екологічного податку, що справляється за розміщення відходів, із диференціацією залежно від рівня небезпеки відходів та цінності території; надання суб'єктам підприємницької діяльності, які утилізують, зменшують обсяги утворення відходів та впроваджують у виробництво маловідходні технології, відповідно до законодавства податкових, кредитних та інших пільг; надання податкових, кредитних та інших пільг суб'єктам підприємницької діяльності, які здають відходи як вторинну сировину та займаються збиранням і заготівлею таких відходів; визначення пріоритетів щодо фінансування за державним контрактом підприємств, що впроваджують маловідходні технології, обробляють і утилізують відходи; перегляд переліку відходів, щодо яких з урахуванням державних інтересів повинен установлюватися спеціальний режим стимулювання їх збирання, заготівлі та використання; цільове фінансування науково-дослідних робіт з конкретних проблем утилізації відходів і зменшення їх утворення; створення фондів для цільового фінансування заходів щодо утилізації відходів за рахунок добровільних внесків виробників відходів, їх власників, вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності, окремих громадян, екологічного страхування тощо; формування державного банку даних щодо впроваджених в Україні технологій утилізації відходів. Законодавством України можуть встановлюватися й інші організаційно-економічні заходи щодо забезпечення утилізації відходів та зменшення обсягів їх утворення.

З метою стимулювання заходів щодо утилізації відходів та зменшення обсягів їх утворення суб'єктам господарської діяльності, які впроваджують технології, спрямовані на зменшення обсягів утворення відходів, утилізують відходи в процесі виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг), здійснюють їх збирання і заготівлю, будівництво підприємств і цехів, а також організують виробництво устаткування для утилізації відходів, беруть пайову участь у фінансуванні заходів щодо утилізації відходів та зменшення обсягів їх утворення, можуть надаватися відповідно до закону України: пільги щодо оподаткування прибутку від реалізації продукції, виготовленої з використанням відходів; пріоритетне державне кредитування; спеціальні державні субсидії на зменшення відсотків за банківські кредити, пов'язані з інвестиціями, що спрямовуються на утилізацію відходів і виготовлення відповідного устаткування; дотації з Державного бюджету України і місцевих бюджетів для перевезення відходів (вторинної сировини) чи напівфабрикатів, одержаних з цих відходів; інформація щодо технологічних можливостей утилізації відходів; дотації з фондів охорони навколишнього природного середовища та інших джерел; пільги щодо поповнення обігових коштів підприємств, установ та організацій – суб'єктів господарської діяльності, що здійснюють збирання і заготівлю, оброблення (перероблення) і утилізацію відходів як вторинної сировини, за умови цільового

використання цих коштів для придбання та переробки таких відходів. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть визначати у межах своїх повноважень додаткові заходи, пов'язані із стимулюванням утилізації відходів та зменшенням обсягів їх утворення.

Фінансування заходів у сфері поводження з відходами здійснюється за рахунок коштів виробників відходів та їх власників. Для фінансування цих заходів можуть залучатися кошти місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільні внески підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань, а також кошти Державного бюджету України, передбачені на проведення заходів. Слід зазначити, що система управління відходами в Україні характеризується неефективність впроваджених економічних інструментів у сфері поводження з відходами[1], їх орієнтовано переважно на суб'єктів господарської діяльності і не приділено уваги стимулюванню у цій сфері фізичних осіб – утворювачів побутових відходів, тому вони потребують суттєвого доопрацювання.

---

[1] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 року № 820-р // Офіційний вісник України. – 2017. – № 94. – Ст. 2859.

ЛЕКЦІЯ 13
ТЕМА: ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЕКОЛОГІЧНО УРАЖЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

Питання до розгляду

13. Поняття, ознаки та види екологічно уражених територій
13.2. Правовий режим території надзвичайного стану
13.3. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації
13.4. Правовий режим зони екологічного лиха
13.5. Правовий режим території карантину
13.6. Правовий режим консервації земель

13.1. Поняття, ознаки та види екологічно уражених територій

Чинне законодавство, на жаль, не містить визначення терміну «екологічно уражена територія». На різних етапах його розвитку йшлося про «зону стихійного лиха», «зону надзвичайного екологічного стану», «зону надзвичайної епідемічної ситуації», однак, використання перелічених термінів не потягло за собою встановлення їх особливих правових режимів. У ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»[1] міститься поняття «територія» – це частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси. Необхідною умовою визначення екологічно уражених територій є з'ясування їх правових критеріїв, основних ознак, які б дозволяли формувати і запроваджувати особливі правові режими господарської діяльності, використання природних ресурсів на таких територіях, а також застосовувати засоби соціального захисту населення[2].

Найбільш детально у вітчизняному законодавстві розроблена система критеріїв для визначення і класифікації надзвичайних екологічних ситуацій, що є підставою для оголошення відповідних територій зонами надзвичайних екологічних ситуацій. Класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій закріплені наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України[3]. До них віднесено, зокрема, виникнення безпосередньої загрози життю людей небезпечними (уражальними) чинниками джерела небезпечної ситуації

---

[1] Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343 з наступними змінами і доповненнями.

[2] Бредіхіна В.Л. Деякі аспекти визначення правових ознак екологічно уражених територій / В.Л. Бредіхіна. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Серія «ПРАВО». – Вип. № 13. – 2012. – С. 280.

[3] Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій: наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України № 1400 від 12 грудня 2012 року. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 12. – Ст. 470.

(аварії, події), що призвело до екстреної евакуації понад 50 осіб; землетруси з перевищенням фонової сейсмічності на 1 бал; затоплення об'єктів підвищеної небезпеки; захворювання людей на особливо небезпечні інфекційні хвороби тощо.

Ґрунтуючись на основних ознаках зони надзвичайної екологічної ситуації, перелічених у ст. 5 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», можна виділити загальні риси, притаманні всім екологічно ураженим територіям, а саме: наявність уражального чинника техногенного або природного походження (небезпечного явища або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом)); значне перевищення на певній місцевості гранично допустимих нормативних показників забруднення довкілля, визначених законодавством; негативні зміни в навколишньому природному середовищі на певній території (забруднення, виснаження, або втрата чи повне знищення окремих природних комплексів, ресурсів чи природних об'єктів); порушення нормальних умов життєдіяльності людей (від обмеження до повної неможливості проживання населення та ведення господарської діяльності); значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у довкіллі, наявність загрози життю та здоров'ю людей.

Непрямими, або додатковими, чинниками-критеріями можуть бути також: деградація земель (природне або антропогенне спрощення ландшафту, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель та інших органічно пов'язаних із землею природних компонентів, включаючи заболочення, підтоплення або навпаки осушення земель тощо); знищення лісових комплексів у результаті посух, вітровалу, пожеж або шкідників та хвороб; поширення або загострення особливо небезпечних інфекційних хвороб населення, тварин, поширення шкідливих організмів серед рослин тощо. При цьому слід зазначити, що той чи інший чинник, джерело екологічного впливу, а також наслідки техногенного забруднення або руйнівного впливу стихійних сил зумовлюють тип ураженої території і можуть бути підставами для впровадження спеціального правового режиму.

Отже, *екологічно ураженими* можна вважати такі *території*, на яких під впливом природних або техногенних чинників сталися будь-які негативні зміни в навколишньому природному середовищі (від погіршення стану природних ресурсів чи об'єктів до їх повного виснаження або втрати цілих природних комплексів), що порушують природну рівновагу та створюють загрозу життю й здоров'ю людей[1]. Дослідження національної нормативно-правової бази дозволяє дійти висновку, що екологічно враженими територіями можна вважати п'ять правових режимів: правовий режим території, на якій оголошено надзвичайний стан; правовий режим зони

---

[1] Бредіхіна В.Л. Деякі аспекти визначення правових ознак екологічно уражених територій / В.Л. Бредіхіна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Карабіна: Серія «ПРАВО». – Вип. № 13. – 2012. – С. 280.

надзвичайної екологічної ситуації; правовий режим зони екологічного лиха; правовий режим території карантину; правовий режим консервації земель[1].

13.2. Правовий режим території надзвичайного стану

Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

Головним базовим правовим актом для всієї структури законодавства про надзвичайний стан є Конституція України, в якій визначені підстави та правові основи окремих обмежень прав і свобод (ст.ст. 34, 35, 64), компетенція введення військового та надзвичайного стану (п.31 ст. 85, п. 19 ст. 92), повноваження Президента України при введенні в Україні або окремих місцевостях надзвичайного стану (п. 21 ст. 106), компетенція Кабінету Міністрів України при введенні надзвичайного стану (п. 7 ст. 116).

У ст. 1 Закону «Про правовий режим надзвичайного стану»[2] міститься визначення поняття «*надзвичайний стан*» – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

До ознак режиму надзвичайного стану належать: особливий порядок діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

---

[1] Екологічне право України: підручник для студ. вищ. навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 645.

[2] Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176 з наступними змінами і доповненнями..

підприємств, установ і організацій; тимчасовість (вводиться на чітко визначений строк); доцільність (для введення режиму повинна виникнути така надзвичайна ситуація, яка реально загрожує безпеці громадян або конституційному ладу і усунення якої неможливе без ужиття надзвичайних заходів); спеціальні умови введення; спеціальна процедура введення правового режиму – тільки указом Президента України, що підлягає обов'язковому затвердженню Верховною Радою України; здійснення перерозподілу владних повноважень, розширення компетенції органів державної влади, що відповідальні за реалізацію режиму надзвичайного стану; обмеження правового статусу особи[1].

Специфікою правового режиму надзвичайного стану є те, що відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах надзвичайного стану допускається обмеження прав і свобод людини, гарантованих Конституцією. Зокрема, в умовах надзвичайного стану можливим є застосування реквізиції майна. Механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму надзвичайного стану визначає Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»[2].

Закон «Про правовий режим надзвичайного стану» у ст. 4 чітко визначає перелік обставин, за наявності яких вводиться надзвичайний стан: 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення; 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення; 3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; 5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; 6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав; 7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

У випадку виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф,

---

[1] Басов А.В. Режим надзвичайного стану : поняття, ознаки, принципи / А.В. Басов. // Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн. – 2008. – № 2. – С. 144.

2 Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 15. – Ст. 99 з наступними змінами і доповненнями.

особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення, надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. В указі Президента України про введення надзвичайного стану зазначаються: 1) обґрунтування необхідності введення надзвичайного; 2) межі території, на якій вводиться надзвичайний стан; 3) час, з якого вводиться надзвичайний стан, і строк, на який він вводиться; 4) перелік і межі надзвичайних заходів, вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням надзвичайного стану, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень; 5) органи державної влади, органи військового командування та органи місцевого самоврядування, яким доручається здійснення заходів надзвичайного стану, та межі їх додаткових повноважень; 6) інші питання.

У ст. 7 Закону «Про правовий режим надзвичайного стану» визначено, що режим надзвичайного стану в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності надзвичайний стан може продовжити Президент України, але не більш як на 30 діб. Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України.

Указом Президента України, відповідно до ст. 16 названого Закону, на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; 3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; 4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; 5) заборона страйків; 6) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб.

Додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру передбачені ст. 17 Закону: 1) тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень; 2) встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій; 3) тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань; 4) встановлення карантину та проведення

інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів; 5) запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності; 6) мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією понесених втрат; 7) зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт; 8) усунення від роботи на період надзвичайного стану, в разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб.

З метою ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій у мирний час може здійснюватися цільова мобілізація, обсяги і строк проведення якої визначаються в указі Президента України про введення надзвичайного стану. У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається тимчасове переведення або залучення на добровільній основі працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за дозволом відповідного керівника аварійно-рятувальних робіт та за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях може бути скасований указом Президента України раніше строку, на який він вводився, в разі усунення обставин, що обумовили необхідність введення надзвичайного стану. Про скасування надзвичайного стану оголошується негайно через засоби масової інформації або в інший спосіб після видання відповідного указу Президента України. З пропозицією про скасування надзвичайного стану до Президента може звернутися Верховна Рада України.

13.3. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації

В Україні ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру високий. На території країни функціонують більше 20 тисяч потенційно небезпечних об'єктів, аварії на кожному з яких можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру. Щороку реєструється до 300 надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, внаслідок яких гинуть люди, завдаються великі економічні збитки.

Законодавство про надзвичайні екологічні ситуації охоплює наразі Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», Кодекс

цивільного захисту України[1], а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями»[2], «Про затвердження Порядку утворення, завдання та функції формувань цивільного захисту»[3], «Про затвердження Порядку ведення обліку надзвичайних ситуацій»[4], «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту»[5], «Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту»[6], наказ Міністерства оборони України і Служби безпеки України «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Служби безпеки України у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації»[7], наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Адміністрацією Державної прикордонної служби України»[8], наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між

---

1 Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458.

[2] Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : постанова Кабінету Міністрів України № 368 від 24 березня 2004 року. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12. – Ст. 740.

[3] Про затвердження Порядку утворення, завдання та функції формувань цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України № 787 від 9 жовтня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2013 – № 85. – Ст. 3156.

[4] Про затвердження Порядку ведення обліку надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінет Міністрів України № 738 від 9 жовтня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – Ст. 3031.

[5] Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України № 11 від 9 січня 2014 року. // Офіційний вісник України. – 2014 – № 8. – Ст. 245.

[6] Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України № 733 від 27 листопада 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 80. – Ст. 2458.

[7] Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Служби безпеки України у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації: наказ Міністерства оборони України і Служби безпеки України № 24/6 від 13 січня 2014 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 13. – Ст. 402.

[8] Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Адміністрацією Державної прикордонної служби України : наказ Міністерства внутрішніх справ України № 500 від 30 квітня 2015 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 7. – Ст. 1531.

Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Державним агентством України з управління зоною відчуження»[1] тощо.

Поняття *надзвичайної екологічної ситуації* містить ст. 65 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і ст. 1 Закону «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» – надзвичайна екологічна ситуація – це надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Класифікація надзвичайних екологічних ситуацій визначається ст. 5 Кодексу цивільного захисту України. Надзвичайні ситуації класифікуються за характером походження, ступенем поширення, розміром людських втрат та матеріальних збитків. Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуацій: техногенного характеру; природного характеру; соціальні; воєнні. Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій: державний; регіональний; місцевий; об’єктовий. Згідно з п. 3 Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 368 від 24 березня 2004 року, для визначення рівня надзвичайної екологічної ситуації встановлюються такі критерії: територіальне поширення та обсяги ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків; кількість людей, які внаслідок дії уражальних чинників джерела надзвичайної екологічної ситуації загинули або постраждали, або нормальні умови життєдіяльності яких порушено; розмір збитків, завданих уражальними чинниками джерела надзвичайної екологічної ситуації, що розраховується відповідно до Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України[2]. Віднесення надзвичайної екологічної ситуації до відповідного

---

[1] Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Державним агентством України з управління зоною відчуження : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства екології та природних ресурсів України № 262/141 від 27 березня 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 41. – Ст. 1297.

[2] Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру : постанова Кабінету Міністрів України № 175 від 15 лютого 2002 року. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – Ст. 356.

рівня здійснюється для потреб планування подолання негативних наслідків цієї надзвичайної екологічної ситуації.

У Законі «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» *зону надзвичайної екологічної ситуації* визначено як окрему місцевість, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація. Зона надзвичайної екологічної ситуації являє собою особливий правовий режим, який може впроваджуватися на окремій місцевості України, на якій виникла надзвичайна ситуація з негативними змінами у довкіллі, які потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації є встановленим нормами права порядком поведінки людей у зв’язку з оголошенням окремої території зоною надзвичайної екологічної ситуації. Його зміст складає система заходів, спрямованих на подолання наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України. Зміна меж території зони надзвичайної екологічної ситуації здійснюється у такому самому порядку, який передбачений для її оголошення.

Відповідно до Закону «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», в указі Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації зазначаються, зокрема: обставини, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації; обґрунтування необхідності оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації; межі території, на якій оголошується зона надзвичайної екологічної ситуації; заходи щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення життєдіяльності населення в зоні надзвичайної екологічної ситуації; основні заходи, що запроваджуються для подолання наслідків надзвичайної екологічної ситуації; обмеження на певні види діяльності в зоні надзвичайної екологічної ситуації; час, з якого окрема місцевість оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації, і строк, на який ця територія оголошується такою зоною. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації негайно доводиться до відома населення через засоби масової інформації та систему оповіщення цивільної оборони.

У випадку запровадження в межах зони надзвичайної екологічної ситуації правового режиму надзвичайного стану відповідно до Закону «Про правовий режим надзвичайного стану» можуть запроваджуватися, зокрема, такі заходи: встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду; обмеження руху транспортних засобів та проведення їх огляду з метою необхідної їх обробки, тимчасової затримки в разі виявлення можливого небезпечного їх впливу на життя і здоров'я людей або загрози погіршення екологічної ситуації;

посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; встановлення обмежень чи заборони на проведення масових заходів, у тому числі у разі загострення епідеміологічної обстановки, крім заходів, заборона та проведення яких встановлюється судом; відселення людей з місць, небезпечних для їх проживання, з обов'язковим наданням їм жилих приміщень для постійного або тимчасового проживання; встановлення тимчасової заборони на будівництво нових і розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної екологічної ситуації або із забезпеченням життєдіяльності населення; встановлення карантину та інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів; запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності серед населення; проведення мобілізації ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, зміна режиму їх роботи та профілю виробничої діяльності в межах, необхідних для проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт; проведення необхідних робіт по наданню допомоги тваринам у разі їх захворювання, загрози їх загибелі; примусове відчуження об'єктів права приватної власності з обов'язковим наступним повним відшкодуванням їх вартості; виконання комплексу робіт щодо нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації.

Рішенням про встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, з метою здійснення заходів для нормалізації екологічного стану, можуть встановлюватися обмеження на здійснення певних видів діяльності шляхом встановлення тимчасової заборони на: будівництво та функціонування об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку; застосування в діяльності особливо небезпечних речовин, засобів захисту рослин, сукупність властивостей яких і/або особливості їх стану можуть погіршувати екологічну ситуацію в цій зоні; функціонування санаторно-курортних закладів; провадження будь-якої іншої діяльності, що становить підвищену екологічну небезпеку для людей, рослинного, тваринного світу та інших природних об'єктів.

Дія правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації може бути достроково припинена Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України у разі усунення обставин, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, виконання заходів, які необхідно було здійснити для нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації.

13.4. Правовий режим зони екологічного лиха

Згідно з п. 6 постанови Верховної Ради Української РСР «Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи»[1], всю територію України було оголошено *зоною екологічного лиха*. Проте, зазначена постанова не визначала правового режиму зони екологічного лиха, а лише встановила, що правовий режим цієї зони буде визначений згодом відповідними законодавчими актами. Однак, невдовзі були прийняті закони України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» в редакції 19 грудня 1991 року[2]. Згідно з преамбулами зазначених законів підтверджується, що вони визначають правовий режим зони екологічного лиха. Правовий режим зони екологічного лиха встановлений в Україні на невизначений строк[3].

У ст. 1 Закону «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» до територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, віднесені території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад доаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення понад 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік, і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на необхідність обмеження додаткового опромінення населення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення його нормальної господарської діяльності.

Згідно зі ст. 2 зазначеного Закону, територія, що постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, поділяється на 3 зони з особливим правовим режимом: 1) зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році; 2) зона безумовного (обов'язкового) відселення – це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км2 та вище, або стронцію від 3,0 Кі/км2 та вище, або плутонію від 0,1 Кі/км2 та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 5,0 мЗв (0,5 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період; 3) зона гарантованого

---

[1] Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи: постанова Верховної Ради Української РСР від 1 серпня 1990 року № 95-XII. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 33. – Ст. 466.

[2] Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України в редакції 19 грудня 1991 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 13. – Ст. 178 з наступними змінами і доповненнями.

[3] Екологічне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса Фенікс, 2012. – С. 645.

добровільного відселення – це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 Кі/км2, або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/км2, або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/км2, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період.

Межі цих зон установлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України, за погодженням з Національною академією наук, центральними органами виконавчої влади, сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, безпеки використання ядерної енергії, управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов’язкового) відселення, на основі експертних висновків. Перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення, та дані щорічних дозиметричних паспортизацій із зазначенням очікуваних доз опромінення населення оприлюднюються Кабінетом Міністрів України один раз на три роки, починаючи з 2009 року, а також надаються на запит відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Відповідно до ст. 8 Закону «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов’язкового) відселення здійснюється спеціально уповноваженим органом – Державним агентством України з управління зоною відчуження. Згідно зі ст. 12 зазначеного Закону, землі зони відчуження та зони безумовного (обов’язкового) відселення відмежовуються від суміжних територій і переводяться до категорії радіаційно небезпечних земель. Господарський обіг таких земель може здійснюватися лише з урахуванням особливостей режиму їх використання, визначених цим Законом.

У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забороняється: постійне проживання населення; здійснення діяльності з метою одержання товарної продукції без спеціального дозволу Державного агентства України з управління зоною відчуження; перебування осіб, які не мають на це спеціального дозволу, а також залучення до роботи осіб без їх згоди; вивезення за межі зон без спеціального дозволу Державного агентства України з управління зоною відчуження, землі, глини, піску, торфу, деревини, а також заготівля і вивезення рослинних кормів, лікарських рослин, грибів, ягід та інших продуктів побічного лісокористування, за винятком зразків для наукових цілей; винесення або вивезення із зон будівельних матеріалів і конструкцій, машин і устаткування, хатніх речей, іншого рухомого майна без спеціального дозволу Державним агентством України з управління зоною відчуження; ведення сільськогосподарської, лісогосподарської, виробничої та іншої діяльності, а також будівництво без спеціального дозволу Державного агентства України з управління зоною відчуження; випасання худоби, порушення середовища перебування диких

тварин, спортивне та промислове полювання і рибальство; перегін тварин, сплав лісу. В'їзд на територію зони і виїзд з неї здійснюється тільки за спеціальними перепустками з обов'язковим дозиметричним контролем людей та транспортних засобів. Види діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, утворених у зоні відчуження, зоні безумовного (обов'язкового) відселення, визначені в положеннях про такі території та об'єкти природно-заповідного фонду, здійснюються з дозволу Державного агентства України з управління зоною відчуження.

У 2016 році Закон «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» було доповнено ст. 12-11, що запровадила особливості регулювання деяких видів діяльності у межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. Оформлення документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт відповідно до Закону «Про регулювання містобудівної діяльності», для будівництва на земельних ділянках зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення об'єктів на замовлення Державного агентства України з управління зоною відчуження, може здійснюватися за відсутності документа, що засвідчує право власності чи користування відповідною земельною ділянкою. За згодою Державного агентства України з управління зоною відчуження, дозволяється відвідування території зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення за визначеним зазначеним органом маршрутом (об'єктом) і в супроводі відповідальних осіб. На території зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення не поширюється дія частин третьої і четвертої ст. 24 Закону «Про регулювання містобудівної діяльності». Визначення і надання містобудівних умов та обмежень на територіях, де не затверджені плани зонування або детальні плани територій, здійснюються на основі аналізу існуючої містобудівної ситуації (стану та характеру забудови території, наявних планувальних рішень, обмежень у забудові території та використанні земель).

У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення спеціалізованими підрозділами здійснюються обов'язкові заходи щодо: запобігання винесенню радіонуклідів з території зон і радіоактивному забрудненню навколишнього середовища; моніторингу стану природного середовища та медико-біологічного моніторингу; утримання території в належному санітарному і пожежобезпечному стані; застосування методів фіксації радіонуклідів на місцевості. Всі види діяльності повинні проводитись з обмеженням загальної колективної дози радіоактивного опромінення, а також з обмеженням кількості залучених осіб. У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забезпечується

---

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання окремих питань правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 14 липня 2016 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 61. – Ст. 2075.

суворий природоохоронний режим, охорона територій, природних, історичних та етнокультурних пам'яток відповідно до чинного законодавства.

Спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи України № 179/276 від 4 квітня 2008 року затверджені Правила радіаційної безпеки при проведенні робіт у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення[1]. Наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України № 1157 від 2 листопада 2011 року було затверджено Порядок відвідування зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення [2].

Правовий режим зони гарантованого добровільного відселення визначається Розділом III Закону «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Земельні ділянки, розташовані у зоні гарантованого добровільного відселення, належать до радіоактивно забруднених і використовуються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Якщо за економічними та екологічними умовами подальше використання цих земель неможливе, вони переводяться до категорії радіаційно небезпечних.

У зоні гарантованого добровільного відселення забороняється: будівництво нових, розширення діючих підприємств, безпосередньо не пов'язаних із забезпеченням радіоекологічного, соціального захисту населення, а також умов його життя та праці; будь-яка діяльність, що погіршує радіоекологічну ситуацію; природокористування, яке не відповідає вимогам норм радіаційної безпеки; внесення пестицидів, гербіцидів, отрутохімікатів без спеціального дозволу Міністерства екології та природних ресурсів; залучення школярів, учнів і студентів до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

13.5. Правовий режим території карантину

Правовий режим *карантину* може бути санітарним, карантином тварин і карантином рослинЗ. *Санітарний карантин (або карантин людини)* може впроваджуватися у зв’язку з поширенням на території України інфекційних хвороб відповідно до «Основ законодавства України про охорону здоров’я» від, Законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного

---

[1] Про затвердження Правил радіаційної безпеки при проведенні робіт у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення: наказ Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи України № 179/276 від 4 квітня 2008 року. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 63. – Ст. 2154.

[2] Про затвердження Порядку відвідування зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення: наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України № 1157 від 2 листопада 2011 року. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 91. – Ст. 3327.

[3] Екологічне право України: підручник для студ. вищ. навч. закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 651.

благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб» і Правил санітарної охорони території України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України[1].

Карантин визначається у ст. 1 Закону «Про захист населення від інфекційних хвороб» як адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб (карантинними хворобами є чума, холера, жовта гарячка). Карантин встановлюється та відміняється Кабінетом Міністрів України. Питання про встановлення карантину порушує перед Кабінетом Міністрів України Міністерство охорони здоров'я України, за поданням головного державного санітарного лікаря України.

Рішення про встановлення карантину, а також про його відміну негайно доводиться до відома населення відповідної території через засоби масової інформації. У рішенні про встановлення карантину зазначаються обставини, що призвели до цього, визначаються межі території карантину, затверджуються необхідні профілактичні, протиепідемічні та інші заходи, їх виконавці та терміни проведення, встановлюються тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них. Карантин встановлюється на період, необхідний для ліквідації епідемії чи спалаху особливо небезпечної інфекційної хвороби. На цей період можуть змінюватися режими роботи підприємств, установ, організацій, вноситися інші необхідні зміни щодо умов їх виробничої та іншої діяльності.

Відповідно до ст. 30 Закону «Про захист населення від інфекційних хвороб», на територіях, де встановлено карантин, місцевим органам влади надається право: залучати підприємства, установи, організації незалежно від форм власності до виконання заходів з локалізації та ліквідації епідемії чи спалаху інфекційної хвороби; залучати для тимчасового використання транспортні засоби, будівлі, споруди, обладнання, інше майно підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, необхідне для здійснення профілактичних і протиепідемічних заходів, із наступним відшкодуванням його вартості або витрат, пов'язаних з його використанням; установлювати особливий режим в'їзду на територію карантину та виїзду з неї громадян і транспортних засобів, а у разі необхідності – проводити санітарний огляд речей, багажу, транспортних засобів та вантажів; запроваджувати більш жорсткі, ніж встановлені нормативно-правовими актами, вимоги щодо якості, умов виробництва, виготовлення та реалізації продуктів харчування, режиму обробки та якості питної води; установлювати особливий порядок проведення профілактичних і протиепідемічних та інших заходів; створювати на в'їздах і виїздах із території карантину контрольно-пропускні пункти, залучати для роботи в цих пунктах військовослужбовців, працівників, матеріально-технічні та транспортні засоби підприємств,

---

[1] Про затвердження Правил санітарної охорони території України: постанова Кабінету Міністрів України № 893 від 22 серпня 2011 року. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 65. – Ст. 2538.

установ, організацій незалежно від форм власності, частин та підрозділів центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах оборони і військового будівництва, охорони громадського порядку.

У разі встановлення карантину місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування створюють на території карантину спеціалізовані заклади охорони здоров'я з особливим протиепідемічним режимом – спеціалізовані лікарні, ізолятори, обсерватори.

Карантин тварин визначається Законом «Про ветеринарну медицину» як особливий правовий режим, який застосовується в інфікованій та буферній зонах і в разі необхідності – у зоні спостереження з метою локалізації спалаху хвороби тварин і ліквідації такої хвороби згідно із законами, відповідними ветеринарно-санітарними заходами та нормативно-правовими актами. Якщо є підозра спалаху особливо небезпечних хвороб, занесених до списку Міжнародного епізоотичного бюро, державний інспектор ветеринарної медицини, який здійснює нагляд за тваринами, що захворіли або щодо яких є підозра на захворювання, здійснює відбір патологічного матеріалу згідно з процедурами, визначеними у відповідних правилах, і направляє його до уповноваженої лабораторії для проведення необхідних діагностичних досліджень. У разі підтвердження особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку Міжнародного епізоотичного бюро, Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України або відповідні місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування визначають кордони інфікованої та буферної зон, а за необхідності – зони спостереження.

Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України або відповідні місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії приймають рішення про вжиття одного або декількох заходів, визначених відповідним планом дій за надзвичайних обставин або зводом правил, а у разі їх відсутності приймають рішення про вжиття одного або декількох ветеринарно-санітарних заходів, які застосовуються під час карантину тварин, відповідно до характеру особливо небезпечних хвороб, занесених до списку Міжнародного епізоотичного бюро, та рівня ризику в інфікованій і буферній зонах та зоні спостереження.

У разі спалаху особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку Міжнародного епізоотичного бюро, Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України та місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії розміщують у засобах масової інформації повідомлення, які повинні містити відомості про кордони інфікованої і буферної зон, зони спостереження та за необхідності – про застосовані в кожній із цих зон ветеринарно-санітарні заходи. Голова Державної надзвичайної протиепізоотичної комісії повідомляє Головному державному санітарному лікарю України про заходи, яких необхідно вжити з метою обмеження пересування людей та проведення дезінфекції. Перелік особливо небезпечних (карантинних) хвороб затверджено постановою Кабінету

Міністрів України[1]. До таких хвороб відносяться сибірка, чума (високопатогенний грип) птиці, чума великої рогатої худоби, ящур тощо.

Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України, відповідні місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідно до характеру хвороби, що підлягає повідомленню, про спалах якої було оголошено, та рівня ризику в інфікованій, буферній зонах, а якщо необхідно – у зоні спостереження може прийняти рішення про вжиття заходів, що вважаються доцільними для локалізації, контролю та ліквідації хвороби, що підлягає повідомленню: відокремлення здорових тварин від хворих та здійснення діагностичних досліджень; ізоляція хворих тварин та закриття потужностей (об'єктів), де виявлено присутність хвороби; заборона або обмеження переміщення тварин; заборона переміщення за межі інфікованих потужностей (об'єктів) будь-яких товарів, супутніх об'єктів та гною; застосування заходів стемпінг-ауту професійним та гуманним шляхом; вилучення і безпечне знищення туш тварин, які загинули; здійснення спеціальних ветеринарно-санітарних заходів в інфікованій, буферній зонах та зоні спостереження; заборона організації ярмарків, ринків, виставок, аукціонів, публічних або інших заходів із залученням тварин; зміна режиму роботи потужностей (об'єктів); заборона або обмеження здійснення злучки тварин; вакцинація, клінічні обстеження та лікування тварин; обмеження переміщення осіб, які були в контакті з інфікованими тваринами та тваринами, щодо яких є підозра, що вони інфіковані, або з іншими товарами чи гноєм від інфікованих тварин; закриття та блокування підходів до інфікованих зон, встановлення на цих підходах знаків, що попереджають про присутність особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку Міжнародного епізоотичного бюро, та організація відповідного контролю; дезінфекція, дератизація, дезінсекція місць, де утримуються інфіковані тварини або тварини, щодо яких є підозра, що вони інфіковані, а також супутніх об'єктів, які перебували в контакті з такими тваринами; надійна ізоляція котів і собак, власники яких відомі, та знищення бродячих котів і собак гуманними методами; спостереження за тваринами; залучення поліцейських та у встановленому порядку військовослужбовців, якщо це є необхідним та доцільним, для надання допомоги відповідним державним надзвичайним протиепізоотичним комісіям у запровадженні та здійсненні заходів щодо локалізації та ліквідації особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку Міжнародного епізоотичного бюро.

У разі запровадження карантину тварин через спалах особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку Міжнародного епізоотичного бюро, Кабінет Міністрів України за пропозицією Державної надзвичайної протиепізоотичної комісії при Кабінеті Міністрів України може видавати

---

[1] Про затвердження переліку особливо небезпечних (карантинних) хвороб тварин: постанова Кабінету Міністрів України № 1006 від 8 серпня 2007 року. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 59. – Ст. 2347.

відповідні акти щодо: мобілізації техніки, обладнання, ветеринарних препаратів, засобів ветеринарної медицини, транспортних засобів, а також тимчасового використання потужностей (об'єктів) для здійснення необхідних ветеринарно-санітарних заходів, які включають, зокрема: безпечне знищення туш тварин та супутніх об'єктів, вилучених з метою боротьби з хворобою; надання особливих завдань відповідним особам, а також державним органам щодо вжиття необхідних ветеринарно-санітарних заходів.

У разі виникнення на території України епізоотії особливо небезпечних хвороб тварин, що загрожує перерости в панзоотію чи спричиняє значні економічні втрати, Кабінет Міністрів України за пропозицією Міністерства аграрної політики та продовольства України, узгодженою з центральними органами виконавчої влади з питань фінансів та економіки, приймає рішення щодо виділення необхідних коштів з резервного фонду державного бюджету на заходи, спрямованих на її локалізацію та ліквідацію.

Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України та місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії сповіщають через офіційні друковані видання про закінчення дії карантину тварин, запровадженого через спалах особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку Міжнародного епізоотичного бюро.

При підозрі на виявлення хвороби, що підлягає повідомленню, але не є особливо небезпечною і потребує запровадження карантину (карантинних обмежень), відповідний головний державний інспектор ветеринарної медицини видає розпорядження про запровадження карантину тварин: негайно після підтвердження спалаху карантинної хвороби; якщо через 24 години після отримання інформації про підозру спалаху карантинної хвороби її не було усунуто. Розпорядження відповідного головного державного інспектора ветеринарної медицини про запровадження карантину (карантинних обмежень) тварин повинно визначати межі інфікованої та буферної зон, а за необхідності - і зони спостереження, ветеринарно-санітарні заходи, що застосовуватимуться в цих зонах протягом дії карантину (карантинних обмежень) тварин, та очікуваний термін їх дії.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про карантин рослин» в редакції Закону від 19 січня 2006 року[1], *карантин рослин* – система заходів, спрямованих на запобігання занесенню та/або поширенню регульованих шкідливих організмів або забезпечення контролю за ними (локалізації). Шкідливий організм визначається Законом як будь-який вид, штам або біотип рослин, тварин, патогенний агент, шкідливий для рослин чи продуктів рослинного походження, зокрема, комахи, грибки, бактерії, віруси, бур'яни. У разі виявлення карантинних організмів на території України карантинний режим запроваджується: у межах декількох областей Кабінетом Міністрів України за поданням Головного державного фітосанітарного інспектора України; на території Автономної Республіки Крим, областей, декількох

---

[1] Про карантин рослин : Закон України в редакції від 19 січня 2006 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 19. – Ст. 167.

районів, району, населеного пункту чи території окремого господарства - відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією за поданням відповідно головних державних фітосанітарних інспекторів чи державних фітосанітарних інспекторів з карантину рослин. Карантинний режим запроваджується протягом доби з виявлення карантинного організму.

Орган, що приймає рішення про запровадження або скасування карантинного режиму, протягом доби оприлюднює таке рішення в офіційних друкованих виданнях та на офіційній інтернет-сторінці центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері карантину рослин. Рішення про запровадження або скасування карантинного режиму набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування в офіційному друкованому виданні та на офіційній інтернет-сторінці Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

У рішенні про запровадження карантинного режиму обов'язково зазначається таке: обставини, що спричинили запровадження карантинного режиму, включаючи ідентифікацію конкретного карантинного організму; межі карантинної зони, в якій запроваджується карантинний режим; час, з якого запроваджується карантинний режим; фітосанітарні заходи, що здійснюються в карантинній зоні, та органи, що їх здійснюють.

У карантинних зонах здійснюються такі спеціальні заходи: інспектування та фітосанітарна експертиза об'єктів регулювання; здійснення контролю за проведенням локалізації та ліквідації карантинних організмів особами; заборона вивезення з карантинних зон заражених карантинними організмами об'єктів регулювання; фумігація (знезараження) об'єктів регулювання у разі їх вивезення з карантинної зони у зону, вільну від регульованих шкідливих організмів; технічна переробка об'єктів регулювання, заражених карантинними організмами. Рослини, продукти рослинного походження та інші об'єкти регулювання, заражені карантинними організмами, які неможливо знезаразити або направити на технічну переробку, підлягають знищенню.

13.6. Правовий режим консервації земель

Згідно ст. 172 Земельного кодексу, деградовані і малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним підлягають консервації. Консервації підлягають також техноґенно-забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках небезпечно для здоров'я. До деградованих земель Земельний кодекс України відносить: земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо; земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші. До малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські

угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. Техногенно забруднені землі – це землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей. До техногенно забруднених земель відносяться землі радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені, землі, забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами тощо. При використанні техногенно забруднених земель враховуються особливості режиму їх використання. При віднесенні земель до деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених враховуються орієнтовні показники, що характеризують ґрунтові властивості і зумовлюють необхідність консервації земель.

Поняття *консервації земель* визначається ст. 1 Закону України «Про охорону земель» як припинення господарського використання на визначений термін та залуження або залісення деградованих і малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно та економічно неефективним, а також техногенно забруднених земельних ділянок, на яких неможливо одержувати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я.

Консервація земель здійснюється за рішеннями органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування на підставі договорів із власниками земельних ділянок. Порядок консервації земель затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України[1]. Цей Порядок поширюється на органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність або користування відповідно до повноважень, а також на власників земельних ділянок та землекористувачів.

Умови, передбачені в Порядку є обов’язковим для виконання органами виконавчої влади, власниками земельних ділянок та землекористувачами і має рекомендаційний характер для органів місцевого самоврядування. Однак, наразі заходи для консервації земель у нашій країні практично не проводяться. Для цього необхідно розробити законодавчий механізм, що дозволяє проводити консервацію на умовах, вигідних для приватних власників земельних ділянок чи поза їх волею. Консервація розглядається в двох аспектах: як консервація-реабілітація і консервація-трансформація. Консервація-реабілітація – захід, що має на меті поновлення якісних властивостей ґрунтів і досягається залуженням. Під цю категорію консервації підпадають менш антропоґенно пошкоджені ґрунти, які після визначеного періоду відновлення можуть бути повернуті до використання за цільовим призначенням. Консервація-трансформація застосовується для найбільш деградованих і малородючих ґрунтів (піщані, сильнозмиті, середньозасолені і

---

[1] Про затвердження Порядку консервації земель: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 283 від 26 квітня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 42. – Ст. 1525.

сильнозасолені, заболочені тощо). При консервації-трансформації ґрунти переводяться у кормові угіддя, під ліс або залишаються на самовідтворення властивих їм природних екосистем[1].

Вибір форми консервації залежить від конкретних характеристик земельної ділянки. Зокрема, залісення доцільно здійснювати у випадках із ярами, крутими схилами, земельними ділянками вздовж доріг, по берегах водойм. Залуження доцільно здійснювати тоді, коли в подальшому передбачається повернення земельної ділянки до сільськогосподарського обробітку тощо. Заліснення як форма консервації земель здійснюється за проектами землеустрою щодо визначення земельних ділянок, які підлягають залісненню, в розрізі сільських рад. Залісення конкретних земельних ділянок здійснюється на підставі робочих проектів. Залуження та залісення належать до меліоративних заходів, їхнє здійснення регламентується положеннями Закону «Про меліорацію земель».

Після закінчення строку консервації земель, визначеного проектом консервації, на підставі заяви власника земельної ділянки або землекористувача чи з власної ініціативи уповноважений орган в місячний строк створює комісію з обстеження законсервованих земель в натурі (на місцевості). До складу комісії входять власник земельної ділянки, землекористувач, представники уповноважених органів, у тому числі територіальних органів Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру та/або Державної екологічної інспекції України, які внесли клопотання про ініціювання проведення робіт з консервації земель, а також представники державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». Комісія проводить обстеження законсервованих земель у натурі (на місцевості) і вносить до уповноважених органів пропозицію щодо повернення земель до попереднього використання, продовження строків консервації або інші пропозиції, направлені на їх раціональне та екологічно безпечне використання.

---

[1] Мірошниченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. 3-те видання.. – К.: Алерта, 2011. – С. 406.

ЛЕКЦІЯ 14
ТЕМА: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Питання до розгляду

14.1. Поняття екологічної безпеки та правовий механізм її забезпечення
14.2. Правове регулювання екологічної безпеки населення при застосуванні хімічних речовин і токсичних препаратів
14.3. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки від шкідливого біологічного впливу на життя і здоров'я населення
14.4. Правове забезпечення екологічної безпеки населення від радіоактивного забруднення довкілля
14.5. Дотримання законодавчих вимог щодо забезпечення екологічної безпеки при здійсненні наукових досліджень, впровадженні нової техніки та передових технологій

14.1. Поняття екологічної безпеки та правовий механізм її забезпечення

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є конституційним обов'язком держави, проголошеним у ст. 16 Основного закону держави. Основу поняття екологічної безпеки складає загальне поняття безпека. Державний стандарт України «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення»[1] надає визначення безпеки населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди. Основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності визначені у Законі України «Про основи національної безпеки України», у ст. 1 якого національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах, зокрема, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

---

[1] ДСТУ 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення: наказ Держстандарту України № 27від 27 грудня 1993 року. – Видання офіційне. – Держстандарт України, 1994. – 31 с.

Під загрозами національній безпеці розуміються наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України[1]. Серед актуальних загроз екологічній безпеці визначено: надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України; негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи; значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації; незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля[2]. Вагоме місце у системі національної безпеки займає екологічна безпека, наряду з зовнішньополітичною, економічною, енергетичною, інформаційною безпекою, кібербезпекою тощо. При цьому законодавець вживає терміни «національна безпека в екологічній сфері», «екологічна безпека». Безпосередньо визначення поняття правові норми не містять. І це незважаючи на те, що гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів визначено у числі пріоритетів національних інтересів України згідно ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України». А у правовій доктрині справедливо звертається увага на таку особливість екологічної безпеки як її суперпріоритетність[3]. Безпосередньо поняття екологічної безпеки на законодавчому рівні закріплено у ст. 50 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», ч. 1 якої екологічну безпеку визначає як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Існують різні доктринальні підходи до визначення поняття екологічної безпеки. На думку В.І. Андрейцева, екологічна безпека як юридична категорія – це складова національної та транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля

---

[1] Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351 з наступними змінами і доповненнями.

[2] Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26 травня 2015 року // Офіційний вісник України. – 2015. – № 43. – Ст. 1353.

[3] Козаченко Т.П. Загрози екологічної безпеки в системі національної безпеки України / Т.П. Козаченко // Наукові праці. Державне управління. – 2016. – Випуск 269. – Т. 281. – С. 96

та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві[1].

Екологічна безпека визначається як: захист життя та здоров'я людини від наслідків техногенної діяльності і негативних впливів природного характеру; захист природних екосистем (безпечного стану природного середовища, включаючи перетворюючу діяльність людини), шкідливий вплив на які може безпосередньо або опосередковано призвести до негативного впливу на життя, здоров'я і умови проживання людей; обов'язкове наукове прогнозування впливу існуючих технологій, а також таких, що розробляються, на темпи науково-технічного прогресу, аналіз його наслідків для навколишнього природного середовища, тобто для умов проживання майбутніх генерацій людей[2]. Дещо іншим є підхід, згідно з яким екологічна безпека визначається через призму відсутності небезпеки біологічним основам життя і здоров'я, розвитку людиниЗ. Домінуючим у питаннях розуміння поняття екологічної безпеки є підхід, згідно з яким екологічна безпека визначається як певний стан (стан захищеності), зокрема, стан захищеності природних об'єктів і комплексів, життя й здоров'я людини, її майна та господарської діяльності від екологічних загроз[4].

Особливе місце у системі екологічної безпеки займає екологічний ризик, який, як слушно відзначає В.І. Андрейцев, є істотною ознакою екологічної небезпеки або екологічно небезпечної діяльності, що відбиває її об'єктивну сутність – вірогідність настання небезпеки. Тому за характером свого походження він є віддзеркаленням об'єктивно здійснюваної екологічно ризикованої діяльності, що продукує доцільність відповідного режиму правового забезпечення у чинному законодавстві[5]. Ризик є категорією, пов'язаною з процесом «реалізації небезпеки» суб'єктом. Ситуація «ризику» виникає лише тоді, коли в контакт із небезпекою вступає людина. Концепція безпеки населення й навколишнього середовища, практична діяльність у сфері управління ризиком (екологічний менеджмент) повинні бути побудовані таким чином, щоб суспільство в цілому одержувало найбільш доступну сукупність природних благ за мінімально можливої загрози своєму існуванню[6]. Отже, екологічну безпеку доцільно розглядати як стан

---

[1] Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 38

[2] Барбашова Н.В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис… канд. юрид. наук / Н.В. Барбашова: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. – К.: 1999. – С. 12.

[3] Желваков Э.Н. О законодательном обеспечении экологической безопасности. / Э.Н. Желваков // Государство и прав. – 1995. – № 2. – С. 120.

[4] Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 273.

[5] Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 42.

[6] Барбашова Н.В. Взаємозв'язок понять «екологічний ризик» та «екологічна безпека». // Актуальні проблеми держави і права. - 2014. - Вип. 72. – С. 247

захищеності життя та здоров'я людини, її прав, свобод та інтересів, суспільства, держави, довкілля і природних об'єктів від екологічних загроз, з метою запобігання погіршення екологічної обстановки та інших наслідків.

Об'єктами екологічної безпеки є: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність (ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України»). Суб'єктами забезпечення екологічної безпеки, згідно зі ст. 4 зазначеного закону, є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян.

Екологічну безпеку прийнято класифікувати: за видами екологічних загроз: *ядерна безпека* – захищеність від ядерної та радіаційної загрози; *хімічна безпека* – захищеність від хімічних загроз; *біологічна* – захищеність від біологічних загроз; *фізична* – захищеність від небезпечних фізичних чинників тощо; за територіальною ознакою: *глобальна* – екологічна безпека всього людства; *національна* – екологічна безпека окремої нації; *регіональна* – екологічна безпека відповідної області чи району; *місцева* – екологічна безпека у межах окремого населеного пункту[1]. За способом забезпечення виділяють: техногенно-екологічну, радіоекологічну, соціально-екологічну, природну, економіко-екологічну безпеку[2].

Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки на законодавчому рівні в узагальненому вигляді визначені у Розділі XI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. ст. 50-59). Частиною 2 ст. 50 зазначеного закону передбачено, що екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Норми Розділу XI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначають: 1) правові заходи забезпечення екологічної безпеки під час здійснення екологічно небезпечних видів діяльності: а) у промисловості (ст. 51), на транспорті (ст. 56), у сфері військової діяльності (ст. 58); б) при застосуванні хімічних речовин (ст. 52),

---

[1] Бондар Л.О. Екологічне право України у запитаннях і відповідях: навчальний посібник. – Харків: Ксилон, 2006. – С. 119

[2] Экологическое право Украины: учебное пособие. – Харьков: «Одиссей», 2007. – С. 176.

від шкідливого біологічного впливу (ст. 53), від шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення (ст. 54), у сфері поводження з відходами (ст. 55); 2) правові заходи забезпечення екологічної безпеки під час здійснення інших (окремих) видів діяльності: при здійсненні наукової та інноваційної діяльності (ст. 57), при розміщенні і розвитку населених пунктів (ст. 59).

Правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки надзвичайно різноманітні, містяться і в інших актах екологічного законодавства, а також нормативно-правових актах, що регулюють окремі види господарської та іншої діяльності. Реалізація заходів забезпечення екологічної безпеки, за чинним законодавством, покладена на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, громадян та громадські об’єднання.

14.2. Правове регулювання екологічної безпеки населення при застосуванні хімічних речовин і токсичних препаратів

Правове регулювання відносин у сфері поводження з небезпечними хімічними речовинами забезпечується низкою нормативно-правових актів, серед яких Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про об’єкти підвищеної небезпеки», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про пестициди і агрохімікати», «Про перевезення небезпечних вантажів» та інші законодавчі акти. У ст. 1 Закону «Про об’єкти підвищеної небезпеки» міститься визначення поняття «небезпечна речовина», під якою розуміється хімічна, токсична, вибухова, окислювальна, горюча речовина, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров’я людей та довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним та культурним цінностям.

Хімічна речовина визначається як будь-який хімічний елемент або хімічна сполука в чистому вигляді або у суміші з іншими речовинами природного або штучного походження, яка одержана спеціально або утворюється в процесі господарської діяльності, в тому числі у вигляді побічних продуктів або відходів виробництва[1]. Екотоксичні речовини – речовини чи відходи, які в разі попадання в навколишнє середовище справляють (одразу чи згодом) шкідливий вплив на навколишнє середовище в результаті біоакумулювання і/або мають токсичний вплив на біотичні

[1] Про затвердження Вимог до роботодавців щодо захисту працівників від шкідливого впливу хімічних речовин: наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України № 627 від 22 березня 2012 року. // Офіційний вісник України. – 2012. – №30. – Ст. 1126.

системи[1]. Законом «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» у ст. 1 серед факторів середовища життєдіяльності, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь, визначено хімічні фактори як органічні так і неорганічні, природні та синтетичні.

Одним із видів діяльності, що становить підвищену екологічну небезпеку, є хімічне виробництво, включаючи виробництво основних хімічних речовин, хімічно-біологічне, біотехнічне, фармацевтичне виробництво, виробництво засобів захисту рослин, регуляторів їх росту, мінеральних добрив, полімерних і полімервмісних матеріалів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру визначається як об'єкт підвищеної небезпеки. На суб'єкта господарської діяльності покладено обов'язок з підготовки і подання до місцевих органів виконавчої влади декларації безпеки об'єкта підвищеної небезпеки з одночасним розробленням і затвердженням плану локалізації і ліквідації аварій для кожного об'єкта підвищеної небезпеки, який він експлуатує або планує експлуатувати.

З метою забезпечення екологічної безпеки, здійснення діяльності у сфері поводження з небезпечними речовинами є строго регламентованим чинним законодавством, що передбачає як виконання загальних вимог природоохоронного законодавства так і дотримання спеціальних процедур у зазначеній сфері з огляду на законодавчі обмеження у використанні таких речовин. В узагальненому вигляді вимоги щодо правового режиму поводження з небезпечними речовинами визначені у ст. 52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якою підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування. При створенні нових хімічних препаратів і речовин, інших потенційно небезпечних для навколишнього природного середовища субстанцій повинні розроблятися та затверджуватися у встановленому законодавством порядку допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах

---

[1] Про затвердження Переліку небезпечних властивостей та інструкцій щодо контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 165 від 16 жовтня 2000 року. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 45. – Ст. 1955.

навколишнього природного середовища та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості та утилізації після використання.

Будь-який небезпечний фактор, в тому числі хімічної природи (речовина, матеріал або продукт), присутній у середовищі життєдіяльності людини, відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» підлягає гігієнічній регламентації, з метою обмеження інтенсивності або тривалості дії такого фактору шляхом встановлення критеріїв їх допустимого впливу на здоров'я людини. Гігієнічна регламентація – це розроблення на підставі сучасних даних науково обґрунтованих гігієнічних нормативів (регламентів), що гарантують безпеку та (або) нешкідливість для людини небезпечних факторів навколишнього (в тому числі виробничого) середовища і дотримання яких забезпечує оптимальні чи допустимі умови життєдіяльності[1]. Гігієнічні регламенти розробляються та встановлюються як для окремих небезпечних факторів, зокрема, хімічних речовин, що застосовуються у виробництві та побуті, полімерів, полімерних композицій так і для їх сукупності. Гігієнічна регламентація небезпечних факторів забезпечується Комітетом з питань гігієнічного регламентування Міністерства охорони здоров'я України.

З метою профілактики шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людини та навколишнє середовище запроваджується Державний реєстр небезпечних факторів. Процес державної реєстрації небезпечного фактора включає приймання заявки на реєстрацію, ухвалення рішення про реєстрацію і видачу сертифіката (свідоцтва) встановленого зразка. Реєстрація небезпечного фактора здійснюється терміном на 5 років, по закінченні якого він підлягає перереєстрації з урахуванням накопиченої за цей період нової інформації про його властивості та небезпечність. Дія реєстраційного сертифіката (свідоцтва) може бути призупинена Комітетом у разі одержання нових даних про невідомі раніше небезпечні властивості хімічних речовин.

Частина 1 статті 13 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» встановлює правило, згідно з яким види господарської діяльності, пов'язані з потенційною небезпекою для здоров'я людей, підлягають ліцензуванню у випадках, встановлених законом. Виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України[2], відповідно до п. 14 ч.1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», є видом господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Набуття здобувачем

---

[1] Про затвердження Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів і Порядку оплати робіт із проведення гігієнічної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів: постанова Кабінету Міністрів України № 420 від 13 червня 1995 року. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/420-95-п

[2] Про затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виробництво яких підлягає ліцензуванню: постанова Кабінету Міністрів України № 1287 від 17 серпня 1998 року. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 33. – Ст. 1235.

ліцензії права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, відбувається з моменту внесення рішення органу ліцензування про видачу ліцензії до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Дія цих Ліцензійних умов поширюється на всіх суб'єктів господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які у повному обсязі або частково провадять чи мають намір провадити господарську діяльність з виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Безпосередньо, виробництво особливо небезпечних хімічних речовин визначається як технологічний процес або окрема його стадія, кінцевим результатом яких є безпосереднє одержання особливо небезпечної хімічної речовини. Відповідно до п. 17 зазначеної постанови на кожну партію особливо небезпечної хімічної речовини, що реалізується, ліцензіат видає споживачеві сертифікат якості та карту даних небезпечного фактора зазначеної речовини.

Чинним законодавством визначено особливий правовий режим пестицидів та агрохімікатів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» пестициди визначаються як токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб. Агрохімікатами є органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції.

Пестициди і агрохімікати вітчизняного, а також іноземного виробництва, що завозяться для використання на територію України, повинні відповідати наступним вимогам: висока біологічна ефективність щодо цільового призначення; безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища за умови дотримання регламентів їх застосування; відповідність державним стандартам, санітарним нормам та іншим нормативним документам.

Препаративні форми пестицидів і агрохімікатів, згідно зі ст. 7 Закону України «Про пестициди і агрохімікати», підлягають державній реєстрації. Обов'язковою умовою державної реєстрації пестицидів та агрохімікатів є наявність відповідної документації щодо їх безпечного застосування, включаючи позитивний висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи та позитивну еколого-експертну оцінку матеріалів, поданих для реєстрації пестицидів та агрохімікатів, методик визначення залишкових

кількостей пестицидів і агрохімікатів у сільськогосподарській продукції, кормах, харчових продуктах, ґрунті, воді, повітрі.

Забороняються ввезення на митну територію України, виробництво, торгівля, застосування та рекламування пестицидів і агрохімікатів до їх державної реєстрації, крім випадків, встановлених законом. Транспортування, зберігання, застосування, утилізація, знищення та знешкодження пестицидів і агрохімікатів та торгівля ними здійснюються відповідно до вимог, встановлених чинним законодавством, санітарними правилами транспортування, зберігання і застосування пестицидів і агрохімікатів та іншими нормативними актами.

Особи, діяльність яких пов’язана з транспортуванням, зберіганням, застосуванням пестицидів і агрохімікатів та торгівлею ними, повинні мати допуск (посвідчення) на право роботи із зазначеними пестицидами і агрохімікатами. Порядок одержання такого допуску визначається Кабінетом Міністрів України[1]. Продаж населенню пестицидів і агрохімікатів здійснюється у дрібнофасованому вигляді та з обов'язковою наявністю інструкції щодо безпечного їх застосування. Підприємства, установи і організації зобов’язані вести облік наявності та використання пестицидів і агрохімікатів та надавати інформацію органам, що ведуть державний облік. Порядок державного обліку наявності та використання пестицидів і агрохімікатів, обсяги інформації та органи, яким така інформація подається, визначаються Кабінетом Міністрів України2.

Важливе значення для регулювання відносин із забезпечення екологічної безпеки у сфері поводження з хімічними і токсичними речовинами має Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 6 квітня 2000 року. Небезпечний вантаж, згідно зі ст. 1 зазначеного закону, визначається як речовини, матеріали, вироби, відходи виробничої та іншої діяльності, які внаслідок притаманних їм властивостей за наявності певних факторів можуть під час перевезення спричинити вибух, пожежу, пошкодження технічних засобів, пристроїв, споруд та інших об'єктів, заподіяти матеріальні збитки та шкоду довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей, тварин і які за міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, або за результатами випробувань в установленому порядку залежно від ступеня їх впливу на довкілля або людину віднесено до одного з класів небезпечних речовин.

---

[1] Про затвердження Порядку одержання допуску (посвідчення) на право роботи, пов’язаної з транспортуванням, зберіганням, застосуванням та торгівлею пестицидами і агрохімікатами: постанова Кабінету Міністрів України № 746 від 18 вересня 1995 року. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/746-95-п

[2] Про затвердження порядку державного обліку наявності та використання пестицидів і агрохімікатів: постанова Кабінету Міністрів України № 881 від 2 листопада 1995 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/881-95-п

Небезпечними речовинами визнано речовини, що віднесені до таких класів: клас 1 - вибухові речовини та вироби; клас 2 - гази; клас 3 - легкозаймисті рідини; клас 4.1 - легкозаймисті тверді речовини; клас 4.2 - речовини, схильні до самозаймання; клас 4.3 - речовини, що виділяють легкозаймисті гази при стиканні з водою; клас 5.1 - речовини, що окислюють; клас 5.2 - органічні пероксиди; клас 6.1 - токсичні речовини; клас 6.2 - інфекційні речовини; клас 7 - радіоактивні матеріали; клас 8 - корозійні речовини; клас 9 - інші небезпечні речовини та вироби

Транспортні засоби, якими перевозяться небезпечні вантажі, повинні відповідати, згідно зі ст. 19 Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» вимогам державних стандартів, безпеки, охорони праці та екології, а також у встановлених законодавством випадках мати відповідне маркування і свідоцтво про допущення до перевезення небезпечних вантажів.

14.3. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки від шкідливого біологічного впливу на життя і здоров'я людей

На сьогодні в Україні створюється система біобезпеки, основною метою якої є забезпечення безпечного провадження генетично-інженерної діяльності та використання генетично модифікованих організмів і запобігання несанкціонованому та неконтрольованому їх поширенню.

Визначення поняття біологічної безпеки на законодавчому рівні закріплено у ст. 1 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікований організмів» від 31 травня 2007 року, згідно з якою біологічна безпека визначається як стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини. Від поняття біологічна безпека слід відрізняти таке поняття як генетична безпека, що визначається як стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній будь-який неприродній вплив на людський геном, відсутній будь-який неприродній вплив на геном об'єктів біосфери, а також відсутній неконтрольований вплив на геном сільськогосподарських рослин і тварин, промислових мікроорганізмів, який призводить до появи у них негативних та/або небажаних властивостей.

Критичний стан з продовольчим забезпеченням населення, неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів, а також посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій на законодавчому рівні визнано одними з основних реальних та потенційних

загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві. До забезпечення біологічної безпеки належать: клонування людини і тварин, біотехнології (генна інженерія, зокрема, генетично змінені організми, харчові добавки, медицина, використання мікроорганізмів тощо), біологічна зброя, інтродукція тварин і рослин, біологічне забруднення довкілля.

У найбільш загальному вигляді вимоги з забезпечення екологічної безпеки від шкідливого біологічного впливу визначені у ст. 53 екологічного закону, згідно з якою підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. При створенні нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин повинні розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів і речовин у навколишньому середовищі і продуктах харчування.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14 грудня 2004 року клонування людини визначається як створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини. Законодавець вводить заборону репродуктивного клонування людини в Україні, виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінності особистості, необхідності захисту прав і свобод людини та враховуючи недостатню дослідженість біологічних та соціальних наслідків клонування людини. Забороненими визнано й дії щодо ввезення на територію України та вивезення з її території клонованих ембріонів людини.

Відносини із забезпечення біологічної та генетичної безпеки регулює Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», що у ст. 1 визначає генетично модифікований організм, живий змінений організм (ГМО) як будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах, а саме: рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження; методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції; злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями

генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин.

Практична сфера діяльності, пов'язана зі створенням, випробуванням та впровадженням ГМО в обіг, отримала назву генетично-інженерної діяльності, що здійснюється у замкненій та у відкритій системах, що й обумовлює особливості їх правового регулювання. ГМО, що використовуються у відкритій системі, повинні відповідати вимогам біологічної та генетичної безпеки за умови дотримання передбаченої технології використання. Обов'язковою умовою використання ГМО у відкритій системі є наявність методів і методик їх ідентифікації, розроблених за міжнародними стандартами та затверджених в установленому порядку в Україні. Генетично-інженерна діяльність, введення в обіг та будь-яке використання генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої з їх використанням (у відкритій системі) належить до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля, що підлягають оцінці впливу на довкілля.

ГМО та продукція, виготовлена з їх застосуванням, підлягають обов'язковій державній реєстрації, процедура здійснення якої регламентована у відповідних постановах Кабінету Міністрів України[1]. Вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО, що визначається як діяння, в результаті якого відбулося внесення ГМО у навколишнє середовище, без оцінки впливу на довкілля та до їх державної реєстрації забороняється, за винятком вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО з метою проведення державної апробації (випробувань), що можливо до державної реєстрації, але виключно на підставі дозволу. Також забороняється промислове виробництво та введення в обіг ГМО, а також продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації. Суб'єкти господарювання, які вперше вводять в обіг продукцію, що містить ГМО або отримана з їх використанням, складають у довільній формі письмову декларацію, в якій в обов'язковому порядку зазначаються відомості про суб'єкта господарювання, інформація, що така продукція містить ГМО або отримана з їх використанням, а також наводиться номер такої продукції у Державному реєстрі ГМО.

Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» у ст. 1 серед факторів середовища життєдіяльності, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я

---

[1] Про затвердження Порядку державної реєстрації косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх в використанням : постанова Кабінету Міністрів України № 114 від 18 лютого 2009 року. // Офіційний вісник. – 2009. – №12. – Ст. 373; Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням: постанова Кабінету Міністрів України № 919 від 12 жовтня 2010 року. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 78. – Ст.2752.

майбутніх поколінь, з поміж інших, визначає будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо) фактори. Будь-який небезпечний фактор, в тому числі, біологічної природи, присутній у середовищі життєдіяльності людини підлягає гігієнічній регламентації (ст. 9). А згідно зі ст. 11 зазначеного закону продукція, напівфабрикати, речовини, матеріали та небезпечні фактори, використання, передача або збут яких може завдати шкоди здоров'ю людей підлягають ще й державній санітарно-епідеміологічній експертизі.

Згідно з імперативним правилом, закріпленим у ч. 6 ст. 8 Закону України «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 року, сировина, що використовується у виробництві дитячого харчування, не може бути вироблена з генетично модифікованих організмів та/або містити генетично модифіковані організми. Відповідно, обіг дитячого харчування, якщо воно вироблене з сировини, що була одержана з генетично модифікованих організмів та/або містила генетично модифіковані організми, забороняється (п. 3 ч. 3 ст. 10).

Загальні вимоги щодо забезпечення біологічної безпеки об'єктів тваринного світу від шкідливого впливу продуктів біотехнології визначені у ст. 51 Закону України «Про тваринний світ», відповідно до якої створення нових штамів мікроорганізмів, біологічно активних речовин, виведення генетично змінених організмів, виробництво інших продуктів біотехнології здійснюються лише в установленому порядку і за наявності позитивного висновку з оцінки впливу на довкілля. Використання зазначених організмів і речовин за відсутності таких висновків забороняється. Під біологічно активними речовинами розуміються речовини, штучно отримані внаслідок хімічних реакцій або біологічних процесів, які можуть шкідливо впливати на об'єкти тваринного світу, змінюючи стан та функції живих організмів. Під виробництвом інших продуктів біотехнології визначаються види діяльності, які пов'язані з використанням результатів біологічних процесів, живих організмів або їх частин, що можуть бути небезпечними для об'єктів тваринного світу[1].

На сьогодні, Україна укладає міжнародні договори, бере участь у міжнародному обміні інформацією з метою подальшого розвитку і зміцнення міжнародного співробітництва в галузі біологічної безпеки. Законом від 29 листопада 1994 року Україна ратифікувала Конвенцію про охорону біологічного різноманіття від 11 червня 1992 року, учасницею якої є, і прийняла на себе зобов'язання щодо встановлення або підтримки заходів регулювання, контролю або обмеження ризику, пов'язаного з використанням і звільненням живих організмів, видозмінених в результаті біотехнології, які можуть викликати шкідливі екологічні наслідки. Згідно Закону від 12 вересня 2002 року Україна приєдналася до Картахенського протоколу про біобезпеку

---

[1] Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення. / За ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 210-211.

до Конвенції про біологічне різноманіття. Також, Україна є учасницею Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року, згідно з якою взяла зобов'язання не здійснювати розробку, виробництво, накопичення, зберігання мікробіологічних чи інших біологічних агентів чи токсинів, а також зброю, устаткування чи засоби доставки, що призначені для використання таких агентів чи токсинів у збройних конфліктах.

14.4. Правове забезпечення екологічної безпеки населення від радіоактивного забруднення

Екологічна ситуація в Україні характеризується як кризова. Одним з чинників, що її спричинили і наблизили до рівня глобальної екологічної катастрофи, стала Чорнобильська катастрофа з її довгочасними наслідками. Через існування великої кількості штучних і природних джерел іонізуючого випромінювання та в результаті Чорнобильської катастрофи в Україні склалася дуже складна радіоекологічна ситуація, що викликала необхідність створення системи заходів радіаційного захисту населення та навколишнього природного середовища. У даний час забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи проголошено в якості однієї з основних засад національної екологічної політики України.

Заходи з охорони довкілля від радіоактивного забруднення визначені у ст. 54 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з ч. 2 якої підприємства, установи та організації, що здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, зобов'язані забезпечувати екологічну безпеку цієї діяльності, що виключала б можливість радіоактивного забруднення навколишнього середовища та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин.

Основоположним у ядерному законодавстві України є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», норми якого встановлюють пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища. У даному законодавчому акті вживаються такі терміни як радіаційна безпека та ядерна безпека. Відповідно до ст. 1 зазначеного закону радіаційна безпека – це дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки. Основними санітарними правилами забезпечення радіаційної безпеки України радіаційна безпека визначається як стан радіаційно-ядерних об'єктів та навколишнього середовища, що забезпечує неперевищення лімітів доз, виключення будь-якого невиправданого опромінення та зменшення доз опромінення персоналу і населення нижче встановлених лімітів доз настільки, наскільки це може

бути досягнуте і економічно обґрунтоване. Тоді як ядерна безпека, згідно зі ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» є дотриманням норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку. Звідси беруть початок два напрями правового регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки. А саме, радіаційне законодавство забезпечує захист населення від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання шляхом встановлення нормативів радіаційної безпеки, а ядерне законодавство – забезпечує правове регулювання поводження з джерелами іонізуючого випромінювання шляхом визначення вимог до радіаційно небезпечних об'єктів[1].

Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, згідно зі ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», має право на захист від впливу іонізуючого випромінювання. Основна дозова межа індивідуального опромінення населення не повинна перевищувати 1 мілізіверта ефективної дози опромінення за рік (ст. 5). Основна дозова межа індивідуального опромінення персоналу об'єктів, на яких здійснюється практична діяльність, визначені у ст. 6 зазначеного закону, і не повинна перевищувати 20 мілізівертів ефективної дози опромінення на рік, при цьому допускається її збільшення до 50 мілізівертів за умови, що середньорічна доза опромінення протягом п'яти років підряд не перевищує 20 мілізівертів.

Основні принципи радіаційного захисту сформульовані у ст. 4 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну небезпеку», згідно з якою не може бути дозволена жодна діяльність, пов'язана з іонізуючим випромінюванням, якщо кінцева вигода від такої діяльності не перевищує заподіяної нею шкоди; величина індивідуальних доз, кількість осіб, які опромінюються, та ймовірність опромінення від будь-якого з видів іонізуючого випромінювання повинні бути найнижчими з тих, що їх можна практично досягти, враховуючи економічні і соціальні фактори, опромінення окремих осіб від усіх джерел та видів діяльності у підсумку не повинно перевищувати встановлених дозових меж.

Праву кожної людини на захист від впливу іонізуючого випромінювання кореспондують обов'язки юридичних та фізичних особи, які здійснюють практичну діяльність, а саме: здійснювати систематичний контроль за радіаційним станом робочих місць, приміщень, території, в санітарно-захисних зонах та зонах спостережень, а також за викидами і скидами радіоактивних речовин; розробляти обґрунтування додержання норм радіаційної безпеки щодо нової (модернізованої) продукції, матеріалів і речовин, технологічних процесів і виробництв; планувати і проводити заходи щодо забезпечення захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання; здійснювати контроль і облік індивідуальних доз опромінення персоналу;

---

[1] Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 278.

своєчасно інформувати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, органи державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки щодо виникнення аварійних ситуацій, порушень технологічних регламентів, які створюють загрозу для безпеки людини тощо (ст. 13 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання»).

Дотримання норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки є обов'язковим при здійсненні будь-якого виду діяльності у сфері використання ядерної енергії.

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» діяльність у сфері використання ядерної енергії підлягає ліцензуванню з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії». Відповідно до ст. 7 зазначеного закону обов'язковому ліцензуванню підлягають переробка уранових руд; перевезення радіоактивних матеріалів; переробка, зберігання радіоактивних відходів; виробництво джерел іонізуючого випромінювання; використання джерел іонізуючого випромінювання; підготовка персоналу для експлуатації ядерної установки (за переліком посад та спеціальностей, який визначається Кабінетом Міністрів України); підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів з фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання. Перелік джерел іонізуючого випромінювання, діяльність по використанню яких звільняється від ліцензування затверджений наказом Державної інспекції ядерного регулювання України[1].

Джерела іонізуючого випромінювання, відповідно до ст. 11 Закону «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», підлягають державній реєстрації, порядок здійснення якої визначається Кабінетом Міністрів України[2]. Особливості провадження дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії, окрім зазначених, передбачають також: ліцензування діяльності експлуатуючої організації на окремому етапі життєвого циклу ядерної установки або сховища для захоронення радіоактивних відходів та видачу такій організації окремих дозволів на виконання певних видів робіт чи операцій на окремих етапах життєвого циклу ядерної установки або сховища для захоронення радіоактивних відходів; ліцензування діяльності, пов'язаної із здійсненням персоналом безпосереднього управління реакторною установкою, та діяльності

---

[1] Про затвердження Переліку джерел іонізуючого випромінювання, діяльність по використанню яких звільняється від ліцензування: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України № 138 від 3 грудня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 1. – Ст. 25.

[2] Деякі питання державного регулювання діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання: постанова Кабінету Міністрів України № 1718 від 16 листопада 2000 року. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст.2034 з наступними змінами і доповненнями.

посадових осіб експлуатуючої організації, до службових обов’язків яких належить здійснення організаційно-розпорядчих функцій, пов’язаних із забезпеченням ядерної та радіаційної безпеки; видачу сертифікатів про затвердження у разі перевезення радіоактивних матеріалів; видачу дозволів на перевезення радіоактивних матеріалів.

Усунення наслідків Чорнобильської катастрофи, що створила на значній території небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку, залежить від законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення. Питання поділу території на відповідні зони, режим їх використання та охорони, умови проживання та роботи населення, господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах регулює Закон України «Про правовий режим території, що зазначала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Даний закон закріплює і гарантує забезпечення режиму використання та охорони вказаних територій з метою зменшення дії радіоактивного опромінення на здоров'я людини та на екологічні системи. За період після Чорнобильської катастрофи радіаційна ситуація, за рахунок природних процесів, значно покращилася.

Мінімізація негативних наслідків Чорнобильської катастрофи визначена одним із пріоритетів забезпечення екологічної безпеки[1]. Подальше покращення радіаційної ситуації можливо за умови впровадження відповідних протирадіаційних заходів, що можливе за умови перегляду і впорядкуванню меж зон радіоактивного забруднення, повернення частини відселених територій у господарське використання за призначенням. Відносини щодо цивільної відповідальності за ядерну шкоду, порядок відшкодування шкоди, спричиненої ядерним інцидентом, визначення способів фінансового забезпечення цивільної відповідальності та її межі врегульовано Законом України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 року.

15.5. Дотримання законодавчих вимог щодо забезпечення екологічної безпеки при здійсненні наукових досліджень, впровадженні нової техніки та передових технологій

У 1992 році у Ріо-де-Жанейро Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку прийнято «Порядок денний на XXI сторіччя», у преамбулі якого наголошується про те, що задоволенню основних потреб, підвищенню рівня життя усього населення, більш ефективній охороні і раціональному використанню екосистем та забезпеченню більш безпечного і сприятливого майбутнього сприятиме саме комплексний підхід до проблем

---

[1] Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України»: указ Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 43. – Ст. 1353.

навколишнього середовища і розвитку, приділення їм більшої уваги. Важлива роль у вирішенні зазначених завдань відведена науці як надзвичайно важливому компоненту у пошуку можливих шляхів забезпечення стійкого розвитку, що повинна сприяти ефективності використання ресурсів і пошуку нових методів, засобів і альтернатив розвитку (п. 35.2).

Громадянам, згідно зі ст. 54 Основного закону держави, гарантується свобода наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Одними із основних засад охорони навколишнього природного середовища, згідно з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», визначено науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища; науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище.

Забезпечення екологічної безпеки у науковій діяльності, при впровадженні нової техніки регулюється законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу» «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» тощо.

Загальні вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки при здійсненні наукових досліджень, впровадженні нової техніки та передових технологій визначені у ст. 57 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якою при проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Забороняється впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки.

Правові вимоги із забезпечення екологічної безпеки у зазначеній сфері різноманітні, регулюються, крім зазначеного закону, й іншими актами законодавства. Так, у Законі України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року окремим розділом (ст. ст. 41-43) регламентуються питання щодо проведення науково-дослідних робіт на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, метою яких є вивчення природних процесів, забезпечення постійного спостереження за їх змінами, екологічного прогнозування, розробки наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів та особливо цінних об'єктів на територіях та об'єктах природно-заповідного проводиться науково-дослідна

робота (ст. 41). Основні напрями, порядок організації та здійснення наукової та науково-технічної діяльності на зазначених територіях визначені у відповідному Положенні[1].

Відповідно до ст. 23 Закону «Про охорону атмосферного повітря» проектування, будівництво і реконструкція підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів та устаткування здійснюються з обов'язковим дотриманням норм екологічної безпеки, державних санітарних вимог і правил на запланованих для будівництва та реконструкції підприємствах та інших об'єктах, а також з урахуванням накопичення і трансформації забруднення в атмосфері, його транскордонного перенесення, особливостей кліматичних умов. А впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам, установленим законодавством про охорону атмосферного повітря, забороняється. У разі порушення зазначених вимог така діяльність припиняється відповідно до закону, а винні особи притягаються до відповідальності відповідно до закону (ст. 26).

З метою захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання фізичні та юридичні особи, відповідно до ст. 13 Закону «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», під час здійснення практичної діяльності зобов'язані розробляти обґрунтування додержання норм радіаційної безпеки щодо нової (модернізованої) продукції, матеріалів і речовин, технологічних процесів і виробництв.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» наукова діяльність визначається як інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Під фундаментальними науковими дослідженнями розуміються теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язків. Результатом фундаментальних наукових досліджень є гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки. Тоді як прикладні наукові дослідження – це теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання нових знань для

---

[1] Про затвердження Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 414 від 29 жовтня 2015 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – №95. – Ст. 3270

практичних цілей. Результатом прикладних наукових досліджень є нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення існуючих матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних та суспільних завдань. Додержання вимог екологічної безпеки, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», визнано одним із основних принципів державного управління та регулювання у сфері наукової діяльності.

Правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні визначає Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року, відповідно до ст. 1 якого інноваційна діяльність визначається як діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Головною метою державної інноваційної політики визначено створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища визначено у числі стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2011-2021 роки[1]. Наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, згідно зі ст. 420 Цивільного кодексу України, належать до об’єктів права інтелектуальної власності. Винаходи та корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин та породи тварин, відповідно до ст. 155 Господарського кодексу України, визнаються об’єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання.

Невід’ємним елементом державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності є наукова і науково-технічна експертиза, що проводиться відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу». Об’єктами наукової та науково-технічної експертизи можуть бути: діючі об’єкти техніки (в тому числі військової) та промисловості, споруди, природні об’єкти тощо, стосовно яких виникає потреба отримати науково обґрунтовані експертні висновки; проекти,

---

[1] Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 8 вересня 2011 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 166 з наступними змінами і доповненнями.

програми, пропозиції різного рівня, щодо яких необхідно провести науково обґрунтований аналіз і дати висновок про доцільність їх прийняття, впровадження, подальшого використання тощо[1].

Відповідність нової технічної продукції, іноземного устаткування вимогам безпеки, у тому числі екологічній, має підтверджуватися документами (декларацією, протоколом випробувань, свідоцтвом, сертифікатом тощо)[2] про відповідність продукції технічним регламентам. Технічний регламент – нормативно-правовий акт, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні процедурні положення, додержання яких є обов'язковим. Він може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування в тій мірі, в якій вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва[3].

Серед цілей прийняття технічних регламентів визначено захист життя та здоров'я людей, тварин і рослин, охорона довкілля та природних ресурсів (ст. 9). Форма, опис знака відповідності технічним регламентам, правила та умови нанесення знака відповідності технічним регламентам визначено постановою Кабінету Міністрів України[4]. У разі порушення встановлених вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

---

[1] Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лютого 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №9. – Ст. 56 наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лютого 1995 року.

[2] Малишева Н.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / Н.Р. Малишева, М.І. Єрофеєв. – Харків: Право, 2017. – С. 303.

[3] Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №14. – Ст. 96 Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року.

[4] Про затвердження форми, опису знака відповідності технічним регламентам, правил та умов його нанесення: постанова Кабінету Міністрів України № 1184 від 30 грудня 2015 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 6. – Ст. 299.

ЛЕКЦІЯ 15
ТЕМА: ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Питання до розгляду

15.1. Поняття і функції юридичної відповідальності за правопорушення в сфері природокористування та природоохорони
15.2. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення
15.3. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву
15.4. Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: дисциплінарна, адміністративна та кримінальна
15.5. Особливості застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства

15.1. Поняття і функції юридичної відповідальності за правопорушення в сфері природокористування та природоохорони

Відповідальність як соціальна категорія є важливішим засобом забезпечує функціонування суспільних відносин. У широкому соціальному розумінні відповідальність за екологічні порушення зводиться до потерпання суспільством, державою або юридичною чи фізичною особою негативних наслідків перед теперішніми та майбутніми поколіннями людей за стан навколишнього природного середовища їх існування. Тому соціальний аспект відповідальності, що одержав назву позитивної (проспективної), являє собою дотримання суб’єктами-користувачами своїм природним оточенням об’єктивних закономірностей взаємодії суспільства з природним середовищем з метою задоволення своїх економічних і екологічних інтересів. Таким чином, позитивна (проспективна), відповідальність є усвідомленням наслідків певних дій чи бездіяльності у природному середовищі, їх співвідношення з усталеними вимогами взаємодії з природним оточенням та готовність відповідати за них перед суспільством чи громадою.

У вузько юридичному розумінні відповідальність являє собою покладання обов’язку терпіти несприятливі наслідки за негативну діяльність або бездіяльність у природному середовищі. Так, відповідно до ст. 66 Конституції, «кожний зобов’язаний не наносити шкоди природі». У випадку невиконання цього конституційного обов’язку або обов’язків, передбачених чинним законодавством, настають несприятливі наслідки юридичного характеру. Така відповідальність за порушення екологічного законодавства, що одержала назву негативної (ретроспективної), найчастіше виступає у формі застосування відповідних правових санкцій, обмежень або позбавлень, передбачених правовими нормами. Отже, негативна (ретроспективна), відповідальність за порушення екологічних вимог є юридичною відповідальністю і полягає у покладанні на особу у встановлених

процесуальних формах передбачених законом обов'язків зазнавати певні обмеження чи позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру за правопорушення, скоєні в процесі взаємодії з навколишнім природним середовищем.

Юридичну відповідальність за екологічні правопорушення необхідно відрізняти від деяких форм економічного (матеріального) впливу на природокористувачів, передбачених екологічним законодавством. Це може мати місце, наприклад, у формі плати за забруднення навколишнього природного середовища в межах встановлених норм скидів, викидів, утилізації відходів тощо. Проте їх не можна розглядати в якості заходів юридичної відповідальності. Щоправда, такі міри є складовими елементами механізму охорони навколишнього природного середовища, але вони не включаються до змісту інституту юридичної відповідальності.

У правовій літературі минулих років приймалися спроби обґрунтування самостійного і відособленого існування правового інституту екологічної відповідальності. При цьому під екологічною відповідальністю розумілося покладання обов'язку зазнавати негативних наслідків за заподіяну шкоду природному середовищу. Більш того, екологічна відповідальність як самостійна форма відповідальності поділялася на еколого-економічну (економічну) й еколого-правову (юридичну). Проте, ані відособленість і самостійність інституту екологічної відповідальності, ані її підрозділ на економічну та юридичну не одержали широкого визнання в правовій літературі. Такий підхід до трактування відповідальності за екологічні правопорушення не випливає із змісту чинного українського законодавства, зокрема, норми п. 22 ст. 92 Конституції України, за якою виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Необґрунтованість поза законодавчого поширення форм юридичної відповідальності підтверджена і рішенням Конституційного Суду України[1].

На нашу думку, найбільш плідним і обґрунтованим є не пошук нової форми юридичної відповідальності в екологічному законодавстві, а розвиток концепції використання традиційних видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення з урахуванням специфіки та характеру таких правопорушень, а також особливостей застосування відомих нашому законодавству видів відповідальності за екологічні правопорушення. Із цього випливає, що в українському законодавстві не існує відособлена і самостійна форма екологічної відповідальності, а має місце застосування традиційних видів відповідальності, а саме: дисциплінарної, цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинені екологічні правопорушення.

Інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення складається із сукупності правових норм, спрямованих на примусове

---

[1] Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 24. – Ст. 1076.

забезпечення виконання фізичними та юридичними особами, державними органами і громадськими організаціями вимог екологічного законодавства. При цьому самі екологічні норми і правила закріплені в екологічному законодавстві. Вони містять визначений перелік правопорушень, за які можуть застосовуватися відповідні види юридичної відповідальності. Так, за ст. 68 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» до таких правопорушень відноситься: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля, у тому числі поданні завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи висновку з оцінки впливу на довкілля; неврахування у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля та невиконання екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об’єктів; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних ресурсів; самовільне спеціальне використанні природних ресурсів; невжиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчинення опору їх представникам; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних, радіоактивних речовин та відходів; невиконання вимог охорони територій та об’єктів природно-заповідного фонду й інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України; відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення довкілля, випадки аварійного забруднення або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення; приниження честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров’я; порушення природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов’язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами.

Подібні переліки правопорушень, що тягнуть за собою юридичну відповідальність, містяться у ст. 211 Земельного кодексу України – за порушення вимог земельного законодавства, у ст. 110 Водного кодексу України – за порушення водного законодавства, у ст. 105 Лісового кодексу України – за порушення вимог лісового законодавства, у ст. 65 Кодексу України про надра – за порушення законодавства про надра, у ст. 64 Закону «Про природно-заповідний фонд України» – за порушення законодавства про

природно-заповідний фонд, у ст. 40 Закону «Про рослинний світ» – за порушення законодавства про рослинний світ, у ст. 63 Закону «Про тваринний світ» – за порушення законодавства щодо охорони, використання та відтворення тваринного світу, у ст. 33 Закону «Про охорону атмосферного повітря» – за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря та інших законодавчих актах. Проте самі міри юридичної відповідальності, а також умови і порядок їх застосування за екологічні правопорушення, передбачені у чинному трудовому, цивільному, адміністративному та кримінальному законодавстві, що регламентують застосування відповідних видів юридичної відповідальності.

Багатогалузева належність правових норм, що регламентують юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, надає підстави для визнання комплексної структури інституту юридичної відповідальності, властивої не тільки екологічному праву, а й іншим галузям національного права. При цьому еколого-регулятивні норми і вимоги містяться в екологічному законодавстві, а примусове забезпечення їх виконання чи міри юридичної відповідальності за вчинені правопорушення – у кримінальному, адміністративному, цивільному та дисциплінарному законодавстві. Таким чином, *юридична відповідальність за екологічні правопорушення являє собою сукупність правових норм, які передбачають покладання на правопорушників певних обов'язків потерпати негативних наслідків у виді передбачених законом санкцій, обмежень чи позбавлень, що застосування за загрозу чи спричинення шкоди навколишньому природному середовищу.*

Функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства в умовах екологічної кризи є надзвичайно важливими. Насамперед, юридична відповідальність виступає як засіб забезпечення виконання вимог екологічного законодавства. Безумовно, переважна більшість суб'єктів екологічного права, добровільно слідують вимогам норм про раціональне й ефективне, дбайливе і ощадливе використання природних об'єктів та їх ресурсів, сумлінно виконують законодавчі положення щодо охорони довкілля. Однак у випадках відхилення від цих вимог виникає потреба у примусовому забезпеченні їх виконання.

Важливою функцією інституту юридичної відповідальності є функція стимулювання щодо дотримання положень екологічного законодавства. Зазначена функція проявляється у спонуканні суб'єктів екологічних відносин до більш раціонального використання природних багатств та ефективної охорони довкілля. Загальновизнаною функцією інституту юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є компенсаційна. В умовах переходу економіки країни на ринкові відносини та поступового включення природних об'єктів у сферу господарювання та цивільно-правовий обіг у їх вартісному вираженні, компенсаційна функція відповідальності має бути націлена на реальне відшкодування втрат природних ресурсів та відновлення втраченої якості навколишнього природного середовища.

Незважаючи на універсальність превентивної функції юридичної відповідальності, вона надзвичайно важлива для дотримання норм екологічного законодавства і права. Превентивність відповідальності запобігливо впливає на поведінку не лише суб'єктів конкретних екологічних правовідносин, а й осіб, що не знаходяться в таких правовідносинах. В окремих випадках юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства виконує функцію покарання. Ця функція в основному властива кримінальним та адміністративним правопорушенням, що вчиняються у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

15.2. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення

Підставами юридичної відповідальності є такі правові категорії, без наявності яких настання відповідальності взагалі є неможливим. В сфері екологічних відносин до них слід віднести саму наявність правових норм, які передбачають юридичну відповідальність за порушення законодавчих вимог і вчинення правопорушень у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Норми права як підстава настання юридичної відповідальності у сучасному екологічному законодавстві досить поширені. Такі правові норми закріплені у відповідних розділах Земельного, Водного і Лісового кодексу та Кодексу про надра, у розділах і нормах Законів «Про природно-заповідний фонд України», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Про охорону земель», «Про охорону атмосферного повітря», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та інших законодавчих актах. При цьому вони, як правило, містять перелік основних видів правопорушень, за які настає юридична відповідальність, а у певних випадках визначають умови її застосування.

Правові норми як підстави юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства визначають і порядок застосування певного виду відповідальності, заходи впливу, коло органів уповноважених на їх застосування, умови виконання покладених санкцій і обмежень тощо. Однак особливістю правових норм про застосування юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо використання природних ресурсів та охорону навколишнього природного середовища є те, що вони містяться як в екологічному праві, так і в охоронних галузях права. До них можна віднести й екологізовані норми інших галузей права, що надають підстави для застосовування певних видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення.

Загальновизнаною підставою юридичної відповідальності є скоєння правопорушення. Правопорушенням є винна протиправна дія чи бездіяльність, що порушує встановлений державою правопорядок у

суспільстві. При цьому неправомірні дії чи бездіяльність суб'єктів права розглядаються як вольова поведінка, яка не відповідає правовим вимогам стосовно виконання покладених на них юридичних обов'язків та суб'єктивних прав.

Підставою для покладання юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є правопорушення, вчинене у сфері природокористування, відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Узагальнено в юридичній літературі вони одержали назву «екологічні правопорушення», що виступають у якості самостійних видів правопорушень, передбачених чинним законодавством. Екологічні правопорушення характеризуються спрямованістю на створення загрози екологічної небезпеки для кожної людини та суспільства в цілому. Суспільна небезпека екологічного правопорушення полягає у тому, що протиправна поведінка правопорушника спрямована на негативні зміни у природному середовищі шляхом порушення встановленого законодавством правового режиму використання природних об'єктів та їх ресурсів: земель, надр, вод, лісів, об'єктів заповідного фонду, рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, стану якості довкілля тощо.

Екологічне правопорушення містять в собі не лише імовірність настання змін певних взаємозв'язків у природному середовищі та руйнування існуючих закономірностей функціонування екосистеми в цілому, а і підвищену небезпеку для забезпечення екологічних інтересів суспільства й охоронюваних законом прав громадян. Цей висновок прямо випливає із змісту ч. 1 ст. 50 Конституції України, у якій закріплено, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди».

Зміст екологічного правопорушення складають дії чи бездіяльність, що суперечать вимогам екологічного законодавства. Протиправність екологічного правопорушення полягає у зазіханні на встановлений правопорядок надання та використання природних ресурсів, забезпечення ефективної охорони навколишнього середовища, відтворення природних об'єктів та природних ресурсів, а також відновлення зруйнованих екосистем. Екологічне правопорушення є протиправним діянням фізичної чи юридичної особи, що вчинено шляхом дій (самовільна порубка, незаконне полювання, недозволений видобуток) чи бездіяльності (неприйняття заходів для обмеження викидів, зниженню шумового впливу, запобіганню забруднення чи засмічення). Екологічна протиправність означає невідповідність дій чи бездіяльності суб'єкта відповідальності вимогам екологічного законодавства. Вона може проявлятися у повному чи частковому невиконанні вимог еколого-правових норм, закріплених у чинному законодавстві. При цьому слід мати на увазі, що протиправність екологічного порушення може проявлятися у невиконанні чи неналежному виконанні вимог як законів, так і підзаконних актів, що регулюють екологічні відносини.

Порушення вимог норм екологічного законодавства може проявлятися у формі активних дій (порушення вимог використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища, так і формі бездіяльності (неприйняття заходів для запобігання забруднення середовища існування, зволікання з ліквідацією шкідливих наслідків аварій, що негативно впливають на стан довкілля, несвоєчасне повідомлення відповідних служб про викиди чи розливи забруднюючих речовин). Отже, *екологічне правопорушення являє собою винну протиправну дію чи бездіяльність, що порушує встановлений державою правопорядок у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища або заподіяння вчинків, що створюють загрозу екологічної небезпеки, за які законодавством передбачена юридична відповідальність.*

15.3. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву

Порушенням норм і вимог екологічного права, як будь-яким іншим правопорушенням, притаманні ознаки, що утворюють їх склад. Екологічне правопорушення має свій об’єкт і об’єктивну сторону й охоплює своїх суб’єктів і суб’єктивну сторону правопорушення.

Об'єктами екологічного правопорушення є суспільні відносини, закріплені у чинному законодавстві, які пов’язані з використанням та охороною природних ресурсів, існуванням належних умов для життєдіяльності людини і суспільства, збереженням якості навколишнього природного середовища та забезпеченням екологічної безпеки. При цьому правове закріплення зазначених суспільних відносин має відповідати сучасному стану природноресурсової забезпеченості суспільства і науково-технічним вимогам використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Сучасне екологічне законодавство надає підстави для виділення загальних і спеціальних об’єктів протиправних зазіхань. До загальних об’єктів екологічних правопорушень слід віднести протиправні зазіхання, спрямовані на збереження безпечної для існування живого і неживого природного середовища, захисту життя і здоров’я населення країни від негативного впливу на довкілля, збереження гармонійної взаємодії суспільства з природою, забезпечення раціонального використання, своєчасного відтворення й ефективної охорони природних ресурсів як включених у господарське користування, так і тих, що у даний час не використовуються у господарській діяльності.

Виділення спеціального об’єкта екологічного правопорушення обумовлено однорідністю чи близькістю суспільних відносин у сфері використання і охорони земельних ресурсів, корисних копалин надр, водних об’єктів та їх ресурсів, лісових багатств, об’єктів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного світу, курортних лікувальних ресурсів тощо. До спеціальних об’єктів протиправного зазіхання слід віднести

правопорушення у сфері відносин власності Українського народу на природні багатства, закріплені в ст. 13 Конституції України, відносин комунальної та приватної власності на природні об'єкти, відносини у сфері надання, викупу, вилученню і перерозподілу природних ресурсів, що здійснюється органами виконавчої влади та місцевого самоврядування в межах наданих їм повноважень Конституцією країни і галузевими актами природноресурсового та екологічного законодавства.

Об'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується протиправністю поведінки правопорушника, що зазіхає на екологічний правопорядок, встановлений державою. Екологічний правопорядок являє собою систему суспільних відносин, що склалися в результаті дії норм екологічного законодавства і права. Протиправність може проявлятися у формі активної дії (допущення наднормативних, аварійних і залпових скидів забруднюючих і шкідливих речовин у навколишнє середовище, перевищення норм і лімітів використання природних ресурсів) або пасивної поведінки у формі бездіяльності (неприйняття заходів щодо попередження забруднення навколишнього середовища, ліквідації екологічних наслідків аварій), якими ігноруються положення екологічного законодавства.

Протиправність поведінки має місце не тільки тоді, коли порушується конкретна норма екологічного права, а й у тих випадках, коли порушуються загальні вимоги щодо використання природних ресурсів і принципи охорони природного середовища. До останніх можна віднести, наприклад, відмову у своєчасному наданні повної та достовірної інформації про стан якості довкілля, приховування відомостей про реальну екологічну обстановку, фальсифікацію причин захворювання людей, тварин і рослин тощо.

Об'єктивним результатом екологічного правопорушення є вчинення шкоди природному середовищу чи конкретним природним об'єктам або створення реальної загрози заподіяння такої шкоди. При цьому загальне поняття шкоди охоплює прямий дійсний збиток, заподіяний матеріальним об'єктам природи, компенсацію матеріальних втрат і грошових витрат на їх відновлення і відшкодування збитків, що виникли у зв'язку з погіршенням чи втратою якості довкілля.

Багатокомпонентний склад шкоди, заподіяної протиправною поведінкою у сфері екологічних відносин, призвело окремих дослідників цієї проблеми до виділення економічної (матеріальної) та екологічної (середовищезахисної) шкоди. Насправді об'єктивні результати протиправних дій у сфері охорони довкілля надають певні підстави для підрозділу шкоди, заподіюваної природному середовищу, на економічну й екологічну шкоду.

Економічна шкода при порушенні вимог екологічного законодавства завдається конкретним природним об'єктам: землям, надрам, водам, лісам, рослинному чи тваринному світу, природно-заповідному фонду, виключній (морській) економічній зоні та носить, як правило, матеріалізований характер у формі погіршення їх якості, знищення, загибелі, присвоєння, викрадення тощо. При цьому шкода заподіюється власникам природних ресурсів, природокористувачам, орендарям природних об'єктів, що проявляється в

неотриманні доходів від використання природних об'єктів у господарських цілях, які були б отримані, як би не було вчинено правопорушення[1]. До них відносяться також витрати на ліквідацію наслідків протиправних дій чи бездіяльності, витрати на відновлення чи відтворення природного об'єкта або приведення у первісний стан. Одночасно слід зазначити, що економічна шкода не завжди прямо і безпосередньо пов'язана із змінами у природному середовищі. Вона може за часом віддалено відбитися на якості навколишнього природного середовища. Тому відшкодування економічної шкоди, заподіяної природним об'єктам, має свій екологічний зміст.

Екологічна шкода безпосередньо пов'язана з погіршенням якості природного середовища. Протиправні зазіхання у такому випадку можуть порушувати природні обмінні процеси, забруднювати середовище існування, виснажувати природні ресурси, підвищувати антропогенний вплив на життєдіяльність суспільства, створювати погрозу виникнення генетичних змін у функціонуванні живих організмів у природному середовищі тощо.

Особливістю екологічної шкоди є втрата якості довкілля та вплив на закономірності функціонування екосистем. Вони, як правило, є невідновними або важковідтворюваними, відновлення яких пов'язано з тривалим часом і потребує величезних матеріальних витрат. Тому визначення розміру відшкодування екологічної шкоди є складним для підрахунку, а про відновлення і доведення природного об'єкта до первісного екологічного стану якості можна говорити лише умовно.

Антропологічна шкода в сучасних умовах є особливим різновидом екологічної шкоди. Вона може завдаватися здоров'ю людини через негативний вплив забрудненого навколишнього середовища (*фізіологічна шкода*) та шкода, що впливає на стан майбутніх поколінь (*генетична шкода*). Правове забезпечення відшкодування і запобігання зазначених видів антропогенної шкоди має суттєве значення для українського суспільства у зв'язку з наслідками Чорнобильської катастрофи. Однак, незважаючи на закріплення у ст. 9 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» права громадян на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, методики щодо критеріїв та параметрів визначення розміру екологічної шкоди, заподіюваної здоров'ю людини, дотепер не розроблені.

Ускладненню визначення шкоди, заподіюваної навколишньому природному середовищу протиправними діями чи бездіяльністю, сприяють і

---

[1] Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: постанова пленуму Вищого господарського суду України № 6 від 17 травня 2011 року. // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3; Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з орендою земельних ділянок: оглядовий лист Вищого господарського суду України № 01-8/918 від 30 листопада 2007 року. // Юридичний вісник України. – 2008. – № 4.

способи встановлення її розмірів. Особливістю визначення розмірів екологічної шкоди є таксовий метод обчислення збитків. Такі такси, наприклад, затверджені постановами Кабінету Міністрів України стосовно відшкодування шкоди, заподіяної територіальним і внутрішнім морським водам[1], зеленій рослинності у населених пунктах[2], лісовим об'єктам[3], об'єктам природно-заповідного фонду[4], об'єктам рослинного і тваринного світу та рибним ресурсам[5] й іншим об'єктам природного походження.

Однак чинне законодавство не містить вичерпного переліку таксового обчислення шкоди, заподіяної усім природним об'єктам та їх ресурсам. Немає таких такс, наприклад, для обчислення шкоди, заподіяної земельним ресурсам, корисним копалинам надр, повітряному басейну тощо. Тому для визначення розміру шкоди, заподіюваної зазначеним та іншим об'єктам неправомірними діями, застосовуються методики підрахування збитків, які затверджуються згідно з дорученнями Кабінету Міністрів України наказами Мінприроди України за погодженням з Мінагрополітики України, МОЗ України, Держводагентством України, Держлісагентством України, Держрибагентством України, Держгеокадастром України та іншими зацікавленими міністерствами і відомствами.

Разом з тим, таксове чи методичне обчислення розміру шкоди не являє собою особливу форму юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Вони є лише особливими способами визначення розмірів збитків, що охоплюють як економічну, так і екологічну шкоду[6]. А у тих

---

[1] Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України: постанова Кабінету Міністрів України № 484. від 3 липня 1995 року // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 9. – Ст. 235 із змінами, внесеними постановою КМУ № 1 від 3 січня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 2. –Ст. 42.

[2] Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів: постанова Кабінету Міністрів України № 559 від 8 квітня 1999 року. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 14. – Ст. 579 із змінами, внесеними постановою КМУ № 111 від 1 лютого 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 15. – Ст. 538.

[3] Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України № 665 від 23 липня 2008 року. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – Ст. 1868 із змінами, внесеними постановою КМУ № 1364 від 28 грудня 2011 року. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1. – Ст. 21.

[4] Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України № 541від 24 липня 2013 року. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 63. – Ст. 2286.

[5] Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів біоресурсів: постанова Кабінету Міністрів України № 1209 від 21 листопада 2011 року. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – Ст. 3342.

[6] Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України): наказ Мінприроди України та

випадках, коли немає ані такс, ані методик для обчислення шкоди, застосовуються загальні цивільно-правові способи визначення розміру шкоди, виходячи з принципу повного відшкодування завданої шкоди.

Причинний зв'язок між екологічним правопорушенням і завданою шкодою довкіллю є невід'ємною складовою об'єктивної сторони правопорушення. Причинний зв'язок має безпосередньо існувати між протиправною діяльністю або бездіяльністю та їх шкідливими наслідками або утворили загрозу настання таких наслідків. Отже, *причинним зв'язком прийнято вважати такий розвиток подій, які викликані протиправними діями чи бездіяльністю та є причиною настання шкідливих результатів, що виступають як їх наслідок.* При відсутності такого зв'язку між екологічним правопорушенням і завданою шкодою природному середовищу в цілому або його окремим об'єктам сам факт вчинення правопорушення не можна визнавати підставою для компенсації чи відшкодування втрат у довкіллі[1].

Суттєві ускладнення виникають при виявленні причинного зв'язку у випадках послідовного вчинення екологічної шкоди декількома суб'єктами права. Наприклад, проектант підприємства не запроектував очисні споруди, а державна комісія прийняла об'єкт в експлуатацію без таких споруд, і в результаті його експлуатації підприємство стало забруднювачем природного середовища. У таких випадках причинний зв'язок складається в ланцюжок, де причина породжує наслідок, а цей наслідок складає нову причину.

Шкода природному середовищу може вчинятися не тільки внаслідок протиправних дій, а й правомірною поведінкою особи, яка заподіяла шкоду. Відшкодування правомірно заподіяної шкоди природному середовищу має місце, наприклад, у випадках, передбачених нормами земельного законодавства щодо відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, а також втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва[2]. Правомірне вчинення шкоди водному середовищу відбувається в результаті аварійного скидання забруднюючих речовин із судів, передбачених ст. ст. 304 і 305 Кодексу торговельного мореплавства України[3] та в деяких інших законодавчих актах.

Мінагрополітики України № 301/222 від 19 червня 2017 року. Зареєстровано в Мін'юсті юстиції України 12 липня 2017 року за № 842/30710. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 58. – Ст. 1767.

[1] Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постанова пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1.

[2] Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 року № 284. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 10. – Ст. 193 із змінами, внесеними постановою КМУ 890 від 22 листопада 2017 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 96. – Ст. 2936.

[3] Кодексу торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349 з наступними змінами і доповненнями.

Правомірне вчинення шкоди окремим природним об’єктам може мати місце при необхідній обороні від диких тварин або при знищенні чи ушкодженні природних складових при крайній необхідності. Однак обсяг правомірно заподіяної шкоди довкіллю не може бути безмежним. У виробничо-господарській діяльності межі і розміри визначаються на основі складових категорії нормального екологічного ризику.

Нормальний екологічний ризик заснований на допущенні імовірності вчинення шкоди з метою досягнення виробничо-господарського результату, за умови усунення такої шкоди шляхом відновлення порушеного стану природних об’єктів та їх ресурсів і забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Екологічний ризик у нормальних межах є неминучим наслідком у виробничо-господарській діяльності (будівництво нафтотерміналів, затоплення земель водоймищами гідроелектростанцій, вирубки лісопросік для високовольтних ліній електропередачі), що звільняє їх виконавців від юридичної відповідальності за заподіяну шкоду природному середовищу. Проте нерідко у господарській діяльності має місце перевищення меж нормального екологічного ризику, що пов’язано з негативними змінами у природному середовищі. Такі наслідки можуть бути результатом екологічного упущення та екологічного прорахунку.

Екологічне упущення є наслідком недбалого ставлення до виконання робіт, халатного виконання завдання, недостатнього обґрунтування проекту будівництва тощо. Можливі наслідки таких екологічних упущень відомі чи можуть бути передбачені, але вони в процесі господарської діяльності не приймаються до уваги. Тому екологічне упущення, як дія чи бездіяльність, у зв’язку з чим вчинена шкода природному середовищу, є підставою для покладання на особу обов’язків щодо відшкодування заподіяної шкоди.

Екологічний прорахунок є наслідком недостатнього знання існуючих закономірностей у природі, неповного врахування складної екологічної ситуації, передбачуваних природних умов тощо. Таким чином, шкідливі наслідки при екологічному прорахунку неможливо припустити чи передбачати. Тому екологічний прорахунок може служити лише підставою для постановки питання про службову невідповідність, пониження кваліфікації тощо. Однак для притягнення до юридичної відповідальності за вчинення шкоди природному середовищу у таких випадках немає підстав.

Суб'єкти екологічних правопорушень у складі останніх займають важливе місце. Ними можуть бути підприємства, установи й організації різних форм власності та видів природокористування, зокрема: державні, комунальні, приватні, громадські, кооперативні, акціонерні, орендні, сімейні, індивідуальні, спільні, міжнародні та інші. Роздержавлення природних об’єктів і приватизація земельних ресурсів призвело до скорочення державних і збільшення недержавних підприємств – природокористувачів, які нерідко порушують вимоги екологічного законодавства.

Суб’єктами екологічних правопорушень можуть виступати державні управлінські органи і контролюючі установи, органи місцевого самоврядування та їхні виконавчі органи, організації громадян і громадські

об'єднання, у тому числі екологічного спрямування. В окремих випадках екологічні правопорушення вчиняються іноземними фірмами, установами і організаціями закордонних держав та міжнародними об'єднаннями.

Суб'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується наявністю вини правопорушника. Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків. Вина, як вольова категорія, вказує на можливу варіантність поведінки правопорушника щодо вибору відповідних дій для запобігання чи зниження шкідливого результату, що вчиняються окремим природним об'єктам, їх складовим та навколишньому природному середовищу в цілому. Крім того, вчинене винне діяння дозволяє визначити його цілі, мотиви, наміри, інтереси, що переслідувалися при заподіянні протиправного вчинку.

Екологічне законодавство і право сприйняло розроблені у кримінальному та цивільному праві прояви вини у формі умислу (прямого і непрямого) або необережності (самовпевненості і недбалості). При цьому форми прояву винності в екологічних правопорушеннях впливають на вибір видів юридичної відповідальності та застосування передбачених мір впливу, розмір відшкодування шкоди та її обмеження[1] тощо.

Навмисні форми вини при екологічних правопорушеннях мають місце, коли винний усвідомлює, що своїми діями порушує вимоги екологічного законодавства і тим самим бажає вчинення шкоди навколишньому середовищу, природним об'єктам та їх ресурсам чи окремим компонентам природи. У подібних випадках особа діє з прямим умислом, спрямованим на вчинення шкоди скоєнням правопорушення (незаконне лісокористування, виснажливе збирання лікарських чи декоративних рослин, знищення зелених насаджень, ушкодження пам'ятків природи, ведення полювання забороненими засобами, скидання забруднюючих речовин тощо).

Однак переважна більшість навмисних екологічних правопорушень відбувається з непрямим умислом, коли правопорушник не бажає спричинення шкоди, але свідомо допускає її настання. Це може проявлятися в порушенні вимог законодавства про рекультивацію земель після завершення видобувних робіт, знищенні рибних запасів при будівництві водоймищ, здійсненні викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря понад встановлених обсягів і вмісту забруднюючих речовин тощо.

Необережні форми вини при порушеннях екологічних норм спостерігаються у недбалому виконанні доручених завдань, несумлінному ставленні до посадових функцій, самовпевненості у запобіганні впливу дій або бездіяльності на шкідливі наслідки до стану природного середовища. При необережності винний передбачає можливості настання негативних

---

[1] Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: постанова пленуму Вищого господарського суду України від 17 травня 2011 року № 6. // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3 із змін і доповненнями, внесеними постановою пленуму Вищого господарського суду України від 10 липня 2014 року № 6. // Вісник господарського судочинства. – 2014. – № 4.

наслідків для природних об’єктів та природних складових в результаті своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховує на їх запобігання (самовпевненість) або не передбачає настання шкідливих наслідків, хоча міг і повинен був їх передбачати (недбалість). До необережних форм вини відносяться недотримання правил пожежної безпеки у лісах, невиконання вимог щодо експлуатації очисних споруд, порушення правил використання хімічних речовин у сільському господарстві тощо.

Екологічному законодавству відома і так називана безвинна відповідальність за вчинення шкоди особою, яка володіє джерелом підвищеної екологічної небезпеки. Це прямо зазначено у ч. 3 ст. 69 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». Проте жодним із висунутих цивілістичних та екологічних концепцій у достатній мірі не обґрунтована правова природа підстав виникнення і засад притягнення до відповідальності за безвинне заподіяння шкоди природному середовищу.

Безвинна відповідальність заснована на факті її констатації діючим цивільним та екологічним законодавством. Особливістю застосування безвинної юридичної відповідальності за екологічні правопорушення є те, що вона поширюється лише на цивільно-правову відповідальність у природоохоронній сфері та застосовується в порядку відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу.

15.4. Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: дисциплінарна, адміністративна та кримінальна

Екологічні правопорушення тягнуть за собою застосування юридичної відповідальності осіб, які їх вчинили. На це прямо вказується у чинних нормативних актах екологічного законодавства. Так, відповідно до ст. 68 природоохоронного закону, порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність за невиконання або неналежне виконання трудових обов’язків у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища покладається відповідно до норм Кодексу законів про працю України, далі скорочено – КЗпПУ. Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності за трудоправові порушення екологічного законодавства є вчинення працівником дисциплінарного проступку в процесі здійснення ним своїх трудових обов’язків, що порушують встановлені природоохоронні вимоги і правила. В процесі трудової діяльності робітників і службовців такі правопорушення можуть проявлятися у різноманітних діях або бездіяльності, наприклад, у невиконанні покладених трудових функцій щодо охорони та використання природних об’єктів та їх ресурсів, у порушенні послідовності процесу виконання робіт, у недотриманні технологічних вимог безпеки для довкілля при виконанні робіт тощо.

Суб'єктами дисциплінарної відповідальності за скоєння екологічних правопорушень є робітники, службовці та посадові особи підприємства, установи й організації, які знаходяться з останніми у трудових відносинах. Отже дисциплінарна відповідальність обумовлена наявністю трудових правовідносин і поза ними застосовуватися не може.

Відповідно до ст. 147 КЗпПУ, за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано лише один з таких заходів стягнення: оголошення догани або звільнення з роботи. Отже дисциплінарна відповідальність працівників, в обов'язки яких входило виконання природоохоронних функцій, за нормами трудового законодавства не може виходити за межі встановлених вимог. Тому за скоєний дисциплінарний проступок до працівника може бути застосовано дисциплінарне стягнення. Однак статутами, нормами та положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення (пониження у посаді, перегляд кваліфікації, переведення на роботу з меншим обсягом функціональних обов'язків тощо).

Дисциплінарні стягнення покладаються органом, якому надано право прийому на роботу (обрання, затвердження та призначення на посаду) працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть покладатися також вищестоящими органами. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені з посади тільки за рішенням органу, який обрав їх на посаду, і лише за підставами, передбаченими законодавством.

Безумовно, при притягненні до дисциплінарної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання працівником своїх природоохоронних функцій слід дотримуватися й інших вимог трудового законодавства, зокрема, строків і порядку застосування дисциплінарних стягнень. Покладаються вони у формі видання наказу або ухвалення відповідного рішення, які підлягають доведенню до працівника під розпис.

У випадках вчинення дисциплінарного проступку, який спричинив матеріальну шкоду довкіллю, може застосовуватися матеріальна відповідальність у розмірах, в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством. Отже, у подібних випадках має місце трудоправова матеріальна відповідальність, яка пов'язана з трудовими відносинами, а не майнова цивільно-правова відповідальність, що зумовлювана деліктними зобов'язаннями, передбаченими у цивільному законодавстві.

Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства передбачена у Кодексу України про адміністративні правопорушення, далі скорочено – КУпАП. Останній містить спеціальну главу 7 з назвою «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів та культурної спадщини». Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення передбачена й у інших главах КУпАП. До них можна віднести склади адміністративних правопорушень, що закріплені, зокрема: у глави 5, що присвячена

адміністративним правопорушенням в галузі охорони праці і здоров'я населення, (наприклад, ст. 46-1 – порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення); у главі 6, присвяченій адміністративним правопорушенням, що посягають на власність, у тому числі на природні об'єкти та їхні складові, (наприклад, ст. 53-4 – незаконне заволодіння ґрунтовим покровом (поверхневим шаром) земель); у главі 8, що передбачає адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у галузі використання паливно-енергетичних ресурсів, (наприклад, ст. 95 – порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки) та деякі інші адміністративні правопорушення.

Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення (адміністративний проступок) у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля. Адміністративним правопорушенням (проступком) у сфері охорони навколишнього природного середовища є протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на встановлений екологічний правопорядок в суспільстві, утворює загрозу настання екологічної небезпеки, порушує екологічні права і свободи громадян, за які законом передбачена адміністративна відповідальність. Наведене визначення адміністративного правопорушення та застосування відповідальності за нього безпосередньо випливає із змісту ст. 9 КУпАП. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення, настає, якщо ці порушення не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Адміністративна відповідальність являє собою оперативний засіб впливу на правопорушників, які допускають суспільно шкідливі вчинки у галузі використання природних об'єктів та їх ресурсів, охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки. У більшості випадків для застосування відповідальності в адміністративному порядку не потрібно визначення розміру заподіяної шкоди. Для її покладання достатнім є сам факт вчинення адміністративного правопорушення, зокрема, в сфері природокористування, природоохорони чи екобезпеки.

Найбільш розповсюдженими видами адміністративних екологічних правопорушення є невиконання вимог екологічної безпеки. До них можна віднести недотримання екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві й експлуатації промислових об'єктів, здійснення транспортування, збереження, переробки та знищення промислових і побутових відходів, порушення правил використання і вимог охорони окремих видів природних об'єктів та їх ресурсів тощо.

Неменше розповсюдженими є правопорушення у виді самовільного заняття та використання природних ресурсів. В умовах роздержавлення і приватизації природних об'єктів кількість таких видів правопорушень істотно збільшилася. Під самовільним заняттям та використанням природних об'єктів розуміється оволодіння і використання об'єктів природи або природних ресурсів без їх надання, виділення, відводу, передачі чи надання дозволу на їх використання уповноваженими державними органами або

органами місцевого самоврядування. Умови передачі об'єктів природи у власність або надання у користування, в т. ч. в оренду, а також порядок видачі ліцензій і дозволів на використання природних багатств країни, передбачено чинним природноресурсовим законодавством.

У залежності від характеру, змісту та виду екологічного правопорушення та з урахуванням вимог ст. 24 КУпАП можуть застосовуватися наступні адміністративні стягнення: винесення попередження; накладення штрафу; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення чи грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого громадянинові (права на полювання) чи права обіймати відповідні посади або займатися певною діяльністю; залучення до громадських або виправних робіт; застосування адміністративного арешту. Законами України може бути передбачено й інші, крім зазначених у вказаній нормі, види адміністративних стягнень. Із цього випливає, що наведений перелік стягнень, у т. ч. за екологічні правопорушення, не є вичерпним.

У зв'язку з наведеним, ст. 25 КУпАП підрозділяє адміністративні стягнення на основні та додаткові. Наприклад, оплатне вилучення об'єкту природи чи конфіскація предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, можуть застосовуватися у якості основних і додаткових стягнень. Відповідно до ч. 2 ст. 25 КУпАП, за одне адміністративне правопорушення може бути покладено основне або основне і додаткове стягнення. Однак наведене положення вступає в деяке протиріччя з вимогами ст. 61 Конституції, що передбачає, що «ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й теж правопорушення».

Попередження, як захід адміністративного впливу за екологічне правопорушення, виноситься в писемній формі. Воно вручається правопорушникові під розпис і про це вноситься відповідна запис в облікові документи природоохоронних органів. Проте цього порядку попередження не завжди дотримуються природоохоронні органи у своїй діяльності.

Штраф є найбільш розповсюдженим видом адміністративної відповідальності у сфері природоохорони. Він являє собою стягнення з правопорушника визначеної грошової суми. Розміри адміністративних штрафів у даний час обмежуються кількістю неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян або посадових осіб.

Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає у його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат, пов'язаних реалізацією вилученого предмета.

Конфіскація предмета, який став знаряддям скоєння екологічного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Вона може застосовуватися як основна і додаткова міра адміністративної відповідальності. До таких предметів правопорушення можна віднести, наприклад, знаряддя лову чи відстрілу, засоби видобутку та пристосування до збирання, технічні засоби і спеціальні знаряддя привласнення природних складових тощо. Проте конфіскація вогнепальної зброї та інших знарядь полювання і бойових припасів не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Позбавлення спеціального права, наданого громадянинові чи права обіймати відповідні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаною з використанням природних об'єктів та їх ресурсів як міра адміністративного стягнення, може застосовуватися за порушення правил використання об'єктів тваринного світу, зокрема, за порушення правил полювання. Позбавлення спеціального права може мати місце терміном до трьох років. Однак позбавлення права на полювання не може застосовуватися до осіб, для яких зайняття полюванням є основним джерелом або засобом існування.

За екологічні правопорушення можуть застосовуватися і такі адміністративні стягнення, як громадські або виправні роботи, а також адміністративний арешт. Проте їх застосування на практиці зустрічається нечасто, що пояснюється ускладненою процедурою їх застосування та низькою ефективністю у сфері природокористування й природоохорони. Безоплатне вилучення незаконно добутих природних ресурсів та виготовленої з них продукції, що передбачено у ч. 3 ст. 68 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», не відноситься до мір адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Міри адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення можуть застосовуватися адміністративними комісіями, утвореними в міських, селищних і сільських радах, а у випадках їх відсутності – самими сільськими і селищними радами, місцевими судами або суддями, органами державних інспекцій та уповноваженими на це посадовими особами.

Кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення передбачена у розділі VIII Кримінального кодексу України, який присвячений злочинам проти довкілля. Зазначений розділ чинного Кримінального кодексу передбачає відповідний перелік найбільш небезпечних кримінальних злочинів у сфері використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. До них відносяться: ст. 236 – порушення правил екологічної безпеки; ст. 237 – невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення; ст. 238 – приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; ст. 239 – забруднення або псування земель; ст. 240 – порушення правил охорони надр; ст. 241 – забруднення атмосферного повітря; ст. 242 – порушення правил охорони вод; ст. 243 – забруднення моря; ст. 244 – порушення законодавства про континентальний шельф

України; ст. 245 – знищення або пошкодження лісових масивів; ст. 246 – незаконна порубка лісу; ст. 247 – порушення законодавства про захист рослин; ст. 248 – незаконне полювання; ст. 249 – незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; ст. 250 – проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; ст. 251 – порушення ветеринарних правил; ст. 252 – умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду; ст. 253 – проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля; ст. 254 – безгосподарське використання земель.

Оновлений зміст екологічних злочинів звертає на себе увагу, по-перше, сучасним формулюванням складів кримінальних правопорушень, а, по-друге, встановленням у переважній більшості випадків санкцій у виді кримінально-правових штрафів, що застосовуються за вчинення таких злочинів. Крім цього, у чинному Кримінальному кодексі екологічні злочини систематизовані за ознакою взаємозв'язку між собою і знаходяться у визначеній єдності.

Однак цього не можна сказати стосовно систематизації кримінально-правових норм у самій структурі розділу, що розглядається. Важко піддається логічному поясненню, наприклад, закріплення кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель у ст. 239, а за безгосподарське використання земель – у ст. 254. Насправді, безгосподарське використання земельних ресурсів, що призвело до тривалого зниження чи втрати їх родючості, виведення земель із сільськогосподарського використання, змиття гумусного вмісту чи порушення структури ґрунтів, скоріше відноситься до господарських, а не до екологічних правопорушень. Порушення ветеринарних правил, за ст. 251 Кримінального кодексу, що призвело до поширення епізоотії, може мати місце як серед диких тварин, що знаходяться у стані природної волі, так і серед сільськогосподарських і домашніх тварин, що не відносяться до об'єктів правової охорони за екологічним законодавством.

Головна перевага оновлених складів екологічних злочинів полягає у тому, що їм, на відміну від попередніх кримінально-правових норм природоохоронного характеру, в основному притаманні середовищезахисні ознаки. Такий висновок безпосередньо випливає з аналізу змісту зазначених кримінально-правових норм, що дозволяє говорити про концептуальну зміну системи правового регулювання середовищезахисних відносин не тільки екологічним, а й кримінальним законодавством. Більш того, в окремих нормах кримінального закону проглядаються не прості узагальнені вимоги щодо охорони довкілля, а вимоги забезпечення захисту екологічних прав громадян і національної спільноти кримінально-правовими засобами. Це властиво нормам ст. 236 – порушення правил екологічної безпеки, ст. 237 – невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, ст. 238 – приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, ст. 241 – забруднення атмосферного повітря, ст.

242 – порушення правил охорони вод, ст. 243 – забруднення моря та іншим кримінально-правовим нормам.

Однак, як і раніше, у чинному Кримінальному кодексі без достатньої уваги залишилися кримінально-правові засоби охорони окремих природних об'єктів та їх ресурсів, не говорячи вже про захист суб'єктивних прав фізичних і юридичних осіб на їх використання, і насамперед, на засадах права власності. Зміст складів злочинів, закріплених у VI розділі Кримінального кодексу (злочини проти власності), свідчить про те, що у ньому немає жодної норми, спеціально присвяченої охороні природних об'єктів та захисту права власності на них.

Безумовно, може мати місце знищення чи пошкодження лісових масивів шляхом підпалу, незаконна порубка лісу чи присвоєння його окремих ресурсних компонентів, порушення законодавства про захист рослин шляхом збору «червонокнижних» чи «зеленокнижних» об'єктів рослинного світу, незаконне полювання чи незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом з метою присвоєння об'єктів тваринного світу або проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, що завдають їм значної шкоди або навмисне знищення чи пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду тощо. Проте, в аналогічних випадках ітиметься не про злочини проти власності, а про злочини проти встановленого правопорядку використання природних багатств та охорони довкілля. До особливостей покладання мір кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства слід віднести і те, що вони застосовуються лише у судовому порядку на підставі розгляду матеріалів кримінальної справи. Позасудова кримінальна відповідальність, у т. ч. за екологічні правопорушення, застосовуватися не може.

Найбільшу теоретичну і практичну складність викликає розмежування протиправних дій у сфері природоохорони і віднесення їх до кримінальних злочинів та адміністративних проступків. Нерідко одні і ті ж порушення правил чи вимог охорони навколишнього природного середовища тягнуть за собою в одних випадках кримінальну, а у інших – адміністративну відповідальність. Чинне екологічне законодавство не містить однозначної відповіді на це питання. У ст. 70 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», вказується на те, що визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Традиційним критерієм розмежування кримінальних злочинів від адміністративних провин у цих галузях законодавства є ступінь суспільної небезпеки діяння та конкретна обставина його скоєння. Додатковими критеріями можуть бути способи скоєння екологічного злочину, розміри заподіяної шкоди довкіллю, тяжкість природоохоронних наслідків та інші обставини.

15.5. Особливості застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства

Цивільна відповідальність за допущені порушення екологічного законодавства й особливості її застосування передбачена у ст. 69 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». Правову основу цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення складають положення природноресурсових кодексів і вимоги природоохоронних та середовищезахисних законів, які відсилково вказують на застосування цього виду відповідальності. Проте конкретні міри цивільної відповідальності застосовуються відповідно до норм Цивільного кодексу України.

Відповідно до ч. 5 ст. 319 Цивільного кодексу, власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Не вдаючись у детальний аналіз змісту наведеної цивільно-правової норми, все ж слід звернути увагу на те, що вона присвячена забезпеченню як приватних, так і публічних інтересів. Безумовно, екологічні інтереси суспільства та якість довкілля носять публічний характер, що вимагає їх державної охорони і захисту, у т. ч. із застосуванням відповідних видів юридичної відповідальності.

Згідно ч. 1 ст. 69 природоохоронного закону, шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. При цьому за ч. 5 ст. 68 екологічного закону, застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Це означає, що цивільно-правова відповідальність для заподійювачів шкоди природному середовищу може наступити незалежно від застосування до них мір інших видів юридичної відповідальності, передбачених нормами чинного законодавства.

Цивільна відповідальність за екологічні правопорушення в основному носить компенсаційний характер. Вона полягає у покладанні на осіб, які заподіяли шкоду природному середовищу, несприятливих наслідків у виді цивільно-правових санкцій чи обмежень. Наприклад, згідно ст. 394 Цивільного кодексу, власник земельної ділянки, житлового будинку та інших будівель має право на компенсацію у зв’язку із зниженням цінності цих об’єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі[1].

---

[1] Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: постанова пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 7. // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 6 із змінами, внесеними постановою від 19 березня 2010 року № 2. // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 3; Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків: оглядовий лист Вищого господарського суду

Застосування цивільно-правових мір відповідальності за вчинення шкоди довкіллю має низку особливостей. Природа, як відомо, не є майном у цивільно-правовому розумінні, хоча окремі природні об'єкти поступово повертаються у цивільно-правовий обіг, а деякі з них піддані грошовій оцінці. Екологічна шкода, що заподіяна природному середовищу, проявляється у погіршенні якості навколишнього природного середовища, що не піддається повному відшкодуванню. Ця шкода має властивості особливого прояву в часі та просторі. При відшкодуванні шкоди, заподіяної природним ресурсам чи навколишньому середовищу, стягненню підлягають майбутні витрати власників та природокористувачів задля поновлення природних компонентів, відтворення природних ресурсів або відновлення якості природного середовища. Наведені та інші особливості заподіяної шкоди природному середовищу передбачені в екологічному законодавстві та мають враховуватися при покладанні цивільно-правової відповідальності за вчинені природоохоронні правопорушення.

Природне походження об'єктів довкілля та відсутність їх вартісного виразу в трудових і грошових витратах обумовлюють застосування таксового методу обчислення заподіяної шкоди, що умовно враховує розмір екологічного збитку природному середовищу і шкоди, завданої природним об'єктам та їх ресурсам. Проте, ані природноресурсове, ані екологічне законодавство не передбачають такси і методики обчислення розміру збитків, заподіяних усім видам природних компонентів та усьому багатству і різноманіттю природного оточення. Тому доводиться звертатися до загальноцивільного методу встановлення розміру шкоди, заподіяної природним об'єктам та природному середовищу.

Одним з принципових вимог застосування цивільно-правової відповідальності до екологічних правопорушень є повне відшкодування заподіяної шкоди. Так, згідно ч. 2 ст. 69 природоохоронного закону, особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Забезпечення повної компенсації екологічної шкоди фізичним та юридичним особам може бути досягнуто також відшкодуванням збитків і стягненням неустойки. У таких випадках цивільно-правова відповідальність за природоохоронні правопорушення носить субсидіарний характер, що заповнює прогалини у екологічному законодавстві і праві. Тому в подібних випадках норми цивільного права застосовуються для регулювання екологічних відносин, якщо вони не врегульовані спеціальними нормами екологічного законодавства.

Особливістю застосування цивільно-правової відповідальності до правопорушників екологічного законодавства є відшкодування шкоди,

---

України від 14 січня 2014 року № 01-06/20/2014. // Вісник господарського судочинства. – 2014. – № 2.

заподіяної власником джерела підвищеної екологічної небезпеки. Згідно ч. 3 ст. 69 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», особи, які володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Наведене положення природоохоронного закону покладає відповідальність не на будь-яких володільців джерела підвищеної небезпеки, а лише на володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки. А вони у цивільному й екологічному законодавстві можуть не збігатися. Тому при судовому розгляді кожної конкретної справи суди мають обговорювати питання про наявність у особи джерела підвищеної екологічної небезпеки і визнати його таким. Із цього випливає, що застосування положень глави 82 Цивільного кодексу про відшкодування шкоди, зокрема, ст. 1187 про відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, ст. 1188 про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок взаємодії декількох джерел підвищеної небезпеки, ст. 1189 про відшкодування ядерної шкоди навколишньому середовищу, мають застосовуватися з урахуванням особливостей спричинення шкоди джерелом підвищеної екологічної небезпеки. Слід також звернути увагу на те, що у вказаних нормах чинного Цивільного кодексу саме трактування джерела підвищеної небезпеки, його об'єктів та прояву істотно розширені.

У зв'язку з тим, що метою цивільно-правової відповідальності в екологічних відносинах є відшкодування шкоди природному середовищу, здоров'ю людини, компенсації збитків власникам і природокористувачам, то при відсутності таких видів шкоди не має підстав для застосування цивільно-правової відповідальності. Проте такі обставини не слід змішувати з відшкодуванням збитків і втрат власникам природних об'єктів та природокористувачам, що заподіяні правомірними діями. У подібних випадках має місце не цивільно-правова відповідальність, а сплата гарантованих компенсацій за неодержані доходи, понесені витрати та зроблені вкладення у природний об'єкт, що пов'язані з його виведенням з господарського й іншого виду використання. Відшкодування шкоди, заподіяної природним об'єктам та навколишньому природному середовищу, може здійснюватися у добровільному порядку. При відмові особи, яка завдала шкоди природному середовищу чи його окремим об'єктам і ресурсам, відшкодувати її добровільно, завдана шкода підлягає стягненню примусово в судовому порядку шляхом притягнення до цивільно-правової відповідальності.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Основні нормативно-правові акти

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. // Відомості Верховної Ради України, далі скорочено – Відомості. – 1996. – № 30. – Ст. 141 з наступними змінами і доповненнями.

Водний кодекс України від 6 червня 1995 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 1995. – № 24. – Ст. 189; 2017. – № 29. – Ст. 315 з наступними змінами і доповненнями.

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 132-IX від 20 вересня 2019 року. // Відомості – 2002. – № 3-4. – Ст. 27; 2019. № 46. – Ст. 299 з наступними змінами і доповненнями.

Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 7 грудня 1984 року. // Відомості. – 1984. – Доповнення до № 1. – Ст. 1122 з наступними чисельними змінами і доповненнями.

Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2314-VIII від 1 березня 2018 року. // Відомості. – 1994. – № 36. – Ст. 340; 2018. – № 15. – Ст. 121 з наступними змінами і доповненнями.

Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року із змінами, внесеними Законом № 2020-VIII від 13 квітня 2017 року. // Відомості. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458; 2017. – № 22. – Ст. 257 з наступними змінами і доповненнями.

Кримінальний кодекс України: прийнятий 5 квітня 2001 року. // Відомості. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131 з наступними змінами і доповненнями.

Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року. // Відомості. – 1994. – № 17. – Ст. 99 в редакції Закону від 8 лютого 2006 року. // Відомості. – 2006. – № 21. – Ст. 170 з наступними змінами і доповненнями.

Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 129-IX від 20 вересня 2019 року. // Відомості. – 2011. – № 13-14; № 15-16; № 17. – Ст. 112; 2019. – № 46. – Ст. 297 з наступними змінами і доповненнями.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. // Відомості. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356 з наступними змінами і доповненнями.

Цивільний процесуальний кодекс України: прийнятий 18 березня 2004 року. // Відомості. – 2004. – № 40-42. – Ст. 492 з наступними змінами і доповненнями.

Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 3 серпня 1990 року. // Відомості. – 1990. – № 32. – Ст. 456 з наступними змінами і доповненнями.

Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року. // Відомості. – 1991. – № 16. – Ст. 198 з наступними змінами і доповненнями.

Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. // Відомості. – 1991. – № 41. – Ст. 546 з наступними змінами і доповненнями.

Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2362-VIII від 22 березня 2018 року. // Відомості. – 1992. – № 34. – Ст. 502; 2018. – № 17. – Ст. 152 з наступними змінами і доповненнями.

Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року в редакції від 21 червня 2001 року із змінами, внесеними Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2001. – № 48. – Ст. 252; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Основи законодавства України про охорону здоров’я: Закон України від 19 листопада 1992 року із змінами, внесеними Законом № 2168-VIII від 19 жовтня 2017 року. // Відомості. – 1993. – № 4. – Ст. 19; 2018. – № 5. – Ст. 31.

Про охорону прав на сорти рослин Закон України від 21 квітня 1993 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2530 -VIII від 6 вересня 2018 року. // Відомості. – 1993. – № 21. – Ст. 218; 2018. – № 41. – Ст. 320.

Про карантин рослин: Закон України від 30 червня 1993 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2530 -VIII від 6 вересня 2018 року. // Відомості. – 1993. – № 34. – Ст. 352; 2018. – № 41. – Ст. 320.

Про оцінку земель: Закон України від 11 грудня 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2498 -VIII від 10 липня 2018 року. // Відомості. – 2004. – № 15, – Ст. 229; 2018. – № 37. – Ст. 277.

Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року із змінами, внесеними Законом № 1602-VII від 22 липня 2014 року. // Відомості. – 1994. – № 27. – Ст. 218; 2014. – № 41-42. – Ст. 2024;

Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року із змінами, внесеними Законом № 107-IX від 18 вересня 2019 року. // Відомості. – 1995. –№ 12. – Ст. 81; 2019. – № 40. – Ст. 220.

Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 5462 -VI від 16 жовтня 2012 року. // Відомості. – 1995. – № 21. – Ст. 152; 2014. – № 6-7. – Ст. 80.

Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 року в редакції Закону від 18 листопада 2003 року. // Відомості. – 1995. – № 31. – Ст. 241; 2004. – № 13. – Ст. 180.

Про місцеве самоврядування в України: Закон України від 21 травня 1997 року. // Відомості. – 1997. – № 24. – Ст. 170 з наступними змінами і доповненнями.

Про видобування і переробку уранових руд: Закон України від 19 листопада 1997 року із змінами, внесеними Законом № 107-IX від 18 вересня 2019 року. // Відомості. – 1998. – № 11-12. – Ст. 39; 2019. – № 40. – Ст. 220.

Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань: Закон України від 14 січня 1998 року із змінами, внесеними Законом № 107-IX від 18 вересня 2019 року. // Відомості. – 1998. – № 22. – Ст. 115; 2019. – № 40. – Ст. 220.

Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року в редакції Закону від 2 жовтня 2003 року. // Відомості. – 1998. – № 46-47. – Ст. 280; 2004. – № 10. – Ст. 102.

Про захист рослин: Закон України від 14 жовтня 1998 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 191 -VIII від 12 лютого 2015 року. // Відомості. – 1998. – № 50-51. – Ст. 310; 2015. – № 21. – Ст. 133.

Про гідрометеорологічну діяльність: Закон України від 18 лютого 1999 року із змінами, внесеними Законом № 2269-VIII від 18 січня 2018 року. // Відомості. – 1999. – № 16. – Ст. 95; 2018. – № 12. – Ст. 68.

Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець»: Закон України від 18 березня 1999 року із змінами, внесеними Законом № 1636-VII від 12 серпня 2014 року. // Відомості. – 1999. – № 18. – Ст. 139; 2014. – № 43. – Ст. 2030

Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року. // Відомості. – 1999. – № 22-23. – Ст. 200 з наступними змінами і доповненнями.

Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059 -VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про меліорацію земель. Закон України від 14 січня 2000 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2498-VIII від 10 липня 2018 року. // Відомості. – 2000. – № 11. – Ст. 90; 2018. – № 37. – Ст. 277.

Про заборону на проведення суцільних рубок у гірських ялицево-букових лісах Карпатського регіону: Закон України від 10 лютого 2000 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 249 -IX від 30 жовтня 2019 року. // Відомості. – 2000. – № 13. – Ст. 99; 2019. – № 51. – Ст. 383.

Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 323-VIII від 9 квітня 2015 року. // Відомості. – 2000. – № 18. – Ст. 132; 2015. – № 25. – Ст. 19.

Про бджільництво: Закон України від 22 лютого 2000 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 442-VIII від 5 вересня 2013 року. // Відомості. – 2000. – № 21. – Ст. 157; 2014. – № 20-21. – Ст. 727.

Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 6 квітня 2000 року із змінами, внесеними Законом № 5460-VI від 10 жовтня 2012 року. // Відомості. – 2000. – № 29. – Ст. 228; 2014. – № 2-3. – Ст. 41.

Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 року із змінами, внесеними Законом № 2581-VIII від 2 жовтня 2018 року. // Відомості. – 2000. – № 50. – Ст. 435; 2018. – № 46. – Ст. 371.

Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19 жовтня 2000 року із змінами, внесеними Законом № 877-VII від 13 березня 2014 року. // Відомості. – 2001. – № 1. – Ст. 1; 2014. – № 15. – Ст. 326.

Про нафту і газ: Закон України від 12 липня 2001 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2320 -VIII від 13 березня 2018 року. // Відомості. – 2001. – № 50. – Ст. 2262; 2018. – № 16. – Ст. 136.

Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059 -VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2002. – № 14. Ст. 97; 2017. – № 29. Ст. 315 з наступними змінами і доповненнями.

Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10 січня 2002 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2417-VIII від 15 травня 2018 року. // Відомості. – 2002. – № 16. – Ст. 112; 2018. – № 23. – Ст. 209.

Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059 -VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2002. – № 30. – Ст. 20; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 6 лютого 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 867-VIII від 8 грудня 2016 року. // Відомості. – 2003. – № 15. – Ст. 107; 2016. – № 4. – Ст. 40.

Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2641 -VIII від 6 грудня 2018 року. // Відомості. – 2003. – № 27. – Ст. 208; 2019. – № 3. – Ст. 20.

Про землеустрій. Законі України від від 22 травня 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 155-IX від 3 жовтня 2019 року. // Відомості. – 2003. – № 36. – Ст. 282; 2019. – № 48. – Ст. 325.

Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 5 червня 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2498-VIII від 10 липня 2018 року. // Відомості. – 2003. – № 38. – Ст. 314; 2018. – № 37. – Ст. 277.

Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2003. – № 39. – Ст. 349; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 901-VIII від 23 грудня 2015 року. // Відомості. – 2003. – № 39. – Ст. 350; 2016. – № 4. – Ст. 44.

Про екологічну мережу України: Закон України від 24 червня 2004 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2362-VIII від 22 березня 2018 року. // Відомості. – 2004. – № 45. – Ст. 502; 2018. – № 17. – Ст. 152.

Про захист конституційних прав громадян на землю: Закон України від 20 січня 2005 року. // Відомості. – 2005. – № 10. – Ст. 194.

Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 6 вересня 2005 року із змінами, внесеними Законом № 1817-VIII від 17 січня 2017 року. // Відомості. – 2005. – № 49. – Ст. 517; 2017. – № 9. – Ст. 68.

Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютого 2006 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2129-VIII від 8 грудня 2016 року. // Відомості. – 2006. – № 27. – Ст. 230; 2017. – № 34. – Ст. 371.

Про хімічні джерела струму: Закон України від 23 лютого 2006 року із змінами, внесеними Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2006. – № 33. – Ст. 279; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 року із змінами, внесеними Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2007. – № 35. – Ст. 484; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 22304 -VIII від 2 лютого 2018 року. // Відомості. – 2010. – № 1. – Ст. 2; 2018. – № 14. – Ст. 80.

Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 422-IX від 20 грудня 2019 року. // Відомості. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 132-IX від 20 вересня 2019 року. // Відомості. – 2012. – № 8. – Ст. 61; 2019. – № 46. – Ст.299.

Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 8 липня 2011 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 1726 -VIII від 3 листопада 2016 року. // Відомості. – 2012. – № 17. – Ст. 155; 2017. – № 4. – Ст. 36.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні: Закон України від 16 жовтня 2012 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. // Відомості. – 2013. – № 46. – Ст. 640; 2017. – № 29. – Ст. 315.

Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року. // Відомості. – 2014. – № 13. – Ст. 222 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1170-VII від 27 березня 2014 року. // Відомості. – 2014. – № 22. – Ст. 816.

Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року. // Відомості – 2015. – № 23. – Ст. 158.

Про оголошення природних територій Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення: Закон України від 5 грудня 2018 року. // Відомості. – 2019. – № 10. – Ст. 55.

Про прилеглу зону України: Закон України від 6 грудня 2018 року . // Відомості. – 2019. – № 3. – Ст. 20.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10 липня 2018 року. // Відомості. – 2018. – № 37. – Ст. 277.

Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджені Законом України від 28 лютого 2019 року. // Відомості. – 2019. – № 16. – Ст. 70.

Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 року. // Відомості. – 2019. – № 48. – Ст. 325 із змінами, внесеними згідно із Законом № 157-IX від 3 жовтня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2020. – № 2. – Ст. 33.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року (Монтего-Бей, Ямайка). Ратифікована Законом України від 3 червня 1999 року. // Відомості. – 1999. – № 31. – Ст. 254.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення, підписана 21 квітня 1992 року в Бухаресті (Румунія). Ратифікована постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 44. – Ст. 2983.

Конвенція про континентальний шельф від 29 квітня 1958 року (Женева, Швейцарія). // Торговельне мореплавство, 1998, № 5.

Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай), підписана 29 червня 1994 року в Софії (Болгарія). Ратифікована Законом від 17 січня 2002 року. // Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Кол. Авторів. – Львів. – 2009. – 203 с.

Договір між Україною і Республікою Молдова про державний кордон, підписаний 18 серпня 1999 року у м. Києві,. Ратифікований Законом України від 6 квітня 2000 року. // Відомості. – 2000. – № 25. – Ст. 201.

Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, підписаний 2 червня 1997 року у м. Констанца (Румунія). Ратифікований Законом України від 17 липня 1997 року. // Відомості. – 1997. – № 40. – Ст. 262.

Основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: затверджені постановою Верховної Ради України № 188/98 від 5 березня 1998 року. // Відомості. – 1998. – № 38-39. – Ст. 248.

Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надрокористуванням в Україні: постанова Верховної Ради України від 20 листопада 2003 року. // Відомості. – 2004. – № 11. – Ст. 148.

Про біосферні заповідники в Україні: указ Президента України № 563/93 від 26 листопада 1993 року («Асканія-Нова» – Херсонська область, Чорноморський – Миколаївська область та Карпатський – Закарпатська область).

Про розвиток Всеукраїнської дитячої оздоровниці - курорту Євпаторія: указ Президента України № 1101/97 від 2 жовтня 1997 року із змінами, внесеними згідно з указом № 866/98 від 10 серпня 1998 року. // Офіційний вісник України. – 1997. – № 40; 1998. – № 32. – Ст. 1204.

Про резервування цінних природних територій для наступного заповідання: указ Президента України № 374/98 від 24 квітня 1998 року. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17. – Ст. 620.

Про створення Дунайського біосферного заповідника: указ № 861/98 від 10 серпня 1998 року із змінами, внесеними указом № 117/2004 від 2 лютого 2004 року (на території Кілійського району Одеської області на базі природного заповідника «Дунайські плавні»). // Офіційний вісник України. – 1998. –№ 32. – Ст. 1201; 2004. –№ 5. – Ст. 230.

Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України: указ Президента України № 207/2003 від 11 березня 2003 року. // Урядовий кур'єр № 49 від 15 березня 2003 року.

Про заходи щодо посилення державного контролю у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів: указ Президента України від 5 січня.2004 року. // Урядовий кур'єр № 7 від 15 січня 2004 року.

Про невідкладні заходи щодо забезпечення додержання законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: указ Президента України № 1396/2004 від 11 листопада 2004 року. // Урядовий кур'єр № 219 від 17 листопада 2004 року.

Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в України: указ Президента України № 838/2005 від 23 травня 2005 року. // Урядовий кур'єр № 100 від 1 червня 2005 року.

Про невідкладні заходи у сфері збереження, відтворення та раціонального використання мисливських тварин: указ Президента України № 837/2005 від 23 травня 2005 року. // Урядовий кур'єр від 8 червня, 2005 року, № 105.

Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні: указ Президента України № 136/2007 від 21 лютого 2007 року.// Урядовий кур'єр № 37 від 27 лютого 2007 року.

Про створення Нижньодністровського національного природного парку: указ Президента України № 1033/2008 від 13 листопада 2008 року (на території Білгород-Дністровського, Біляївського та Овідіопольського районів Одеської області) із змінами, внесеними згідно з указом № 138/2019 від 11 квітня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2008 – № 88 – Ст. 2947; 2019 – № 32 – Ст. 1141.

Про створення національного природного парку «Тузловські лимани»: указ Президента України № 1/2010 від 1 січня 2010 року (на території Татарбунарського району Одеської області). // Офіційний вісник України. – 2010 – № 1 – Ст. 2.

Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника: указ Президента України № 174/2016 віл 26 квітня 2016 року. // Офіційний вісник України. – 2016 – № 35 – Ст. 1355.

Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України № 829 від 2 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2019. – № 71. – Ст. 2508.

Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 197 від 30 квітня 2014 року із змінами, внесеними згідно постановою КМУ від 25 вересня 2019 року № 850. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 51. – Ст. 1345; 2019. – № 78. – Ст. 2697.

Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 459 від 20 серпня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 838 від 11 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77. – Ст. 2183; 2019. – № 74. – Ст. 2588.

Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 року № 32 із змінами, внесеними згідно постановою КМУ від 18 вересня 2019 року № 847. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 10. – Ст. 266; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Міністерство охорони здоров'я України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 267 від 25 березня 2015 № 267 із змінами, внесеними згідно постановою КМУ № 1073 від 27 листопада 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 38. – Ст. 1141; 2020. – № 2. – Ст. 59.

Положення про державну лісову охорону: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 року № 976 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 583 від 31 серпня 2016 року. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 71. – Ст. 2447; 2016. – № 71. – Ст. 2388.

Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 294 від 9 липня 2014 року № 294 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 408 від 7 червня 2017 року та № 898 від 25 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – – 2014. – № 61. – Ст. 1688; 2019. – № 88. – Ст. 2941.

Положення про Державне агентство водних ресурсів України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 393 від 20 серпня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 71. – Ст. 1995; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 521 від 8 жовтня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2333; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 22 жовтня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 847 від 18 вересня 2019 року № 847. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 86. – Ст. 2434; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 15 від 14 січня 2015 року 294 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1072 від 4 грудня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 7. – Ст. 79; 2020. – № 2 – Ст. 65.

Положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 18 від 26 січня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 931 від 15 листопада 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 8. – Ст. 191; 2019. – № 94. – Ст. 3100.

Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 533 від 16 жовтня 2014 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 548 від 22 липня 2015 року. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 85. – Ст. 2390; 2015. – № 63. – Ст. 2092.

Положення про Державне агентство рибного господарства України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 895 від 30 вересня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 90. – Ст. 3018; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1052 від 16 грудня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 198 від 21 березня 2018 року. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 102. – Ст. 3514; 2018. – № 27. – Ст. 976.

Положення про Державну службу геології та надр України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1174 від 30 грудня 2015 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 3. – Ст. 192; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про Комісію з питань надрокористування: затверджено наказом Мінприроди України № 246 від 6 липня 2016 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 липня 2016 року за № 991/29121 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 57. – Ст. 1998.

Положення про Державну екологічну інспекцію України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 275 від 19 квітня 2017 року із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 847 від 18 вересня 2019 року. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 36. – Ст. 1131; 2019. – № 78. – Ст. 2694.

Положення про територіальні органи Держекоінспекції: затверджено наказом Мінприроди України № 312 від 11 серпня 2017 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 вересня 2017 року за № 1080/30948. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 75 – Ст. 2318.

Положення про морські екологічні інспекції: затверджено наказом Мінприроди України № 312 від 11 серпня 2017 року із змінами, внесеними згідно з наказом Мінекоресурсів України № 347 від 4 жовтня 2018 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 вересня 2017 року за № 1081/30949 та 18 жовтня 2018 року за № 1174/32626. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 75. – Ст. 2318; 2018. – № 82. – Ст. 2728.

Типове положення про басейнові ради: затверджено наказом Мінприроди України № 23 від 26 січня 2017 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 лютого 2017 року за № 231/30099. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 22. – Ст. 636.

Положення про Департамент екології та природних ресурсів Одеської обласної державної адміністрації: затверджено розпорядженням голови Одеської обласної державної адміністрації № 110/А-2017 від 17 лютого 2017 року.

2. Опублікована судова практика

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-рп/98 N 1-1/98 від 9 липня 1998 року. // Офіційний вісник України. 1998. – № 32. – Ст. 1209.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення терміна «передача», який вживається у підпункті 5.1.17 пункту 5.1 статті 5 Закону України «Про податок на додану вартість» (справа про тлумачення терміна «передача земельних ділянок») № 2-рп/2004 від 5 лютого 2004 року. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 6. – Ст. 338.

Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 92, п. 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 39. – Ст. 2490.

Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» № 413 від 7 червня 2017 року. // Вісник Конституційного Суду України. 2019. – № 4.

Про припинення конституційного провадження щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 13, частини другої статті 16 Кодексу України про надра, частини третьої статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Ухвала Конституційного Суду України № 22 уп / 2008 від 8 квітня 2008 року. // Вісник Конституційного Суду України 2008, № 3.

Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: постанова пленуму Верховного Суду України № 7 від 16 квітня 2004 року із змінами, внесеними згідно з постановою пленуму ВСУ № 2 від 19 березня 2010 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 6; Вісник господарського суду України. – 2010. – № 3.

Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постанова пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – №1. – С. 1.

Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року із змінами, внесеними згідно з постановою пленуму ВСУ від 4 червня 2010 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 7.

Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: постанова пленуму Вищого господарського суду України № 6 від 17 травня 2011 раку. // Вісник господарського суду України. – 2011. – № 3.

Про деякі питання практики розгляду справ зі спорів, пов'язаних із здійсненням державного контролю за використанням і охороною земель: лист Вищого господарського суду України № 01-06/805/2012 від 11 червня 2012 року. // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 4.

Про деякі питання застосування норм Земельного кодексу України: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10-71/0/4-13 від 16 січня 2013 року. // Землевпорядний вісник. – 2013. – № 1.

Узагальнення практики розгляду судами справ про злочини проти власності, проведеною Верховним Судом України від 1 листопада 2008 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 2.

3. Рекомендована навчально-наукова література

Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики. – Дніпропетровськ, НГУ, 2011. – 373 с.

Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. Вид. 2-е. – К.: Знання, 2007. – 445 с.

Андрейцев В.І. Консолідуюча роль земельного законодавства у розвитку системи природоресурсового права: проблеми викладання і дослідження. // Право України. – 2012. – № 7. – С. 33–39.

Балюк Г.І. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / За ред. Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, Т.Г. Ковальчук. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 209.

Бевз О.В. Правовий режим земель історико-культурного призначення в Україні (історичні ареали населених місць): автореф. дис… канд. юрид. наук. – К.: 2013. – 19 с.

Бобкова А.Г. Господарсько-правове забезпечення використання природних ресурсів: стан та перспективи розвитку. // Право України. – № 7-8. – 2012. – С. 81-100.

Бобкова А.Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності: автореф. дис… док. юрид. наук. – К.: 2001. – 32 с.

Бобкова А.Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности: монография. – Донецк: Юго-восток, 2000. – 308 с.

Бондар О.Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект. Автореф. дис... док. юрид. наук. – К.: 2015. – 38 с.

Булах І.Г. Правове регулювання використання та охорони земель оздоровчого призначення: автореф. дис… канд. юрид. наук. – Донецьк: 2010. – 19 с.

Бусуйок Д.В. Правове регулювання управлінських та сервісних відносин у сфері використання та охорони земель: проблеми теорії та практики. Автореф. дис... док. юрид. наук. – К.: 2015. – 40 с.

Власюк С.М. Правове забезпечення запобігання шкідливої дії вод: автореф. дис… канд. юрид. наук. – Харків: 2011. – 30 с.

Гавриш Н.С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: монографія. – Одесса: Юрид. літ., 2016. – 396 с.

Гиренко І.В. Правова охорона рослинного світу України: дис… док. юрид. наук. – К.: 2015. – 411 с.

Глотова О.В. Правове регулювання угод із земельними ділянками в Україні: монографія – Одеса, «Фенікс», 2008. – 254 с.

Годованюк А.Й. Порядок використання земель природно-заповідного фонду. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць. – Вип. 22. – Одеса: «Юридична література», 2004. – С. 738-742.

Годованюк А.Й. Правовий режим земель природно-заповідного фонду: автореф. дис… канд. юрид. наук. – К.: 2008. – 19 с.

Годованюк А.Й. Полезахисні лісосмуги потребують захисту: правові аспекти проблеми. // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 228-237.

Головкін О.В. Правове регулювання екологічного контролю та нагляду в Україні: теорія і практика. Автореф. дис... док. юрид. наук. – К.: 2013. – 34 с.

Гордиенков А.Д, Колодина Н.В. Незаконная порубка деревьев и кустарников: причины и проблемы привлечения к уголовной ответственности. // Экологическое право. – 2006. – № 1. – С. 33-36.

Гуревський В.К. Особливості придбання земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод. // Земельне право України: теорія і практика. – 2006. – № 1. – С. 5-14.

Данилюк Л.Р. Правовий режим мисливських природних ресурсів в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук. – К.: 2017. – 23 с.

Долінський А. Продукування енергоносіїв з відновлювальної рослинної сировини. // Енергетика та електрифікація. – 2008. – № 9. – С. 44-50.

Домашенко М.В., Рубаник В.Є. Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні. – Харків: Факт, 2002. – 550 с.

Екологічне право України. Академічний курс: підручник, друге видання. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

Екологічне право України: підручник для вищих навчальних закладів. / За ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.

Екологічне право України: навчальний посібник. / За ред. І.І. Каракаша, Т.Є. Харитонової та А.І. Черемнової. – Одеса: видав. дім «Гельветика», 2018. – 408 с.

Екологічне право: підручник. / За ред. А.П. Гетьмана. – Харків: «Право», 2019. – 552 с.

Євстігнєєв А. С. Екологічна безпека спеціального природокористування в Україні у контексті сталого розвитку: теоретико-правові аспекти : монографія. – К.: 2018. – 494 с.

Єрмоленко В.М. Земельні ресурси в майновому обороті. // Право України. – 2004. – № 6. – С. 43-46.

Заверюха М.М. Щодо використання земель лісогосподарського призначення. // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 3-4 жовтня 2014 року). / За заг. ред. Т.О. Коломієць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – С. 139–141.

Заверюха М. М. Лісові ресурси як альтернативний вид палива / М.М. Заверюха // Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 8 грудня 2017 року). / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: Право, 2017. – С. 142–144.

Заверюха М.М. Правове регулювання використання та охорони лісів за лісовим та земельним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук. – К.: 2017. – 21 с.

Земельний кодекс України: науково-практичний коментар. / За заг. ред. д.ю.н., проф., члена-кор. НАН України, академіка АПрН України В.І. Семчика. – К.: видав. дім «ІнЮре», 2003. – 676 с.

Земельне право України: підручник. / За ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. Вид. 2-е, перероб. і допов. – К.: «Істина», 2009. – 600 с.

Земельне право: підручник. / За ред. проф. М.В. Шульги. – Харків: «Право», 2013. – 520 с.

Земельне право України: навчальний посібник / За ред. І.І. Каракаша і Т.Є. Харитонової. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Одеса : Юридична література, 2017. – 588 с.

Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: науково-навчальний посібник. – Львів: ПАІС, 2005.

Казанцев Н.Д. К вопросу о научных основах кодификации законодательства об охране природы. // Вестник Московского университета. Серия Право, 1962, № 1.

Казанцев Н.Д. О научных основах дифференциации и интеграции законодательства, регулирующего использование и охрану природных ресурсов. // Вестник Московского университета. Серия Право, 1965, № 2, С. 13-20.

Казанцев В.Д. Природноресурсовое право и его пределы как интегрированной отрасли права. // Вестник Московского университета. Серия Право, 1967, № 6. – С. 3-9.

Калениченко Т.Г. Договоры в водных отношениях. // Экологическое право. –2006. – № 1. – С. 16-20.

Калинин К.Б. Проблемы формирования природоресурсного права // Правовые проблемы укрепления российской государственности. Ч. 5 / Под ред. В.Ф. Воловича. – Томск. Изд-во Томского ун-та, 2000. – С. 202-206.

Каракаш И.И. Экологические требования законодательства к градостроительству: материалы международной научно-практической конференции. // Сб. Экологические проблемы городов и рекреационных зон. – Одесса, 2000. – С. 33-37.

Каракаш И.И., Кроткий Т.Р. Региональное сотрудничество государств в области охраны морской среды. – Одесса: «Латстар», 2001. – 149 с.

Каракаш И.И. Про правовий статус Одеси як курортного і туристичного міста: матеріали IV-го міжнародного симпозіуму. // Зб. Сталий розвиток туризму на узбережжі Чорного моря. – Одеса: 2001. – С. 32-35.

Каракаш И.И. Международно-правовые основы сотрудничества причерноморских государств в сфере охраны вод Чёрного моря: матеріали V-го міжнародного симпозіуму. // Зб. Екологічні проблеми Чорного моря. – Одеса: 2003. – С. 95-99.

Каракаш І.І. Актуальні питання реформування конституційних засад права власності на природні об’єкти та їх ресурси // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. Зб. наук. праць. у 2-х част. – К.: Національна академія управління. – 2004. – Ч. 2. – С. 380-386.

Каракаш І.І. Проблеми предмету природоресурсне права // Наукові праці ОНЮА. Том III. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 134-146.

Каракаш І.І. Екологічній кодекс України – реальний шлях до кодифікації екологічного законодавства: материалы международного симпозиума // Экологический кодекс Украины: мифы и реальность. – К.: 2005. – С. 12-13.

Каракаш І.І. Міжнародне співробітництво України по забезпеченню екологічної безпеки Причорноморського та Придунайського регіонів. // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць ОНЮА. Вип. 21. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 87-92.

Каракаш І.І. Актуальні проблеми екології в Україні: історичні аспекти та сучасний стан. // Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку: збірник наук. праць. – Миколаїв, 2006. – С. 80-84.

Каракаш І.І., Правове регулювання землекористування морських портів // Проблеми правового забезпечення підприємницької діяльності, пов’язаної з морем: матеріали науково-практичної конференції. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 24-26.

Каракаш И.И. Правовые основы управления природоресурсовой собственностью в Украине // Сб. Современные проблемы экологического права, политики и образования: материалы международной научно-практической конференции. / Отв. ред. проф. Яковлев В.Н. – Ижевск: 2006. – С. 119-131

Каракаш И.И. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-зкологических отношений: // Сборник избранных статей, докладов и рецензий (1997-2007). – Одесса: «Феникс», 2007. – 430 с.

Каракаш І.І. Предмет природноресурсового права та його формування як комплексної правової галузі. // Часопис цивілістики: науково-практичний журнал. Вип. 5. – Одеса: 2007. – С. 25-32.

Каракаш І.І. Туристичне законодавство України: сучасний стан і перспективи розвитку. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць ОНЮА. Вип. 37. – Одеса: Юридична література, 2007. – С. 169-173.

Каракаш І.І. Екологізація туристичного законодавства України. // Зб. Правове життя сучасної України. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 407-412.

Каракаш І.І. Прийняття Екологічного кодексу України як чинника підвищення ефективності правової охорони довкілля // Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку. – Харків: «Право», 2008. – С. 11-14.

Каракаш І.І. Перспективи подолання заборони на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць ОНЮА. Вип. 46. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 213-218.

Каракаш И.И. О правовом регулировании отношений собственности на природные объекты и их ресурсы // Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць. Вип. 52. – Одеса: Юридична література, 2010. – С. 155-160.

Каракаш І.І Правові засади управління природноресурсовою власністю в умовах переходу до ринкових відносин // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні. – Хмельницьке: 2010. – С. 215-219.

Каракаш І.І. Соціально-філософські аспекти відносин власності на природні об'єкти та їх ресурси // Наукові праці Національного ун-ту «Одеська юридична академія». Том IX. – Одеса: Юридична література, 2011. – С. 266-277.

Каракаш І.І. Співвідношення екологічного права з природноресурсовими правовими галузями. // Зб. Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали «круглого столу». / За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Харків: 2011. – С. 29-34.

Каракаш І.І. Сучасні тенденції розвитку природноресурсового законодавства і права України. // Зб. Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: 2011. – С. 320-322.

Каракаш И.И. Водные объекты Одесского региона: фактическое состояние использования и правовой режим охраны. / Трансграничное сотрудничество в адаптации бассейна Днестра к изменению климата. Сб. научных статей. – Кишинёв, Eco-Tiras, 2011. – С. 30-42.

Каракаш І.І. Законодавчі засади нової стратегії державної екологічної політики України. // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том X. – Одеса: Юридична література, 2011. – С. 335-344.

Каракаш І.І. Право власності та право користування на землях лісогосподарського призначення. // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том XII. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 214-226.

Каракаш І.І. Проблеми вдосконалення концептуальних засад права власності на природні об'єкти та їх ресурси у конституційному вимірі. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XIII. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 283-292.

Каракаш І.І. Право власності та користування на землях лісогосподарського призначення. // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том XII. – Одеса: Юрид. літ., 2012. – С. 214-226.

Каракаш І.І. Особенности объектов природного происхождения и юридическое закрепление их принадлежности в Украине. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: збірник наук. праць. Серия «Юриспруденция». Випуск 10-1. Том 2. – Одеса: 2014. – С. 42-44.

Каракаш І.І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси у виключній формі: історико-правові аспекти періоду становлення та розвитку. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XIV. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 183-194.

Каракаш І.І. Щодо диференційованої та інтегрованої концепції природноресурсового й екологічного права. // Зб. «Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві»: матеріали Всеукраїнського науково-практичного «круглого столу». (Національний гірничій університет м. Дніпропетровськ 25 вересня 2014 року). – Дніпропетровськ: 2014. – С. 38-46.

Каракаш І.І. Правова охорона атмосферного повітря як основного компонента природного середовища. // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 76-87.

Каракаш І.І. Правові засоби відродження курорту Куяльник та Куяльницького лиману. // Юридичний вісник НУ «ОЮА». – 2014. – № 1. – С. 71-78.

Каракаш І.І. Природноресурсове право як комплексна галузь права в українській правовій системі. // Юридичний вісник НУ «ОЮА», 2014. – № 5. – С. 84-90.

Каракаш І.І. Проблема галузевої приналежності інституту права природоресурсної власності. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць НУ «ОЮА». Вип. 71. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 235-241.

Каракаш І.І. Принципи сучасного природноресурсового права України. // Зб. Природоресурсне право в системі права України: матеріали «круглого столу» (м. Харків 30-31 жовтня 2015 року). / За заг. ред. М.В. Шульги. – Харків: «Оберіг», 2015. – С. 79-82.

Каракаш І.І. Про встановлення правового положення Куяльницького лиману та курорту Куяльник: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «природно-ресурсний потенціал Куяльницького та Хаджибейського лиманів і територій міжлимання: сучасний стан, перспективи розвитку» 18-20 листопада 2015 року. – Одеса: ТЕС, 2015. – С. 56-59.

Каракаш І.І. Проблеми права власності на об’єкти і ресурси рослинного світу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: збірник наук. праць. Серія «Юриспруденція», 2016. – № 23. – С.142-145.

Каракаш І.І. Право власності на ресурсові складові фондів природних об’єктів. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XVI. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 173-182.

Каракаш І.І. Право власності на природні об’єкти та їх ресурси у виключній формі: історико-правові аспекти періоду відродження та занепаду. // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Науковий журнал, 2016, № 9. – С. 96-106.

Каракаш І.І. Право власності на природні об’єкти та їх ресурси в Україні: монографія. – Одеса: Юридична література, 2017. – 438 с.

Каракаш І.І. Проблемні питання власницької правооб’єктності тваринного світу та його ресурсів. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XVIII. – Одеса: Юридична література, 2017. – С. 75-86.

Каракаш І.І. Право власності на природні ресурси виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XIX. – Одеса: Юридична література, 2017. – С. 161-173.

Каракаш І.І. Право власності та правова охорона територій і об’єктів природно-заповідного фонду України. // National Law Journal: Theory and Practice (Национальный юридический журнал: теория и практика). – Кишинёв: 2017. – Nr. 1 (23). – С. 115-120.

Каракаш І.І. Правове регулювання використання й охорони рекреаційно-туристичних територій і об’єктів. // Екологічне право України: науково-практичний журнал. – 2017. – № 1-2. – С. 20-26.

Каракаш І.І. Щодо правового регулювання відносин власності на атмосферне повітря. // Право і суспільство: науковий журнал. – 2017. – № 1. – С.116-122.

Каракаш І.І. Правове регулювання розгляду та вирішення земельних спорів як гарантія захисту прав на землю. // Підприємництво, господарство і право: загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2017. – № 12.– С. 132-138.

Каракаш І.І. Цивільно-правові способи захисту й охорони права власності на природні об’єкти та їх ресурси. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XXI. – Одеса: Юридична література, 2018. – С. 49-63.

Каракаш І.І. Правове забезпечення аграрно-земельної реформи в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. // Наукові праці НУ «ОЮА». Том XX. – Одеса: Юридична література, 2018. – С. 47-55.

Кобецька Н.Р. Поєднання дозвільно-ліцензійних і договірних засад регулювання відносин природокористування // Поєднання публічно-правових та приватноправових механізмів регулювання господарських відносин. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 240-244.

Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики. – Івано-Франківськ: 2016. – 271 с.

Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис… док. юрид. наук. – К.: 2016. – 40 с.

Ковтун О.М. Законодавство України про охорону природно-заповідного фонду: становлення, сучасний стан, проблеми реформування. // Адвокат, 2008, № 2.

Ковтун О.М. Система природно-заповідного законодавства України. // Вісник Академії адвокатури України, 2009, № 15.

Комарницький В. Питання співвідношення права власності та права спеціального природокористування. // Право України. – 2009. – № 10. – С. 111-117.

Костицький В.В. Охорона довкілля: економіко-правове забезпечення. – К.: 2002. – 52 с.

Костяшкін І.О. До питання трансформації колективної власності на землю в Україні. // Земельне право України. – 2007. – № 3. - С. 20-26.

Костяшкін І. Соціальна функція права власності на землю в Україні: поняття та істотні ознаки. // Право України. – 2012. – № 6. – С.181-188.

Костяшкін І.О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: монографія. – К.: 2016. – 429с.

Костюченко М.С. Правове регулювання оренди водних об’єктів в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук. – Харків: 2018. – 24 с.

Краснова М.В. Договори в екологічному праві України: навчальний посібник. – К.: Алерта, 2012, 216 с.

Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008.– 440 с.

Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарською призначення в Україні: монографія. – К.: Логос, 2011. – 688 с.

Лазаренко Я. Формування еколого-правового світогляду суспільства як засіб подолання кризового стану природного середовища (етапи та їх особливості) // Право України. – 2006. – № 9. – С. 111-114.

Лайба Л.В. Земельні спори та порядок їх вирішення. // За ред. проф. М.В. Шульги: монографія. – Харків: Право, 2007. – 160 с.

Лапчан І. Становлення лісового права та відповідного законодавства України: історичний аспект. // Право України. – 2006. – № 9. – С. 129-133.

Лозанський В. Правове регулювання водокористування. // Право України. – 2005. – № 2. – С. 68-72.

Мазур Д.В. Актуальні питання співвідношення нормативно-правових указів Президента України та законів України. // Право і безпека. – 2006. – № 4’1. – С. 30-33.

Макарова Т.И. Право частной собственности на природные ресурсы: некоторые теоретические и прикладные проблемы. // Юридический журнал. – 2007. – № 1 (9). – С. 57-61.

Мірошниченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. – К.: «Правова цінність», 2009. – 496 с.

Мунтян В.Л. Правова охорона лісів Української РСР. – К.: Вид. АН Української РСР. – 1964. – 84 с.

Мунтян В.Л. Правовые проблемы рационального природопользования: монография. – К.: 1975. – 181 с.

Муравська М.Л. Правове регулювання створення та використання штучних водних об'єктів в Україні на землях приватної власності: автореф. дис… канд. юрид. наук. – Київ: 2016. – 21 с.

Науково-практичний коментар Водного кодексу України. / За заг. ред. Н.Р. Кобецької. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 360 с.

Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. / За заг. ред. А.П Гетьмана. Вид. шосте, доповнене. – Харків: «Одіссей», 2009. – 624 с.

Науково-практичний коментар Кодексу України про надра. / За ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 328 с.

Непийвода В. Правове регулювання в галузі лісів: доба утвердження підтриманого розвитку. – К.: 2004. – 339 с.

Ніколаєва О.І. Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону: дис… канд.. геогр.. наук. – Одеса: 2018. – 184 с.

Носік В.В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу: дис… док. юрид. наук. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 354 с.

Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 554 с.

Обіюх Н.М. Правове забезпечення використання джерел питного водопостачання в Україні: дис…канд. юрид. наук. – К.: 2015. – 220 с.

Пащенко А. М. Розвиток і кодифікація земельного законодавства України: дис... канд. юрид. наук. – К.: – 2001. – 184 с.

Перчеклій І.М. Право власності українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади: дис… канд. юрид. наук. – К.: 2015. – 225 с.

Петлюк Ю.С. Правовий режим земель оздоровчого призначення: автореф. дис… канд. юрид. наук. – К.: 2009. – 16 с.

Петлюк С.Ю. Законодавчі та доктринальні підходи щодо проблеми визнання Українського народу суб'єктом права власності на землю. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 1. – С. 142-146.

Петлюк Ю.С. Тваринний світ як об'єкт еколого-правового регулювання. // Науковий вісник НУБіП України. – 2015. – Вип. 213 (1). – С. 69-73.

Піддубна Д.С. Полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження – невід'ємні складові органічного виробництва. // Екологічне право. – 2016. – № 1. – С. 85-91.

Потапчук Т.М. Прибережна смуга морів як елемент правової охорони морів в Україні. // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. Вип. 66. – 2005. – С.100-102.

Право власності в Україні: навчальний посібник. / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

Природноресурсне право України: навчальний посібник. / За ред. І.І. Каракаша. – К: «Істина», 2005. – 376 с.

Природноресурсове право України: навчальний посібник. / За ред. Каракаша І.І. та Харитонової Т.Є. – Вид. друге, доповн. і переробл. – Одеса: видав. дім «Гельветика», 2018. – 566 с.

Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К.: 2000. – 279 с.

Руденко Б. Солнце и ветер, лед и вода: проблемы энергетики. // Наука и жизнь. – 2008. – № 8. – С. 58-61.

Семенов, В.Г. Цивілізація без нафти: стан та перспективи розвитку виробництва та застосування в Україні екологічно чистого біодизельного палива. // Енергетика та електрифікація. – 2009. – № 12. – С. 56-59.

Семчик В.І. Український народ як суб'єкт права власності на землю. // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 558-566.

Семчик В.І. Український народ як суб'єкт права власності на землю. // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 558-566.

Сидор В.Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку. Монографія. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 312 с.

Сич В.А., Коломієць К.В. Рекреаційні складові у плануванні території регіону українського Причорномор'я. // Вісник Одеського національного університету. Сер.: Географічні та геологічні науки. – 2015. – Том 20. – Вип. 2. – С. 121-131.

Соколова А.К. Поняття правового режиму об'єктів рослинного світу. // Проблеми законності: Республіканський міжвідомчій науковий збірник. Наукове видання Національної юридичної академії України. – Харків, 2003. – Вип. 64. – 215 с.

Соколова А.К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку: монографія. – Харків: Право, 2009. – 288с.

Соколова А.К. Теоретичні засади становлення та розвитку флористичного права України: автореф. дис. ... док юрид. наук. – Харків, 2013. – 37 с.

Степська О.В., Заверюха М.М. Ліс як об'єкт правового регулювання в лісовому та земельному законодавстві України. // Часопис Київського університету права. – Київ: 2016. – № 2. – С. 281-285.

Степська О.В. Щодо поняття та видів управління у галузі використання та охорони земель // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали науково-практичної конференції. – Одеса: видав. дім «Гельветика», 2017. – С. 632-634.

Сухоребра Т.І. Адміністративна відповідальність за порушення правил полювання та рибальства: автореф. дис… канд. юрид. наук. К.: 2011. – 23 с.

Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення. / За ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

Толкаченко О.В. Правова охорона зелених насаджень в населених пунктах України: автореф. дис… канд. юрид. наук. – Донецьк: 2013. – 20 с.

Трегуб М. Обґрунтування функціональних параметрів вітроустановок для використання низькопотенційних вітрових потоків. // Техніка і технології АПК. – 2011. – № 1. – С. 14-17.

Труфан І.В. Правовий режим малих ручок в Україні: дис…канд. юрид. наук. – Івано-Франківськ, 2005. – 187 с.

Федорович І. Правовий режим округів і зон санітарної охорони курортів. // Вісник Львівського університету. – 2013. – Вип. 57. – С. 279–286.

Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. – К.: Центр навчальної літератури. 2007. – 312 с.

Фролова Н.В. Правове регулювання договору емфітевзису за українським законодавством. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць ОНЮА. Вип. 56. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 223-227.

Харитонова Т.Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. – Одеса: Юридична література, 2016. – 424 с.

Черемнова А.І. Водний фонд України як об'єкт правової охорони. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць ОНЮА. Вип. 48. – Одеса: Юридична література, 2010. – С. 161-167.

Чумаченко І.Є. Державний контроль за охороною та використанням водних об'єктів як функція державного екологічного управління. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Вип. 30 – Одеса: Юрид. література, 2007. – С. 164-167.

Чумаченко І.Є. Принципи державного контролю за використанням і охороною водних об'єктів. // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Вип. 46 – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 246-250.

Чумаченко І.Є. Організаційно-правові засади інспекторського реагування щодо використання та охорони водних об'єктів та їх ресурсів. // Актуальні проблеми держави і

права: збірник наукових праць. – Вип. 52 – Одеса: Юридична література, 2010. – С. 196-201.

Чумаченко І.Є. Правове регулювання державного контролю за використанням та охороною водних об'єктів в Україні: дис. канд. юрид. наук. – Одеса: 2012. – 210 с.

Чумаченко І.Є. Правове регулювання державного контролю за використанням та охороною водних об'єктів в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук. – Київ: 2012. – 19 с.

Шершун С.М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук. – К.: 2005. – 18 с.

Шеховцов В.В. Правове регулювання права приватної власності на об'єкти тваринного світу в Україні: монографія. / За наук. ред. проф. А.П. Гетьмана. – Харків: вид-во «ФІНН», 2010. – 200 с.

Шмигова О. Правові засади забезпечення якості водних рекреаційних ресурсів: порівняльно-правовий аналіз. // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – 2006. – Вип. 70. – С. 38-41.

Шульга М.В. Земельна нерухомість: становлення та особливості // Юридичний радник. – 2009. – № 2. – С. 43-46.

Шульга М.В. Правові проблеми формування комунальної власності на землю. // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 6. – 2003. – С. 81-92.

Юрчишин Н.Г. Форми реалізації права приватної власності на ліси в Україні. // Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 2. – Івано-Франківськ: 2012. – С. 148-157.

Яремак З.В. Правове регулювання ведення державних кадастрів природних ресурсів: автореф. дис... канд. юрид. наук. – К.: 2009. – 20 с.

Інтернет ресурси

Наукова бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія» – onua.edu.ua

Офіційний сайт Міністерство енергетики та захисту навколишнього середовища України – http//menr.gov.ua

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України – http://mon.gov.ua

Офіційний сайт Держгеокадастру України – http://land.gov.ua

Офіційний сайт Державного агентства водних ресурсів – http://www.scwm.gov.ua

Офіційний сайт Державного агентства лісових ресурсів – http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index

Офіційний сайт Верховного Суду – http: //www.scourt.gov.ua

Єдиний державний реєстр судових рішень України – http://www.reyestr.court.gov.ua/

Урядовий портал України – http://www.kmu.gov.ua

Методичні розробки кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – agroecozem.onua.edu.ua

The European Public Law Organization – http: // www.eplo.eu

The Organization for Security and Cooperation in Europehttp – http:// www.osce.org

The United Nations Organisationhttp – http://www.un.org

The European Public Law Organization – http://www.eplo.eu

UN Treaty Collection – http://treaties.un.org

The World Wildlife Fund – http://wwf.panda.org

Secretariat of the Antarctic Treaty – http://www.ats.aq/

Australasian Legal Information Institute – http://www.austlii.edu.au

The Convention on Biological Diversity – http://www.biodiv.org

The Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources – http://www.ccamlr.org

The Convention on Migratory Species – http://www.cms.int

The Council of Europe – http://www.coe.int

The European Environment Agency – http://www.eea.europa.eu

The International Institute for Sustainable Development – Reporting Services Division – http://www.iisd.ca
International Maritime Organization – http://www.imo.org
The World Law Gide – http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/legis.php
Environment Directorate of the Organisation for Economic Cooperation and Development – http://www.oecd.org/env
The Organization for Security and Cooperation in Europe – http://www.osce.org

****
****
****
****
****

Екологічне право України: курс лекцій. / За редакцією доктора юридичних наук, професора кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ»ОЮА» Каракаша І.І. – Одеса: 2020. – 321 с.